

АНДРІЙ КАЧОР

**МУЖІ
ІДЕТ І
ПРАЦІ**

ANDRIJ KACHOR

Men of Ideas and Work

ANDRIJ PALIJ and ANDRIJ MUDRYK
founders of "Maslosojuz" and modern Ukrainian Dairy
Co-operative Movement in Western Ukraine.

Winnipeg - Toronto - Cleveland

Published "Bratstwo Maslosojuznykiw" of Canada and United States.
1 9 7 4

АНДРІЙ КАЧОР

МУЖІ ІДЕЇ І ПРАЦІ

АНДРІЙ ПАЛІЙ і АНДРІЙ МУДРИК

**творці „Маслосоюзу” і модерної української молочарської
кооперації в Західній Україні.**

Вінніпег - Торонто - Клівленд

Видання „Братства Маслосоюзників” у Канаді та ЗСА
1 9 7 4

В с т у п н е с л о в о :

проф. д-р ІЛЛЯ ВИТАНОВИЧ

Обкладинка :

ЛІДА ПАЛІЙ

Всі права застережені автором

ВСТУПНЕ СЛОВО

У нас ще не прийнявся звичай вшановувати тріvkими пам'ятниками, писаними монографіями, заслуги організаторів і будівничих громадсько-економічних товариств, соціальних реформаторів, з візіями далеких і високих національних цілей, і взагалі діячів нашого культурно-громадського життя. Найкращі кам'яні пам'ятники не передають прикмет їх духа, не закарбують їх жертвенної праці, не проаналізують належно їх візій, високих ідей і задумів, що мали непроминальну вартість для народу, як це можна осягнути при допомозі писаного твору.

Пам'ять сугасників, звичайно, коротка і кожному спадщину приймає без належного насвітлення. Не все навіть реєструє для майбутніх поколінь важніші осяги сугасників, зараховуючи ці осяги до „малих діл”, дарма, що ті „малі діла” були часто продуктом великої духової та фізичної напруги творців і організаторів цієї спадщини. Ми часто забуваємо тих громадських діячів, які в щоденній твердій праці, у важких, але невидних для сугасників, змаганнях із супротивними силами, ці свої „малі діла” в'язали з визвольними змаганнями та інтересами цілої нації. Вони, з тих дрібних цеглин „малих діл”, клали основи під велику будівлю національного храму.

Коли ж мова про головних творців „Маслосоюзу”, централі української молозарської кооперації, найбільш динамічного сектора західньо-українського кооперативного руху, то трудність у передачі їх заслуг полягає тепер у тому, що реальні їх надбання пропали, їх тепер не можна показати, зміряти, ані порівняти до осягів подібних установ у вільному світі, бо вони змарнувалися в завірюсі великого катаклізму другої світової війни. Не легко також передати та довести до свідомості сугасників саму ідею цієї праці, яка була найважливішою частиною того прикладного, бравурно переведеного, соціально-економічного експерименту. Бо ж сама ідея незнищима і цю ідею творці „Маслосоюзу” залишили у спадщині майбутнім

поколінням, які в майбутньому цей експеримент будуть студіювати, порівнювати, а може й наслідувати при відбудові українського господарства у вільній українській державі.

З такою настановою, Шановний Читагу, треба оцінювати оцю частину українських національних змагань на західно-українських землях, між двома світовими війнами, що їх наведено в цій монографії. Не в цифрових результатах, які сьогодні перестаріли, а може й не переконливі, основне значення цієї спадщини, що про неї мова, але в тих **НЕЗНИЩИМИХ ВАРТОСТЯХ**, що нам залишили Андрій Палій і Андрій Мудрик, що їх світлій пам'яті присвячена оця праця. Це не тільки пам'ятка для найближчих зленів родини обох діячів, або найближчих їх співробітників з „Маслосоюзу”, це й не спомин автора виявити своє побратимство праці. Оця монографія має куди глибше значення. Нею „Братство Маслосоюзників”, яке тут, у вільному світі, об'єднує колишніх працівників української молозарської кооперації із західно-українських земель, при допомозі автора, віддає належну шану своїм провідникам, керманігам і організаторам, які у співпраці з усіма працівниками це велике діло творили з метою гідно служити своєму народові.

Автор цієї монографії, інженер Андрій Казор, сам дипломний економіст, відомий українській громаді як „літописець” історії „Маслосоюзу”. Він однаке належав також і до співзасників цього руху. Працював в Організаційному Відділі „Маслосоюзу”, а під час другої світової війни в Молозарському Відділі Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові і належав до близьких співробітників А. Мудрика і А. Палія. Він наже відгуз позамогильне бажання обох колишніх директорів „Маслосоюзу”, вірно накреслити не так їхні особисті заслуги, як підкреслити те, що незнищимо в їхній спадщині: **ВІРНИСТЬ СВОМУ НАРОДОВІ, ВІРА В ЙОГО НЕСКОРЕНІСТЬ, ЕНТУЗІЯЗМ І ВІДДАНІСТЬ „МАЛИМ ДІЛАМ” ДЛЯ ВЕЛИКОЇ МЕТИ, А В ЩОДЕННІЙ ПРАЦІ ТОЧНІСТЬ І ПОСЛІДОВНІСТЬ У ВИКОНУВАННІ СВОЇХ ОБОВ'ЯЗКІВ, ЩО ПОЗИТИВНО ВПЛИВАЛО НА ВСІХ СПІВРОБІТНИКІВ І СЛУЖИЛО ДОБРИМ ПРИКЛАДОМ ДО НАСЛІДУВАННЯ.**

Автор докладно представляє організацію і методи праці „Маслосоюзу”, з’ясовує труднощі та перешкоди в цій праці, наводить цифрові показники вислідів у розбудові „Маслосоюзу” і українських кооперативних молозарень, а рівногосно пробує нагерткнути вірну характеристику головних діягів і керманигів цього руху. Були це, здебільша, молоді угасники першої світової війни і наших визвольних змагань, колишні старшини, підстаршини та стрільці, які опинилися після першої світової війни в новоствореній, щасливій, західньо-слов’янській державі, в Чехословаггині. Там вони мали нагоду студіювати та спостерігати побут і культуру цієї країни. Там, більшість з них, обирали собі фахи та майбутнє звання, яке в їхній, матеріально знищений і пригноблений, батьківщині засто не давало виглядів ні на працю, ні на соціяльний престиж, ні на власну особисту користь, ані навіть на можливість прожитку. До таких фахів і звань належали агрономігні студії та молозарство. Це останнє було найбільш непопулярне і дуже мало надійне. Однагє кількох військових побратимів цей фах обрало, з думкою, що треба на рідні землі привезти щось нового, потрібного, зог може й мало надійного. Треба було великого самовідрегення, щоб витримати в такій постанові, а набувши цей новий фах не заломитися, по повороті на рідні землі, де була велика господарська руйна і цей фах не мав практигного примінення.

Загартовані в боях, з ідейним позуттям громадсько-го обов’язку, збагагені знанням і досвідом, набутиг серед гужого, але прихильно до нас наставленого народу, ці колишні вояки верталися домів, щоб тут далі продовжувати змаг за долю обездоленого народу, щоб стати „вояками нації” і власними силами, разом із народом, відбудовувати знищені малоземельні села та двигнути цієї нарід, що хвилево заломився, з морального пригноблення, привернути йому віру в себе, самопошану до власної гідности, пошану до власної праці та розбудити нове бажання до національної активности. Вони ставали піонерами нових ідей, нового суспільного руху, який прийняв кооперативну форму організації самодопомоги і самоуправи, що стала, відтак, школою загально громадського і державно-творчого виховання цілого нового покоління. Не було це легким завданням для моло-

дих ентузіастів, у перших роках їх праці, що автор окремо відмітив у цій монографії. Ситуацію ускладнював ще й новий окупант країни, поляки, які замість підтримати шляхетні наміри цих молодих ідейних працівників, що самотужки погали працю відбудови, війною знищених, сіл і міст, цей нерозумний і негосподарний окупант накреслив нереальний плян цілковитої національної асиміляції і павперизації споконвічного господаря цієї землі, вживаючи до того всяких законних і незаконних засобів. Позався новий змаг за буття народу.

У тих змаганнях, двох нерівних сил, довелося нашим молозарським піонерам брати активну участь, включаючи в цей змаг цілу систему української молозарської кооперації, бож їхньою основною ідеєю було служити народові, допомагати йому відбудовувати і реформувати сільсько-господарську культуру, культуру українського села та добувати для нього належні позиції у відгуженому місті. Вони мусіли практично розв'язувати таку важливу проблему, якою в модерному світі було, а в нас зокрема, проблема т. зв. „урбанізації”, тобто ліквідації соціальної і культурної, а в нашому випадку ще й національної прірви між селом і містом, яка так дуже завжила на невдагі наших визвольних змагань і державного відродження. На центральних і східньо-українських землях, в тому ж самому гасі, проводилася вульгарна й жорстоко-брутальна розв'язка тої ж самої проблеми обманними перехвалками і ...коштом мільйонів людських жертв.

Хай Шановні Читаті не вважають зайвими також подрібні біографічні дані про обох Андріїв і їх родин, бо ж ці дані характерні не тільки для цих двох наших вибранців, з поміж найкращих представників цілої когорти тогогасного побідженого, але не скореного покоління, з якого вилонився новий тип українського інтелігента, а в парі з тим, і новий провід західньо-української вітки нашого народу. І тому ці дані потрібні.

Ця пов'язаність проводу з народом, була одною із пригин, гому нашому противникові було так важко відірвати цей провід від народу, ги нарід від проводу, як це в своїх плянах і задумах отой короткозорий против-

ник собі намітив і постійно намагався ці свої пляни реалізувати. Однаке його намагання були даремними.

Важливість біографічних даних Андрія Палія і Андрія Мудрика ще й в тому, що вони самі собою, безпосередньо, показують нам громадську атмосферу того часу, ідейну настанову до щоденних проблем, стремління і змагань.

Для прикладу варто навести один дуже помітний факт у характеристиці обох діячів, що його подає автор у цій праці, а саме: оба Андрії мали відмінні вдачі, різні темпераменти і, здавалося, що їх поєднати в провіді одної установи буде дуже важко. Тимчасом, спільна ідея служити своєму народові, спільна візія великого завдання, зеснота громадської співпраці їх з'єднала на довгі роки. Щобільше, вони зміли цю відмінність своїх вдач і уподобань раціонально використати в поділі своєї праці, в розподілі своїх провідних ролей. Спробуйом подати коротку характеристику обох діячів:

А. МУДРИК, вдазою повільніший, більш безпосередній, у взаєминах з людьми стриманий, навіть у виявах власних погувань, у праці зосереджений, головно коли мова була про молозарське виробництво та внутрішню організацію кооперативних молозарень, ги й самого „Маслосоюзу”. Він весь час змагався з пасивністю і недовірям у свої сили українського села, що йому залишили у спадщині історичні лихоліття. Тогне виконування, до дрібниць, наміжених плянів і щораз то нових проєктів, що мали за мету реформу й модернізацію молозарської і сільсько-господарської праці — це головна риса його вдачі та метода його діяння.

А. ПАЛІЙ, все живий, рухливий, у взаєминах з друзими свобідний, але дипломатичний, бистрий у поведінці й орієнтації, реальний в оцінках торговельних проєктів і ринкових ситуацій, тогний в рахункових калькуляціях, здобував пошану для селянської праці поволі, але певно; наперед у містах української національної території, а згодом, з тою самою метою, здобуває для продукту нашого села гужі ринки збуту, виводяги українське село із довговікової соціально-економічної ізоляції і залежності від примітивного посередництва. І це була головна риса його характеру та його праці.

І тому не диво, що багато таких і подібних діячів у проводі, український кооперативний рух, на західно-українських землях, між двома світовими війнами, прискорено розвивався, а його молозарський сектор, під проводом А. Палія і А. Мудрика вів перед у цій роботі. Своїми новими методами праці, новими методами виробництва українська молозарська кооперація допомагала перетворити побут і культуру українського села. Це було й причиною, що українська молозарська кооперація стягала на себе найбільше заздрості, а то й погромів не лише польської шовіністичної вулиці, але й польської державної адміністрації. До допомоги їм ставала т. зв. „жовта“, а навіть передова польська преса. Згадаймо також і про не надто вдалі й гідні виступи-інсинуації двох польських професорів львівського університету: старого економіста С. Гломбінського і географа-статистика Е. Ромера, які намагалися вишукувати, в штучно зіставлених статистичних показниках, аргументи, що ніби мали б доказувати нелегальні пов'язування розвитку української кооперації, а зокрема „Маслосоюзу“, з якимисьь конспіративно-протидержавними гинниками. Виступи ці, хоч були дуже наївно-злобні, висказувані різними натяками, зумисно підроблювані, мали на меті шкодити зесній і жертвенній праці дрібних, але об'єднаних у своїх кооперативах і кооперативних надбудовах, сил кооперативного зленства. Однаже ця протикооперативна, незесна, акція польської вулиці, польської преси, і т. зв. „науки“, мала зовсім протилежні наслідки. Ця акція скрітила кооперативну солідарність українських селянських мас і приспішувала процес консолідації національних сил, перетворюючи рівночасно найбільш відсталі елементи у національно свідому спільноту.

І цей момент, автор монографії, окремо підкреслює, як ілюстрацію до характеристики праці інж. А. Палія, який мужньо виступив проти тих наклепів і публічно, на сторінках преси, їх опрокинув.

Вкінці автор подає багато цифрового матеріалу. І хоч фактичний кооперативний дорібок представлений самими цифрами, не був аж такою великою загрозою польським економічним інтересам, як це представляли польські гинники, то все ж таки український кооперативний рух, як рух, був великою силою, з якою треба було польській

стороні рахуватися. Поляки були свідомі, що українська кооперація ставала головною підставою суспільно-організаційної сили всього українського населення. Що більше, кооперація ставала практичною школою громадського життя і матеріальною базою для інших культурних і суспільних українських організацій, які були позбавлені належної їм пайки з публічних фондів. І це їх найбільше лякало.

Поляки бажили, що в самоуправних формах громадсько-економічних організацій виховувався новий тип українця, що зникав до реального вияву справної організації, в малих, але масових виявах самопомогі, де формувалася нова ідея справедливого господарського ладу, а ця ідея, в свою чергу, побуджувала тугу за втраченою власною державністю. І тому треба було вишукувати різні перепони, які ступали б розвиток української кооперації. Однак, поляки робили це ще досить стримано, зате большевики радикально, відразу, зліквідували українську кооперацію як самостійний суспільно-громадський рух, включаючи її в свою специфічну „соціалістичну” систему.

В описі життя та діяльності А. Палія і А. Мудрика, цих двох провідних діячів західньо-українського кооперативного руху, віддзеркалена також, до певної міри, міжвоєнна епоха змагань галицьких українців, славна сторінка одного цікавого українського суспільно-історичного досвіду, що має свою окрему ціну.

Праця інж. А. Казора, „Мужі ідеї і праці”, напевно послужить нашим історикам і суспільно-громадським діячам як цінний джерельний матеріал і основа для студій суспільно-економічного життя галицьких українців між двома світовими війнами. І в тому велика її вартість.

І л л я В и т а н о в и з

ПЕРЕДМОВА

На особисте прохання А. Мудрика, колишнього директора „Маслосоюзу”, я погодився написати коротку монографію про життя і працю інж. Андрія Палія, що довгі роки, разом із А. Мудриком, очолювали „Маслосоюз”.

Погодився я тому, що ніхто інший, по смерті А. Палія, за цю працю не брався. Прохання А. Мудрика підтримала також родина А. Палія.

Три роки, у вільному часі, працював я над цією монографією. І коли вона була вже готова до друку, перевірена дружиною А. Палія, А. Мудриком, інж. М. Хронов'ятом, О. Лисом — тими найближчими співтоваришами праці А. Палія — несподівано для всіх помер А. Мудрик.

На похороні А. Мудрика, другого директора „Маслосоюзу”, колишні маслосоюзники та інші кооператори, друзі обох цих діячів, вимогли він мене згоду написати ще й монографію про життя і працю А. Мудрика, щоб, відтак, обі ці монографії злучити в одну книжку.

Монографія про А. Мудрика — це доповнення до монографії А. Палія. А обі разом творять цілість, яка відтворює частину історії нашого громадського і кооперативного життя між двома світовими війнами. Бо ж історія кожного народу, в тому і українського — це історія поодиноких людей, громад, організацій та різномірних товариств і об'єднань...

Історію народу творили, і творять, тільки живі активні, працьовиті й жертвенні в громадській роботі люди, що їх часто називаємо ідейними людьми.

І саме такі ідейні люди дають почин новим великим людським інституціям і організаціям; вони є творцями держав, великих добродійних установ, високих шкіл, академій, різних великих товариств, а також кооперативних союзів і цілого кооперативного руху.

Ідейні люди — це ті рідкі представники народу, що належать до цієї шляхетної породи людей, яких старинні греки і римляни називали героями, а звичайні люди,

сьогодні, називають їх провідниками і творцями суспільно-громадського життя.

Без ідейних та ініціативних людей, без тих, назв'їм їх, практичних ідеалістів, що ціле своє життя присвячують службі своєму народові, кожний нарід був би тільки інертною, безформною масою примітивних людей, без ніякої перспективи на краще й культурніше життя.

І навпаки. Нарід, що має багато ідейних, розумних і ініціативних людей стає зрілим, сильним і великим народом, що його всі інші народи респектують. бо він, кажуть, має сильну суспільну верству, що творить „мозок нації”.

У нас, у нашій історії, було багато, але ніколи забагато, тієї ідейної категорії людей, що мали великі та корисні суспільно-громадські ідеї і мали мужність завзяття, свідомість і вміння ці свої ідеї втілювати у практичне життя свого довкілля.

До цієї породи людей слід зарахувати, на відтинку нашої кооперативної праці, Андрія Палія та Андрія Мудрика, передових українських громадсько-кооперативних діячів, співорганізаторів і довголітніх керманічів славного і могутнього, між двома світовими війнами, Крайового Молочарського Союзу „Маслосоюз” у Львові.

Вони належали до тієї невеликої групи української провідної верстви, яка після зламу наших визвольних змагань, у 1918-20 рр., не тільки сама не заломалася, але з нечуваним розмахом кинулася до науки і до т. зв. органічної конструктивної громадської праці і своїми успіхами стримала, а то й заломала, жорстокий польський наступ на західноукраїнські землі. Ця наша провідна група громадських діячів, підтримана народом, своїми осягами праці довела до того, що хоч на передодні другої світової війни в Галичині формально ще існувала польська держава, сперта на поліції, жандармерії, війську та цілої хмари урядовців, то по суті, в тій же державі, існувала ще й друга українська держава, держава духово-культурна і господарська, сперта на свідомості мільйонної маси українців, що чекали тільки на пригожий момент, щоб цю державу духа і організованого культурного та господарського життя закріпити за собою правно, звільняючись від насильного окупанта.

А. Палій і А. Мудрик ішли в перших лавах цих наших громадських провідників і на господарському „фронті”

вигравали майже всі битви за буття та існування української молочарської кооперації в Галичині.

І про цю громадсько-кооперативну працю А. Палія і А. Мудрика, якій вони присвятили найкращі літа свого життя, пробував я зібрати та зареєструвати найважливіші факти у цій монографії. Одначе писати таку працю у Вінніпегу, в Канаді, про людей, що ввесь дорібок свого життя залишили на рідних землях, дуже важко. Там, у Львові, Станиславові, Стрию та інших містах і селах Галичини залишилися всі документи і архіви, де є зареєстровані висліди праці української молочарської кооперації та її працівників і творців. Тут, у вільному світі, немаємо навіть реєстру всіх молочарень і їх працівників; маємо тільки невелику вже групу живих представників цієї праці, колишніх провідних діячів цього руху, їхню не все услужну пам'ять і дуже скупі писані джерела, які збереглися в деяких осіб, або українських бібліотеках.

І тому я свідомий, що моя праця буде неповна, оцінка подій може надто суб'єктивна, бо здебільша ці події треба було оцінювати на основі власних спостережень, власних друкованих праць і власної кореспонденції. Одначе, я пробував бути об'єктивним, притримуючись засади, що краще про наших громадських діячів, що відійшли у вічність, сказати хоч дещо, чим нічого не сказати, чекаючи на догідніші умовини, на доступ до архівів, бо тоді ми, в наших умовинах, напевно... нічого не скажемо.

При писанні цієї праці я користав з двох життєписів інж. А. Палія, у різний час ним самим написаних, з різними призначеннями, з двох життєписів А. Мудрика також ним самим написаних, користав я з цінних інформацій Анни Палій і Марії Мудрик, дружин обох директорів, багато інформацій подали мені, зараз після смерти А. Палія, живучі ще тоді О. Лис і А. Мудрик, а доповнили ці інформації інж. М. Хронов'ят, довголітній член дирекції „Маслосоюзу”, Тома Котик, начальник Головного Торговельного Відділу „Маслосоюзу” у Львові і заступник члена дирекції, Михайло Янович, головний скарбник „Маслосоюзу”, д-р Остап Котик-Степанович, що в „Маслосоюзі” виконував ролю головного „закордонного” торговельного консула для збуту масла на польському Шлеську, інж. Роман Вітковицький, що очолював книговодство „Маслосоюзу”, інж. Гриць Йовик, близький друг і співробітник

А. Мудрика і багато інших осіб, що знали, або співпрацювали з обома директорами.

Користав я також з монументальної праці проф. д-ра І. Витановича п. н. „Історія українського кооперативного руху” та з приватного архіву Миколи Капусти, кол. директора Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові. Список усіх важніших джерел поданий окремо, у відкличках.

Всім, що чимнебудь допомогли мені до написання та видання цієї монографії, на цьому місці складаю мою щирю подяку. Особливо дякую Управі та членам „Братства Маслосоюзників” за моральну і матеріальну підтримку, за їхні щирі жертви. Без їхньої допомоги ледве чи ця праця була б колинебудь появилася на книгарських полицях.

Вкінці хочу завважити, що цєю працею вшануємо не тільки пам'ять обох директорів „Маслосоюзу”, А. Палія і А. Мудрика, яких нарід обдарував особливим довір'ям, але також і пам'ять усіх працівників української молочарської кооперації на західньоукраїнських землях, що наче безіменні плугаторі, у солідарній співпраці із своїми провідниками, орали запущену ниву під засів нових кооперативних ідей, які породили могутній український кооперативний рух, а в тому і молочарську кооперацію з її модерно улаженою надбудовою, славним Крайовим Молочарським Союзом „Маслосоюз” у Львові, що став національною гордістю усіх українців і як такий перейшов до історії нашого народу.

Рівночасно прошу вибачення у всіх тих, про яких я може повинен був згадати у цій праці, але цього не зробив, а не зробив не із-за злої волі, тільки тому, що не про все, і не про всіх, мав я змогу зібрати потрібний матеріал, потрібні відомості.

Моїм основним завданням було: закарбувати для історії розвитку українського суспільного життя нашої доби вклад праці двох провідних діячів українського кооперативного молочарства та їх найближчих співробітників, щоб майбутній історик нашого господарського життя не забув згадати про „Маслосоюз” і його провідників.

Якщо ця моя праця це завдання виконає, то я буду вповні вдоволений, бо намічена мета буде осягнена.

А в т о р

ЧАСТИНА ПЕРША

АНДРІЙ ПАЛІЙ

(1893—1961)

АНДРІЙ ПАЛІЙ — це інженер-агроном, кооператор і громадський діяч, організатор кооперативного молочарства в Галичині; у 1924-39 рр., директор „Маслосоюзу” у Львові, співредактор місячника „Кооперативне Молочарство” (1926-39), член Ради Ревізійного Союзу Українських Кооператив і „Сільського Господаря”, деякий час голова комбатантської організації „Молода Громада” у Львові, заступник голови товариства „Сокіл-Батько”, член Військової Управи (1943-45) тощо. З 1948 року в Канаді, де й помер (Торонто).

(Енцикл. Українознавства, т. 5, стор. 1926)

АНДРІЙ ПАЛІЙ
(1. 12. 1893 — 10. 5. 1961)

РОДИННЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ШКІЛЬНА НАУКА АНДРІЯ ПАЛІЯ

Родина й родинне середовище кожної людини — це те підґрунтя, на якому вона росте, виростає і розвивається...

В родині народжуються перші суспільні почування любови, симпатії та обов'язків. Діти в доброму й злому, звичайно, наслідують своїх батьків, дідів, своїх ближчих, або дальших членів родини...

І тому, коли згадуємо визначних громадських діячів то все пробуємо відтворити їхнє родинне середовище, яке безпосередньо, або посередньо мало вплив на формування основних прикмет їхнього характеру, а навіть цілого світогляду.

Андрій Палій народився 1-го грудня 1893 року, в селі Кривотули, товмацького іовіту, в Галичині, як одинокий син Михайла й Юлії з дому П'єх.¹

Батько Андрія був добрим і працьовитим ремісником-колодієм, який тішився довір'ям і пошаною серед своїх односельчан. Мати Юлія була розумною і доброю дружиною для свого чоловіка. Обоє мали амбіцію „вибитися в люди” своєю власною працею, своїми зусиллями. З тою метою вони задумали перенестися із села Кривотул до якогось міста, де могли б урядити собі трохи краще життя. Батько, як добрий ремісник, хотів показати себе добрим майстром для ширшої громади своїх відборців...

Одначе на реалізацію своїх задумів і плянів, батьки Андрія не мали фінансових засобів. Щоби ці засоби здобути молоді подруги рішили разом виїхати на кілька років до Америки, до ЗСА, де могли б важкою працею заробити трохи більше грошей і тоді приступити до переведення своїх задумів у життя.

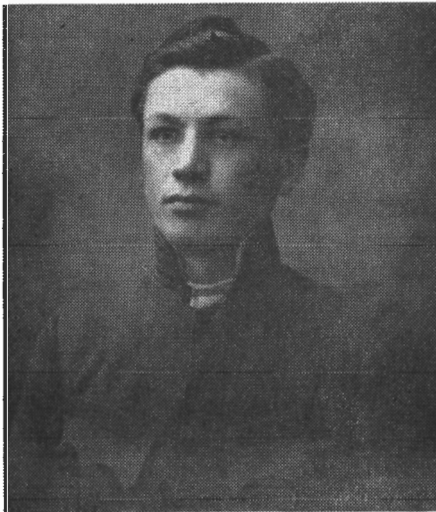
Як задумали, так і зробили. Перед виїздом до ЗСА, вони свого сина Андрія віддали в опіку своїм вуйкам у Дрогобичі. Це було десь у 1900—1901 рр. Батьки Андрія Палія були в ЗСА повних п'ять років.

У тому часі малий Андрій закінчив народню школу і розпочав науку в польській гімназії в Дрогобичі (укра-

їнської там не було). Спершу мешкав у вуйків, а відтак деякий час у бурсі, заправляючись поволі до „твердого життя”.²

По повороті батьків із ЗСА, точного часу не знаємо. життя нашого Андрія зовсім змінюється. Батьки купили в Станиславові, на передмістю гарний дім з городчиком, на т. зв. „гірці”, яку, відтак, Андрій Палій все дуже приємно згадував. Батько скоро й успішно розбудував свій ремісничий варстат, вкладаючи в нього не тільки свою працю і професійне знання, але й досвід набутий в ЗСА щодо способу ведення підприємства...

Ці прикмети амбіції, впертою працею та наукою „вбитися в люди”, присвоїв собі малий Андрій від своїх батьків на ціле життя. Андрій Палій дуже любив свого батька і часто відтак згадував, як це його батько насолоджувався досконалістю форм і ліній своїх ремісничих виробів. І це відчуття естетики смаку й краси, при кожній праці, Андрій Палій одідичив по батькові та цього відтак вимагав від своїх співробітників..

А. ПАЛІЙ,
гімназійний учень

У Станиславові Андрій Палій закінчив, у 1914 році, польську гімназію та склав з відзначенням іспит зрілості. В гімназії любив займатися спортом, руханкою, грав копаній м'яч, вправлявся в зимових спортах, але понад усе любив мандрівництво. Про інші деталі його шкільного і юного життя знаємо небагато. Знаємо тільки, що Андрій Палій, як сотки й тисячі сучасної

йому української молоді, в дома й в школі, виховувався на засадах глибокої християнської етики та моралі й що ці засади лягли в основу його ідеалістичного світогляду.

Він, як сотки й тисячі його однолітків, синів і дочок української землі, горів вогнем любови і завзяттям жити

й працювати для кращої долі свого народу. Він належав до тої генерації, яка не тільки хотіла, але й вміла практично, хоч на короткий час, використовуючи догідні обставини другої світової війни, створити власне військо й власну державу...

РОКИ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Андрій Палій не мав щастя бути співтворцем зародка української армії — Українських Січових Стрільців. Він щойно на весні 1915 року, зараз по звільненні Галичини від російської окупації, був покликаний до австрійської армії і був приділений до 24 полку піхоти що мав свій осідок у Коломиї.

У 1916 році закінчив однорічну старшинську школу і як кадет-аспірант і комендант чоти відійшов на італійський фронт. У 1917 році був іменований чотарем (ляйтнантом). На цьому фронті він був ранений і деякий час перебув у старшинському шпиталі видужанців (реконвалесцентів) над Адрійським морем, недалеко Абації.³

Після російської революції, під кінець 1917 року, А. Палія перенесено на східній австрійський фронт, на Україну, до 117 бригади в Катеринославі (комендант ген. фон Надь).

Тут він виконував обов'язки військового перекладача і члена комісії для розподілу воєнного майна між Австрією і Україною, яка проголошенням Третього Універсалу, 20-го листопада 1917 року, стала Українською Народною Республікою, тобто самостійною державою.

А. ПАЛІЙ в однострою австрійського старшини

По розвалі австро-угорської держави і по проголошенню Західньої Української Народної Республіки, Андрій Палій негайно вертається до Станиславова і тут, зараз же, зголошується до Української Галицької Армії.

В УГА служив у ранзі поручника, а виконував обов'язки сотенного (мабуть у 3-тій сотні, коломийського куреня). Комендантом того куреня спершу був, в боях під Львовом, Володимир Коссар, а відтак Володимир Левицький. В тому часі А. Палій ввесь час виконував обов'язки фронтового старшини; був на фронті в облозі Львова, брав участь у боях під Городком, а відтак опинився на Підкарпатті.

А. ПАЛІЙ — старшина УГА

У 1919 році, коли польський ген. Ю. Галлер проломив український фронт під Львовом, А. Палій із своєю сотнею, разом із т. зв. гірською бригадою УГА, яка тримала фронт проти поляків в околицях Хирова, під командою отамана В. Черського, відірваний від основ УГА, перейшов чесь-

кий кордон і там, разом із цілою цією гірською бригадою. був чеською владою інтернований. Спершу був він у таборі в Німецькім Ябліннім (Дойчгабель), а відтак цей табір перенесено до Йозефова, де його й зліквідовано.⁴

Про цей період життя А. Палія — його побут у війську й в таборі — не маємо більше певних інформацій і тому над цим періодом його життя довше не спиняємось.

З ТАБОРУ ІНТЕРНОВАНИХ НА СТУДІЇ

У таборі інтернованих Андрій Палій довго не затримався. Всього кілька місяців. Одержавши з табору студійну відпустку, він вже у вересні 1919 року записується на агрономічні студії у Високій Технічній Школі в Празі, користаючи з допомоги чеського уряду, який на основі договору з урядом ЗУНР погодився допомагати всім інтернованим членам УГА, які бажали студіювати на високих чи фахових школах. Допомога ця виносила, мабуть, 330 корон чеських місячно.

Свої студії А. Палій закінчив, як це він стверджує в своєму життєписі з 18 березня 1954 року, 29 травня 1922 року дипломом інженера-агронома з дуже добрим успіхом. По закінченні агрономічних студій ще один рік він студіював на цукроварсько-ферментаційному відділі хемії, цієї ж самої політехніки, з думкою, що може прийдесться в майбутньому працювати в цукроварному промислі який в Україні був найкраще розвинений.⁵

В часі своїх студій А. Палій брав живу участь у студентському життю, а в останньому році своїх студій був навіть головою Української Студентської Громади в Празі. Тут він запізнався також із своєю майбутньою дружиною Анною, але про це згадаю пізніше окремо.

ПОВОРОТ ДО СТАНИСЛАВОВА ТА ЗУСТРІЧ З НОВОЮ І ТВЕРДОЮ ДІЙСНІСТЮ

Інж. Андрій Палій, по закінченні студій, осінню 1923 року, вертається з Праги до Станиславова, до своїх батьків, з думкою працювати за своїм фахом, маючи на увазі цукроварський промисл.

Цукроварство, як знаємо, належить до найстарших і найкраще розвинених галузей сільсько-господарської промисловості України. Воно, після металургії та вугільної

промисловости, займало третє місце щодо вартости продукції, а в світовій продукції займало друге місце, після Німеччини. Одначе майже всі цукроварні були розміщені на східньоукраїнських землях, які опинилися під большевицькою окупацією. На західньоукраїнських землях було всього 2, а пізніше 3 цукроварні, які були в польських руках і про фахову працю інженера-українця в ніодній з них не можна було й думати.

У Станиславові інж. А. Палій зустрівся з колишніми товаришами по зброї, які, подібно як і він, закінчили високі, або середні фахові студії за кордоном, деякі студіювали на тайному українському університеті у Львові, але майже всі, поголовно, були без праці. Якщо хтось і знайшов якусь працю, то це, звичайно, була праця не за фахом, бо таку можна було дістати тільки в державних установах або великих торговельно-промислових фірмах, які були недоступні українському інтелігентові в польській державі.

Інж. А. Палій, як і подібні йому колишні старшини й підстаршини Української Галицької Армії, скоро зрозумів нову дійсність, яка для цілого його покоління була тверда й жорстока. Він бачив, що по невдачі наших визвольних змагань в новій дійсності не можна рахувати на будьяку особисту чи загальну допомогу з боку польської держави для української частини землі, щоб її відбудувати та розбудувати після воєнної руйни, ані нема реальных виглядів для українця дістати працю в державній адміністрації, без заперечення самого себе...

Він, як і ціле тодішнє покоління, скоро зорієнтувався що війна з ворогом не закінчена, вона триває далі. Змінилися тільки методи і засоби боротьби, одначе ця боротьба не менш важлива, та не менш відповідальна, від збройної боротьби, бо це вже йде ставка за буття, або не буття цілого народу. Щоб цю боротьбу виграти, треба було повернути народові віру у власні сили й цими власними силами, організовано, треба було творити новий, культурно-економічний фронт, якого не зломала б ніяка ворожа сила.

З такою настановою інж. А. Палій почав розглядатися в Станиславові, де і як знайти собі місце праці, який вибрати шлях своєї діяльности, який сектор громадської роботи потребуватиме його знання і невеликого ще досвіду, але палкої віри і охоти до праці. Це не було легке

завдання, бо майже ціле наше життя було в початковій стадії нового організаційного етапу. Щоб ясніше начеркнути тло цієї доби, треба хоч коротко пригадати, що в тому часі діялося в Галичині, а зокрема в Станиславові.

На основі споминів і матеріалів з того часу знаємо що в 1923 році в Станиславові, за прикладом центральних установ у Львові, відновлено вже працю філії „Просвіти”, „Рідної Школи”, „Сільського Господаря”, „Союзу Українок”; правдоподібно діяла вже „Учительська Громада”, „Студентський Союз”, „Сокіл”, почав формуватися „Пласт”, відновлено співацьке Т-во „Боян”, Музичний Інститут ім. М. Лисенка, почали діяти спортові клуби і інші товариства, а зокрема звернено увагу на відновлення старих і творення нових, кооперативно-економічних установ які мали стати фінансовою базою всієї нашої суспільної праці.

Відбудова української кооперації в Західній Україні по першій світовій війні розпочалася вже в половині 1920 року. Тоді з ініціативи Крайового Союзу Ревізійного, створено у Львові окрему Організаційну Комісію, до якої входили інж. Ю. Павликовський, д-р С. Баран, дир. Д. Коренець, дир. І. Филипович і дир. С. Герасимович. Ця Комісія довела до створення в січні 1921 року Крайового Комітету Організації Кооператив або т. зв. ККОК, який під проводом інж. Юліяна Павликовського розпочав відбудову та організацію цілого українського кооперативного руху на західньоукраїнських землях.

Перші повоєнні Загальні Збори Крайового Союзу Ревізійного, пізнішого Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, відбулися 10 червня 1921 року, які повністю схвалили плян ККОК, вибрали новий провід цієї кооперативної централі та винесли постанову негайно розпочати організацію повітових осередків, а ці повітові кооперативні надбудови займуться відбудовою низових клітин.

Станиславів і станиславівщина йшли в перших лавах цієї великої господарської відбудови на західньоукраїнських землях. Тут зроблено першу спробу зорганізувати перший повітовий кооперативний осередок. Це зроблено не в самому Станиславові, але в малому містечку Заболотіві, снятинського повіту, в станиславівській області, осінню 1922 року. В проводі цього першого Повітового Сою-

зу Кооператив бачимо Василя Равлика, емеритованого управителя школи Івана Павлюка, Якова Гандзюка, Леся Запаринюка і інших.

До кінця 1922 року зорганізовано Повітові Союзи Кооператив (деякі з них мали назву „Окружні”, але це суті не міняє — прим. А. К.) в Станиславові, Стрию, Дрогобичі, Рудках, Сокалі і Жовкві. У 1923 році організуються такі ж Союзи в Копичинцях, Чорткові і Коломиї, а в 1924 році в Городенці, Рогатині, Калуші, Борщеві, Бучачі, Підгайцях, Тернополі, Зборові, Скалаті та інших містах.⁶

Осіною, в 1923 році, коли інж. А. Палій приїхав до Станиславова, тут вже була започаткована культурно-освітня та господарсько-кооперативна праця. Відновила свою передвоєнну роботу філія „Просвіти” яка приміщувалася в „Народному Домі”, при вул. Голуховського ч. 20. Головою філії був великий суспільник-ідеаліст і мрійник відомий лікар, д-р Володимир Янович, його заступником був адвокат д-р Юліян Олесницький, а першим діловим урядником і організатором філії став, десь у половині 1923 року. Михайло Островерха, відомий тепер письменник і публіцист, який відтак описав ті часи в своїх споминах п. н. „Обніжками на битий шлях” — один розділ цих споминів, п. н. „Від рушниці до масниці”, присвячений піонерам кооперативного повоєнного молочарства в Станиславові.⁷

З кооперативних установ відновила вже свою діяльність господарсько-споживча кооператива „Злука”, що була заснована ще в 1912 р., працювала вже нормально кредитова спілка (залізничників) „Народний Дім”, що була заснована в 1896 році, діяла вже кооператива „Кредит”, заснована ще в 1895 році, продовжувала свою діяльність торговельно-промислова кооператива „Народний Базар”, заснований в 1912 р., розпочали працю кредитова кооператива „Українська Міщанська Каса” (засн. 1902 р.), господарсько-кредитова Спілка „Власна Поміч” (заснована 1909 р.), а з нових почала розгортати свою працю господарсько-промислово-торговельна Спілка „Основа”, заснована в 1922 році.

На чолі цього руху, як формальний олікун, стояв Повітовий Союз Господарсько-Споживчих Кооператив, заснований також у травні 1922 року, виконуючи функцію

повітової кооперативної централі, з різними відділами, включно з молочарським і з власною пекарнею.

У проводі названих кооперативних установ, в тому часі, бачимо досить поважний гурт громадських діячів, які працювали самі в проводі, як члени управ, або були членами надзірних рад, контрольних комісій і морально допомагали в розбудові кооперації своїми радами і своїм авторитетом.

У звітах з тих років знаходимо багато імен, які вже призабулися, а які варто пригадати для майбутнього історика цього закутка нашої землі. Наприклад, з поміж священників знаходимо такі імена: о. д-р А. Бойчук, о. М. Бравко, о. Вол. Дудикевич, о. М. Ганушевський, о. Юстин Гірняк, о. шамб. С. Городецький (з Рогатина), о. К. Кульчицький, о. Т. Матейко, о. д-р І. Лятишевський (пізніший єпископ), о. Й. Раковський (з Хриплина), о. д-р І. Фіголь (катехит), о. І. Оренчук, о. Т. Паливода, о. Я. Посацький, о. В. Самотулка, о. І. Порайко, о. І. Слезюк, о. Ю. Ставничий (з Галича), о. І. Сатурський, о. І. Стефанчук, о. К. Навроцький, о. д-р Ф. Щепкович і інші, яких я не міг знайти в звітах, бо вони мабуть працювали в пізніших роках, як напр., о. д-р В. Кушнір.

З поміж світських діячів і діячок, що були активними в кооперативному русі в Станиславові, або околиці, варто згадати такі особи: Олена Андрухович, Стефанія Барановська, Евеліна Березовська, д-р Лев Бачинський, Кость Бородайкевич, Петро Бігус, д-р І. Волянський, Савина Вігошинська, В. Глинський, д-р С. Гладкий (мабуть з Рогатина), І. Городиський, Л. Гаванський, д-р Я. Грушкевич, О. Гошовський, П. Головатий, Ф. Глум, С. Гоцько, проф. Данило Джердж, проф. Никифор Даниш, Марта Даниш, інж. В. Дутка, Д. Дем'янчук, Марія Дворянин, В. Долішний, інж. О. Дяків, Д. Дмитрак, В. Іваницький, проф. Д. Загайкевич, І. Кабарівський, Д. Казимира, С. Кандяк, Степан Кузик (з Рогатина), П. Ковальський, С. Крижанівський, Ю. Когутяк, М. Клиновський, Г. Кичун, проф. М. Лепкий, М. Лемеха, І. Левицький, М. Лапоха, д-р Т. Мацьків, П. Малинович, д-р О. Маланюк, Теодора Мардирович, Сава Никифоряк, проф. Е. Оліярник, Михайло Островерха, І. Поритко, Я. Погорецький, інж. І. Остап'як, д-р О. Пушкар, Н. Петришин, В. Пеліх, М. Рибчук, І. Стратинкевич, С. Снігорович, П. Столярчук, В. Тимцюрак, Ю. Шепаро-

Комітету, який мав справу молочарства прослідити і відповідно до можливостей Союзу і філії „Сільського Господаря” цю галузь сільсько-господарського кооперативного виробництва якось оформити. Організаційний Комітет розпочав свою працю вже з початком 1923 року.

Цей Організаційний Комітет, що його духовим батьком був о. Йосиф Раковський, автор книжки „Головні основи годівлі домашніх тварин”, виданої ще перед першою світовою війною, очолював проф. Данило Джердж інж. Іван Остап'як, абсолювент Високої Сільсько-Господарської Школи у Відні і сільський кооператор Федір Глум. Формальним патроном Комітету була філія „Сільського Господаря”, але фактичним опікуном його був Повітовий Союз Кооператив, а точніше кажучи, дир. Юліян Шепарович. Він був головним мотором цього Комітету, бо він, як директор ПСК, відповідав за діяльність всіх кооператив у Станиславівщині і він розглядав за фаховими людьми які вміли б, і хотіли б, цю справу попровадити.

Першим, що приїхав до Станиславова, щоб знайти працю в існуючих молочарнях, був Олекса Лис, абсолювент молочарської школи в Пільзні, в Чехословаччині. Організаційний Комітет дуже радо прийняв до праці О. Лиса, бо це був перший фахівець, який міг багато допомогти в реалізації плянів Організаційного Комітету і самого Повітового Союзу Кооператив.

Инж. І. Остап'як, у своїм споміні про „Господарську діяльність філії Т-ва „Сільський Господар” у Станиславові” (стаття у Збірнику „Крайове Господарське Товариство „Сільський Господар” у Львові 1899—1944”, Нью Йорк, 1970, стор. 461), пише: „О. Лис почав організувати та удосконалювати техніку виробу молочних продуктів. У грудні, цього ж року (1923 — прим. А. К.) прибув до Станиславова, йому до помочі, Андрій Мудрик який теж закінчив молочарську школу в Чехах. Тоді Організаційний Комітет доручив їм цю справу наладнати так, щоб вона мала власні господарські основи. Ці два фахівці, спільними силами поставили продукцію на належну висоту щодо якості і кількості. Виникла проблема збуту і тоді філія Т-ва „Сільський Господар” заангажувала до праці інж. Андрія Палія, як годівельного і рівночасно збутового референта, а працю його оплачував Повітовий Союз Кооператив у Станиславові”.

Децю точніше, про перші кроки своєї праці в Станиславові, пише в своїх недрукованих споминах О. Лис. Там читаємо:⁹

„В Станиславові дир. Ю. Шепарович прийняв мене дуже ввічливо і радів, що кооперативна родина побільшилася ще одним працівником, організатором молочарства”.

...,Перший організатор молочарства — пише далі у цих споминах О. Лис — мав за завдання відвідати всі в тому часі чинні молочарні, провирити їхні приміщення, устаткування, спосіб відбирання молока, холодження сметани та самий процес виробу масла. Він мав теж подати фахові вказівки для поправи виробу масла, налагодити діловодство та переговорити з управою кооперативи справу доставки масла до Організаційного Осередку при ПСК в Станиславові.

„Самозрозуміло — продовжує О. Лис — що одна людина такої організаційної роботи на довшу мету сама робити не могла”. Сам організатор і технік-молочар не розв’язував ще проблеми Організаційного Комітету, бо осталася нерозв’язаною друга, неменш важлива проблема, а саме: проблема збуту масла, яке молочарні почали доставляти до Молочарського Відділу при ПСК і на яке на місцевому ринку не було великого запотребування, бо масляний ринок майже в цілості був у жидівських руках, а жидівські купці не радо брали товар з українських кооператив.

І цю проблему доля призначила розв’язати інж. Андрієві Палієві, якому Організаційний Комітет запропонував майже рівночасно, працю в цьому секторі.

А дійшло до цього ось як:

В тому часі, з ініціативи провідних господарських діячів, мала відбутися окрема ширша господарська на-

ОЛЕКСА ЛИС — перший організатор кооперативного молочарства в Станиславівщині в 1923 р.

рада, пов'язана з першим т. зв. „Українським Ярмарком”, якого завданням було спопуляризувати розбудову української торгівлі і українського промислу та налагодити зв'язок українського села з українським містом, а українського консумента з українським продуцентом. Це був час, коли в новій політичній дійсності, під окупаційним режимом, творилося нове господарське життя, яке мало стати базою всього нашого національного буття, даючи українській інтелігенції шансу створити власні варстативні праці, незалежитися від режиму та взяти відповідальність за долю цілого народу.

На цю ширшу господарську нараду запрошено, як одного з головних доповідачів, молодого інженера-агронома, Андрія Палія. Він, новий, ще не знаний на цьому терені, своїм виступом відразу здобув собі прихильну оцінку. Темою його доповіді була „Наша господарська самовистачальність”. Доповідь всім подобалася, подобався теж і сам доповідач, що все був дуже старанно і елегантно вбраний, все усміхнений і дотепний. Не диво, що після цієї доповіді Організаційний Комітет, а зокрема дир. Ю. Шепарович, настоювали, щоб він приступив зараз до практичної реалізації цього гасла, „господарської самовистачальності”, перебираючи провід у налагодженні збуту молочарських продуктів у Молочарському Відділі ПСК.

Інж. А. Палій заохочений Ю. Шепаровичем і членами Організаційного Комітету, цю пропозицію прийняв. Однак, як твердять у своїх споминах О. Лис і М. Островерха, він не будучи молочарським фахівцем-практиком, хоч загально молочарство студював на агрономії, рішив доповнити своє знання практикою у якійсь великій і модерно улаштованій молочарні. Такої в Галичині тоді не було. Маючи ще важний чеський паспорт, інж. А. Палій, за намовою О. Лиса, рішив вернутися до Чехословаччини до Богошовіц там де відбували перед тим свою практику А. Мудрик і О. Лис, і в тій молочарні він відбув 6-тижневу практику. Щойно після цього А. Палій взявся з повним запалом за організацію збуту масла. Все це діялося в останніх місяцях 1923 року.¹⁰

В тому ж самому часі Організаційний Комітет, на пропозицію О. Лиса, погодився прийняти до праці ще й другого організатора, а саме А. Мудрика, якого треба було стягнути з Рудеччини до Станиславова на, тих самих умо-

вах, що й О. Лиса. А умови ці були: „Лисові не платимо нічого, нічого не платимо Палієві, стільки ж дамо й Мудрикові”. Ви самі думайте, як справу налагодити, щоб вона мала свої власні господарські основи. А. Мудрик, абсолювент Молочарської Школи в Пільзні, з добрим практичним вишколом у кількох чеських молочарнях, ці „умови” Організаційного Комітету прийняв і вже в половині грудня 1923 року був у Станиславові.¹¹

І ця трійця — О. Лис, інж. А. Палій і А. Мудрик — стали справжнім ініціатором і організатором українського повоєнного кооперативного молочарства на західноукраїнських землях. Ця трійця — це справжні піонери відновлення старих і творення нових, вже модерних, українських молочарень на цілій території західноукраїнських земель, що були під окупацією Польщі.

Скоро показалося, що Молочарський Відділ при ПСК і самий Організаційний Комітет свою ролю предтечі самостійного Молочарського Союзу виконав і що для молочарських відділів при низових кооперативах потрібна самостійна надбудова, якою був „Крайовий Союз Господарсько-Молочарський” в Стрию, а яка, з різних причин, ще не налагодила своєї праці до вимог часу.

ВІД ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ ДО САМОСТІЙНОЇ ФІЛІЇ СОЮЗУ

На початку своєї роботи, інж. А. Палій впав на добру й щасливу думку, а саме: зорганізувати в Станиславові самостійну філію Крайового Союзу Господарсько-Молочарського в Стрию.

Він, у порозумінню з Організаційним Комітетом, опрацював статут для цієї філії, скликав з'їзд представників молочарських відділів при низових кооперативах, які цей статут схвалили і який він, використовуючи свої знайомства, без згоди централі, зареєстрував в Окружному Суді.

Чому основано в Станиславові філію існуючого Союзу в Стрию, а не самостійну централю? — це питання, на яке треба також відповісти, бо ця відповідь характеризує саму особу інж. А. Палія, який в тому випадку грав головну ролю. О. Лис у своїх споминах наводить два мотиви, якими керувався інж. А. Палій, основуючи філію Молочарського Союзу, а не самостійну централю, а саме: мотиви морального і матеріального характеру.

Моральний мотив — це кількालітня позитивна праця передвоєнних піонерів нашого молочарства, до якої треба нав'язати і цю працю далі продовжувати. Інж. А. Палій був прихильником легалізму і не хотів „робити революції”. Він вірив що добре зорганізованою працею у філії можна буде „переконати” провід централі в Стрию про потребу її реорганізації. І це був вірний підхід.

Другим був матеріальний мотив, яким теж не можна було нехтувати. Господарсько-Молочарський Союз, як і вся українська кооперація, майже повністю був останньою війною зруйнований. Одначе залишився в Стрию одноповерховий дім, холодільня з поємністю на 3 вагони масла, молочарня, приміщення на магазини, приміщення на молочарську школу, запас деякої кількості молочарських машин — це все були такі цінності, яких у початковій стадії організації нового молочарства не можна було легко вважати.¹²

Коли, і як, відбулися в Станиславові основуючі загальні збори філії Крайового Союзу Господарсько-Молочарського в Стрию — не знаємо, бо в нашому посіданні не маємо про це ніяких документів. Припускаємо, на основі зібраного матеріалу, що ці збори могли відбутися з кінцем грудня 1923 року, або зараз з початком січня 1924 року, бо треба було формально приготувитися до загальних зборів самої централі в Стрию, які були проєктовані на місяць березень.

Що таку філію основано — це факт який стверджують однозгідно інж. А. Палій, А. Мудрик і О. Лис. Статут філії був зарєстрований і на цій підставі обрано провід цієї філії. До першої управи ввійшли: інж. А. Палій, інж. І. Остап'як з Радчі та Федір Глум, селянин-кооператор із Викторова, а на заступників обрано А. Мудрика і О. Лиса. Головою Надзірної Ради став учитель гімназії Данило Джерж, а членами о. Й. Раковський, інж. В. Дутка, о. М. Ганушевський і інші. Всіх мабуть 7 членів але їхні імена нам невідомі.¹³

Фактом є також і те, що головний тягар праці і відповідальности за філію несли три особи: А. Палій А. Мудрик і О. Лис. Вони в трьох розплянували і поділили між себе всю працю і то так: А. Мудрик і О. Лис ходили пішки від села до села й „організували” українську молочарську кооперацію з її виробництвом, а інж. А. Палій ходив, чи

радше „бігав”, від крамниці до крамниці в Станиславові, а відтак і в інших містах, і „організував” торгівлю цим маслом.

Як це виглядало в перших початках то найкраще це ілюструє очевидець, М. Островерха, в своїх споминах. Він пише: „Якось приходять до канцелярії „Просвіти” і „Рідної Школи” А. Палій і просять до нас у „комірне”. Мовляв — „сюди вже прибувають селяни, тут уже знаний осередок, якби так і нам (тобто філії Мол. Союзу — прим. А. К.) тут, кутом, приспособитись? Сюди привозили б готове масло. звідки ми робили б експедицію масла до крамниць!”...

„О. Паньчак і я — пише далі М. Островерха — таки враз втішно погодилися на це. Наші „канцелярійні” столи були такі просторі, що й молочарі — та ще й на початку їх діяльності — могли приміститися на краї, між „Просвітою” і „Рідною Школою”. Найперше, була біганина і шуканина, щоб знайти збут на масло. Зайняті „по вуха” були всі: мовчаливий Іван Остап’як, постійно енергійний та рухливий і верткий Андрій Палій, запалений і послішний, що від усміху в одну мить попадав у чорну прірву зневіри, Олекса Лис, розважний і твердий та послідовний у праці неподоланий і витривалий Андрій Мудрик. Пригадую собі: А. Палій, завжди чепурно й до смаку одягнений щоденно виголений, бере під пахву пачку з декількома фунтами свіжесенького, того препахучого десерового масла — в тих славних цеголках — і, усміхаючись дещо стисненими устами, вимахуючи зграбною палкою, несе те масло до Квятковського, що мав один із кращих сніданкових „покоїв”, чи до іншої такої крамниці, чи й до ресторану, як Гавбеншток. Це ж були перші повоєнні кроки „Масло-союзу”!¹⁴

До речі, перші „здобуті” крамниці в Станиславові були: „Народня Торговля” в ринку і крамниця кооп. „Злука” при вул. Голуховського, а відтак інж. А. Палій, своїм хистом і своєю, питомою йому, усмішкою, при допомозі різних знайомств, поширював поволі „ринку збуту” масла й на польські та жидівські крамниці...

Так почалося велике діло: організація і перебудова української молочарської кооперації на західньоукраїнських землях. Закипіла робота! Розпочалися розшуки за

відповідальними фаховими працівниками та повільний перехід із тимчасових, провізоричних, все змінних метод праці до більш стабільних, упорядкованих, фахових, господарсько узasadнених...

Спершу було дуже багато клопотів. Більше чим успіхів. І тільки завдяки гармонійній співпраці перших ініціаторів, їхній молодечій витревалості, завзяттю і фаховому та вмiлому веденні справ, розпочате діло відразу мало всі позначки успіхів у недалекому майбутньому...

Не будемо довше спинятися на першій стадії праці інж. А. Палія та його співтоваришів, А. Мудрика й О. Лиса, в самостійній філії Крайового Союзу Господарсько-Молочарського в Станиславові, бо цей період був короткий. Він був тільки першою заправою до пізнішої праці, яка щойно розпочалася в 1924 році.

ВІД ФІЛІЇ ДО ЦЕНТРАЛІ — НАСТУПНИЙ КРОК СВІДОМОЇ ДІЇ

Успішна праця філії Молочарського Союзу в Станиславові, повна та дуже щира й товариська співпраця ПСК філії Сільського Господаря, філій Просвіти і Рідної Школи з нашими першими піонерами кооперативного молочарства була для них великою заохотою до праці, але висліди їхньої праці їх не задовольняли. Вони не бачили перспективи на дальшу мету.

Інж. А. Палій, А. Мудрик і О. Лис, у зустрічі з твердою дійсністю, скоро зрозуміли, що українське молочарство в примітивному виді, яке воно мало зараз після війни, не вдержиться. Вони бачили, що українське кооперативне молочарство можна відбудувати й збудувати тільки новими модерними методами праці, які вони засвоїли собі в часі своїх студій у Чехословаччині. Але вони також бачили, що тих нових метод ніхто не примінює, не примінює їх і Крайовий Союз Господарсько-Молочарський в Стрию, який відновив свою діяльність і він одинокий був до того покликаний, щоби вказати українському молочарству новий шлях. Одначе там не було провідників з фаховим знанням і з перспективою думки...

Наша „перша трійця” бачила й розуміла, — вони мабуть одинокі в тому часі на цілу Галичичну — що новонароджений і стихійно поширюваний новий тип універ-

сальних, господарсько-споживчих кооператив по селах Галичини, з окремими молочарськими відділами, незалежно від їхньої автономії по лінії молочарства, не розв'яже з господарського і технічного боку проблеми молочарства в модерному розумінні, відповідно до потреб ринку, консумента й... наростаючої конкуренції з боку панівного народу, поляків, як теж з боку чужого, заграничного продукту, який мав доступ на крайовий ринок. Вони скоро зрозуміли, що наше молочарство треба організувати в окрему самостійну мережу, окремих самостійних молочарських кооператив із власною сильною фаховою централею, що буде вивінувана модерним технічним устаткуванням, буде мати потрібні фінансові оборотові фонди, та буде вести самостійну господарську політику.

І тому не диво, що інж. А. Палій та А. Мудрик, вже в перших місяцях своєї співпраці, як про це згадує О. Лис, почали серйозно застановлятися над можливостями як включити централу в Стрию, до своїх далекоперспективних плянів у перебудові цілого сектора молочарської кооперації в Галичині.

Про потребу своєї активної молочарської централі почали говорити також і провідники сільських молочарень, куди їздили, або ходили, наші перші повоєнні фахові інструктори молочарства, А. Мудрик і О. Лис, які дали себе пізнати в практичній молочарській роботі по селах як добрі фахівці. Провідники тих сільських молочарень, як про це згадує О. Лис, в розмовах говорили: „вас треба було б мати ось там, в нашій централі, в Стрию”.¹⁵

І це питання не давало спокою нашим першим повоєнним організаторам українського кооперативного молочарства, тим паче, що зближався час загальних зборів централі, які мали відбутися весною 1924 року. Із сільських провідників цією проблемою особливо зацікавився Федь Глум, господар і член управи Господарсько-Молочарської Спілки „Самопоміч” у Вікторові, повіт Галич, де А. Мудрик відбув довшу практичну лекцію з місцевим молочарем Липою. Федь Глум, як про це говорили А. Мудрик і О. Лис, був одним із перших що почав сильно активізувати це питання серед других сільських провідників і постійно пригадувати це нашій „трійці”.

Знаючи настанову і бажання місцевих сільських провідників, наші повоєнні піонери — А. Мудрик і О. Лис по

селах, а інж. А. Палій у місті — при виконванні своїх обов'язків розпочали серйозну підготовку до цих перших повоєнних загальних зборів Крайового Союзу Господарсько-Молочарського в Стрию. Перш за все, треба було подбати про те, щоб усі молочарські відділи стали членами Союзу, а старі молочарні, щоб відновили своє членство, щоб тим робом забезпечити собі якнайбільше рішальних голосів на загальних зборах Централі.

Загальні Збори Крайового Союзу Господарсько-Молочарського, на бажання філії в Станиславові, відбулися 25 березня 1924 року в Стрию. На ці загальні збори до Стрия — як подають А. Мудрик, О. Лис і М. Островерха — виїхали представники філії в такому складі: проф. Д. Джерж, інж. І. Остап'як, інж. А. Палій і А. Мудрик, а також представники всіх молочарень, яких було понад 20. Між представниками був Федь Глум, який був обраний навіть до Надзірної Ради Союзу.

Самозрозуміло, що так підготовані Загальні Збори Союзу, з перевагою делегатів із Станиславівщини, по вислуханні досить мінорних звітів Дирекції Союзу і звітів з успішної та активної праці Філії Союзу в Станиславові, без більшого спротиву представників Стрийщини і самої Дирекції, на внесення о. А. Пеленського, пароха Лисятич коло Стрия, рішили перевибрати нову Дирекцію Союзу, запрошуючи до неї керманічів станиславівської філії, а також найближчу співробітницю д-ра Е. Олесницького, з перед першою світовою війни, Ольгу Бачинську.

Перша Дирекція Союзу, по перших повоєнних загальних зборах оформилася наступно: Андрій Мудрик, Ольга Бачинська і Іван Федак, інспектор Ревізійного Союзу Українських Кооператив, який згідно з умовою між Крайовим Союзом Господарсько-Молочарським і Ревізійним Союзом мав ще залишитися в Дирекції до 1925 року. Інж. А. Палій таким чином увійшов до Дирекції Союзу тимчасово, як заступник, залишаючись одначе зразу в Стрию, чекаючи, коли інсп. І. Федак буде відкликаний до праці в РСУК у Львові, щоб тоді формально зайняти його місце в Дирекції. Фактичну керму торговельних справ Союзу інж. А. Палій перебрав зараз по загальних зборах бо це була пекуча проблема, а організаційно-технічні справи перебрав А. Мудрик. О. Лис перебрав ведення філії в Станиславові а йому до помочі став інж. Микола Хомишин.

що пізніше був довголітнім управителем і учителем молочарської школи в Стрию. З кінцем 1924 року О. Лис покидає Станиславів і перебирає управу першої маслосовітської крамниці у Львові (в домі Товариства „Просвіти”, Ринок ч. 10) а на його місце, до Станиславова, прийшли Тома Котик (пізніше головний торговельний референт М. С. у Львові) і інж. Іван Скоропада (пізніше начальник Відділу М. С. в Перемишлі).¹⁶

Інж. А. Палій в тому часі виконував не лише обов'язки торговельного референта Централі в Стрию, але час від часу виїздив з А. Мудриком до сільських молочарень в організаційних справах, а крім цього займався упорядкуванням діловодства в самій Централі, яка була війною жакливо знищена, а відтак дуже занедбана.

Завдання торговельного референта Централі не було легке, бо продавати масло доброї якості не було б клопотом, але такого масла було дуже мало. Більшість доставляваного масла, виробленого в примітивних сільських молочарнях, без знання і розуміння головних засад молочарського виробництва, надавалося радше до промислових цілей, чим до консумції. І треба було надлюдських зусиль з боку організаційно-технічного апарату Союзу, щоб цю якість масла хоч трохи поправити, а не менш зусиль, енергії, терпеливості та посвяти треба було вкласти в роботу торговельного референта, щоб те „наше” масло, в початковій стадії праці Союзу, продати на львівському, стрийському, дрогобицькому, чи іншому ринку, куди його інж. А. Палій спершу сам, особисто, возив у... валізках, поїздом, поки не наладнав нормального збуту. Одна така валізка з тих часів збереглася, для музею, до сьогодні.

Під час одної такої поїздки до молочарні, на збори, інж. А. Палій важко захворів на запалення легенів. Його перетомлений організм, мимо спротиву сильної волі, не витримав всіх тих невідгид і піддався важкій, майже безнадійній хворобі. Він мусів відійти на шпитальне лікування до лікарні в Стрию, де директором був д-р Каровець, дуже ввічливий і добрий лікар. Стан здоров'я не поправлявся і тому на спеціальне прохання, зокрема інж. Ю. Павличковського, хворого відвідав д-р М. Панчишин зі Львова, який у порозумінні з директором шпиталю застосував у лікуванні А. Палія новий лік, т. зв. золоті ін'єкції. Завдяки тим новим лікам, а далі завдяки постійній і дбайливій опі-

ці самого директора шпиталю, напруженому доглядові його мами та його нареченої, Нусі Паляниці, просто чудом удалося врятувати інж. А. Палія від загрози смерті.¹⁷

Кілька місяців інж. А. Палій не був здібний до ніякої роботи, а праці і клопотів з кожним днем прибувало чимраз більше. Це також його журило. Одначе його друг по праці, дир. А. Мудрик, заспокоював його та виручав з роботи, „тягнув” всю роботу сам, аж до часу, поки інж. А. Палій не прийшов до сил і повного здоров'я. І так було майже до кінця 1924 року.

ДИРЕКЦІЯ „МАСЛОСОЮЗУ” В 1925 РОЦІ

Зліва направо: інж. Андрій Палій, Ольга Бачинська і Андрій Мудрик

Поволі наближався час нових загальних зборів і перших підсумків праці Союзу з новим проводом. Збори відбулися 28 березня 1925 року. Нова Дирекція могла все ж таки похвалитися деякими успіхами, а саме: наладнано працю в самій централі, станиславівську філію перетворено на Відділ, відкрито три нові крамниці, значно збільшено доставу масла і суму торгів і цілою низкою інших успіхів.

На цих зборах, згідно з умовою, РСУК формально відкликав інсп. І. Федака з Дирекції Союзу, а на його місце до Дирекції, теж формально, не тільки фактично, ввійшов інж. А. Палій. Щойно тоді, формально і фактично, Дирекція Союзу поділила між себе обов'язки на-

ступно: інж. А. Палій — адміністрація і торгівля, А. Мудрик — організація і техніка, О. Бачинська — книговодство. Цей поділ відтак схвалила Надзвірна Рада. І так воно було аж до часу другої світової війни. Заступниками членів Дирекції були: Альфред Козак і Василь Хапчук, а згодом заступниками Дирекції стали працівники і діячі Маслосоюзу: Олекса Лис і інж. Михайло Хронов'ят.¹⁸

На цьому закінчився, що так скажу, вступний, але вирішальний початковий період громадсько-кооперативної, а в нашому молочарстві й піонерської праці інж. А. Палія і зачався новий етап його дії, етап праці кооперативного провідника.

ПЕРШІ КРОКИ ПЕРЕБУДОВИ „СТАРОГО” СОЮЗУ НА НОВИЙ І МОДЕРНИЙ „МАСЛОСОЮЗ”

Не буду тут переповідати історії перебудови старого „Крайового Союзу Господарсько-Молочарського” на новий і модерний Крайовий Молочарський Союз „Маслосоюз” у Стрию, з осідком Дирекції у Львові, бо це вже зроблено — диви моя праця п. н. „Українська Молочарська Кооперація в Західній Україні, видана ще в 1949 році. У цій праці хочу тільки вказати на головні моменти цієї перебудови, бо вони характеризують головних творців цієї перебудови, а в тому інж. А. Палія, який очолював цю перебудову, як перший член Дирекції „Маслосоюзу”, та дир. А. Мудрика, що на своїх плечах ніс повну відповідальність за організаційно-технічну перебудову українського кооперативного молочарства.

„Важкі були умовини праці на порозі віднови діяльності (Мол. Союзу) — прим. А. К.) — пише про це сам інж. А. Палій¹⁹ — коли приходилося починати роботу без ніяких матеріяльних засобів у Централі та таким же мізерним станом по молочарнях, які не були навіть самостійними правними одиницями. Не було теж виглядів, у чужій, неприхильній нам, державі на зовнішню поміч. Треба було здатися виключно на власні потенціяльні сили, а в першу чергу на нових співробітників, які спершу безкорисно, або за мінімальною винагородою, взялися за це діло. За їх прикладом пішли працівники кооператив та деякі ідейні громадяни, що в початках давали дарову працю, безплатні приміщення для молочарень, безплатні підводи і т. п. Се-

ред такої дійсності треба було також погодитися з існуючою некорисною організаційною формою молочарства, яка справді не давала ніяких вигледів на поважний розвиток молочарської промисловости на довшу мету, але завдяки дружній допомі господарсько-споживчих кооператив уможливлувала, хоч на переходовий час, фінансування за- купу найскромнішого молочарського приладдя”.

„Все ж таки, пише далі інж. А. Палій, цей стан не міг вдержатися на довшу мету, бо продукція масла скоро зростала не лише на нашому терені, але подібно було у цілій державі, а в парі з тим степенувалася вибагливість споживачів до якости молочарських виробів, що створювало загрозливу конкуренцію. Ясно, що в тих примітивних молочарнях, з низькою продукцією, без добрих молочарів, не можна було навіть мріяти про високоякісне виробництво. Треба було шукати якогось виходу з цього безвиглядного становища. Не можна було допустити до застою, а може навіть провалу започаткованої роботи”...

І це були ті шляхетні стимули, які додавали сил до праці інж. А. Палієві, дир. А. Мудрикові і цілому штабові їхніх перших співробітників.

Навіть серед тих невідрадних умовин 1924 рік рік першої спроби, закінчено дуже добре, бо: наладнано співпрацю з 39 кооперативами в краю, які в цьому році доставили до Союзу 41,518 кг. масла, відкрито три власні крамниці, у Станиславові, Стрию і Львові, а торги централі за молочарські продукти і молочарські машини осягнули суму 207,953 зол. пол.

Це були ті вступні осяги нової Дирекції Союзу. з якими вона розпочала нову історію українського повоєнного кооперативного молочарства.

Тут годиться ствердити, що весь тягар відповідальности за долю української молочарської кооперації в Західній Україні, точніше кажучи на всіх українських землях окупованих Польщею, впав на плечі двох осіб, двох Андріїв, а саме: інж. Андрія Палія і Андрія Мудрика. І вони оба це розуміли і тому оба цей тягар гідно та відповідально несли до кінця існування української молочарської кооперації та її централі „Маслосоюзу”, не зважаючи на те, що оба різнилися вдачами і темпераментами. одначе їх все єднала у співпраці глибока віра у велике й добре діло, яке вони розпочали і яке треба було вести.

Вони оба -- важко знайти якусь мірку, якою можна було б „мріяти”, хто з них більше працював і більше виявляв ініціативи --- зараз же, з початком 1925 року, почали думати як, і якими засобами, можна було б випроводити українське кооперативне молочарство на „ширші води”, щоб воно могло дорівнювати молочарству західноєвропейських народів.

І тут А. Палій і А. Мудрик знайшли розумну розв'язку в поділі праці: А. Палій взяв на себе обов'язок перебудови і розбудови самого Союзу, маючи на увазі опанувати торговельний масляний ринок, спершу тільки в Галичині, а згодом знайти доступ на ширший ринок польської держави та шукати доріг на заграничні ринки. Рівночасно інж. А. Палій взяв на себе завдання адмініструвати фондами Союзу та загальне керівництво справами Союзу із зовнішнім світом. Дир. А. Мудрик перебрав знова на себе весь тягар перебудови й удосконалення кооперативних молочарень, як основної підбудови централі. Він зайнявся вишколом і добором організаційно-технічного апарату, в Союзі та в терені, з метою піднести якість продукту, щоб облегшити його збут піднести його собівартість і ціну та навчити якнайширші круги молочарських працівників дисципліни праці. А. Мудрик в Дирекції Союзу був найбільше компетентним фахівцем молочарства і тому взяв на себе керму організаційними і технічними справами.

Не буду тут довше спинятися над організаційними справами, які були доменом А. Мудрика, а пізніше ще й інж. Михайла Хронов'ята, не буду теж спинятися над роллю третього члена Дирекції Ольги Бачинської яка своїм розумом, досвідом і тактом часто „гасила” надто ризиковні пориви обох молодих Андріїв, або доповняла їхні пляни конкретними цифровими показниками з найчутливішого Відділу Союзу яким було книговодство.

Я хочу трохи докладніше спинитися над торговельно-адміністративними справами, які були доменом інж. А. Палія, хоч чіткої границі між організаційно-технічними справами і торговельно-адміністративними, на мою думку, провести не можна.

Інж. А. Палій який мав доволі клопотів із збутом масла в Станиславові та в Стрию, зараз же, з початком

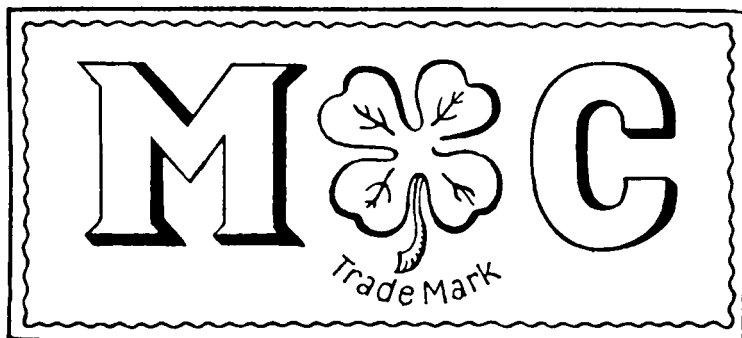
1925 року, всю свою увагу звернув на львівський ринок і на евентуальне перенесення осідку централі до Львова. Та це не була проста справа. У Львові, в тому часі, головним торговельним заступником Союзу була пані Стернюк із своєю крамницею при вулиці Руській і пан Конюх із своєю крамницею при вулиці Кохановського. Одначе обі названі крамниці не могли дати собі ради із тим маслом, що його посилав їм інж. А. Палій із Стрия. Не багато помогла в тому збуті і перша власна крамниця у Львові яку вів О. Лис. І тому А. Палій мусів приїздити часто сам до Львова на „переговори” із жидівськими масляними потентатами, якими тоді були, при нашій Руській вулиці, відомі дві фірми Шрайбера і Грубера та їх просити, щоб купували наше масло, на яке інж. А. Палій в тому часі, не мав ще відборців. Така „кооперативна” торгівля не могла вдоволити нової Дирекції Союзу а тимпаче амбітного й запального А. Палія.²⁰

Щоб і цьому зарадити, то нова Дирекція Союзу, зараз по загальних зборах, розпочала дуже сильну акцію у двох напрямках, а саме: дир. А. Мудрик почав організаційну кампанію за усамостійненням дрібних молочарських відділів при сільських закупочно-збутових кооперативах на окремі самостійні молочарські кооперативи а де можливе то відразу підготовляв ґрунт для організації більших „Районових Молочарських Спілок” (першу таку РМС зорганізовано в містечку Войнилові в 1926 р.). В тому ж самому часі дир. А. Палій виготовив широкий плян реорганізації самого Крайового Союзу Господарсько-Молочарського, який в дотеперішній своїй статутівій формі не дуже підходив під смак новій і „молодій” Дирекції.

З тою метою дир. А. Палій, у співпраці з дир. А. Мудриком і у порозумінні з РСУК підготовив плян зміни статуту, що переведено на Надзвичайних Загальних Зборах Крайового Союзу Господарсько-Молочарського, які відбулися 18 червня 1925 року. На цих зборах змінено саму назву Союзу на більш модерну й більш вразливу для торговельно-споживчого світу. Нова назва звучала: „Крайовий Молочарський Союз”, кооператива з обмеженою відповідальністю, „Маслосоюз” у Стрию.²¹ Цей новий додаток у назві — „Маслосоюз” — згодом став дуже популярним скороченням назви централі західньо-

української молочарської кооперації серед загалу нашого громадянства. Під цією новою назвою і своїм новим торговельним знаком „МС”, із чотирилистковою зеленою конюшинкою між тими буквами на всіх союзних виробках, Союз почав похід за здобуттям спершу місцевих, а відтак і заграничних ринків.

ЗАКОННО ХОРОНЕНИЙ ЗНАК „МАСЛОСОЮЗУ”
уживаний на всіх маслосоюзних виробках, зокрема на маслі
(між буквами М. С. чотирилисткова зелена конюшинка)

На тих же зборах піднесено висоту членського уділу з 10.00 зол. на 50.00 зол. пол. Рівночасно вирішено, що членом „Маслосоюзу” може відтепер бути тільки правна особа.²²

З торговельних і організаційних потреб, у змаганні за опанування цілого терену Галичини, виринула потреба організації Відділів Маслосоюзу по всіх більших містах. І тут використано досвід із філією Союзу в Станиславові, з тим одначе що рішено підготовити основну зміну статуту, на основі якого „Маслосоюзові” можна було б творити окремі Торговельні, або Організаційні Відділи на терені цілої Польщі.

Відділи творено в міру потреби і змоги, не чекаючи на зміну статуту. В першу чергу перетворено станиславівську філію на Відділ. Відтак. засновану ще в 1925 році. Торговельну Експозитуру у Львові, перетворено також на Відділ. В серпні 1925 року засновано третій з черги Відділ у Перемишлі, а майже рівночасно створено Організаційний Відділ у Рудках.

На допомогу „Маслосоюзові” в пляновій реорганізації кооперативного молочарства прийшов Ревізійний

Союз Українських Кооператив у Львові, який також по війні мусів перевести основну реорганізацію своєї праці. РСУК створив окремий Інспекторат Кооперативного Молочарства під проводом д-ра інж. Євгена Храпливого, одного з кращих фахівців годівельно-молочної господарки в Галичині та пізнішого довголітнього провідника централі, „Сільського Господаря”. Є. Храпливий працював на цьому пості до 1928 року, а опісля цей інспекторат очолював інж. Олександр Зибенко.

Ця допомога була дуже потрібна, бо багато молочарських відділів при низових кооперативах, а навіть саможостійних молочарських кооператив, обмежувалося до членства в РСУК, не шукаючи зовсім за організаційно-торговельними зв'язками з „Маслосоюзом”, що фактично мав виконувати функцію фахової торговельної і організаційної централі. Наприклад у 1925 році РСУК під своєю опікою мав 109 молочарень, а з того тільки 72 молочарні були членами „Маслосоюзу”. тобто 66%, а 34% молочарень стояло ще осторонь від цієї нової кооперативної надбудови.²³

1925 рік був переломовим роком для „Маслосоюзу” і для самого інж. А. Палія і тому про головніші події цього року варто сказати кілька слів окремо.

ПЕРЕЛОМОВИЙ 1925 РІК

Для інж. А. Палія 1925 рік був переломовим не тільки в „Маслосоюзі” але й в приватному життю. Він у цьому році одружився з панною Нусею Паланиця, абсолювенткою празького університету, про що згадаємо ще пізніше; подія ніби звичайна, але дуже важлива, бо вона унормувала його родинне життя, а відома річ, що нормувати життя громади чи установи може тільки така людина, що вміє перш усього унормувати власне життя.

У 1925 році А. Палій і А. Мудрик, як відповідальні керманічі „Маслосоюзу”, в порозумінні з централею „Сільського Господаря” (агрономічно-годовільна підбудова молочарства) і Ревізійним Союзом Українських Кооператив (ідейно-правна та ревізійна надбудова кооперативного молочарства) переводять консолідацію українського кооперативного молочарства по лінії торговельній і організаційній, а зокрема вони оба підготували го-

ловні тези на У. Крайовий Кооперативний З'їзд, що відбувся 25 грудня 1925 року у Львові, на основі яких українська молочарська кооперація мала розпочати новий етап свого розвитку, другий після першої світової війни.

Підсумки праці нової Дирекції в цілому а дир. А. Палія, як головного керманіча торговельно-адміністративних справ у „Маслосоюзі” зокрема були на ті часи, з кінцем 1925 року, просто блискучі. Ось деякі факти:

Централя в Стрию філія в Станиславові та нові Відділи у Львові й Перемишлі були обсажені добрим фаховим персоналом. У всіх названих містах відкрито по одній крамниці, а у Львові аж дві — разом п'ять.

У 1925 році „Маслосоюз”, з ініціативи дир. А. Палія започаткував експорт масла висилаючи під своєю фірмою перших 200 кг. масла закордон, щоб перевірити можливості збуту масла на чужоземнім ринку.

В Організаційному Відділі в 1925 році працювало вже 5 фахових молочарських техніків, двох працювало в низових кооперативах, притягнуто до праці в Союзі двох агрономів. Усіх службовиків і робітників у „Маслосоюзі” було вже 23 особи, яких заробітня платня wraz із Дирекцією становила суму 33,751.01 зол. пол., або 53% всіх коштів завідування (63,456.22 зол.).

У 1925 році упорядковано членство в „Маслосоюзі”, усуваючи 164 фізичних членів, приймаючи 33 нових правних членів — стан членів з кінцем року показував цифру 102, з того 90 молочарень і 12 інших правних осіб.²⁴

Не спиняючись на оцінці праці цілої Дирекції яка мусіла бути дуже інтензивна, бо це не лежить в пляні цієї монографії. зате хочемо спинитися на адміністративно-торговельних справах, якими завідував інж. А. Палій, щоби цифрами й фактами показати вислід його праці вже на початку, за перших два роки.

Із звіту РСУК за 1925 рік довідуємось, що торги „Маслосоюзу” за 1925 рік осягнули суму 860,394.15 зол. пол. з того 96% — це торги за масло і молочні продукти. У 1924 році торги ці становили всього 200,000 зол. (цифра заокруглена — прим. А. К.). Замітне, що торги централі „підскочили” до суми 642,421.92 зол., 75% всіх

торгів. Дуже сильно зросла доставка масла до централі, бо коли в 1924 році вона становила 41,518.01 кг., то в 1925 р. вона дійшла до 164,516.60 кг.

Доставка масла до поодиноких торговельних осередків Союзу в тому році показує нам таку картину:

До Стрия доставлено	58,271.44 кг.
До Львова (новий Відділ)	58,594.31 "
До Станиславова доставлено	44,589.38 "
До Перемишля (за 5 місяців)	3,061.47 "
Разом	<u>164,516.60 кг.</u>

З наведених цифр бачимо, що Станиславів і Стрий почали уступати перед природним українським торговельним центром, яким був Львів. Це особливо увидатнювалося в організаційній роботі, яку показує нам стан молочарень, що були в торговельних і організаційних зв'язках з „Маслосоюзом”, а стан цей був наступний:²³

Стрийський район мав 28 молочарень, з того 27 членів і 1 нечленів,	
Львівський район мав 41 молочарень, з того 22 членів і 19 нечленів,	
Перемишльський район мав 10 молочарень, з того 7 членів і 3 нечленів,	
Станиславів. район мав 16 молочарень, з того 13 членів і 3 нечленів,	
Самбірський район мав 18 молочарень, з того 10 членів і 8 нечленів,	
Руденський район мав 7 молочарень, з того 7 членів і — нечленів,	
Тернопільський район мав 12 молочарень, з того 4 членів і 8 нечленів.	
Разом було	<u>132 молочарень, з того 90 членів і 42 нечленів.</u>

Найсильніші молочарні були в Станиславові — вони були „найстарші” і зразу добре зорганізовані О. Лисом і А. Мудриком — чотири з поміж них самі доставили до „Маслосоюзу” 45,592.66 кг. масла, або 27.7% всієї доставки. Це були:

Викторів, пов. Станиславів, доставив	12,524.25 кг.
Надіїв, пов. Долина, доставив	12,276.70 "
Боднарів, пов. Станиславів, доставив	10,597.26 "
Войнилів, пов. Калуш, доставив	10,194.45 "
Разом	<u>45,592.66 кг.</u>

Не зважаючи на те, що Станиславівщина і Стрийщина мали кращі природні умовини для молочарства, що там були найсильніші молочарні, що до Станиславова інж. А. Палій мав великий сентимент, що Стрий був „ко-

лискою” українського молочарства, то на основі здорової оцінки фактів, із короткого нового торговельного та організаційного життя „Маслосоюзу”, вже в 1925 році виринула перед обома директорами „Маслосоюзу” потреба перенести осідок централі із Стрия, якого географічно-комунікаційне положення не дуже відповідало для крайової надбудови українського кооперативного молочарства, до Львова, що був ввесь час осередком всього українського життя на західньоукраїнських землях.

Крім цього, інж. А. Палій клав великий натиск на престижеві мотиви які в нього грали не меншу роллю чим торговельно-технічні та організаційні причини і тому він уважав, що осідок Дирекції „Маслосоюзу” і всі важніші частини бюро повинні бути у Львові, столиці Західної України а не в провінційному місті яким був Стрий. У Львові були приміщені всі наші культурні, наукові та господарсько-кооперативні централі. Тут була наша найстарша централь і матір усіх наших установ „Просвіта”, „Рідна Школа” (нова назва Українського Педагогічного Товариства), Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка, Т-во „Сільський Господар”, „Народня Торговля”, „Центробанк” (нова назва Крайового Союзу Кредитового), новосформований „Центросоюз”, що повстав на базі „Крайового Союзу Господарських Спілок” у 1924 році (виводячи свій родовід із „Спілки для господарства і торгівлі” в Перемишлі перенесеної відтак також до Львова). а найважливіше, тут був ідейно-ревізійний центр української кооперації — „Ревізійний Союз Українських Кооператив”, що поза своєю статутною діяльністю виконував ролю уряду „української кооперативної республіки” в Галичині.

У Львові були також всі важніші державні уряди з якими треба було мати зв'язок у різних адміністративних справах. Тут була також Хліборобська Палата. Тут виходили майже всі наші часописи, які треба було використовувати для інформації українського громадянства про українське кооперативне молочарство, його цілі та осяги, а також про його економічну політику і тому треба було мати живий контакт з редакторами.

Тими всіма справами журився дир. А. Палій, бо він відповідав за організацію і реорганізацію централі „Ма-

слосоюзу”, яку він хотів поставити на рівені других кооперативних централъ, або їх і перевищити так, як дир. А. Мудрик журился і клопотався організацією і реорганізацією низових молочарень, їх вивінуванням у людські і технічні засоби, бо від росту і розвитку низовихх клітин залежала доля ріст і розвиток самої централі. Оба директори це розуміли, з собою по цій лінії дуже тісно співпрацювали, себе доповняли і тому мали успіхи.

Що так воно було, це потвердив, при першій зустрічі з обома директорами В. Сениця, учитель і директор Районової Молочарні у Вільшанах, що належала до Відділу М. С. у Перемишлі; він так висловився: „Я про Вас обох багато чув, до Вас писав але особисто не знав жодного. Сьогодні бачу Вас вперше (це було, мабуть, в половині 1926 року і про це оповідав мені п. Сениця, коли я був на провірці Р. М. у Вільшанах яких десять років після цього — прим. автора) і, признаюся, що я помилився, бо в моїй уяві я помішав особи, щойно сьогодні я бачу котрий із Вас Палій а котрий Мудрик. Сьогоднішня наша перша зустріч і моє спостереження підтверджують мою віру в те, що „Маслосоюз” без одного з Вас не існував би. Він існує і розвивається тільки завдяки Вам обом, бо Ви гармонійно доповняєте себе”...

Вони оба були свідомі, що сам факт перенесення Централі до Львова ще не розв’язує проблеми, бо треба для цієї зміни підготувити ґрунт не тільки правно-статутово, але технічно-господарсько, що не було так простою і легкою справою, як би це комусь здавалося, дивлячись з боку. На це треба було трохи часу, більше добрих людей-співробітників і багато... грошей.

Маючи перед собою ясний плян праці, але досить обмежені господарсько-фінансові можливості цей плян перевести в діло, вони оба, А. Палій і А. Мудрик, підготували добре продумані тези на V. Кооперативний З’їзд, підготували нову зміну статуту „Маслосоюзу”, а щойно відтак виготовили новий плян праці, який мав започаткувати нову сторінку історії „Маслосоюзу” і українського кооперативного молочарства в Галичині.

Цей новий плян вони розпочали реалізувати, зараз же, в наступному 1926 році.

ДРУГИЙ ЕТАП ПРАЦІ „МАСЛОСОЮЗУ”

Перші два роки — 1924 і 1925 — це були роки проби для обох Андріїв, Палія і Мудрика, проби своїх сил, свого знання, проби організаційного, торговельного і адміністративного знання й хисту, проби співпраці двох осіб різних щодо вдачі й темпераменту, а zarazом роки проби співпраці з українською суспільністю, яка мала практично підтримати добрий почин молодих піонерів українського повоєнного кооперативного молочарства, яких українська громада досі не знала.

Два роки праці А. Палія і А. Мудрика вистачало, щоби українську молочарську кооперацію в Галичині, при допомозі РСУК, а також при видатній співпраці „Просвіти” з її філіями і читальнями та „Сільського Господаря” з його філіями і кружками, упорядкувати організаційно та торговельно. За ці два роки „Маслосоюз” підшукав і об’єднав біля себе поважний гурт добрих фахівців, які справу розбудови українського молочарства розуміли і прийняли за свою, зібрав найпотрібніші фонди для налагодження біжучих торговельних операцій та виплат працівникам за працю, закупив найпотрібніші машини, знайшов для себе організаційну форму, започаткував експорт масла, зорганізував кілька осередків збуту молочних продуктів на внутрішньому ринку, з’єднав собі симпатії покупців доброю якістю продуктів і солідною обслугою. На ці часи й тодішні умовини це було дуже багато.

У другому етапі праці, який започатковано в 1926 році згідно з постановами V. Крайового Кооперативного З’їзду, намічено:²⁶

1. Охопити організаційно цілий терен західньо-українських земель, з Волиню включно і підготувати цей терен до переведення районізації, тобто творення більших районових кооперативів — це була робота Організаційного Відділу з дир. А. Мудриком на чолі;

2. У співпраці з „Центробанком” створити „Фонд розбудови кооперативного молочарства” — відповідальні за реалізацію цього фонду Дирекція „Маслосоюзу” і проводи низових кооперативів;

3. Опанувати торговельно внутрішній ринок, щоб піднести ціну масла та здобути собі вплив на цінотворен-

ня — завдання Торговельного Відділу під проводом інж. А. Палія.

Щоб цю останню, дуже важну, точку пляну виконати треба було негайно перевести зміну статуту „Маслосоюзу”, аби правно залегалізувати існуючі та нові проєктовані Торговельно-Організаційні Відділи „Маслосоюзу” по різних містах Галичини, Волині, а в потребі навіть на корінно польських землях. Таку зміну статуту проведено на загальних зборах „Маслосоюзу” 3 червня 1926 року.

Згідно з цією зміною статуту, „Маслосоюз” мав право основувати Торговельно-Організаційні Відділи — офіційна їх назва була Відділи, або Склади — по всіх містах польської держави. Відділи ці мусіли бути зареєстровані в торговельних судах. Відділами завідувала Дирекція „Маслосоюзу” за посередництвом начальників Відділів і організаторів. Помічний персонал приймала, або на пропозицію начальників затверджувала, Дирекція.

Начальники Відділів підлягали безпосередньо дир. А. Палієві, а організатори дир. А. Мудрикові. Персоналом у Відділі завідував кожночасний начальник Відділу.

У цьому другому етапі праці дир. А. Палій з питомою йому енергією, взявся до основного упорядкування торговельних справ „Маслосоюзу” на широку скалю, впроваджуючи на український ринок нові модерні методи праці, реклами й обслуги, з думкою не тільки опанувати внутрішній український ринок, але бути повністю конкурентним на польсько-жидівському ринку (маю на увазі польські і жидівські крамниці, яких по містах Галичини й Волині було дуже багато, подекуди вони покривали 70—80% всієї торгівлі — прим. А. К.), а також пробувати здобути для „Маслосоюзу” закордонні ринки, тобто добитися права на експорт українського масла.

Щоб цю мету досягнути, треба було поширити і модернізувати, при допомозі високої якості фахівців, Організаційний Відділ, яким керував дир. А. Мудрик. Цей Відділ мав подбати про високу якість виробів кооперативних молочарень і виробничих підприємств самого „Маслосоюзу” — міські молочарні для виробу консумційного молока (впроваджуючи на український ринок вперше пастеризоване молоко), солодкої сметанки, квасної сметанки, різних сирів і сирків, бриндзі і т. п. молочних виробів...

Інж. А. Палій з широким розмахом, відповідно до кількості і якості виробництва українського кооперативного молочарства, яке постійно зростало, мусів розбудовувати торговельну базу. Це було дуже важке і відповідальне завдання, бо не маючи запевненого збуту на молочарські вироби наших молочарень, хочби вони були найкращої якості, можна було відразу „вбити” цілу справу в самому зародку.

У 1926 році, після зміни статуту, інж. А. Палій в першу чергу приводить до порядку станиславівську філію, яка хоч була вже на правах Відділу, але не мала ще правового оформлення Відділу. Відтак допильнує зареєстрування в судах, як окремих Відділів, Торговельної Експозитури у Львові, діючого вже Відділу в Перемишлі та новостворених Відділів у Коломиї й Самборі.

В тому ж самому часі, А. Палій як торговельний і головний директор „Маслосоюзу”, наладує зв'язок із „Спільнотою Молочарських Союзів” у Варшаві та Тоба-

Підвода з транспортом експортного масла на залізничу станцію в 1926 році.

риством Експортерів і при їх допомозі наладує нормальний експорт союзного масла, висилаючи до кінця 1926 року, поза кордони Польщі, 48 472 кг. масла. Це допомогло розвантажити маслосоюзні магазини, які були дещо переладовані маслом, якого не могли своєчасно продати на внутрішньому ринку. Участь „Маслосоюзу” в

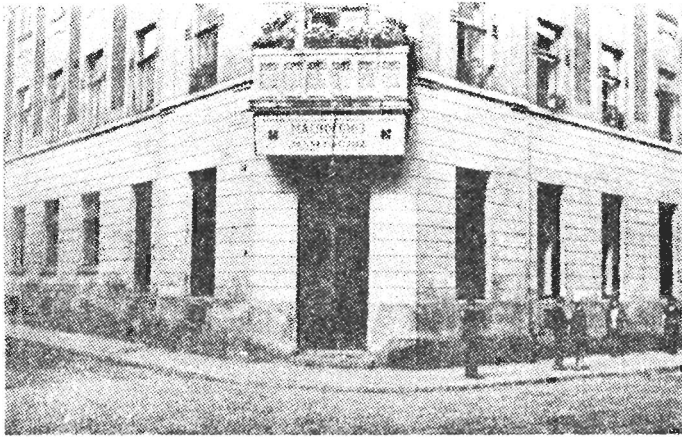
експорті - це було великим досягненням не тільки „Маслосоюзу”, не тільки особистим інж. А. Палія, але досягненням всіх українців Західної України, бо досі українці з тієї частини української землі ще не брали участі в заграничній торгівлі маслом, ані іншими сільсько-господарськими продуктами, під власним іменем. Скоро за „Маслосоюзом” пішов „Центросоюз” з експортом збіжжя яєць, беконів і інших сільсько-господарських артикулів.

Дім „Крайового Господарсько-Молочарського Союзу”, пізнішого „Маслосоюзу”, набутий ще перед І. світовою війною, при вулиці Шевченка ч. 5, в Стрию.

У 1926 році Дирекція „Маслосоюзу” розпочала серйозну підготовку до фактичного перенесення централі „Маслосоюзу” до Львова. Формально-правно „Маслосоюз” до кінця польської окупації, тобто до вересня 1939 року, мав свій осідок у Стрию. Централь „Маслосоюзу” у Львові формально мала назву „Головна Торговельна Агентура „Маслосоюз” у Львові” — назва ця була залегалізована 15 травня 1927 року. Приміщення централі у Львові було спершу в забудованні „Народної Гостиниці”, при вул. Костюшки ч. 1, а відтак ще й в сусідньому домі, на тій же самій вулиці, під числом 3.

Інж. Юліян Павликовський, президент Ревізійного Союзу Українських Кооператив і голова Надзірної Ради

Гуртівня, молочарня і магазини „Маслосоюзу” у Львові,
при вулиці Костюшки ч. 3, в 1927-29 рр.

„Маслосоюзу”, цей етап праці А. Паля і А. Мудрика оцінював дуже позитивно. Він писав:²⁷

„Рік 1926 — це рік повної консолідації західньо-українського кооперативного молочарства. Консолідація молочарського кооперативного руху проведена на основах, опрацьованих нашими осередніми організаціями „Сільський Господар” і Ревізійним Союзом Українських Кооператив і прийнятими на V. Крайовому Кооперативному З’їзді дня 26 грудня 1925 року.

„Нова дирекція Крайового Молочарського Союзу, в особах нинішніх директорів, опираючись на тези З’їзду, у співпраці з Р. С. У. К. випрацювала новий статут, прийнятий загальними зборами КМС 3. VI. 1926 року. Після його постанов, **двоступеневу молочарську організацію** (підкреслення автора) веде один центр Крайовий Молочарський Союз, а працю свою в краю переводить за посередництвом своїх відділів, підчинених постійній громадській контролі, даного кооперативного району (контрольні ради і окружні з’їзди, як органи Надз. Ради КМС).

„Новий устрій, пише далі Ю. Павликовський, дає змогу молочарській централі:

1. успішно проводити одноцілу лінію в організації кооператив;
2. досконалити техніку виробу;

3. впливати на доцільне машинове устаткування і на молочарське будівництво (живий зв'язок з периферіями);

4. концентрувати у себе торгівлю машинами і набілом;

5. вдержувати постійний особистий контакт з молочарськими кооперативами.

„Самі ж кооперативи, маючи Відділ КМС у своєму районі, мають забезпечені права всесторонньої контролю праці відділів (Контр. Ради) і право опінії про стан і потреби їхньої організації до КМС”.

Перше авто М. С., назване „Андрій Чумак”, закуплене в 1927 р. Стоїть перед приміщенням „Маслосоюзу” у Львові, при вул. Косцюшки ч. 1. Це було перше українське фірмове авто у Львові взагалі, після першої світової війни.

Оцінка дуже вірна.

У 1927 році, з ініціативи інж. А. Палія, „Маслосоюз” закупив для Торговельного Відділу перше транспортне авто, яке помальоване на біло, з емблемою „МС” і чотириристковою зеленою конюшинкою; авто названо „Андрій Чумак”, відзначаючи цією назвою обох Андріїв і їх первісне „чумакування”... в першому етапі їхньої праці.

Весною 1927 року оба директори перенеслися на постійний побут до Львова, залишаючи в „централі” в Стрию, тільки саму Ольгу Бачинську та її книговодство.

Згодом книговодство також перенесено до Львова, де оформлено окремий Відділ Книговедення під проводом інж. Романа Вітковицького, а щойно він вислав потрібні матеріали до Стрия. головному книговодові „Маслосоюзу”, яким була пані О. Бачинська.

У 1927 році дир. А. Палій звернув свою торговельну „експансію” на дрогобицький басейн який був майже повністю опанований жидами, відкриваючи Торговельний Відділ „Маслосоюзу” в Дрогобичі враз із детальічною крамницею. Рівночасно, оба директори. А. Палій і А. Мудрик, з підгірських і низинних теренів Галичини які вже сяк-так були організаційно охоплені звернули свої очі на найбільшу та найбагатшу українську височину — Поділля. Як знаємо, Поділля на своїх родючих ґрунтах вирощувало найкращу українську пшеницю і кукурудзу, а також плекало ячмінь, жито, овес, гречку, картоплю, цукрові буряки і тютюн, а майже ніякої уваги не присвячувало раціональній годівлі молочної худоби й молочарству взагалі. Тимчасом молочарство могло тут стати на рівені з садівництвом, бджільництвом і випасом худоби на м'ясо, чим славилися подоляни. Щоб цю прогалину виповнити, Дирекція „Маслосоюзу” зважилася на ризико й в жовтні 1927 року, по основній підготовці, відкрила в Тернополі Організаційно-Торговельний Відділ, відкриваючи рівночасно власну крамницю і гуртівню.

Як бачимо з наведених досі фактів, „Маслосоюз” в дуже короткому часі, під умілим проводом А. Палія і А. Мудрика, охопив організаційно й торговельно майже весь терен Галичини. Зокрема важним було здобути для української торгівлі такі два „бастіони”, як Дрогобич і Тернопіль. За Тернопіль особливо завзято змагалися поляки, бо ж це була „столиця” третього галицького воєвідства і треба було затерти всі сліди, які могли б вказувати на те, що це українське місто, як українським є ціле Поділля. Треба знати, що в тому часі Польща дуже інтензивно колонізувала західньоукраїнські землі, зокрема дуже сильний колонізаційний натиск був спрямований на найліпші чорноземні смуги Поділля і тому не дивно, що в Тернопільському воєвідстві відсоток польського населення скоро зростав і доходив до 45%, а в самому Тернополі поляки й жиди становили понад 80% всього населення. У Тернополі було тоді коло 35,000 мешканців. І

для цього, здебільша не українського, населення міста Тернополя „Маслосоюз” відкриває модерно улаштовану крамницю, до якої доброю обслугою і дуже добрим якостево товаром, притягає найдобрішу чужу клієнтелю. примушуючи її їсти українське масло та в той спосіб хоч частину своїх грошей, зароблених на українському селянинові повернути йому назад. Це zarazом скорочувало імпорт польського масла із корінних земель Польщі, яке пробували на наших землях збувати польські молочарські союзи, втискаючись із своїми філіями на наші землі, щоб допомагати польській окупаційній владі поневолювати наш нарід не тільки політично, але й економічно.

Спроба ця була настільки вдалою, що заохотила інж. А. Палія до нового „наступу” на Волинь, яка була відділена від Галичини т. зв. „сокальським кордоном”, куди поляки не хотіли допустити ніяких впливів з Галичини. Всеж таки пороблені заходи для відкриття Відділу в Луцьку, по дуже довгих стараннях, увінчалися успіхом, бо в 1928 році, в червні Відділ „Маслосоюзу” з власною гуртівнею і крамницею таки відкрито.

У 1927 році дир. А. Палій мав ще один торговельний успіх, а саме: експорт масла підніс до 134 402 кг., тобто на 177% більше чим у 1926 році. Українське масло експортовано до Австрії (80,564 кг.), Німеччини (39,344 кг.) і Чехословаччини (14,494 кг.).

Крім торговельно-організаційної розбудови „Маслосоюзу” і української молочарської кооперації в цілому, оба директори та їхні найближчі співробітники, яких число постійно зростало, дбали про добру й доцільну рекламу української молочарської кооперації. З тою метою „Маслосоюз” заініціював, і майже повністю сфінансував, організацію II. Хліборобської Вистави в Стрию (перша була в 1909 р.), яку формально влаштував „Сільський Господар” в днях 25 вересня до 20 жовтня 1927 року. На цій виставі проведено першу, по світовій війні, оцінку масла українських молочарень. Оцінку перевела окрема комісія під проводом дир. А. Мудрика, в присутності голови Надзірної Ради „Маслосоюзу” інж. Ю. Павликовського, всіх членів дирекції „Маслосоюзу”, представників централі „Сільського Господаря” та представників Ревізійного Союзу Українських Кооператив і заінтересованих молочарень.²⁸

З ініціативи А. Палія, у 1927 році, „Маслосоюз” брав участь у Господарсько-Споживчій Виставі в Катовицях, на Шлезьку, де за свої вироби й по мистецьки уладжений станок одержав золоту медалю. Це було велике признание роботи „Маслосоюзу” поляками, які не дуже то симпатично ставилися до росту нашої кооперації, але якість виробів українських молочарень була вже така, що заступувала на признание.

Участь „Маслосоюзу” в названій вище виставі в Катовицях, зокрема одержання золотої медалі на цій виставі, заохотило інж. А. Палія до поширення торговельних впливів „Маслосоюзу” на чисто польські терени, що й практично зреалізовано в липні 1929 року, відкриттям спершу Торговельної Експозитури, а відтак самостійного Відділу в Католицях на Шлезьку. Головним помічником і практичним виконавцем того задуму інж. А. Палія був д-р Остап Котик-Степанович, який на цьому терені був справжнім українським торговельним консулом, якщо не амбасадором аж до часу другої світової війни, а навіть ще й в часі війни.

Свою територіяльно-торговельну експанзію А. Палій закінчив основанням ще одного Відділу „Маслосоюзу” на корінно-польських землях, а саме в Бельську в 1932 році. Останнім Відділом, у формі Складу, в Галичині був Відділ у Чорткові заснований в 1933 році.

На цьому, дуже неповному, начерку торговельної діяльності інж. А. Палія, в т. зв. другому етапі праці „Маслосоюзу”, хочу закінчити цей розділ, що мав показати нам розмах праці дир. А. Палія на зовні.

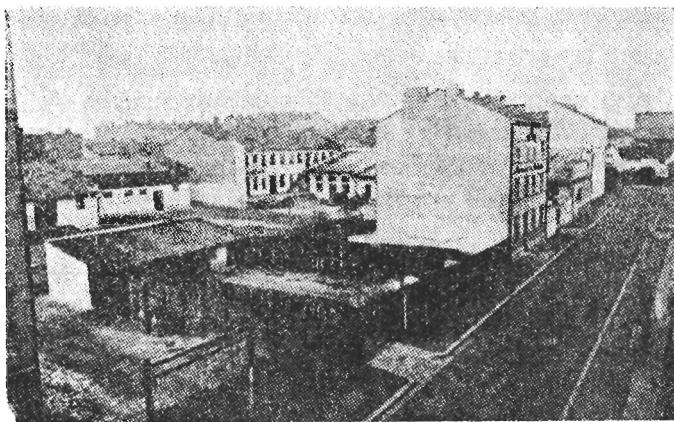
РОЗБУДОВА ЦЕНТРАЛІ „МАСЛОСОЮЗУ”

Коли хочемо мати повний образ праці Дирекції „Маслосоюзу”, в тому й праці А. Палія та А. Мудрика, в перших роках формування української молочарської кооперації, як окремого кооперативного сектора, то не можемо не згадати про саме приміщення централі „Маслосоюзу”, яке також мало вплив на розмах праці Союзу.

Як знаємо, Молочарський Союз був оснований в Стрию перед першою світовою війною і ще до війни набув там одноповерховий дім при вул. Шевченка ч. 5, в

якому були приміщені спершу бюро централі, а пізніше й Відділу, молочарня, сироварня, магазини, холодільня, а також молочарська школа, заснована в 1913 році, wraz із потрібною лябораторією, яку відновлено у формі курсів у 1925 році, а в 1928 р. переорганізовано її на постійну однорічну молочарську школу.

Коли ж у 1927 році централю фактично перенесено до Львова, то відразу було видно, що віднаймлене приміщення в будинку „Народної Гостинниці” при вул. Котюшки ч. 1, а навіть по його поширенні на партерове забудування при вул. Котюшки ч. 3, де приміщено бюро, магазини, холодільню і крамницю, для такої установи, крайового характеру, як „Маслосоюз”, не є відповідне. Це бачив інж. А. Палій, це бачив дир. А. Мудрик, це бачили їхні найближчі співробітники. Всі вони, а дир. А. Палій зокрема почали думати, як зібрати потрібні фонди щоб набути власне приміщення. Це не було легко, бо „Маслосоюз” ніколи не мав досить оборотових фондів

Забудування „Маслосоюзу” у Львові, при вул. Гловацького ч. 23 і Ліщинського ч. 20 — осідок централі

на торговельні операції, на зачети за доставлені продукти молочарень... По довшій застанові, вже 1929 року, Дирекція „Маслосоюзу” відважилася закупити готові будинки при вул. Лещинського ч. 20 і Декерта ч. 4. Це був перший вдалий крок. До цього приміщення перенесено Машинний Відділ, гаражі та тут же уладжено власну молочарню для заготівлі молока для міста.

Рік пізніше закуплено парцелю при вул. Гловацького ч. 23, що прилягала до попередньо закуплених будинків.

На цій parcelі в 1931 р. вибудовано власну велику холо-
дильню поємності на 140,000 кг. товарів.

У 1932 році трапилася нагода закупити сусідний бу-
динок в стані сирій будови, який пізніше викінчено і де
приміщено бюро Союзу, включно з Дирекцією і Секрета-
ріятм. В той спосіб „Маслосоюз” у Львові виріс у по-
важну господарську устанovu.

У 1936 році закуплено ще одну більшу прилягаючу
parcelю, якою поширено подвір'я для фір, що приїздили
із сіл і для власних авт, а в 1938 р. викуплено ще й буди-
нок при вул. Декерта ч. 6, охоплюючи в той спосіб цілий
великий квартал для вжитку „Маслосоюзу”.²⁹

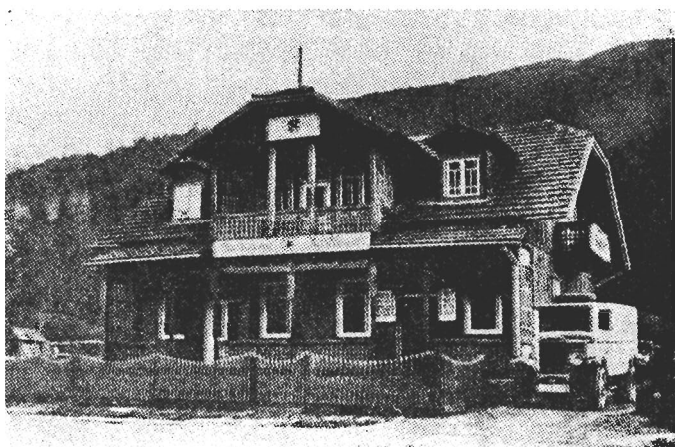

Автоколони авт „Маслосоюзу” перед головним магазином М. С.
у Львові

В останньому часі, на передодні другої світової вій-
ни, бюро Дирекції та централі „Маслосоюзу” були при-
міщені у гарному, триповерховому будинку при вулиці
Гловацького ч. 23. Цілий цей т. зв. „адміністраційний”
будинок був дуже елегантно й модерно улаштований, мо-
же найкраще з усіх наших фахових кооперативних цен-
траль, не враховуючи Ревізійного Союзу Українських
Кооператив, який мав найкраще й найбільш вигідне при-
міщення у великому триповерховому будинку при ву-
лиці Технічкій ч. 1. Нпр. „конференційна” зала „Масло-
союзу” була прибранна мистецькими образами визначних
українських мистців і прегарними килимами (два з них
знаходяться тепер у музею Ліги Українських Католицьких
Жінок у Торонті — прим. автора).

Побіч адміністраційного будинку, були: великі магазини, холодильня, модерно уряджена молочарня для перерібки консумційного молока для міста, велика лабораторія гаражі, варстати (слюсарський, столярський, боднарський і монтерський) і машинний відділ, який у співпраці з технічним бюро „Маслосоюзу” займався доставою та інсталяцією молочарських машин для Районових Молочарень.

У тих же забудованнях мала своє місце спільна їдальня для службовиків і службовицька кооператива „Кома”, а на подвір'ю, виложеним камінними кістками, для догід-

**Відпочинковий дім „Маслосоюзу” в Гребенові (в Карпатах).
Побіч перше авто М. С.**

ного заїзду авт і селянських возів був ще маленький свій „спортовий куток”, на якому службовики, в часі відпочинкових перерв, займалися спортовими іграми, а навіть улаштовували спортові змагання.

Крім цього „Маслосоюз” набув 12-кімнатну відпочинкову віллу в Гребенові — курортна місцевість у долині ріки Опір, у Високому Бескиді, в Дрогобицькій Області — де були приміщені в літньому сезоні крамниця і молочний бар „Маслосоюзу”, а 8 кімнат віднаймалося для працівників Союзу і їх родин в часі їхніх відпусток.

Все це вимагало багато труду й клопотів від поодиноких членів Дирекції, а зокрема від дир. А. Палія, що цим справам спеціально багато присвячував уваги, бо

мав особливо господарське замилування до купна й улаштування власних союзних домів.

Щоб завершити загальний огляд праці інж. А. Палія, як одного з головних творців і керманічів „маслосоюзної політики”, нам треба знова завернути трохи назад і спинитися, хоч коротко, над т. зв. третім, і найваж-

Дім „Маслосоюзу” в Станиславові, де були приміщені бюро Відділу і міська молочарня М. С.

шим, періодом праці „Маслосоюзу” і всіх українських кооперативних молочарень у Західній Україні, який дозволить нам краще оцінити працю всіх працівників нашої молочарської кооперації у співпраці з Дирекцією „Маслосоюзу”.

ТРЕТІЙ ЕТАП ПРАЦІ „МАСЛОСОЮЗУ” ТА РОЛЯ А. ПАЛІЯ В НЬОМУ

Третій і найважливіший етап праці „Маслосоюзу”, під кермою А. Палія і А. Мудрика, розпочався з початком 1929 року. В тому часі Дирекція „Маслосоюзу”, разом із штабом своїх найближчих співробітників опрацювала далековзорний спільний організаційно-торговельний п’ятилітній плян для „Маслосоюзу” і всіх українських кооперативних молочарень.

Плян цей, відтак, був схвалений 6-тим Кооперативним З’їздом, що відбувся 24 листопада 1929 р. у Львові.

Цей З'їзд відбувся з метою устійнення метод самооборони української кооперації перед першими об'явами загальної господарської кризи, що мала місце відтак в Європі, та в цілому світі, в рр. 1929-33. Крім цього, З'їзд застановлявся над способами оборони перед нагінкою польських шовіністичних кіл польського громадянства, при тихій співпраці польської адміністраційної влади, проти всього українського організованого національного життя, в тому числі і проти української кооперації.

Вже під кінець 1928 року „Маслосоюз” мусів витримати першу організовану атаку польської „вулиці”. Почалося з того, що 1 листопада 1928 р. українське громадянство у Львові, та в цілій Галичині, святкувало дуже врочисто 10-річчя проголошення Західньої Української Народньої Республіки. Ці святкування були получені з

Картина знищення польською боївкою одної бюрової кімнати „Маслосоюзу” у Львові в листопаді 1928 р.

політичними демонстраціями. На ці демонстрації польська вулиця, при тихій згоді урядових чинників, відповіла масовим нищенням українських установ у Львові. Цікаво, що найбільша нагінка й погроми були скеровані чомусь проти „Маслосоюзу” та його крамниць а навіть проти маслосоюзних авт які, буцім то, замість масла й молока, мали возити бомби, рушниці, а навіть скоростріли(!).

Ця нагінка проти всіх українських установ, а проти „Маслосоюзу” зокрема, розпочалася осінню 1928

року й тривала, майже безпереривно, аж до осені 1930 року, коли то вже, з доручення польського уряду, відбу-

лася „офіційна”, славна на весь світ, польська поліційно-військова паціфікація безборонного українського населення та нищення його, важкою працею здобутого, майна.

Все це було роблене польською владою, під кермою „соціяліста” Йосифа Пілсудського, з метою: з одного

Зовнішній вид одної із ушкоджених крамниць М. С. у Львові (при вул. Косцюшки ч. 1) в листопаді 1928 р. Ще більші знищення були під час паціфікації в 1930 р.

боку підняти польські дрібно-міщанські та пролетарські, а також студентські шовіністичні елементи на погроми українських установ, зокрема кооперативних підприємств у Львові, по містах і містечках, а навіть по селах Галичини, а з другого боку спровокувати проводи українських центральних і повітових установ, культурного і кооперативного характеру, до активної протиакції, яка послужила б урядові за причину до закриття цих, ненависних їм, установ і товариств.

В тому часі українським громадським провідникам треба було мати не тільки сильні нерви, але й багато терпеливості та громадської відповідальності, щоб усі ці

провокативні атаки відбивати, або неутралізувати мирними і законними засобами і далі безперервно продовжувати свою відповідальну працю для добра цілого українського народу.

І в цій важкій політичній ситуації, на передодні великої світової господарської кризи, провідники української кооперації під проводом Ревізійного Союзу Українських Кооперативів, з його президентом інж. Ю. Павличковським на чолі, в тому й провідники „Маслосоюзу”, та всього українського кооперативного молочарства, показали себе більш зрілими від польського уряду й польських шовіністичних політиків, бо всі заняли одностайну, оборонну, сильно зорганізовану й здисципліовану, позицію та дали їм гідну відповідь у формі реорганізації і великої посиленої господарсько-кооперативної праці у всіх секторах українського кооперативного руху. Подібно зареагували всі наші культурно-освітні, виховно-молодечі, станові та жіночі організації.

Однозгідні постанови 6-го Кооперативного З'їзду, та ще докладніші пляни й постанови 7-го Кооперативного З'їзду (29. 6. 1932), допомогли українській кооперації в Галичині не тільки перетривати це лихоліття, перебороти господарську кризу, але також примусити польську сторону до капітуляції, визнанням нашої господарсько-культурної та політичної сили, з якою треба вже було серйозно рахуватися та шукати з нею якогось порозуміння та нормалізації відносин. Одначе до справжньої нормалізації польська сторона не була ще зріла.

Цікаво, що в часі цієї нагінки на „Маслосоюз” ніхто з офіційних польських кооперативних установ не виступив в його обороні. Зробили це тільки наші послі в польському соймі і сам провід „Маслосоюзу” окремою заявою в пресі, в якій дуже сильно підкреслено, що: „Крайовий Молочарський Союз, „Маслосоюз”, провадить виключно статутіву кооперативно-економічну працю на користь українського селянства зорганізованого в кооперативах і не користується ні в якій формі „невідомими” фондами, а навпаки, всю свою діяльність спирає на фондах скооперованого українського селянства”...

Цю заяву Дирекції „Маслосоюзу” підтримали своїм довірям і своєю реальною працею провідники низових

молочарських кооператив, схвалюючи і реалізуючи практично сміливий перший 5-тилітній плян реорганізації і перебудови молочарських кооператив (1928-32), а відтак 4-ролітній плян поглиблення та поширення цієї праці (1933-36).

У п'ятилітньому пляні намічено велику організаційну програму, яка зводилася до того, щоб: перемінити всі молочарські кооперативи на великі „Районові Молочарні” (першу таку спробу зроблено в містечку Глинянах, перемишлянського повіту, в 1928 році); зосередити в „Районових Молочарнях” якнайбільшу кількість молока та подбати про якнайкращу якість масла; зібрати більше власних фондів у формі уділового капіталу і зібрані власні фонди зужити на будову, або перебудову домів, згідно з вимогами й потребами модерного молочарства, а також на машинове уладження молочарень до повної механізації включно. В тому часі це був „революційний” плян і його зреалізувала Дирекція „Маслосоюзу” без... „революції”.

У чотиролітньому пляні зроблено натиск на рентовність праці і тому в ньому говорилося про поширення терену і кількості членства та продукції, а саме: приєднати всіх доставців молока в члени Районових Молочарень устійнити максимальну денну доставу молока, спершу на 2 000 літрів (у 1933 р.), а відтак на 5,000 літрів (у 1936 р.); обнизити кошти виробництва, спершу до 20% від ціни масла, збільшити суму власних фондів у поодиноких молочарнях хоч до 60,000 зл. п. (основою було 2.000 членів, які мали влатити по 5 зл. п. вписового і 25 зл. п. уділів), завести частинну, а де можливо то й повну механізацію, починаючи від великих Районових Молочарень.

Оба пляни були переведені у великих молочарнях майже повністю, а в малих частинно. Дуже скоро всі доставці молока стали членами Районових Молочарень, чим зреалізовано головну кооперативну засаду, що кооперація працює тільки з членами. Це рівночасно допомогло молочарням зібрати потрібні фонди на свою розбудову.

Не будемо довше спинятися над проблемами реорганізації українського кооперативного молочарства, бо це було поле діяльності директора А. Мудрика і його орга-

нізаційного штабу, а нам треба більше триматися торговельно-адміністративних справ, якими безпосередньо завідував директор А. Палій.

В тому третьому етапі праці „Маслосоюзу” інж. А. Палій виявив великий політичний змісл у своїй роботі, а саме: коли польський уряд і польська „вулиця” пробували „вдарити” українську молочарську кооперацію на її власному ґрунті, де вона вже могла такий удар витримати, то інж. А. Палій опрацював сміливий плян „наступу”, не оборони, і то наступу на польські терени і там примусити польського консумента їсти українське масло та в той спосіб, заробітком на цьому маслі, покрити шкоди українського хлібороба-продуцента, заподіяні йому польським урядом і польською „вулицею”.

З тою метою засновано Торговельні Відділи в Катовицях і Бельську, на польських землях, які розгорнули живу торговельну діяльність, а рівночасно поширено сітку крамниць у Львові та інших містах західньо-українських земель, щоб здобути для продукції української молочарської кооперації якнайширшу громаду споживачів, не тільки українських, але чужонаціональних, яких по наших містах було далеко більше чим українських.

Це треба було робити ще й тому, що після 1928 року продукція українських кооперативних молочарень сильно зросла, вона вже в 1929 році майже подвоїлася за один рік, а в наступних роках вона дальше росла — цифрові дані подамо на іншому місці цієї праці — і інж. А. Палій, як відповідальний торговельний керманіч „Маслосоюзу”, знав, що „український ринок”, якщо про такий можна було тоді говорити, не сконсумує навіть 25% продукції наших молочарень і тому дуже вміло та своєчасно розв’язував проблему „ринку збуту”, щоб не гальмувати розбудови самої продукції.

Пляновий розвиток українського кооперативного молочарства не припинявся і в роки важкої господарської кризи (1929—1933), коли ціни на молочні продукти сильно обнизилися (масове безробіття по містах обнизило покупну силу міст) і збут масла був дуже утруднений.

Саме в тому найважчому часі переведено майже повну реорганізацію українського кооперативного молочарства. З малих молочарень створено великі „Районові Мо-

лочарні”, яких у 1932 році було вже 105 на всіх 144 самостійних низових клітин.

Доставка масла з Р. М. до „Маслосоюзу” зростає дуже поважно, бо із 164,506 кг. у 1925 році на 2,428,012 кг. у 1931 році, при 91.69% торговельної карності молочарень до своєї централі. Торги „Маслосоюзу” також поважно зросли, бо із суми 860,000 в 1925 р. на 14,690,000 зл. пол. в 1931 р., не зважаючи на значний спадок цін у 1931 р. Коли внутрішній ринок недописував, інж. А. Палій звернув свою увагу на закордонні ринки і в 1931 році „Маслосоюз” вислав на експорт найвищу кількість масла, бо аж 841,798 кг., або 34.7% всієї доставки масла до „Маслосоюзу”.³¹

Не довго однак можна було регулювати збут масла експортом, бо вже в 1932 році польський уряд, з метою подолання господарської кризи, запровадив регламентацію експорту, тобто впровадив цілу низку експортних правил, які обмежували дотеперішні вільні можливості експорту, впроваджуючи контрольовану систему вивозових премій, яка своєю протекційною практикою стала дуже поважною загрозою для української молочарської операції.

У цій ситуації, Торговельний Відділ „Маслосоюзу”, під проводом А. Палія, мусів змінити свою торговельну політику і з експорту переставитися на внутрішній ринок. Цю зміну торговельної політики бачимо зараз у розбудові сітки крамниць, а саме: коли в рр. 1924-31 „Маслосоюз” відкрив у різних містах всього 18 крамниць, то в рр. 1932-39 нових крамниць відкрито аж 39. Цю зміну торговельної політики „Маслосоюзу” інж. А. Палій сам пояснив так: 1) , Причиною того був страх перед протекційною практикою контролерів експорту, а головне брак більшої плинної готівки на виплату кооперативам за експортоване масло до хвилі розрахунку з державою за належні гроші. Премії ліквідувалися доперва по кількох місяцях і становили від 30—50% вартости експортованого масла. Польські Союзи не мали з тим ніяких труднощів, бо до їх диспозиції стояли кредити державних банків, які для нас були закриті. Незалежно від того, „Маслосоюз” свідомо прямував до розбудови власних крамниць дрібного продажу, які давали додаткові доходи та місце для нових працівників”...³²

А. Палій як головний директор і керманіч Торговельного Відділу, мав ще одну велику трудність до поборення у своїй праці. Нею була доставка масла від кооператив до „Маслосоюзу” в поодиноких порах року, а навіть в поодиноких місяцях, яка не була рівномірною. У зимових і весняних місяцях вона була менша, літом і осінню більша. Причини були різні. Не місце їх тут розглядати. Щоб цьому зарадити, „Маслосоюз” мусів не тільки вести освідомно-молочарську роботу по лінії організаційно-технічній, але і по лінії годівельній. Треба було вести агрономічну та санітарно-ветеринарну працю.

А. Палій, як фаховий агроном, дуже велику вагу прикладав до агрономічної роботи молочарських кооператив, а як секретар головної Ради „Сільського Господаря” такої праці, чи співпраці, в ділянці агрономічно-годовельній, з молочарськими кооперативами вимагав від філій і кружків „Сільського Господаря”.

У цьому третьому періоді праці українського кооперативного молочарства в Західній Україні не тільки переведено т. зв. „районізацію” і започатковано на ширшу скалю „механізацію” молочарень, але наладнано також систематичну агрономічно-годовельну і ветеринарно-санітарну працю яка ставала вже серйозною і кінцевою.

Агрономи і господарські референти виготовляли пляни плодозміну засівів годовельних рослин так, щоб господар від ранньої весни до пізньої осені мав подстатком паші, головно зеленої, від якої значно збільшувався у корів видій молока. Ветеринарні лікарі, яких було при молочарнях вже 18, і їх ветеринарні помічники дбали про покращання гігієнічних умовин, а також про т. зв. „допомогові фонди” або звані теж „ветеринарною поміччю”, яких фонди були призначені на охорону худоби від пошестей, від хворіб, а в разі випадку загибелі корови господар діставав 80% вартости упавшої штуки з „допомогового фонду” на купно другої корови.

У висліді цієї послідовної роботи кооперативних молочарень і цілого штабу працівників, під проводом своїх культурно-освітніх і кооперативних централей, наше галицьке село, на передодні другої світової війни, змінило свій зовнішній і внутрішній вигляд до непізнання. Воно не тільки поволі перебудовувало свої стайні, обори й подвір'я, але воно будувало вже кращі, світліші хати, які

були вже зі смаком улаштовувани; багатші селяни розводили великі сади й городи, краще управляли поля... Селяни масово передплачували господарсько-кооперативні та загально-політичні часописи, місячні журнали, купували книжки і почали серйозно думати над піднесенням своєї життєвої стопи при допомозі раціональної господарки та кооперативної самопомоги.

Ще кілька літ такої плянної праці Товариства „Прогресу” „Рідної Школи”, „Сільського Господаря” та цілої системи кооператив, а зокрема кооперативного молочарства із своєю централею „Маслосоюзом”, які фінансували агрономічно-годівельну працю і наше галицьке село було б господарсько зрівнялося із селами будьякої західноєвропейської країни.

У цій роботі інж. А. Палій, як один із головних керманів української кооперації, ішов у першій лаві. Висліди цієї праці були дуже величаві й про них, у формі чисел і матеріяльних порівнянь, згадаємо коротко в наступному розділі.

ТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ „МАСЛОСОЮЗУ” ТА ЇЇ ПІДСУМКИ

„Маслосоюз”, між двома світовими війнами, із малого молочарського підприємства в Стрию та невеликого „самостійного” Відділу в Станиславові, виріс на одну із найповажніших наших кооперативних централей у Західній Україні.

У 1938 році — беремо цей рік за основу порівнянь, бо це останній рік нормальної праці „Маслооюзу” — на західноукраїнських землях діяло 136 Районових Молочарень, які об’єднували коло 1,600 молочарських підприємств — збірень молока і сметани, обслуговуючи 205,249 господарств, членів Р. М. (Точні дані про діяльність Р. М. у 1938 році маємо в „Кооп. Молочарстві” ч. 3. за 1939 рік. Там маємо збірний звіт за 121 Р. М., які мали 1 419 збірень).³³

Основною працею „Маслосоюзу” було: організаційно й торговельно обслужити своїх членів, тобто всі Районові Молочарні. Цю свою працю „Маслосоюз” виконував при допомозі своїх Відділів, яких у 1938 році було

12. Вони були в таких містах: Стрий, Станиславів, Львів, Перемишль, Коломия, Тернопіль, Дрогобич, Самбір, Луцьк, Катовиці, Бельськ і Чортків.

Торговельну діяльність „Маслосоюзу”, за яку відповідав інж. А. Палій, провадили начальники Відділів, що були іменовані Дирекцією. Вони відповідали за адміністративно-торговельну діяльність Відділів, за доставку масла до Відділів і за його продаж на місцевому ринку, а також за своєчасну доставку надвишки масла до головного магазину, до Львова. Начальники Відділів були обов’язані кожного тижня висилати до централі свої торговельні звіти про торговельні обороти і важливі зміни на терені їх діяльності. На основі тих звітів і власних спостережень інж. А. Палій формував загальну торговельну політику „Маслосоюзу”.

Варто пригадати, що „Маслосоюз” опанував внутрішній ринок до того ступня, що міг вже самостійно подавати ціни масла й молока публічно в часописах, чим робив собі добру рекляму. Це вказувало, що „Маслосоюз” велика й солідна торговельна централь, яка дбає про найвищі ціни для своїх доставців-молочарень і що ціни „Маслосоюзу” безконкуренційні.

Ця політика цін і добра обслуга молочарень не тільки організаційно, але й фінансово, мала добрі наслідки, що наглядно було видно в часі господарської кризи. Наприклад, коли у 1932 році прийшло нагле заломання в експорті, наглий спад цін на масло і молочні продукти і коли молочарське виробництво в цілій Польщі впало на 50%, що публічно ствердив інж. Ю. Павликовський на загальних зборах „Маслосоюзу” 28. 3. 1933 р., то українська молочарська кооперація зменшила свою продукцію тільки на 11%, а в 1934 р. прийшло вже зовсім до вирівнання.

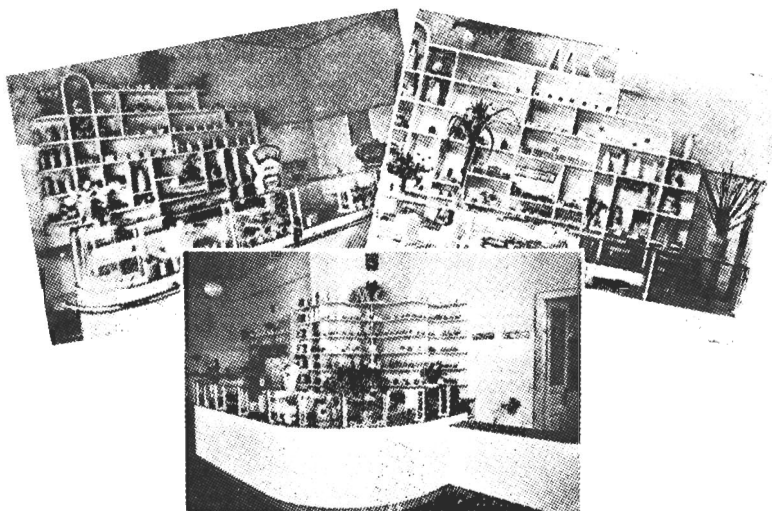
Як виглядала праця Торговельного Відділу, найкраще показують цифри доставки і збуту масла за 14 літ найбільш інтензивної праці „Маслосоюзу”.

Ось найважливіші показники цієї праці:³⁴

Роки:	Доставка масла Р. М. до М. С.	Збут масла на внутр. ринку:	Експорт в кг.:	Всі торги ра- зом у зл. п.:	Кількість кранниць:
1925	164,506	164,306	200	860,000	5
1926	372,277	323,805	48,472	2,470,000	8
1927	738,458	604,056	134,402	6,800,000	12
1928	969,198	904,552	64,646	9,010,000	15
1929	1,615,374	1,216,079	399,295	16,850,000	16
1930	2,169,178	1,356,305	812,373	16,210,000	17
1931	2,428,012	1,586,214	841,798	14,690,000	18
1932	2,140,401	2,043,705	96,696	8,110,000	21
1933	2,073,132	1,909,800	163,332	7,280,000	30
1934	2,452,525	2,227,168	225,357	7,730,000	36
1935	2,809,761	2,326,740	483,021	9,300,000	38
1936	3,389,503	2,773,015	616,488	11,140,000	40
1937	2,881,771	2,695,417	186,354	11,200,000	51
1938	2,947,551	2,835,912	111,639	12,118,000	55

З наведених цифр бачимо наглий спад експорту і торгів у 1932 році. Причини цього заломання були різні. Про них була вже згадка. Обнижка торгів у грошах — це наслідок стабілізації курсу польського золотого, якого вартість у відношенні до американського доляра обнижено з 9 на 5 зл.

У 1939 році „Маслосоюз” для торговельної обслуги мав 12 Відділів, у різних містах, із 27 гуртовими осередками (7 окремих гуртових крамниць, а 20 пунктів було при Відділах, або деталічних крамницях)

Внутрішнє улаштування крамниць „Маслосоюзу” перед другою світовою війною.

Детайлічні крамниці, яких було 57, були розміщені в таких містах: у Львові 26 (на враховуючи 7 гуртових), у Станиславові 4, у Стрию 2, в Дрогобичі 2, Бориславі 2, в Коломиї 1, в Перемишлі 3, в Катовицях 2, в Бельську 2, в Луцьку 2, в Чорткові 1, в Самборі і Тернополі по одній. Для обслуги курортних осередків „Маслосоюзу” мав окремих 8 сезонних крамниць: в Косові, Ворохті, Яремчі, Заліщиках, Трускавці, Татарові, Гребенові й в Зелем'янці.³⁵

Всі крамниці „Маслоооюзу” були обладнані за найновішими вимогами гігієни та модерної торгівлі; зразки обладнання і вистав виготовляли наші найкращі мистці; біле розкішне улаштування крамниць, симпатичні й услужні експедієнтки в білих одягах, з білим чіпцем із вузькою вишивкою на голові та взірцева чистота притягали до цих крамниць найбільш вибагливу клієнтелю.

У 1937 році, з ініціативи інж. А. Палія, „Маслосоюз” відкрив у Львові дві, перші на львівському ринку, крамниці-бари (буфети), де можна було при маленьких столиках з'їсти смачні і недорогі снідання, або підвечірок, що складався звичайно з $\frac{1}{4}$ літри гарячого пастеризованого молока і 2-3 канапок з маслом і різних сирків.

Про добру рекламу і популярність крамниць „Маслоооюзу”, а зокрема про їх симпатичних і все привітних експедієнток, свідчить факт, що навіть український театр під проводом М. Бенцяля, виставив окрему п'єсу п. н. „Дівча з Маслоооюзу” — лібретто написав Р. Павлусевич, а музику Я. Барнич.

Головними відборцями масла, молока та інших молочних продуктів „Маслоооюзу” були: дрібні купці, ресторани, готелі, каварні, цукорні, частинно шпиталі, клуби та приватні особи: Відборцями були 60—70% чужинці, якщо не більше, а всі вони купували в „Маслоооюзі” тому, що якість українського кооперативного молочарського виробництва, із знаком чотирилисткової конюшинки, була краща, ніж інших фірм, і обслуга була чемніша та справніша.

У крамницях „Маслоооюзу” продавали не тільки товар доставлений українськими кооперативними молочарнями, але на вимогу покупців, з конкуренційних мотивів, а також з мотивів рентовності крамниць, були там по-

бічні товари, як: яйця, мед, рибні консерви, різні заграничні сири, а навіть подекуди ще й хліб і булки.

Щоб поширити скалю і суму оборотів „Маслосоюзу”, а рівночасно допомогти українському селянинові в дальшій організації збуту його продуктів, з ініціативи інж. А. Палія у 1933 році, „Маслосоюз” відкрив окремий птахом'ясарський відділ (заготівля для потреб ринку битих курей, гусей, качок, індиків, тощо). Референтом цього Відділу був один із найкращих наших фахівців, д-р інж. Євген Томашівський.

Із-за цієї птахом'ясарні інж. А. Палій попав у конфлікт з дирекцією другої кооперативної централі, „Центросоюзу”, яка обстоювала своє „право” на всі сільсько-господарські продукти, за виїмком набілу, в тому й на домашню птицю. У висліді цього спору, на пропозицію РСУК, „Маслосоюз” згодом передав цю птахом'ясарню „Центросоюзові”, який за прикладом „Маслосоюзу” почав відкривати у Львові свої м'ясні крамниці, в яких завів і продажу дробу.

Для повноти картини як виглядала торгівля „Маслосоюзу”, за яку відповідав А. Палій цікаво буде навести деякі цифри які давали б нам образ росту гуртової і роздрібної торгівлі та їх взаємне співвідношення. За основу беремо відстань 10-тилітнього часу, а саме роки 1928 і 1938.

Ось декілька цифр:³⁶

	1928 рік:	% %:	1938 рік:	% %:
Торги за набіл	8,501,233.98	94.4	11,601,404.72	95.7
Торги за машини і приладдя	509,048.25	5.6	516,542.93	4.3
Разом усі торги в пол. зл.	<u>9,010,282.23</u>	<u>100.00</u>	<u>12,117,947.65</u>	<u>100.0</u>

З того гуртові та детальнічні торги за молочні й споріднені продукти були наступні:

	1928 рік:	% %:	1938 рік:	% %:
Гуртові торги	5,865,170.65	68.9	8,263,329.39	71.2
Дрібні торги	2,636,063.33	31.1	3,338,075.33	28.8
Разом у пол. золотих	<u>8,501,233.98</u>	<u>100.0</u>	<u>11,601,404.72</u>	<u>100.0</u>

Як бачимо гуртові торги „Маслосоюзу” становили округло 70% всіх торгів, а дрібні торги в крамницях около 30%. І це відношення торгів було майже постійне.

Змінним був тільки відсоток експортної торгівлі в рамках гуртової продажі. Напр., коли в 1930 році експорт становив понад 30% гуртової торгівлі, то в 1938 році він осягнув ледве нецілих 3%.

Саме порівняння торгів у грошах не дає ще вірного образу, бо ціни на ринку змінювалися, а також вартість польського золотого була різна. Картину росту маслосюноної торгівлі покажуть нам краще цифри кількості збуту хоч деяких найважливіших артикулів у 1928 і 1938 роках; ось деякі цифри:³⁷

Назва товару:	1928 рік:	1938 рік:	зріст:
Масло	969,198.00 кг.	2,947,551.00 кг.	1,978,353.00 кг.
Молоко	470,256.00 л.	4,086,220.00 л.	3,615,964.00 л.
Сметана	54,195.00 л.	420,526.00 л.	366,331.00 л.
Тваріг (м'який сир)	17,547.00 кг.	237,278.00 кг.	219,731.00 кг.
Тверді сири	9,664.00 кг.	43,486.00 кг.	33,822.00 кг.

З інших продуктів у 1938 р. в крамницях „Маслосоюзу” продано: 252,967 шт. дрібних сирів, 58,018,92 кг. консумційної бриндзи, 5,623,080 шт. яєць, 17 264 кг. меду, 208,785 кг. хліба, 1,050,957 булок і 22 741 коробок різних консерв.

На окрему згадку заслуговує справа збуту молока по містах. В останніх роках „Маслосоюз” провадив 8 міських молочарень (Львів, Стрий, Дрогобич, Станиславів, Самбір, Коломия, Чортків, Тернопіль), 2 сироварні (Коломия, Тернопіль) і бриндзярню в Коломиї. У 1938 році доставка повного молока до „Маслосоюзу” осягнула 7,762,935.5 л., з того продано в сирому стані 2,735,830 л., 1,350,390 л. пастеризованого молока, а решта перероблено на сметану і сири.³⁸

Всі міські молочарні були вивінувані в модерні молочарські машини і технічні уладження. Напр. міська молочарня у Львові мала найновішого типу сепаратор на 5,000 літрів молока, з електричним погоном, плоский плитовий пастеризатор, два великі алюмінієві басейни, по 5,000 л. кожний.

Для справної торговельної обслуги „Маслосоюз” мав також свій власний транспорт — тягарові авта. Перше авто мало назву „Чумак Андрій” і було закуплене в 1927 році. На передодні другої світової війни „Маслосоюз” мав вже 17 тягарових авт і 2 особові для вжитку дирекції та один мотоцикль.

Закінчуючи огляд торговельної діяльності „Маслосоюзу”, за яку відповідав інж. А. Палій, треба ще коротко спинитися на адміністративних справах цієї установи, які також були в його заряді.

ОБОРОТОВІ ФОНДИ ТА АДМІНІСТРАЦІЯ „МАСЛОСОЮЗУ”

Вся праця „Маслосоюзу” і „Районових Молочарень”, як підбудови „Маслосоюзу”, спиралася виключно на власних фондах, які в різні роки сумою були різні, але ніколи не було їх досить, щоб можна було нормально й спокійно вести господарську діяльність. І хоч з кожним роком ріст українського кооперативного молочарства в Західній Україні був дуже поважний, то фінансові клопоти від того не маліли. Навпаки, ці клопоти ставали щораз більшими, бо оборотові фонди ніколи не йшли в парі з ростом членства і продукції, але багато повільніше.

Статут „Маслосоюзу” і „Районових Молочарень” передбачали, крім основного, ще додаткові уділи, які треба було влатити найпізніше до трьох років, від дня підписання додаткової заяви.

У „Районових Молочарнях” висота уділу була устійнена: 25.00 зол. і 5.00 зол. вписове. Кожний член був обов’язаний заявити стільки уділів, скільки мав корів, від яких доставляв молоко але вплачував тільки, .. одного гроша (цента — зам. А. К.) від доставленої літри молока, тобто повний уділ міг влатити щойно за рік, або два.

З кінцем 1938 року „Районові Молочарні”, на основі звіту, що охоплює 122 Р. М. мали 5,387,356.08 зол. оборотових фондів:³⁹

Власні фонди (уділи і зап. фонд)	2,847,262.24	зол.	пол.
Редукційні фонди	1,358,931.00	”	”
Чужі фонди	1,157,285.69	”	”
Бальянсові надвишки	23,877.15	”	”

Це була ця основа, на якій інж. А. Палій, з другими членами Дирекції „Маслосоюзу”, міг розгорнути всю працю централі та низових кооператив.

Коли ж говоримо про оборотові фонди кооперативних молочарень то треба згадати й про оборотові фонди самого „Маслосоюзу”. Вони склалися із: а) запасного фонду, б) уділового капіталу та в) кредитів і позичок.

Сума одного уділу в „Маслосоюзі” була 100 зол., а вступний внесок (вписове) 10 зол. Додатковою постановою Надзірної Ради, під проводом інж. Ю. Павликовського, кожна Районова Молочарня була обов’язана вплатити до „Маслосоюзу” стільки додаткових уділів, скільки вона випродукувала тисяч кілограмів масла в році, тобто від кожних 1000 кг. вплачувала 100 зол. на уділи.

Не легко було адмініструвати великою, але ще дуже „молодою” централею, яка в найкращих роках своєї праці мала трохи більше чим пів мільйона власних фондів, які до речі мусіли бути заморожені в нерухомому, або рухомому майні, а до торговельних оборотів, що доходили до 10—20 міль. зол. річно, все бракувало готівки.

Щоб показати дійсний стан майна та ріст оборотових фондів „Маслосоюзу”, від початку його повоєнної діяльності аж до кінця 1938 року, наведемо цифрові показники 2-х балансів цієї централі, які найкраще характеризують працю цілої Дирекції, а зокрема інж. А. Палія, як керманіча цієї ділянки. Ось цифри:⁴⁰

МАЙНО (активи):	1925 рік:	1938 рік:
	(в зол. пол.)	
Нерухомости (фабричні і господарські дома)	41,000.00	647,842.00
Рухоме майно (машини і устаткування бюр і крамниць)	27,323.00	625,102.00
Разом нерухоме і рухоме майно	68,323.00	1,272,944.00
Запаси товарів (набілу і машин)	23,780.00	271,817.00
Товарові довжники	22,163.00	310,742.00
Інвестиції (льокати)	2,243.00	26,848.00
Перехідні суми	— —	23,168.00
Готівка і банки	1,642.00	175,225.00
Разом	<u>118,151.00</u>	<u>2,080,744.00</u>
ЗОБОВ’ЯЗАННЯ (пасиви):		
Уділи членів	3,837.00	351,560.00
Запасний фонд	5,398.00	386,627.00
Інші фонди і надвишки	4,062.00	10,301.00
Разом власні фонди	13,297.00	748,488.00
Резерви на амортизацію (домів і машин)	— —	528,792.00
Різні вірителі	104,854.00	803,464.00
Д а з о м	<u>118,151.00</u>	<u>2,080,744.00</u>

З наведених цифер, яких не будемо тут аналізувати, бачимо, що майно „Маслосоюзу” за 13 років праці побільшилося **17.6** разів, або 1760%, тобто кожного року зростало більше чим на 100%. Рівночасно поправився стан ліквідности майна, бо коли в 1925 році в нерухомотях і рухомому майні були заморожені всі власні фонди і 50% чужих фондів, то в 1938 році все нерухоме й рухоме майно „Маслосоюзу”, в сумі 1,272,944 зол., мало повне покриття у власних фондах і резерві на амортизацію, а чужі фонди були вживані виключно на торговельні обороти. Відношення власних фондів до чужих у 1925 році було як 1:8.9, то в 1938 році це відношення було як 1:1.07.

Подібно малася справа з фондами у низових клітинах. У 1925 році 107 молочарень виказували баянсову суму 542 268 зол., в тому власні фонди 260,105 зол., або 48%, то вже в 1938 році майно 122 Р. М. осягнуло суму 5,387,356 зол., тобто зросло вдесятеро, а власні фонди становили 78.5% всіх оборотових фондів.

Щоб бути конкуренційним на ринку „Маслосоюз” мусів постійно регулювати свій бюджет коштів завідування і продукції до своїх торговельних оборотів і порівнювати їх з чужими подібними підприємствами.

Наприклад, у 1925 році всі торги „Маслосоюзу” становили суму 860,394.15 зол., а кошти завідування осягнули суму 63,456.22 зол., або 7.4% суми торгів. У тому часі в Союзі працювало 23 службовиків і робітників, яких заробітня платня, wraz із платнею Дирекції, становила суму 33 751.01 зол., або 53.1% всіх коштів. У 1938 році торги Союзу були 12,117,947.65 зол., а всі кошти ведення дійшли до суми 929 833.92 зол., або 7.67% торгів. Заробітня платня працівників Союзу в тому часі осягнула суму 460,326.82 зол., або 49.5% всіх коштів. А працювало тоді 300 осіб (183 умових працівників 15 кваліфікованих робітників і 102 фізичних робітників). В тому ж самому часі кошти ведення польських молочарських союзів становили 10—12% суми торгів.⁴¹

З наведених показників бачимо, що адмініструвати фондами „Маслосоюзу”, а посередньо й фондами всієї української молочарської кооперації, як і вести саму адміністрацію та торгівлю, повязану з коштами торговельними та виробничими, рівночасно бути конкуренційним на загальному крайовому ринку, не було так легко. Воно

вимагало не тільки знання і досвіду, але також відваги до широкого розмаху, контрольоване здоровим, до дрібниць обрахованим, господарським пляном з одного боку, а з другого дуже строгої калькуляції і гнучкої торговельної політики, щоб цими невеликими фінансовими засобами робити великі торговельні обороти, обслужити всі сектори українського кооперативного молочарства і бути конкуренційним не тільки на торговельному ринку, але й на ринку праці, щодо платень працівників, у порівнанні до других наших установ і до господарських можливостей того часу.

І тут крім хисту і знання, яким був озброєний добре інж. А. Палій, треба було ще вміти налагодити співпрацю між торговельним і виробничим сектором українського кооперативного молочарства, тобто між „Маслосоюзом” і Районовими Молочарнями”; співпраці з Організаційним Відділом „Маслосоюзу”, зокрема з дир. А. Мудриком, який очолював цей Відділ, бо цей Відділ по своїй суті, по своїй природі був фактичним репрезентантом „Районових Молочарень” і він одинокий міг впливати і регулювати, в міру технічних можливостей, висоту коштів виробництва та інших коштів у молочарнях, що знова ж мало великий вплив на політику цін усіх молочних продуктів, а масла зокрема.

Оба директори були свідомі своєї відповідальности. І хоч вони вдачами були різні, вони не тільки себе доповняли, але з другими членами Дирекції та з цілим штабом своїх співробітників дуже тісно з собою співпрацювали. І в тому крилася вся сила й міць „Маслосоюзу” та української молочарської кооперації.

В ОБОРОНІ ПРАВДИ ПЕРЕД ЗЛОСЛИВИМИ НАПАДАМИ ПОЛЬСЬКОЇ „НАУКИ” І ПОЛЬСЬКОЇ „ПОЛІТИКИ”

Інж. А. Палій, як відповідальний керманець торговельно-адміністраційної політики українського кооперативного молочарства, мусів не тільки журитися фінансово-господарськими клопотами але часто мусів ще її й боронити перед злосливими нападами наших сусідів-поляків.

Наприклад, у 1937 році польські шовіністичні елементи, подібно як у 1928-30 рр., знова посилили нагінку на українську кооперацію, а зокрема чомусь на „Маслосо-

юз”. Цікаво, що в цю акцію включилися навіть два польські учені, професори львівського університету, провідні члени націоналістичної партії (т. зв. „ендеки”) — проф. С. Гломбінські і проф. Е. Ромер.

Проф. С. Гломбінські виголосив 1. 3. 1937 р., у Варшаві, в залі Гігієнічного Товариства, доповідь п. н. „Справа руска на Земі Червеньській”. Цю доповідь 4. 3 1937 р. скорочено надрукував „Експрес Вечорни” під провокаційним наголовком: „Двадцятитисячна армія агітаторів діє на шкоду держави і підбурює населення”. У цій статті підкреслено, що „особливо велике значення має український кооперативний рух”, а тою „армією агітаторів” є 20,000 працівників українських кооператив, які діють на шкоду польської держави і підбурюють проти неї населення.

Після цього виступу проф. Гломбінського, голова Ради Ревізійного Союзу Українських Кооператив і голова Надзірної Ради „Маслосоюзу”, сенатор до польського сенату, інж. Юліян Павликовський звернувся до проф. С. Гломбінського із запитом, у відкритому листі, чи він підтримує написане. Проф. С. Гломбінські дав зараз публічну відповідь, в якій ствердив, що „Експрес Вечорни” **написав неправду** про тих 20,000 агітаторів, але... він визнав політичне значення українського кооперативного руху про який він довідався дещо більше із статистичних даних, що їх опублікував проф. Е. Ромер...

Проф. Е. Ромер, відомий польський географ написав з початком 1937 року агітаційну брошуру п. н. „Польські стан посядання на полудньовим всходзе Жечипосполігей” (Польський стан посідання на південному сході Річпосполитої); у тій брошурі він подав, у невірнім зіставленню, цілу низку статистичних показників, якими хотів здискредитувати українську кооперацію в Польщі, яка користаючи з певних конституційних прав, виросла на поважну економічну силу. Майже рівночасно, з цією прилюдною дискусією в пресі між інж. Ю. Павликовським і проф. С. Гломбінським, проф. Е. Ромер написав ще окремо до польських часописів листа про українську кооперацію; цей лист був, між іншими часописами, надрукований у львівському бруковому (т. зв. „жовта преса”) щоденнику „Век Нови”, дня 7 квітня 1937 року, під крикливим наголовком „Руске кооперативи яко мобілізація оподаткува-

ня"; у цьому листі Е. Ромер прибрав позу „науковця” і з тієї позиції пробував доказати, що українська кооперація не має нічого спільного з господарським завданням (приціл був звернений на ліквідацію нашої кооперації — прим. А. К.) а зона служить тільки як засіб політичної мобілізації і оподаткування (на політичну працю — прим. А. К.).

Відповідь на цього листа-статтю — де було повно невірною статистичного матеріялу та тенденційного наświetлення, зокрема вістря цього листа було звернене проти „Маслосоюзу” і українських кооперативних молочарень,— дає інж. А. Палій, спираючись на ці самі джерела, а навіть на деякі ті самі коментарі.

Свою відповідь, під назвою „До яких вислідів може довести „наукове” орудування статистикою”, інж. А. Палій друкує в найповажнішому українському щоденнику „Діло” у Львові, чч. 127-130 за 1937 р. і в найповажнішому кооперативному журналі „Кооперативна Республіка”, чч. 7-8 того ж року, стор. 230-238. Стаття ця вийшла також окремою відбиткою.⁴²

У своїй статті, А. Палій розкриває, які статистичні матеріяли послужили Ромерові до твердження, що українська кооперація оподатковує свою суспільність, а саме: Е. Ромер свої „докази” черпав із публікації Головного Статистичного Уряду де була подана „Статистика Спудзельні Звйонзкових 1928-33”. Там було вказано на великий зріст працівників української молочарської кооперації, бо з 264 осіб у 1929 році на 1,572 особи в 1933 році, при нібито незначному збільшенні винагороди цим працівникам..., але Е. Ромер свідомо пропустив важливу примітку тієї урядової установи що кількість зросту працівників в українській молочарській кооперації треба брати з застереженням бо статистика Ревізійного Союзу Українських Кооператив за 1930 рік, при подаванні працівників врахувала також і допоміжний персонал у молочарнях — перевізників молока і сметани та відбірщиків і кружлівкарів — котрі працюють для молочарень тільки по кілька годин денно за невеликою винагородою (в Канаді т. зв. „парттайм джаб”).

Далі інж. А. Палій збиває „наукове” твердження проф. Е. Ромера, що мовляв польські молочарні в Познанщині матеріяльно найліпці, бо мають більшу пересіч балянсової суми на одного члена ніж їх мають укра-

їнські і „руске” кооперативні молочарні („руські”, треба розуміти також українські молочарні, які одначе не були членами Рев. Союзу Українських Кооператив а мали свій „Руский” Союз, москвофільського напрямку — прим. А. К.), а не хоче такого порівняння зробити з тими польськими кооперативами, що діють на тому самому, українському, терені. Рівночасно А. Палій показує цифрами які бідні є польські кооперативи, названі Е. Ромером, в порівнанні з німецькими молочарськими кооперативами в тій же самій Познанщині.

Не входячи в деталі цієї, тоді дуже голосної, дискусії, не буду теж подавати циферного матеріалу, бо він вже неактуальний хочу тільки цією згадкою підкреслити мужність інж. А. Палія стати в обороні української кооперації, зокрема молочарської, доказуючи доцільність її господарської діяльності, яка спирається на здорових основах: на членстві кооператив і на уділовому капіталі членів. А членство українських кооператив та їх уділовий капітал постійно росте — за три роки (1931—1933) число членів зросло на 73%, а уділовий капітал на 54%, чого не було в тому часі в польській кооперації.

На закінчення своєї відповіді, А. Палій, подав циферний матеріал про рентовність українських кооперативних молочарень і про винагороду працівників як також згадав про виплати за молоко продуцентам-господарям, кінчаючи свої висновки такими словами:

„Маю враження, що проф. Ромер, ціляючи в українську кооперацію робить медвежу прислугу своїй таки суспільності, відвертаючи її увагу від дійсного стану річей. Так як колись люди з відомого табору присипляли свою суспільність байками про большевицькі рублі та німецькі марки в українській молочарській кооперації і думали, що самими репресіями можна і треба ідейну та корисну працю зліквідувати, так теж і сьогодні не треба обманюватися, що страхом про „політичну мобілізацію та оподаткування” можна буде спинити органічний гін до кращої долі українського селянина”.

„Український нарід — кінчить А. Палій — пізнав уже якими шляхами прямувати до власного добробуту і з цієї дороги ніколи не зійде. Він теж уміє сьогодні оцінити важку й жертвенну працю (дуже часто серед злиденних умовин та перепон) своїх рідних синів”.

Для пояснення в яких напружених відносинах Провід „Маслосоюзу” мусів вести свою працю, які неповажні наклепи спростовувати, а навіть урядові „перестороги” відкидати, наведу один факт, який найкраще говорить, які то „розумні” розмови треба було вести з урядовими особами. Інж. А. Палій оповідав як то його і дир. А. Мудрика запросив до себе на офіційну аудієнцію (урядову розмову) новоіменований львівський староста п. Кльоц (староста — це голова міського, або повітового уряду в Польщі — прим. А. К.). Зараз по привітанні, інж. А. Палій заявив, що вони оба будуть говорити з паном старостою українською мовою і якщо пан староста цієї мови не розуміє, то вони просять покликати перекладача. Одне староста, із злобною усмішкою, заявив: „Прошем мувиць по українску, я розумем” (прошу говорити по українському, я розумію). А далі заявив: „Я запросілем пануф бо мам вядомосці, же панове висилаце до Немец масло в бечках, а з Немец отшимуеце бронь” (Я запросив панів, бо маю відомості, що панове висилаєте до Німеччини масло в бочках, а з Німеччини одержуєте зброю). На цю заяву інж. А. Палій спокійно відповів, що „Маслосоюз” за доставлене масло своїм доставцям платить грошима а не зброєю і що „Маслосоюз” експортує масло до Німеччини і інших країв по строгій контролі державними інспекторами висиланого товару, а розрахунки переводить за посередництвом польського державного банку, що пан староста повинен знати, але якщо пан староста має інші інформації, то повинен з того зробити вжиток. Староста знова злобно підсміхнувся і сказав коротко: „Прошем пануф, гдибим я напевно ведзьял цо в тим ест, то теж ведзьял бим цо мам з тим зробіць” (Прошу панів, коли б я знав напевно, що є на ділі, то я знав би що з тим зробити).⁴³

На такій „мудрій” розмові ціла аудієнція закінчилася. Такі і подібні розмови треба було вести з представниками польського уряду, які, вже самою провокативною настановою, викликали обурення і псували настрої. А так було цілими роками...

Український нарід бачив і відчував на кожному кроці цю провокацію польських державних чинників, він бачив серед яких умовин працювали кооперативні провідники, а в тому Дирекція і службовики „Маслосоюзу” та

працівники Районових Молочарень і тому з повним довірям цю працю активно підтримував, що треба на цьому місці окремо відмітити.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА А. ПАЛІЯ В „МАСЛОСОЮЗІ”

„Маслосоюз” мав дуже трудне торговельне завдання, бо в боротьбі за опанування терену своєї діяльності, він поставив себе в досить прикре положення, в торгівлі рідко практиковане, а саме: він мусів приймати і збувати всі молочні вироби-продукти, що їх виробляли і доставляли до „Маслоосоюзу” кооперативні молочарні. Трудність ця полягала в тому, що доставка тих продуктів від молочарських кооператив була різна щодо якості і щодо кількості. Літом масла було багато, і під впливом зеленої паші, якостево краще, а зимою масла було мало і його якість була гірша. А покупець на торговельному ринку все мав однакові вимоги — він шукав і жадав доброго продукту.

Торговельна політика інж. А. Палія була дуже проста, але не все зрозуміла для низових провідників, він хотів доброю якістю товарів виперти з торговельного ринку приватного конкурента з гіршим товаром і не допустити, на тому ж ринку, до наглих скоків цін з приводу більшої пропозиції, чи більшого попиту на той, чи інший молочний продукт, а через те і мати вплив на творення цін. Щоб це осягнути треба було уживати різних засобів — експорт надвишки масла, або імпорт чужого, розбудова Відділів на своїй і чужій території, основування нових крамниць і т. п. — про які вже була мова на іншому місці.

Одним із найважливіших засобів, у внутрішній політиці „Маслосоюзу”, була внутрішня торговельна дисципліна, якої треба було вчити провідників низових клітин і проти якої вони деколи боронилися, не розуміючи суті цілої проблеми.

Інж. А. Палій дуже пильно перестерігав тих твердих засад своєї торговельно-адміністративної політики в „Маслосоюзі” і з того приводу мав не раз неприємності, бо він мусів тих засад вчити своїх найближчих співробітників, а зокрема провідників низових кооператив, але і му-

сів їх боронити не тільки перед злосливими „критиками” наших сусідів-поляків, але й перед злобою, незнанням, або завистю деяких і своїх, громадських діячів”, які свою діяльність обмежували до злосливої критики. Навіть деякі наші часописи пробували вмовити в нашу суспільність (напр. „Нове Слово”, „Українська Думка” і ін.), що мовляв у „Маслосоюзі” панує диктатура.

На ці внутрішні закиди інж. А. Палій відповідав коротко і річево. Одну таку відповідь тут зачитуємо на основі його статті, п. н. „Диктатура” чи демократія в кооперації”. Він писав:⁴⁴ ... „**Кооперація — це суспільний рух, в якому загал об’єднаних членів кермує своїм спільним підприємством самий, через вибраний демократичним ладом власний провід**” (підкреслення А. К.).

А далі інж. А. Палій писав : „На ділі виходить таке, що провід кооперативи, який точно придержується приписів статуту, обов’язуючих законів, ухвал і рішень своїх зверхніх чинників, який дбає про добро цілої установи, а тим самим загалу членів, інколи стрічається із закидом, що веде діло по диктаторському. І навпаки там, де провід кооперативи почувається безсилим виконати як слід поручене діло, або хоче покривати свої надужиття, поступаючи залюбки дуже уступчиво у відношенні до більш агресивних одиниць кооперативи — то такий стан підтягається знова під назву „демократичного” відношення.

„. Якщо ми завчасу не будемо протиставитися такому розумінні демократичних засад в кооперації — робить висновок інж. А. Палій — і не будемо протидіяти, то прийдеться нам ще не раз з того боку відчути удари в наш, назагал здоровий кооперативний організм”.

Інж. А. Палій, у своїй торговельно-адміністративній політиці, не тільки сам ніс за неї відповідальність, але вимагав такої відповідальності від усіх начальників Відділів і всіх своїх співробітників, звертаючи їм постійно увагу не шукати винуватців за невдачі, чи зайві втрати, поза собою, бо керманіч великого торговельного підприємства ніколи не сміє пускатися на „бистрі води”, не маючи запевнення нормального збуту своїх продуктів і повної рентабельності свого підприємства.

У своїх статтях, які він містив у „Кооперативному Молочарстві”, або „Господарсько-Кооперативному Часописі”

сі”, часто підкреслював, що економіки не можна будувати тільки на патріотизмі, бо це було б велике непорозуміння...

Він, як торговельний директор „Маслосоюзу”, докладав усіх зусиль, щоб „Маслосоюз”, як велика кооперативна торговельна централь з власними Відділами, магазинами крамницями та організаційно-торговельною підбудовою — великими „Районовими Молочарнями” — мав усе марку солідного підприємства, марку доброго купця, що має найкращий товар, найкорисніші ціни і пробує все платити безконкурентну ціну своїм доставцям-кооперативам за доставлені товари.

А. Палій знав, що наших селян-продуцентів було б дуже важко об’єднати в кооперативні організації на базі самого патріотизму, коли б ціни „Маслосоюзу” за молоко й молочні продукти не були конкурентні, бо навіть самі кооперативи не мали б ніякого інтересу віддавати свій продукт за дешевшу ціну, із-за патріотизму, своїй організації, коли за цей самий продукт могли б одержувати вищу ціну та відтак платити кращу ціну самому селянинові-продуцентові.

З тою метою „Маслосоюз” постійно оголошував свої ціни публічно в українській пресі, а вже здоровий розум каже, що ніхто не буде оголошувати публічно таких цін, які не були б конкурентними, або навіть гіршими, від цін конкурентних чужих фірм.

І тут треба було мозольної праці не тільки самого Торговельного Відділу, але й Організаційного, щоб навчити проводи „Районових Молочарень” рентовного ведення молочарського підприємства, бо навіть найкращий торговельний апарат не зміг би забезпечити рентовність своїх Відділів, магазинів і крамниць, коли б молочарні не були рентовні і... конкурентні та не доставляли на час високоякісного продукту у відповідній кількості.

Звідси родилися пляни 5,000 літрів молока денної доставки до молочарні, замість 1-2,000 л. денно, виріб 200 кг. масла денно, замість 25—50 кг., великих і чистих приміщень, нових модерних машин і... точної калькуляції на рентовність кожного поодинокого молочарського підприємства.

Самозрозуміло, що успішних вислідів велитенської праці української молочарської кооперації в Західній

Україні не можна приписувати виключно одній, двом, чи трьом особам, а тим самим і інж. А. Палієві, бо це був вислід праці всіх працівників „Маслосоюзу” і „Районових Молочарень”, а також вислід довголітньої культурно-освітньої праці „Просвіти”, „Рідної Школи”, „Сільського Господаря” Союзу Українок і всіх інших суспільно-громадських організацій які працювали над піднесенням загальної свідомости нашого народу. Рівночасно треба ствердити, що навіть найкраще оброблений ґрунт може зарости буряном і не принести ніяких плодів, коли не буде мати постійного догляду доброго господаря. Подібно мається справа і в громадсько-економічній праці, де і найкращі суспільно-громадські та економічні умовини можна прогавити, коли не буде добрих і відповідальних діячів-провідників, що вміли б ці умовини використати.

А. Палій, А. Мудрик, О. Лис, О. Бачинська, М. Хронов'ят, Т. Котик і всі члени Надзірної Ради з інж. Ю. Павликовським на чолі, як також усі начальники Відділів, були тими першими в „Маслосоюзі”, що вміли спільно передбачати, плянувати і знайти людей, що вміли й хотіли допомогти їм ці пляни реалізувати. І в цьому їх велика заслуга і вартість, як провідників цього могутнього кооперативного руху.

Доцінюючи вартість і значення добрих співробітників у розбудові української молочарської кооперації, між двома світовими війнами, під проводом інж. А. Палія, дир. А. Мудрика, інж. М. Хронов'ята, Ольги Бачинської, Олексі Лиса, Томи Котика, що були членами Дирекції „Маслосоюзу”, хочу хоч кількома словами згадати про тих найближчих співробітників і співтоваришів праці дир. А. Палія, які заслужили собі на те, щоб їхні імена були також втягнені на вічну лісту добрих українських діячів-патріотів, що чесно і віддано трудилися, по змозі своїх сил, для українського народу.

НАЙБЛИЖЧІ СПІВТОВАРИШІ ПРАЦІ ІНЖ. А. ПАЛІЯ ТА ГОЛОВНІ ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОЧАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ⁴⁵

Мимо найкращої волі, я не в силі подати, на цьому місці, список усіх діячів української молочарської кооперації в Західній Україні, бо не маю до того ні матеріялів,

як також і моя пам'ять, по стільки літах скитання, вже не є услужна.

Все ж таки спробую подати хоч важніші постаті т. зв. „Головного Штабу” „Маслосоюзу”, до якого зараховую всіх членів Дирекції і Надзірної Ради „Маслосоюзу” та начальників усіх Відділів, бо це були люди, які не тільки плянували і працювали, але й морально відповідали за працю та матеріальні висліди цієї праці перед цілою українською суспільністю.

Згадаю також імена деяких службовиків торговельного, організаційного та інших Відділів, що були близькі до співпраці з інж. А. Палієм, поминаючи з боєм серця цілий ряд імен заслужених діячів „Районових Молочарень”, бо не маю змоги цих списків зложити і їх проврити та відповідно до їх заслуг пом'янути.

Діячі в Надзірній Раді „Маслосоюзу”

Бути членом Надзірної Ради „Маслосоюзу”, цього контрольного органу централі української молочарської кооперації, була велика почесть, про яку мріяв не один провідник низових клітин цього руху. Це ж був орган, що іменував і контролював виконний орган цілого українського кооперативного молочарства — Дирекцію „Маслосоюзу”, а в парі з тим він морально відповідав за цілу діяльність української молочарської кооперації. Це велика честь і велика відповідальність.

Для історичної пам'яті згадаймо, що першим головою Надзірної Ради і ініціатором та співосновником Молочарського Союзу був д-р Євген Олесницький. По ньому прийшов д-р Ілярій Бачинський, а третім і останнім, що закінчив перший період діяльності Союзу був д-р Єронім Калитовський — всі

Д-р ЄВГЕН ОЛЕСНИЦЬКИЙ,
(1860—1917)
Перший ініціатор і оснoвник „Крайового Господарсько - Молочарського Союзу” в Стрию і перший голова Надзірної Ради

три адвокати та громадські діячі в Стрию до часу першої світової війни та в часі війни.

Четвертим з черги головою Надзірної Ради був о. Константин Петрушевич, парох Конюхова, коло Стрия. Він у 1922 році очолив нову добу повоєнного українського кооперативного молочарства. Він був той, що формально дав свою згоду на оформлення нової повоєнної Дирекції Молочарського Союзу, в рр. 1924-25, в складі інж. А. Палій А. Мудрик і О. Бачинська. Деякий час виконував обов'язки голови, в заступстві, Остап Луцький.

Інж. ЮЛІАН ПАВЛИКОВСЬКИЙ,
останній голова Надз. Ради „Маслосоюзу” (1926—1944)
у своєму кабінеті в РСУК у 1943 році

Від 1 грудня 1926 року, аж до ліквідації „Маслосоюзу” більшовиками в 1944 році, Надзірну Раду очолював, провідний діяч усього українського кооперативного руху в Галичині, інж. Юліян Павликовський. Його незмінним заступником, аж до своєї смерти (27. 4. 1938) був, вже нами згадуваний, о. К. Петрушевич, а після нього його обов'язки перебрав о. Матвій Павлюк голова Н. Р. в „Районовій Молочарні” в Боянці. Секретарем Надзир-

ної Ради, від 1926 року до кінця існування „Маслосоюзу”, був д-р Микола Рибак, адвокат у Глинянах а відтак у Перемишлі та дуже активний діяч у згаданих містах.

З інших членів Ради згадаймо всіх, що їх імена нам відомі, а саме: Інокентій Захарійв, учитель, Федір Глум, господар з Викторова, Юрко Пастернак, Михайло Зубрицький, кооператори Стрийщини, інж. Іван Мирон, гром. діяч Станиславівщини (міністр зал. шляхів ЗОУНР), о. Петро Юрчак, парох у Ляшках довгих пов. Ярослав, Генрик Коваль, управитель школи в Перекосах і в Студінці, пов. Калуш, Степан Сілецький, управитель школи в Лютовиськах, пов. Самбір, Осип Андрійович, директор Р. М. в Печеніжині, Кость Мигаль, голова Надз. Ради Р. М. в Белзі, Михайло Гарасим, директор Р. М. в Молошко-вичах, пов. Яворів Роман Романів, дир. Р. М. в Глинянах, Олександр Атановський, дир. Р. М. в Отинії, пов. Товмач, о. Е. Давидович в Ожидові, Микола Дурбак, господар з Войнилова, Володимир Матвіяс, Олекса Риголь, Степан Микитюк — усі сільські кооператори, Корнило Вишневецький, дир. Р. М. в Уїздцях на Волині, Дмитро Двудіт, дир. Р. М. в Риботичах, коло Добромиля.

Надзрна Рада виділювала з поміж себе Контрольну Комісію, яка кожного року дуже докладно провірявала всю діяльність Союзу, Дирекції і всіх Відділів, зуживаючи на цю працю нероз 2—3 місяці часу. До Останньої Контрольної Комісії входили: Г. Коваль, О. Атановський, О. Андрійовичч, К. Мигаль і Ф. Глум.

Всі члени Надзірної Ради і Контрольної Комісії тісно співпрацювали з усіма членами Дирекції „Маслосоюзу”, а особливо з дир. А. Палієм і дир. А. Мудриком, що формально відповідали за всю працю в „Маслосоюзі”.

З поміж усіх членів Надзірної Ради треба вирізнити інж. Ю. Павликовського, який постійно був у зв'язку з Дирекцією і піддавав їй багато здорових думок, ініціативи та практичних порад у щоденній праці. Багато допомоги мала Дирекція „Маслосоюзу” від інспекторату Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, який очолювали спершу д-р інж. Є. Храпливий, а відтак від 1931 аж до 1944 року інж. Олександр Зибенко.

Попередники і сучасники А. Палія в Дирекції „Маслосоюзу”

Основи для праці повоєнного „Маслосоюзу” положили члени Дирекції Крайового Союзу Господарсько-Молочарського в Стрию, а саме о. Остап Нижанковський, парох Завадова, пов. Стрий, відомий гром. діяч і композитор, о. Лев Горалевич парох Угерська, головний ініціатор молочарства в Стрийщині, член управи „Союзу руських спілок молочарських” при філії „Просвіти” в Стрию, разом із о. О. Нижанковським а відтак незмінний заступник голови Надз. Ради Союзу аж до своєї смерті (14. I. 1920). Другим членом Дирекції Союзу був о. Северин Бурачок, шкільний товариш д-ра Є. Олесницького. Третім членом Дирекції був Олександр Денис Сембратович, а відтак на місце о. С. Бурачка став Ярослав Небиловець.

о. ОСТАП НИЖАНКОВСЬКИЙ,
(1862—1919)

Основник першої кооперативної молочарні в Завадові, пов. Стрий, у 1904 р. і перший директор „Крайового Господарсько-Молочарського Союзу” в Стрию

Згадуючи перших піонерів українського кооперативного молочарства, що проклали шлях для пізнішого „Маслосоюзу”, не можемо поминути проф. Олександра Гарасевича, першого молочарського інструктора, агронома - годівельника та організатора перших молочарень. В часі війни деякий час у Дирекції Союзу був інж. Павло Глодзінський. Після першої світової війни в Дирекції Союзу були: Емануїл Павлюк, Інокентій Захаріїв і Іван Федак, ревізор РСУК.

Відтак до Дирекції ввійшли Андрій Мудрик, Ольга Бачинська, і інж. А. Палій. Заступниками спершу були Альфред Козак і Василь Хапчук, яких згодом заступили Олекса Лис і інж. М. Хронов'ят. В останніх роках місце О. Бачинської в Дирекції заняв інж. М. Хронов'ят, а на його місце заступником став Тома Котик, начальник Торговельного Відділу у Львові і фактичний заступник інж. А. Палія в торговельних справах.

Згадуючи всіх попередників і сучасників інж. А. Палія, хочемо тим сказати, що інж. А. Палій не був першим і не самотнім, хоч дуже заслуженим, передовим діячем української молочарської кооперації в Галичині. Він тільки зрозумів краще, чим його попередники, ролі керівника кооперативного руху і в співпраці з іншими його сучасниками зумів використати всі об'єктивні господарські можливості для нової організації, реорганізації і розбудови, знищеного війною українського кооперативного молочарства, між двома світовими війнами, в потужний сильний рух і потужну сильну надбудову цього руху, яким став „Маслосоюз”. І в цьому його велика заслуга, бо не кожний зміг використати об'єктивні пригоди господарські умовини, як це зміг використати інж. А. Палій і А. Мудрик, справжні творці того модерного й славного „Маслосоюзу”.

Найближчі співробітники А. Палія

До найближчих співробітників інж. А. Палія треба зарахувати всіх начальників і працівників Торговельних Відділів і працівників Адміністративного Відділу „Маслосоюзу”. Співпрацювали з ним також і працівники Організаційного Відділу, хоч безпосередньо йому не підлягали, бо ж вони були на терені Районових Молочарень самотніми представниками Союзу, які мали за завдання не тільки пильнувати організаційно-технічних справ, але й торговельно-адміністративних, якими завідував інж. А. Палій.

Начальники Торговельних Відділів службовим стажем були справжніми заступниками Дирекції в торговельно-адміністративних справах, а організатори такими ж заступниками в організаційних справах.

Найбільшим Відділом був Львівський Відділ. Він об'єднував около 50% терену праці української молочарської кооперації в Галичині. Не диво, що при тому Відділі була сконцентрована майже вся торговельна й організаційна праця. Тут же був осідок Дирекції „Маслосоюзу” і цей Відділ був справжньою централею української молочарської кооперації в Галичині.

Працівники цього Відділу, чи точніше централі, це й були найближчі товариші праці дир. А. Палія. Він з ними зустрічався кожного дня і більше з ними перебував, чим із своєю родиною вдома. Це одначе не означає, що

він не був у близьких зв'язках з керманічами й працівниками інших Відділів, з якими постійно порозуміввся телефонічно, телеграмами (щодо цін), листовно, або й особисто, на окремих конференціях, відвідинах Відділів, або відвідинах начальників у централі.

Хто ж були ці співпрацівники? — назвемо тільки деяких, яких знаємо імена і знаємо певно, яку вони виконували працю.

ГОЛОВНИЙ ШТАБ „МАСЛОСОЮЗУ”

З'їзд начальників і керманічів усіх Відділів М. С. у Львові в залі книговодства.

Сидять від ліва: інж. Гриць Йовик (Львів), Олександр Трач (Станіславів), інж. Михайло Хронов'ят (Львів), дир. Андрій Палій, дир. Ольга Бачинська, дир. Андрій Мудрик, Олекса Лис (Стрий), інж. Роман Витковицький (Львів). Стоять від ліва: д-р В. Томашівський (Львів), інж. Осип Буя (Львів), Михайло Янович (Львів), Роман Луцик (Дрогобич), Петро Сікач (Стрий), Роман Клос (Луцьк, інж. Ярема Весоловський (Львів), Микола Никифоруk (Тернопіль), д-р Остап Котик (Катовиці), інж. Іван Скоропада (Перемишль), мгр Іван Теслиук (Львів), Тома Котик (Львів), д-р інж. В. Лукашевський (Львів), д-р В. Левицький (Коломия), інж. С. Павлик (Львів).

У Львові, як вже було згадано, начальником Торговельного Відділу був Тома Котик, дуже добрий і солідний молочарський фахівець. Його головними помічниками були: Дмитро Мачалаба, головний магазинер і Юліян Ямнюк, один з керманічів гуртової продажі масла у Львові. На чолі центральної молочарні МС у Львові стояв інж. Іван Пастух. Лябораторію провадив один із кращих наших хеміків, д-р інж. Володимир Лукашевський, що відтак згинув у Відні у 1945 р. від бомб.

Книговодство очолював інж. Роман Вітковицький, маючи 6—10 осіб персоналу. Касу централі спершу провадив Ілько Матейко, пізніше деякий час Степан Сверида, а відтак від 1933 року аж до кінця існування „Масло-союзу” Михайло Янович.

У Будівельно-Інсталяційному Відділі до війни працював добрий фахівець інж. Ярема Весоловський, а під час другої війни інж. Омелян Богачевський і інж. М. Раковський. У Машиновому Відділі — продаж молочарських машин і молочарського приладдя — весь час бачимо інж. Сильвестра Павлика, а згодом ще й Василя Камінського.

Найближчим у праці Дирекції був Секретаріат, що його спершу вів мгр Іван Теслюк, а опісля Ірина Іванчук (замордована большевиками), а відтак М. Портухай і вкінці Ярослава Бігус. До Секретаріату належав і возний МС, Микола Сорока, що належав до дуже солідних і відповідальних робітників.

Транспортом МС завідував Михайло Флис. Птахом'ясарнею керував спершу д-р В. Томашівський, а відтак інж. В. Котецький.

Видавничий Відділ, тобто редакцію місячника „Кооперативне Молочарство”, вів деякий час В. Сениця, а відтак д-р Ігор Федів. Фактичними редакторами того журналу були дир. А. Палій і дир. А. Мудрик.

До близьких співробітників інж. А. Палія в торговельно-адміністративних справах, треба зарахувати також всіх працівників Організаційного Відділу, які хоч йому безпосередньо не підлягали, але від співпраці ніколи не відмовлялися. В Організаційному Відділі у Львові працювали: інж. Михайло Хронов'ят, начальник Відділу, а пізніше третій член Дирекції, д-р Василь Лопатнюк, Володимир Войчак, інж. Осип Буя, інж. Гриць Йовик, деякий час інж. Богдан Нижанківський, інж. Адам Мицик, інж. Петро Базилевич — всі три перейшли відтак на працю до РСУК, як ревізори РМ — працював деякий час д-р Ілля Карапінка, Орися Шипайло і Андрій Качор, спершу у Львові, а відтак у Самборі. У других Відділах були ще такі організатори: Петро Сікач і інж. Омелян Рейнарович у Стрию, Микола Мазурок у Станиславові, Василь Трачук

у Чорткові, Ярослав Курилюк у Коломиї, Теофіль Балко в Тернополі і інж. Василь Котик у Перемишлі.

Найближчими по праці були начальники Торговельних Відділів по інших містах.

У Стрию, де був осідок одного члена Дирекції, Ольги Бачинської, і де був формальний осідок самого „Маслосоюзу”, начальником Відділу був до самої війни Олекса Лис, а під час війни В. Волянський. Крім цього тут працювали у книговодстві Стефанія Косів-Кочій, Ігор Гуменюк, а головним магазинером був Юліян Турянський. Окремо треба згадати інж. Миколу Хомишина, довголітнього управителя молочарської школи.

У Станиславові найдовше начальником Відділу був Олександр Трач, а по ньому прийшов Роман Клос. У Коломиї був д-р В. Левицький, в Чорткові Іван Телепко, а відтак Ярема Попель, в Тернополі Микола Никифорук, в Самборі Осип Бережницький, в Дрогобичі Атанас Дмитречко, Роман Луцик, а вчасі війни М. Литвинович, в Перемишлі інж. Іван Скоропада, в Луцьку Федір Кузик і Роман Клос. У „заграничних” Відділах, на польському терені у Катовицях д-р Остап Котик-Степанович, а в Бельську Степан Щуровський, а їхні помічники — це Іван Скопик, П. Кузик і Роман Поритко.

До цієї неповної листи співробітників дир. А. Палія треба було б ще додати імена всіх управительок крамниць „Маслосоюзу”. Згадаймо хоч декілька їх, які ще пам’ятаємо. У Львові були такі відомі пані, „дівчата з Маслосоюзу”, як „Туся”, Анастасія Рачинська, Марія Ковальська, Лідія Котикова, Марія Соболта Стефанія Гнатів, Стефанія Валько, Оля Береза і багато інших. А всі вони були прикладом точности, солідности, чистоти і елегантції в розумінні обслуги клієнтелі. Не менш чемні й ввічливі та меткі в обслузі були маслосоюзні експедієнтки й по інших містах Галичини. Згадаймо Олену Дармохвал і Олену Котик у Стрию, Ольгу Левинську в Дрогобичі, Лїду Демчук в Катовицях Ольгу Савків у Ворохті і багато їм подібних у Самборі, Перемишлі, Станиславові, Коломиї та інших містах.

Всі названі й не названі працівники „Маслосоюзу” взагалі, а Торговельного й Адміністраційного Відділів зокрема, всі експедієнтки крамниць — це були формально

й по суті найближчі співтовариші праці інж. А. Палія, не виключаючи такої ж самої співпраці з другими членами Дирекції. Всі вони працювали не тільки для заробітку, але й з ідейних мотивів, розуміючи, що від їхньої праці, їхньої солідности, від їхнього знання і досвіду та від внутрішньої співпраці між собою залежить успіх української кооперативної установи, ім'ям якої вони всі дорожили і його шанували.

А. Палій, як головний директор „Маслосоюзу”, також це розумів і високо цинив, знаючи, що без цієї співпраці неможлива будь яка кооперативна праця і що найкращі фахові директори не матимуть ніякого успіху, якщо не буде між ними і працівниками кооперативного духа. Він, як і дир. А. Мудрик, при різних нагодах зустрічей із працівниками підкреслювали, що післявоєнний імпозантний розвиток українського кооперативного молочарства на західноукраїнських землях це збірний, справжньо кооперативний вислід праці всіх працівників української молочарської кооперації, починаючи від поодиноких членів Дирекції і членів Надзірної Ради „Маслосоюзу”, всіх начальників, організаторів і поодиноких працівників усіх Відділів, а кінчаючи на членах управ, надзірних рад, молочарських техніках, агрономах, ветеринарних лікарях, а навіть кружлівкарях і звичайних робітниках по всіх молочарнях, не виключаючи самих доставців молока — селян-продуцентів — які вкладали, всі разом, і кожний зокрема, відповідно до свого знання і досвіду, частину свого труду, своєї душі для розбудови цієї ділянки українського кооперативного руху, знаючи й розуміючи, що тією роботою будуємо тверді основи для цілого українського суспільно-громадського життя.

Заслуга інж. А. Палія, А. Мудрика М. Хронов'ята, О. Лиса, О. Бачинської в тому, що вони вміли не тільки співпрацювати між собою, але вміли також плянувати працю для цілої системи цього руху, відповідно до потреб часу і можливостей та вміли добирати собі співробітників і цілим тим рухом відповідально кермувати.

Без цієї керми, яку сильно тримали в своїх руках А. Палій і А. Мудрик з другими членами Дирекції, не було б мабуть того славного „Маслосоюзу” і не було б мабуть того імпозантного розвитку цілої української молочарської кооперації. І за цю керму велика їм шана і признання.

А. ПАЛІЙ НА ГРОМАДСЬКІЙ РОБОТІ ПОЗА „МАСЛОСОЮЗОМ”

Крім щоденної праці в „Маслосоюзі”, А. Палій свій вільний час присвячував громадській праці в різних наших установах, організаціях і товариських клубках.

Не маємо відповідних джерел, щоби точно устійнити цю його працю в такій чи іншій установі, або організації. І тому обмежимося тільки до вичислення, нам напевно відомих організацій, де він працював, де ми його бачили, або про які він сам деколи згадував і згадав їх у свому короткому життєписі.⁴⁶

Знаємо напевно, що довгі роки, мабуть від 1928 року, А. Палій був членом Ради, а відтак і членом Президії верховної організації української кооперації в Галичині — Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові — де гідно репрезентував українську молочарську кооперацію.

Як фаховий інженер-агроном живо цікавився працею Товариства „Сільський Господар” у Львові і кілька літ був навіть секретарем Головної Ради цього славного товариства, обраний в 1933 році, за головства о. д-ра Тита Войнаровського. Він зокрема був зацікавлений ініціативою „Сільського Господаря” в дослідях господарських умовин, на окремих полосах краю, способів і можливостей плекання різних пашних рослин, селекції насіння і годівлі окремих порід худоби, що „Маслосоюз” практично підтримував не тільки морально, але й матеріяльно.

А. Палій був радником Львівської Хліборобської Палати, до якої від українців входили такі наші визначні громадяни як інж. Ю. Павликовський, Остап Луцький, д-р Є. Храпливий, інж. М. Творидло, Мирон Луцький, Андрій Терпеляк, Гнат Кухтин, Ілля Яворський, Микола Кузьмич, Іван Шепарович і ін. Хліборобська Палата — це була самоуправна господарська організація для координації й розбудови та піднесення господарського життя в краю. Вона була напів офіційною і напів державною установою одначе з власною самоуправою, до якої входили й українські радні, що своєю участю в ній впливали, до деякої міри, на злагіднення відносин польського уряду до українців на господарському відтинку життя.⁴⁷

Як директор „Маслосоюзу” А. Палій входив до проводу „Спільноти Молочарських Союзів” у Варшаві, а та-

кож був запрошений Міністерством Хліборобства на державного суддю для оцінки масла і сирів.

А. Палій цікавився також розбудовою української промисловости. І коли у Львові створилася „Спілка Українського Нафтового Промислу”, то він не тільки став її членом, але навіть головою її контрольної комісії. З тих самих мотивів зацікавлення він був членом і заступником президента митрополичої друкарні „Біблос” у Львові, при якій були скупчені всі львівські українські католицькі видавництва.

А. Палій, як ми вже згадували, був співредактором журналу „Кооперативне Молочарство”, дописував інколи до „Кооперативної Республіки”, „Господарсько-Кооперативного Часопису” до щоденника „Діло” у Львові. Він був звичайним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Кілька років підряд був заступником голови руханкового Товариства „Сокіл-Батько” у Львові та головою „Карпатсько-Лещетарського Клубу”, членом матірнього Т-ва „Просвіта”, „Рідна Школа” та багатьох інших установ і організацій.

А. Палій був також співініціатором і співосновником Т-ва Українських Кооператорів у Львові. Перші підготовчі збори того Т-ва відбулися 6 травня 1933 року в домі РСУК в присутності 47 кооператорів і тоді обрано Комітет Основників до якого входили: Кость Левицький, Юліян Павликовський, Остап Луцький, Карло Коберський, Михайло Корчинський, Іван Мартюк, Євген Храпливий, Андрій Жук, Зенон Рудик, Денис Коренець, Михайло Лазорко, о. Йосиф Раковський, Володимир Старосольський, А. Березовський і Андрій Палій.⁴⁸

А. ПАЛІЙ В „МОЛОДИЙ ГРОМАДІ”, УКРАЇНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РАДІ ТА ВІЙСЬКОВІЙ УПРАВІ

Товариство „Молода Громада” у Львові — це була єдина організація українських комбатантів Української Галицької Армії і тих членів Армії УНР, що перебували в Галичині.

„Молода Громада” існувала у Львові в рр. 1925—39, як товариський клуб, в якому збиралися комбатанти на різні реферати, дискусійні сходи, святкування роковин 1-го Листопада й 22-го січня; тут обговорювано організацію походів на стрілецькі могили в часі Зелених Свят

і інші справи, до яких українські комбатанти мали якесь відношення.⁴⁹

Першим головою „Молодої Громади” був кол. комендант 3-го гарматного полку УГА, отаман Юліян Шепарович, відтак відомий кооператор, головний директор „Центросоюзу” у Львові.

Відтак, довгі роки, головою „Молодої Громади” був А. Палій, кол. поручник УГА. На цьому становищі він був аж до 1944 року, коли українські землі окупували вдруге большевики. Постійним і все активним секретарем „МГ” був д-р Любомир Макарушка, також кол. поручник УГА та генеральний секретар Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), найбільшої української політичної партії в Галичині, під час польської окупації.

За головства А. Палія помер генерал-четар УГА, Мирон Тарнавський, колишній Начальний Вождь УГА і „Молода Громада” організувала йому величавий похорон, про який варто тут згадати, бо А. Палій був одним з організаторів того величавого похорону.

Ген. Мирон Тарнавський (народився 29. 8. 1869 р.), помер у середу, 29 червня 1938 року, а похорон відбувся в суботу, 2 липня 1938 р., о год. 4-тій по пол., з катедри св. Юра на Янівський цвинтар у Львові при здвізі біля 50,000 людей.

У цьому похороні А. Палій, як голова „Молодої Громади”, відіграв важну роль. Коли з церкви виносили домовину — в похороні брало участь коло 100 священників з єпископом Кир Іваном і Кир Никитою на чолі, а митрополита Кир Андрея винесли з його палати на лектиці — тоді від духовенства промовив о. прелат Л. Куницький, а від б. старшин, підстаршин і вояцтва УГА, б. поручник УГА, директор „Маслосоюзу”, інж. А. Палій.

З цієї промови наведу, за Є. Яворівським, тільки найважливіші уривки, а саме:⁵⁰

„Пане Генерале! Голошу слухняно, щодо звіту явилося кільканадцять тисяч Твоєї старшини і козацтва. Пане Генерале! — продовжував А. Палій — вибач, що вони не в одностроях і не в струнких вояцьких лавах, але все те тому, бо Ти вже не видав такого наказу.

„Пане Генерале! Прошу слухняно, прости, що ми не справляємо Тобі гетьманського похорону. Не воркочуть жалібні верблі бубнів, не стогнуть срібні літав-

ри. Не воздають Тобі яси димом боїв закопчені дула гармат.

„А зате чуеш, Пане Генерале, гуде жалібний вербель сердець тисячних мас тут і мільйонів у цілому світі.

„А замість срібних літаврів заплачте ви, тужливі трембіти, з зеленої Верховини!”

Ця промова зворушила всіх присутніх до сліз. Після цього Начальний Вождь відбивав останню дефіляду з високого катафальку. Стрункими рядами маршували сміливим кроком перед своїм генералом члени „Молодої Громади”, б. старшини, підстаршини та стрільці, а за ними інваліди УГА і делегації організацій і товариств із усіх закутків Галицької Землі.

Три роки пізніше, інж. А. Палій ще раз виконував подібну роль на похороні президента д-ра Костя Левицького.

Як знаємо, в часі другої світової війни, по занятті Галичини німцями, в 1941 році, гурт громадських діячів, під протекторатом митрополита А. Шептицького створив у Львові Українську Національну Раду. Головою Ради став, сенйор українських політиків, д-р Кость Левицький, що саме тоді повернувся з большевицької тюрми. Заступниками голови були о. прелат Юліян Дзерович і проф. Лука Турчин, а секретарем проф. Ярослав Білецький. Членами Ради стали: о. мітрат Й. Сліпий, о. Г. Костельник, д-р Маріян Панчишин, проф. В. Радзикович, проф. В. Сімович, нотар Р. Заячківський, д-р О. Бариляк, інж. Ю. Павликовський, М. Стефанівський, інж. Я. Стефанович, дир. І. Филипович, д-р М. Волошин, В. Дяків, д-р В. Загайкевич, д-р В. Лисий, д-р М. Росляк, д-р К. Паньківський і інж. А. Палій.⁵¹

А. Палій брав активну участь у всіх засіданнях Української Національної Ради і був навіть кандидатом на генерального секретаря, але того обов'язку не прийняв.

Саме в тому часі, в наслідок перевтоми організму в большевицькій тюрмі та серцевих ускладнень, зовсім несподівано, на 82 році життя, помер перший голова уряду ЗУНР і президент Української Національної Ради, д-р Кость Левицький. Український Крайовий Комітет, під проводом Президії Національної Ради, улаштував для бл. п. Костя Левицького величавий похорон. До похоронного комітету ввійшли члени Українського Крайового Ко-

мітету, що його очолював д-р Кость Паньківський, редактор Іван Німчук, ред. Осип Боднарівч і інж. А. Палій. Цей останній був призначений головним впорядчиком похорону, маючи до помочі пластового діяча інж. Богдана Рака і сокільського діяча Михайла Тріля.⁵²

Тлінні останки Президента перевезено в суботу, 15 листопада 1941 року, до катедри св. Юра, а сам похорон відбувся з цього храму, в неділю 16 листопада, після Заупокійної Служби Божої, в полудне. на Янівській цвинтар. До участі в похоронах взивав українське громадянство Митрополит Андрей, тоді Президент Української Національної Ради. Участь в похоронах приймало все духовенство міста Львова й околиці під проводом єпископів Йосафата Коциловського з Перемишля і Микити Будки та Миколи Чарнецького.

Пращали покійного Президента в соборі св. Юра о. д-р митрат Йосиф Сліпий, теперішній Верховний Архiepіскоп і Кардинал, при виносі тіла з катедри промовляв д-р Михайло Волошин, один із довголітніх співробітників Президента в адвокатурі, кооперації та громадському життю, а на Янівському цвинтарі, перед відкритою могилою, яка була побіч могили ген. М. Тарнавського, зложив вояцький звіт, замість вояцького салюту з гарматними почесними мистрілами, інж. А. Палій. Всі три промовці, члени Української Національної Ради, а інж. А. Палій як голова „Молодої Громади”, символічно репрезентував на цьому похороні б. старшин, підстаршин і все вояцтво Української Галицької Армії.

Вкінці треба згадати, що за окупації Галичини німцями, інж. А. Палій був поважним кандидатом на фактичного керманіча Військової Управи, яка вела всі справи першої Української Дивізії „Галичина”, яку створено, за дозволом німецького уряду, в 1943 році, одначе він відмовився від цієї почеси.

А. Палій був великим ентузіастом творення власної збройної сили, але заразом був свідомий всіх труднощів у системі німецької гітлерівської політики що й висловив публічно, на великих зборах українських комбатантів, що відбулися в залі Інституту Народної Творчості у Львові, 2 травня 1943 р., як це подано в „Крак. Вістях” з 7 травня того ж року.

А. Палій говорив там після полк. А. Бізанца і старости Геллера такими словами:

„Ми все були готові до бою, були готові в 1939 році були готові також у 1941 році (при першій і другій зустрічі німців з більшовиками — прим. А. К.). Нам дозволено щойно сьогодні взяти зброю. Чому щойно сьогодні? Мабуть тому, що тільки на таку форму дозволяють сучасні обставини. Та наперед зброю в руки і зброєю докажем, чого ми хочемо!“⁵³

Промова ця дуже ясна, хоч висловлена самими натяками, в дуже обережній формі, однак вона коментарів не потребує.

За свою участь у Військовій Управі, в якій виконував обов'язки референта допомоги родинам дивізійників, А. Палій мав відтак багато клопотів, від своїх і чужих. Навіть вже в Канаді мусів боронитися перед напастями з боку комуністів.

На цьому можемо закінчити цей розділ і завернути ще до праці інж. А. Палія в „Маслосоюзі“ за німецької окупації та згадати, хоч коротко, як закінчила своє існування ця славна кооперативна централь.

НА ОСТАННЬОМУ ЕТАПІ ПРАЦІ В „МАСЛОСОЮЗІ“

Під час другої світової війни українське кооперативне молочарство, як і вся українська кооперація, опинилося у виняткових умовах. Самозрозуміло, що в тих умовах опинився і інж. А. Палій, як головний директор „Маслосоюзу“, і про цей період треба окремо згадати, бо він є важним причинком до самої історії цієї установи.

В роках другої світової війни і кількарізових змін окупаційної влади не можна було думати про якусь плянову розбудову молочарської кооперації. Це був час, коли треба було вміло використовувати політичну й господарську кон'юнктуру на те, щоб сконцентрувати всю увагу на збереження надбань української молочарської кооперації перед окупантом і перед грабунком того майна чужим, ато й своїм, вуличним елементом.

У вересні 1939 року, коли більшовики заняли західноукраїнські землі по ріку Сян, наш кооперативний провід, майже в цілості, залишився на своїх місцях праці з надією на можливість якоїсь коекзистенції з новим режимом.

Залишився також і інж. А. Палій та другі члени Дирекції „Маслосоюзу”, включно з головою Надзірної Ради, інж. Ю. Павликовським. Скоро одначе показалося, що в цьому „соціалістичному” режимі нема місця на кооперацію, а кооперативним провідникам на кооперативну працю. Навпаки, їх життя було zagrożене, бо вони належали, по своїй соціяльній приналежності, до „ворогів народу”. І тому Дирекція „Маслосоюзу”, А. Палій А. Мудрик і М. Хронов’ят а також голова Надз. Ради Ю. Павликовський, деякі службовики „Маслосоюзу” і „Районових Молочарень”, використовують різні можливости щоб якнайскорше „зникнути” з терену своєї праці і ще до кінця 1939 року перейти ріку Сян, тобто німецько-большевицький кордон, і там, на західніх окраїнах українських земель Лемківщини, Посяння і Холмщини, розпочати новий етап життя і праці.

Большевики цілу нашу молочарську кооперацію, враз із „Маслосоюзом”, включили у свою господарську систему, тобто майно „Маслосоюзу” і „Районових Молочарень” перебрали обласні або районові споживчі спілки, перемінюючи цілу організаційну структуру на лад радянських підприємств над чим тут не будемо застановлятися, бо це не наша тема.

Важне тільки одне, дуже позитивне, а саме: довоєнні кооперативні працівники, які залишилися на своїх місцях, під час першої короткої большевицької окупації, зберегли майно української молочарської кооперації майже повністю, що дало можливість у 1941-44 рр. відновити і продовжувати працю молочарської кооперації під новою, німецькою окупацією.

Інж. А. Палій, у січні 1940 року, виїхав з родиною до Німеччини. Звідси, по короткому часі, повертається до Катовиць, де під проводом д-ра О. Котика-Степановича, зберігся Відділ „Маслосоюзу”. Звідси А. Палій нав’язує зв’язок із дир. А. Мудриком, інж. М. Хронов’ят, які вже перебували в Кракові.

Для збереження історичного факту того часу, слід ще тут згадати, що за часів польської окупації українських земель „Маслосоюз” не міг добитися дозволу польського уряду на відкриття свого Відділу в Ярославі, не зважаючи на те, що в Ярославщині весь час діяли наші кооперативні молочарні й деякі з них дуже гарно розвивалися.

Щойно за німецької окупації, інж. Михайло Хронов'ят, що перший з Дирекції „Маслосоюзу” перейшов річку Сян, розгорнув організаційну працю в т. зв. Генерал-Губернаторстві, щоб задержати при існуванні, хоч на тому малому скравку нашої землі, саму фірму „Маслосоюзу”.

У Перемишлі на Засянні, продовжував свою працю інж. Іван Скоропада, а в Ярославі інж. М. Хронов'ят, при допомозі інж. О. Мельниковича, Ярослава Андруховича, Василя Ростковича, Гриця Блюя, Михайла Танського і інших співробітників зорганізував окремий Відділ „Маслосоюзу”, який дуже скоро розгорнув широку працю в Яролавщині і на цілому Посянню, а навіть мав вплив і на Лемківщину та Холмщину, де діяли самостійні українські молочарні, засновані ще до війни.

Щойно в 1941 році німецька влада спостерегла, що в Перемишлі та Ярославі існують Відділи, неіснуючого в ГГ „Маслосоюзу” — централія „Маслосоюзу” неіснувала навіть у Львові під большевицьким режимом — і тоді треба було з існуючих Відділів творити самостійні молочарні, на окремих статутах, хоч з тою самою назвою, зберігаючи фактично при тому й „незаконні” Відділи, але без молочарень. І так було аж до часу німецько-большевицької війни в половині 1941 року.⁵⁴

В Кракові, в тому часі, зорганізовано і розбудовано самостійний Відділ Ревізійного Союзу Українських Кооператив, другий такий Відділ зорганізовано в Любліні, а на чолі РСУК, в ГГ, став інж. Ю. Павликовський. Він змобілізував майже усіх кооператорів, що працювали на терені цих Відділів, приготовляючи їх, на „всякий випадок”, до евентуального повороту на галицькі і східньоукраїнські землі. Інж. А. Палій належав також до цієї групи, що приготовлялася і чекала... нового конфлікту з большевиками. Це сталося в червні 1941 року.

Зараз по окупації Галичини німецькими військами, в червні 1941 року, на доручення німецьких чинників (полковник А. Бізанц — прим. А. К.) повернулися до Львова, інж. М. Хронов'ят і А. Мудрик. Вони, дуже пильновані німцями, зачали робити заходи про урухомлення „Маслосоюзу”. Незабаром приїхав також інж. А. Палій, в цій новій дійсності, вже в трійку намагаються вони відновити працю української молочарської кооперації в Галичині на старих передводенних зразках, притягаючи до цієї праці

якнайбільше число „старих” працівників „Маслосоюзу” і Районових Молочарень.

Одначе це не було можливе, бо німецька влада не дозволила українцям на самостійну економічну політику. Не дозволила вона також і на прилучення Відділів „Маслосоюзу” і українських молочарських кооперативів що були в краківській, або люблінській областях, не згадуючи вже про волинські кооперативи, які опинилися в окремому, т. зв. „Комісаріяті України”, що був зовсім ізольований від решти земель України.

Дирекція „Маслосоюзу”, в складі А. Палій, А. Мудрик, М. Хронов’ят і заступники О. Лис і Т. Котик, мала трудне завдання, а саме: зберегти організаційно-торговельну систему „Маслосоюзу” і „Районових Молочарень” і зберегти майно української молочарської кооперації перед зазіханням німців, які хотіли „Маслосоюз” переіменити на філію німецького „Ляндвїртшафтліхе Центральштелле”, а кооперативні молочарні пороздавати, в „дарунку”, різним „фольксдойчерам”, ніби під тимчасовий адміністраційний заряд, але по суті на їх власність, як це зроблено на польських землях в ГГ.

І тут інж. А. Палій, як головний директор „Маслосоюзу”, відіграв важливу ролю. Він, у порозумінні з іншими членами Дирекції і головою Надзірної Ради „Маслосоюзу”, інж. Ю. Павликовським, добивається від німецької окупаційної влади дозволу на правне існування „Маслосоюзу” і „Районових Молочарень”. Одначе від „Маслосоюзу” відбирають Організаційно-Технічний Відділ, що мав нагляд над організацією самого виробництва. Цей нагляд перебрав на себе новостворений диспозиційний Осередок — створено його 1 квітня 1942 р. — т. зв. „Дістріктфербанд фюр Мільх унд Феттфіршафт”, тобто Обласний Союз для молочної і товщевої господарки, що був державною установою.

Керманичем цієї установи був німець, комісар Рошман, а його заступником, за старанням українських чинників, іменовано інж. Михайла Хронов’ята, одного з директорів „Маслосоюзу”, який з того титулу став посередником між „Маслосоюзом” і новою німецькою установою.

Про потребу співпраці з німцями, щоб зберегти надбання української кооперації, інж. А. Палій відтак, після війни, писав:⁵⁵

„Не зважаючи на те, що була це чужа окупаційна влада з нестерпним режимом, який по своїй суті заперечував незалежний розвиток кооперації на дальшу мету, ми вирішили боротися за її існування з таких мотивів:

1. Розраховувано на те, що окупаційна влада не буде вічною і кооперативні надбудови (в тому і „Маслосоюз” — прим. А. К.) залишаться власністю народу.

2. Треба буде використати нагоду закупна молочарських машин з німецьких джерел та переводити якнайбільше інвестицій на кошт здевальвованої валюти.

3. Повстала konieczність дати заняття для якнайбільшого числа робітників щоб їх охоронити від примусового вивозу до Німеччини.

4. А вкінці ще й з тої причини, і це було найголовніше, щоб охоронити селянське населення від надмірних контингентів і репресій з боку німецької влади та відомих із визиску німецьких фірм, які працювали всюди там, де не було кооперативної самооборони.

На доказ доцільности цих оборонних заходів у молочарській кооперації — пише далі А. Палій — хай послужить факт: коли передвоєнна добровільна здача молока до української кооперативної молочарні становила округло 1 000 літрів від одної корови в рік, то за німецької окупації ця пересічна здача (на примусовій базі — прим. А. К.) становила в 1942 році 171 літрів, а в 1943 році 258 літрів від корови в рік”.

Щоб мати повний і ясний образ, яку силу представляла собою, в той час, українська молочарська кооперація і яка була б втрата для українського народу, коли б ця галузь народного господарства була попала в руки німецьких окупантів, наведу кілька цифрових показників, а саме:⁵⁶

У 1942 році в цілій Ген. Губернії було в українських руках, українських кооперативних молочарень (дані за статтею в „Краківських Вістях” ч. 18. з 1943):

У Галицькій області було „Районових Молочарень”	137
У Краківській області було ” ”	27
У Люблинській області було ” ”	17

Разом на західньоукраїнських етнограф. землях було 181 великих „Районових Молочарень”, що мали повне устаткування для молочарського виробництва.

Як знаємо вже із попередніх заміток, українським молочарням з Краківської і Люблинської Областей німецький уряд заборонив бути членами і мати будьякий зв'язок із „Маслосоюзом” у Львові. Вони могли тільки стати членами Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, що мав зовсім автономні свої Відділи в Краківі і Люблині. Краківський Відділ очолював Іван Фостаковський, а Люблинський спершу Євген Храпливий, а відтак Михайло Мельничук — всі три відомі і заслужені кооператори. Зв'язковими між „Маслосоюзом” і „Районовими Молочарнями” були: для Краківської Области автор цієї праці, що виконував тоді обов'язки обласного ревізора РСУК, а для Люблинської інж. Петро Саєнчук, що теж був ревізором РСУК на цілу область.

Самі галицькі молочарні мали 3,321 збірних пунктів молока, або сметани, т. зв. збірні, до яких доставляли молоко або сметану, округло 500,000 членів, господарів-селян, що були членами Районових Молочарень, а ті знова ж членами „Маслосоюзу”. Продукція тих молочарень, як подає Ю. Павликовський, тодішній провідник Патронату Української Кооперації в ГГ і голова Надз. Ради „Маслосоюзу” — диві стаття: „40-річчя молочарської кооперації” в Г. К. Ж., ч. 6. за 1947 р.) — дійшла до 6 міль. 880 тисяч кілограмів масла, а торги за цю продукцію досягнули суму 83 міль. золотих. Майно молочарень становило 32,5 міль. золотих, в тому 19 міль. власних фондів, а коло 4 міль. зол. передано до „Маслосоюзу” у формі уділів.

Торги самого „Маслосоюзу”, як централі, в 1943 році переступили 10 міль. золотих.

Це все могло пропасти, перейти в чужі руки, коли б провідники українського кооперативного руху, в тому і інж. А. Палій, не були в час, певно й відважно, не перебравли в свої руки керми цього руху.

Провід „Маслосоюзу”, в особах А. Палія, А. Мудрика і М. Хронов'ята, робив усі можливі заходи, щоб у часі німецької окупації зменшити висоту примусових контингентів доставки молока, виторговував більші приділи молока і масла для місцевого населення, використовував всі можливості для збереження фахового персоналу від військової служби та вивозу їх на примусові роботи до Німеччини. Крім того, цей провід дбав про поширення фахової молочарської освіти в двох молочарських школах,

у Львові та в Стрию, де вчилося пару десятків молодих хлопців.

Коротко кажучи, це були важкі і дуже небезпечні часи, коли з усіх усюдів йшов натиск на українське село й українське місто, щоб їх господарсько якнайбільше використати, експлуатувати для окупанта і треба було мати багато відваги, почуття громадської відповідальності, щоб стати в проводі кооперації з метою боронити це населення перед окупаційною владою.

Інж. А. Палій в тому часі мав різні „спокусливі” пропозиції праці в інших, некооперативних установах. Одначе. як один із головних співторців „Маслосоюзу”, залишився на стійці головного керманича цієї, дорогої йому, установи до кінця її існування, тобто до літа 1944 року, до часу другої окупації українських земель большевиками. які зовсім знищили українську кооперацію як самостійний демократично-господарський рух, знищили вони і українську молочарську кооперацію з її централею „Маслосоюзом”.

Не від речі буде на цьому місці згадати, що провід української кооперації в повній свідомості своєї відповідальности, відповідальности за велике майно кооперативних установ, включно з „Маслосоюзом”, вислав до своїх союзних клітин таємний обіжник, щоб місцеві провідники не розмонтовували і не вивозили молочарських машин, ані молочарського устаткування до Німеччини, а залишили його на місцях, для дальшого користування місцевого населення, якого засобами це майно було й придбано.⁵⁷ Рівночасно доручено всі запаси молочної продукції і інших товарів, які були на складах союзних кооператив, видати до розподілу між членів кооператив і всього українського місцевого населення.

Всі кооперативні центральні, з доручення німецької влади, в часі відвороту німецької армії на захід, мали перевести частину персоналу й важніші документи спершу до Криниць, на Лемківщині, а відтак до міста Любен в Долішньому Шлеску. Це й зроблено. Подалися „в світ за очі” частина працівників української молочарської кооперації, включно з цілою Дирекцією „Маслосоюзу”.

Подався в цю мандрівку, враз із своєю родиною, також інж. А. Палій. Він виїхав спершу на Шлеск, до Катовиць, де був Відділ „Маслосоюзу”, а вже звідси подав-

ся до Любену, де якийсь час діяв т. зв. „Діловий Відділ Делегатури РСУК”. Відтак подався до Відня, де знова деякий час діяв т. зв. Ліквідаційний Відділ „Маслосоюзу”, що його вели дир. А. Мудрик, інж. Р. Вітковицький, Роман Луцик і Михайло Янович у приміщенні Австрійського Молочарського Союзу.

З Відня А. Палій переїхав з родиною до Баварії і на деякий час осів в селі Блюнгофен, недалеко Мюнхену, де і „закінчив” другу світову війну.

Тут застала його нова американська влада, яка в 1945 році окупувала південну частину Німеччини, в тому й Баварію, створюючи з тих земель т. зв. „американську зону”.

НА ЕМІГРАЦІЇ

Жива вдача інж. А. Палія не дозволила йому „сидіти” із „заложеними руками” і в Німеччині. Вже з початком 1946 року бере участь у підготовці Першого Українського Кооперативного З’їзду в Німеччині, що відбувся в днях 8—9 червня 1946 р. в Мюнхені, на якому було присутніх 115 кооператорів. На цьому З’їзді створено „Об’єднання Українських Кооператорів, що відтак діяло автономно при Центральному Представництві Української Еміграції (ЦПУЕ). Рівночасно створено Українську Кооперативну Централю „Центросоюз”, із самостійним Організаційним Відділом для організації і перевірок нових українських кооператив, що творилися по всіх таборах ДП. Торговельний Відділ „Центросоюзу” передано тимчасово кооперативі „КОС” у Мюнхені яка була легально зареєстрованою в німецькому торговельному суді.

Головою „Об’єднання Українських Кооператорів” став інж. Ю. Павликовський, а головою „Центросоюзу” дир. А. Мудрик. Інж. А. Палій, не маючи змоги виявити себе в громадському секторі, включився в наукову працю „Українського Господарсько-Технічного Інституту” в Регенсбурзі, стаючи доцентом цієї високої школи.

Коли життя нашої еміграції в Німеччині трохи унормувалося, інж. А. Палій, разом із генералом П. Шандруком і іншими представниками нашого громадського життя, робив заходи для звільнення членів першої Української Дивізії з полону. Він був автором відомого меморіалу в справі Дивізії, що його затвердив уряд Української Національної Ради в екзилі — цей меморіал він особисто вніс

до обох — американської і англійської — західніх Головних Кватир до розгляду.⁵⁸

Деякий час інж. А. Палій був дуже активним у Переселенській Комісії що діяла при ЦПУЕ, яка в жовтні 1946 року перемінилася в Головну Українську Переселенчу Раду (ГУПР). Він був навіть деякий час головою цієї установи, а дир. А. Мудрик очолював виконний орган цієї Ради — Центральну Переселенчу Управу.

Інж. А. Палій належав до цієї групи наших провідників, що пропонували переселення до нових країв переводити організовано, примінюючи кооперативну форму організації т. зв. переселенських кооперативних громад. Статут для таких кооперативних громад виготовив інж. В. Потішко. Інж. А. Палій їздив навіть з делегацією Міждержавного Комітету Опіки над біженцями, з американської зони в Німеччині до Бельгії і Голяндії, щоб там на місці розглянути умови праці.

Після повороту з Бельгії і Голяндії, А. Палій склав обширний звіт, який частинно був друкований в українській пресі. У цьому звіті він подав дуже обширні інформації про умовини праці і заробітної платні в обох названих країнах, а також начеркнув державно-суспільні відносини в тих державах, господарсько-побутові умовини і становище Головної Української Переселенчої Ради до цих справ, яке в засаді було негативне.⁵⁹

В тому часі, переходово, інж. А. Палій перейшов на працю до європейського Відділу „Злученого Українсько-Американського Допомогового Комітету”, відомого під скороченою назвою ЗУАДК, що приміщувався в Мюнхені. В ЗУАДК А. Палій виконував, в тому короткому часі, функцію заступника директора; директором був відомий американський адвокат, Роман І. Смук.⁶⁰

У червні 1948 року, по довгих заходах, А. Палій враз із родиною переселюється до Канади, до міста Торонта, де вже перебував аж до часу своєї ненадійної і передчасної смерти.

НА НОВОМУ ГРУНТІ В КАНАДІ

У Канаді інж. А. Палій працював спершу фізично, робітником у молочарському підприємстві „Бордел Компані” в Торонті. Відтак у 1949-51 рр., працював вже в українській молочарні „Роджерс Дейрі”, що діяла під прово-

дом, відомого громадсько-політичного діяча, Степана Кривоуса, маючи приділ праці технічного нагляду над молочарнею. Це була, відносно, найспокійніша і найкраща його праця в Канаді.

Інж. А. ПАЛІЙ В КАНАДІ

А. Палій пробував також організувати самостійне молочарське підприємство, у формі спілки, яке однак не виправдало його надій. Невдача цієї спроби мала відтак великий вплив на його здоров'я, яке і так вже було сильно підірване воєнними переживаннями. Але про це згадаю ще коротко пізніше.

Зараз по приїзді до Канади інж. А. Палій зголосився в члени Українсько-Канадійського Лекгону і постійно ці-

кавився організованим життям комбатантів. При нагоді святкувань роковин Свята Української Державности, влаштованого українською організованою громадою в Торонті, виступив з солідно опрацьованою доповіддю на цьому святі. Відвідує в тому часі майже всіх визначніших діячів нашого громадського життя, щоб нав'язати з ними ближчі взаємини.

Коротко кажучи, в перших роках свого побуту в Канаді інж. А. Палій пробував розгорнути свої крила до нового лету, що й відбилося в його кореспонденції, яку я вів з ним безперервно до самої його смерті.⁶¹

Не буду тут наводити всіх тих проблем, які ми обговорювали у нашому листуванні, з огляду на їх інтимність, назву тільки деякі. Наприклад, інж. А. Палій дуже намовляв мене осісти в Торонті, щоб разом із ним включитися

там у кооперативну роботу, яку він плянував вести під фірмою „Кооперативної Родини”, для якого то товариства виготовив навіть окремий статут.

Відтак багато мені писав про те, як він пробував активізуватися в Товаристві Українських Підприємців і Професіоналістів, однак там для своїх плянів не знаходив ширшого зрозуміння.

Кілька листів, у 1950 році, присвячує він на обговорення моєї короткої монографії про інж. Юліяна Павликовського, що появилася накладом „Кооперативної Громади” у Вінніпегу п. н. „35 літ на службі народу”. Рівночасно він написав позитивну оцінку цієї праці, яку видрукував у „Нашій Меті” — тижневик у Торонті. Один довший лист пише з подякою за авторський примірник моєї книжки п. н. „Українська молочарська кооперація в Західній Україні”, яка появилася в Мюнхені, вже по виїзді А. Палія до Канади.

В тому самому часі А. Палій веде широку кореспонденцію з багатьма маслосоюзниками в справі переселення дир. А. Мудрика з Бразилії до Канади.

У листі з 20 травня 1951 року він писав:

„Традиційні прикмети нашої „Маслосоюзницької родини” дозволили нам, і тут далеко від рідного краю, довершити з успіхом чергове добре діло, а саме допомогти дир. А. Мудрикові переселитися з родиною з Бразилії до Канади”...

А далі пише, що з того приводу, Ініціативний Гурток Маслосоюзників пропонує уладити товариську зустріч, получену з привітанням родини Мудриків. Зустріч намічена на неділю 17 червня 1951 року, а після зустрічі відбудеться нарада в справах:

- а) Основання „Братства Маслосоюзників”,
- б) Евентуального урухомлення фонду „Взаїмної Помочі” М. С.,
- в) Розгляд можливостей фахової праці на американському континенті.

Згадана вище зустріч „Маслосоюзників” відбулася в Торонті, в означеному часі, в домівці Канадійсько-Українського Легіону, при вул. Квін, ч. 326, що й записано в протоколі зустрічі, за підписом голови П. Бігуса і секретаря В. Трачука.⁶² У цьому протоколі також записано, що: після спільного обіду і привітальних промов, відбулися

формальні загальні збори „Братства Маслосоюзників” у привності 14 членів, а саме: з Канади були інж. А. Палій, дир. А. Мудрик, дир. П. Бігус, В. Трачук, К. Трачук, В. Бачинський, М. Соболта-Яросевич, В. Комісар, М. Савка, О. Чикало і В. Петрів. Із ЗСА були М. Сірота, Т. Дурбак і д-р Р. Криштальський.

Наради відкрив інж. А. Палій, привітав усіх привних, а зокрема дир. А. Мудрика і запропонував такий порядок нарад:

1. Відкриття зборів і вибір Президії
2. Основання „Братства Маслосоюзників і Допомогового Фонду”,
3. Урухомлення молочарського підприємства,
4. Питання і внески.

Пропозицію інж. А. Палія привні прийняли одноголосно. До Президії Зборів обрано: П. Бігус — голова, А. Палій і А. Мудрик — заступники голови і В. Трачук — секретар. Справу Братства і Допомогового Фонду реферував А. Мудрик. По короткій дискусії над статутом Братства і правильником Доп. Фонду, обрано перший Виділ Братства :А. Мудрик — голова, А. Палій — заст. голови. В. Трачук — секретар, М. Савка — скарбник, Я. Весоловський — референт зв'язку і суспільної опіки.

Інж. А. Палій на цій зустрічі зreferував проєкт основання самостійного молочарського підприємства, на спілковій засаді, громадського характеру і цій проблемі присвятив найбільше своєї уваги. Пропозиції інж. А. Палія присутні одноголосно схвалили, а реалізацію цих постанов передали Виділові Братства.⁶³

І тут починається, разом із реалізацією організації самостійного молочарського підприємства, найважча сторінка життя обох директорів, які з великими надіями і з широкими плянами бажали ще раз спробувати своїх сил, як колись на рідних землях, організувати велике громадське підприємство в Канаді. Одначе, на жаль, вони не знайшли для цього пригожого ґрунту, не знайшли належної підтримки нашої громади. Не дописали також і їх фізичні сили — оба стояли на порозі свого 60-ліття. І хоч вони успішно створили „М. С. — Молочарську Спілку” в Торонті, успішно розпочали її діяльність, то дуже скоро оба відчували нову тверду дійсність, яка дуже нервово виснажувала їх обох, оба часто хворіли, а все разом ство-

рювало таку атмосферу, яка відбирала охоту до довшого змагу з обставинами, які знова ж були вислідом самої суспільної структури капіталістичного господарства, від організації капіталів і самого процесу продукції починаючи, а на збуті готових виробів, у конкурентній боротьбі за ринок збуту, кінчаючи.

І так кілька років інж. А. Палій „пробував своїх сил” у веденні самостійного молочарського підприємства, пробував з різними людьми і з різними вислідами, але не маючи власних, ані громадських фондів для такої роботи, важко було знайти багатих і солідних спонзорів, що хотіли б таке підприємство фінансувати. Вкінці знеможений тим змагом з обставинами, заплянував, як сам про це писав в одному листі, „змінити атмосферу”, тобто покинути свою „М. С. Молочарську Спілку”, що й зробив у половині 1957 року шукаючи рівночасно для себе іншої праці.

Ще три роки інж. А. Палій шукав для себе відповідної праці в Торонті, мав багато різних пропозицій, які одначе не відповідали його плянам. Він хотів будувати щось велике, гарне, сильне, а тимчасом, „цей світ не хоче платити старокрайових векслів „а жадає нових”... писав знова в одному з листів. А далі стверджує, що „настали нові часи, а ми залишилися старими ідейними мрійниками серед світу грубого матеріалізму, якого ми не в силі перебороти”... Це ствердження говорить само за себе і всякі коментарі тут зайві.⁶⁴

В тому часі інж. А. Палій був у добрих взаєминах з Гуртком Маслосоюзників в Едмонтоні. Дехто з того Гуртка заохочував інж. А. Палія приїхати до Едмонтону, мовляв, там є великі можливості для нього. Він довго вагався, але в березні 1961 року рішився поїхати туди і поглянути, чи справді там можна буде знайти для себе відповідну, спокійнішу працю, якої не міг знайти в Торонті. Сам особисто мав на увазі Видавництво „Українські Вісті”, де почав навіть дещо друкувати.

В Едмонтоні, зараз по приїзді, побачив, що вигляди на створення для себе нового і спокійного варстату праці були зовсім безперспективні. Гірші чим у Торонті. Одначе хотів пізнати це середовище ближче, зокрема був зацікавлений у перевиданні „Альбому Маслосоюзу” з 1932 року і тому там залишився трохи довше. Коли збагнув він

безвиглядність свого перебування в Едмонтоні, рішився повернути до Торонта, до своєї родини, яка була занепокоєна його довшою відсутністю, тоді несподівано важко захворів і мусів піти до лікарни, де ненадібно для всіх, мимо дуже дбайливої опіки д-ра М. Снігоровича, в середу, 10 травня 1961 року, відійшов у вічність. Помер, у відносно молодому ще віці, маючи всього 68 років, залишаючи горем прибиту дружину Анну, дочку Ліду та цілу українську громаду в глибокому смутку; помер один із дуже здібних громадських провідників нашого господарського життя, який при інших політичних умовах нашого народу був би напевно щонайменше міністром якогось важного ресорту.

РОДИННЕ ЖИТТЯ А. ПАЛІЯ ТА ЙОГО КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА

Про родинне життя А. Палія в його батьків, була коротка згадка на вступі цієї праці.

Тут згадаємо коротко про його дружину Анну, з якою він зазізнався ще в Празі, під час своїх студій, а зокрема вони ближче зазізналися на студентській Свят-Вечері, в січні 1923 року.⁶⁵

Пані Анна, з дому Паляниця, походить із села Терпилівки, збаражського повіту, в Галичині. Там закінчила народню школу. До гімназії ходила у Львові, до СС Василіянок, яку закінчила іспитом зрілості, або т. зв. „матурою”. Після цього, зараз по закінченні першої світової війни, записалася на філософічні студії в Українському Тайному Університеті у Львові, але по закінченні двох семестрів перенеслася на дальші студії до Праги в Чехословаччині, які, на такому ж факультеті Карлового Університету, закінчила дипломною працею в 1925 році.

По закінченні студій вертається додів — на її поворот чекав вже інж. А. Палій, її наречений — і зараз же, в червні 1925 року, молода пара побирається. Їхній шлюб відбувся в Преображенській церкві у Львові. Свідками були інж. Ю. Павликовський і дир. А. Мудрик.

Молоде подружжя мало одну доньку, Ліду, яку інж. А. Палій дуже любив, часто з нею бавився, ходив з нею на проходи і нераз жалівся, що „його старша дитина” — „Маслосоюз” — забирає йому багато часу і він не має змоги більше часу присвятити своїй родині. Все ж таки,

він майже кожного року, в часі літньої відпустки, виїздив з дружиною і донькою в наші чудові гори Карпати, їх там часто залишав на довший час, а сам відтак до них „доскакував” в неділі, або якісь вільніші дні...

Дружина і донька А. Палія у львівському парку

Инж. А. Палій любив також їздити на село, до свого тестя і там, як говорив, сідав у саді на траві і дискутував з тестем, який був непересічно інтелігентний і начитаний, над проблемами нашого села і в той спосіб провірював свої погляди і пляни щодо господарської роботи, чого не міг робити в міській атмосфері.

А. Палій любив товариське життя, в хаті і поза хатою. Часто організував різні товариські зустрічі. У товаристві був звичайно веселим, дотепним, залюбки жартував, умів бавити зібране товариство, а навіть деколи співав, надрабляючи деякий недолік свого слуху добрим і сильним голосом...

Зимом, хоч на короткий час, любив виїздити в гори з лещатами, зокрема любив їздити на лещата до Славська.

Він мріяв поїхати з родиною на довшу заграничну мандрівку, але на це не дозволяли ні час, ні матеріальні засоби. Був тільки службово, сам, в таких країнах як Ні-

меччина, Англія, Чехословаччина, Данія, Еспанія, Австрія... Кілька разів „вирвався” до Болгарії і відтак з гордістю оповідав, як то він „плавав” по „нашому” Чорному морю...

Про свої родинні справи багато не говорив, мало про них згадував і в своїх листах і тому мені, багато молодшому від нього, важко щось більше сказати. А його дружина Анна, дуже скромна, вважає, що найважливішою була його громадська праця і це повинно бути головною темою цієї розвідки.

АННА ПАЛІЙ—дружина,
світлина з показу
народної ноші

ЛІДА ПАЛІЙ — донька,
світлина після іспиту
зрілості в гімназії

Згадаю ще тільки, що обоє подруги жили з собою весь час гарно, примірно, у повній гармонії і самотньою їх журою було, щоб серед тих невідрадних умовин воєнного лихоліття і кількарічного скитання, вивести в люди свою самотню доню, Ліду. І це їм повністю вдалося досягнути, бо донька „по дорозі” закінчила середню школу, а зараз по приїзді до Канади записалася на чотирирічні мистецькі студії в „Оптеріо Коледж оф Артс”, а після, по їх закінченні, досягнула ще ступінь бакалавра (Бечелор оф Артс) з антропології на торонтонському університеті. В часі студій панна Ліда була активною в українських студентських організаціях, а зокрема була активною пластункою в торонтонській Станиці а тепер працює за фахом, як графік, має вже добре ім'я мистця-графіка та пробує своїх сил також у літературі, друкуючи свої праці в такому поважному журналі як „Сучасність”.

Закінчуючи цей, далеко неповний, перегляд життя і праці інж. А. Палія, хочу подати коротку його характеристику, яку наведу за проф. І. Витановичем — диви його „Історія Українського Кооперативного Руху” — додаючи деякі ще свої малі доповнення.⁶⁶

Андрій Палій був амбітний, але все легко приступний, погідної вдачі, у підході до людей ввічливий і пробував бути виrozumілим для других, сам життєрадісний оптиміст, однак реальний в оцінці складних ситуацій, які вмів успішно і якимось, дипломатично, їх поладжувати. Не любив песимістів, але був свідомий, що його власний песимізм був для нього, майже все, шкідливий. Любив спорт, а в життю „фер плей”. Як відповідальний керманіч для працівників був дуже вимогливий, а разом любив з тими самими працівниками, на подвірю „Маслосоюзу”, в часі відпочинку, в якнайдружнішій атмосфері, повний бадьорого запалу грати відбиванку, або якісь інші гри. Шанував вояцькі чесноти. Хоч сам вдачею рвучкий і запальний, любив рівновагу і тому ніколи не вирішував справи нагло. Часто був схильний до вияву своїх внутрішніх переживань і тоді „виладовував” себе, як казав, щоб було йому легше. Особисті прикмети полегшували йому налаштувати товариські і ділові зв'язки з різними людьми і допомагали йому в репрезентації такої верхньої кооперативної установи, якою був „Маслосоюз”.

А. Палій був здібним пляновиком, широкого розмаху, він умів „згори” охоплювати організаційну схему справ і передбачити для них їхню господарську калькуляцію. Він був типом керівника швидкої орієнтації і високо-амбітних аспірацій, які старався реалізувати, однак не все знаходив належну підтримку для своїх плянів...

В керівництві „Маслосоюзу” А. Палій вів зовнішні й торговельні справи. Гнучкість у торговельній політиці „Маслосоюзу” й уміння достосуватись до обставин — це безумовно велика заслуга А. Палія.

На жаль, цих своїх прикмет А. Палій не зумів використати на новому місці свого поселення, в Канаді. Багато причин на це склалося, що він у Канаді не знайшов для себе „твердого ґрунту” і не зумів пристосуватися до нових умовин, як він це робив у молодих роках, на рідних землях, хоч пробував це робити. Мабуть вік, нове

окруження, нова і інша господарська система, брак оборотних фондів і близьких друзів-співробітників не дозволили йому розгорнути свої крила до лету... Свідомість цього безсилля була одною, може із найважливіших, причин, що прискіпила закінчення його життєвої мандрівки.

НЕНАДІЙНА СМЕРТЬ І ВЕЛИЧАВИЙ ПОХОРОН А. ПАЛІЯ

Як вже було сказано на іншому місці, інж. А. Палій виїхав з Торонта, на неозначений час, до Едмонтона, розглядаючись за новими умовинами праці. І тут несподівано захворів і по короткій недузї, в середу 10 травня 1961 року, ненадійно для всіх, помер.

В четвер, 11 травня, тіло Покійного перевезено літаком до Торонта, де він стало проживав, із своєю родиною, від 1948 року.

В п'ятницю ввечорі, тобто 12 травня, в похоронному заведенні Кардинала відбулася панахида, яку відслужили, при великій кількості українського громадянства, такі священники: о. д-р Б. Липський, о. ред. П. Хомин о. ігумен В. Байс ЧСВВ, о. Н. Свірський, о. д-р Ю. Федорів, о. Г. Цюпка і о. С. Хабурський.

Похоронне богослуження, wraz із Службою Божою, відбулося в суботу, 13-го травня, в церкві св. о. Николая при участі оо. Б. Липського, П. Хомина, В. Байса, Н. Свірського, Г. Цюпки і В. Жолкевича. На панахиді і в церкві пращальне слово мав о. П. Хомин.

З церкви тлінні останки Покійного перевезено на цвинтар „Прспект”. Над відкритою могилою останні слова пращання виголосили: проф. З. Зелений від колишніх товаришів зброї, ген. О. Кузьмінський від Українського Відділу Канадійського Легіону і інж. М. Хронов'ят від українських кооператорів, а зокрема від співтоваришів і працівників „Маслосоюзу”.⁶⁷

На дворі був гарний соняшний весняний день. Коло могили зібралися родина і найближчі друзі Покійного, щоб в останнє попрощати інж. А. Палія на вічний спочинок. В останню мандрівку, у вічність, пращали мовчазно, з похиленими головами погружені глибоким смутком дружина Анна, донька Ліда, найближчі його довголітні товариші праці, дир. А. Мудрик і інж. М. Хронов'ят — оба з дружинами — а далі Р. Клос, інж. Р. Вітковицький,

В. Камінський та інші співробітники Покійного. Пращали в останнє дир. А. Палія кооператори, приятелі і знайомі, старші і молодші, всі що його знали з років молодости, з років військової служби, з років громадської праці на рідних землях, або пізнали його в часі мандрівки по Європі, чи вже таки тут, в Канаді. Пращали всі щиро, з сльозами на очах...

Замість наших гуцульських трембіт, жалібно заграла військова трубка... Тужливою стрілецькою піснею „Видиш брате мій” закінчено сумний похоронний обряд, що був останнім акордом земного життя цього передового і заслуженого діяча українського народу.⁶⁸

В українській пресі появилися жалібні повідомлення родини і „Братства Маслосоюзників” про смерть інж. А. Палія. Крім цього в багатьох наших часописах були довші, або коротші, посмертні згадки, окремі статті, спомини про Покійного і опис похоронів.

МАСЛОСОЮЗНИКИ ВШАНОВУЮТЬ ПАМ'ЯТЬ СВОГО ДИРЕКТОРА ПО СВОЙОМУ ЗВИЧАЮ, ГІДНО Й СВЯТОЧНО

Зараз по похороні управа Братства рішила вшанувати пам'ять свого головного директора гідно і святочно. Свято таке мало відбутися в перші роковини смерті. І як було заплановано так і зроблено.

Рік після смерті інж. А. Палія, в суботу 12 травня 1962 року, відбувся в Торонті З'їзд колишніх маслосоюзників, об'єднаних у „Братстві Маслосоюзників”, з метою вшанувати пам'ять свого директора поставленням і посвяченням на його могилі гарного пам'ятника.

Свято це почалося поминальним Богослуженням у церкві св. о. Николая. Богослуження відслужили о. д-р Б. Липський, о. ред. П. Хомин, о. д-р Ю. Федорів у присутності пані Анни Палій, дружини Покійного, і Ліди Палій, доньки та коло 60 осіб, здебільша колишніх кооператорів.

Того ж дня, по полудні, о годині 2-гій, відбулася панахида і посвячення пам'ятника на могилі інж. А. Палія, на цвинтарі „Проспект”, секція 37, лот 40.

Пам'ятник, за згодою родини, а за проектом дочки Ліди, виконав каменярь Ф. Березовський на замовлення і кошт Братства. Посвячення пам'ятника доконали оо. Б.

Липський, П. Хомин і Г. Цюпка, у присутності дружини і доньки Покійного, колишніх членів Дирекції „Маслосоюзу”, представників української кооперації на рідних землях і в Канаді, усіх разом коло 40 осіб.

Пам'ятник на могилі бл. п. інж. А. Палія
в Торонті

З цвинтаря майже всі присутні від'їхали автами до оселі „Козаківка”, де відбулася святочна зустріч, у якій взяли участь такі особи: Анна Палій, дир. А. Мудрик з дружиною, інж. М. Хронов'ят з дружиною, дир. О. Лис, дир. О. Станімір, М. Мельничук, інсп. РСУК, дир. П. Бігус, інж. Р. Вітковицький, Д. Мачалаба з дружиною, Дарія Придаткевич, Я. Гарасевич, Л. Криштальська і інж. А. Качор — при одному столі; за другим столом сиділи: Ліда Палій, Мирослав Хронов'ят, М. Загребельний, Дуда Демків, П. Яцик, Ярослав Придаткевич, Степан Рошко, інж. Іван Фур, Гриць Блюй, М. Савка, В. Камінський, Я. Попель, М. Бачинський і М. Главка.

Під час зустрічі було кілька промов. Промовляли: П. Бігус, О. Лис, О. Станімір, М. Мельничук, А. Качор, А. Мудрик, М. Хронов'ят, а кінцеве слово подяки мала пані Анна Палій, яка зі зворушенням висловила признання Управі Братства за поставлення пам'ятника на могилі бл. п. інж. А. Палія та за теплу згадку, що висловлювали всі промовці на адресу її Покійного мужа. На цьому святочні сходи закінчено. Господарем зустрічі був інж. М. Хронов'ят.

Після зустрічі відбулися загальні збори Братства „Маслосоюзників” — предсідником був інж. М. Хронов'ят, а секретарем інж. А. Качор. Загальні збори пройшли дуже гарно. Короткі звіти, річева дискусія, яка закінчилася однозгідною постановою: зберігати добре ім'я „Маслосоюзу” і „Районових Молочарень”, використовуючи всі можливості для публікування матеріалів про українську молочарську кооперацію в Західній Україні.

На цих зборах обрано також новий провід Братства з таких осіб: А. Мудрик — голова, інж. М. Хронов'ят — заступник голови, Степан Рошко — секретар, Олекса Лис — скарбник, інж. А. Качор — референт зв'язку. До Контрольної Комісії з вибору ввійшли: Петро Бігус, інж. Іван Фур і В. Камінський. До товариського суду обрано інж. Р. Вітковицького, М. Савку і Я. Гарасевича.

На закінчення інж. М. Хронов'ят зробив підсумки зустрічі і нарад, відмітив товариський тон зборів, складаючи за це особливу подяку тим друзям, що приїхали з далеких міст Канади і ЗСА, щоб вшанувати пам'ять свого колишнього директора, бл. п. інж. Андрія Палія і в той спосіб причинилися до збільшення поваги самого свята, віддаючи тим також і свою останню товариську прислугу Покійному, в такій святочно-торжественній формі, і в такому родинно-товариському гурті.

Зустріч ця, і збори Братства, залишили в учасників дуже милий спомин, як і милим спомином є кожна згадка про нашу спільну працю в „Маслосоюзі” та в Районових Молочарнях.⁶⁹

КІНЦЕВІ ЗАВВАГИ

Вміння народу, громади, установ, а навіть поодиноких осіб, належно оцінювати кожне, безкорисно зроблене, добре діло для народу, громади, установи, другої лю-

дини називаємо вдячністю. Особливо велику суспільну вартість має національно-громадська вдячність, бо вона підтримує в людях бажання робити добро для народу, для громади, а рівночасно вказує на рівень культури того народу, що вміє оцінити та пошанувати працю одиниць для добра ширшої громади...

Колишні працівники української молочарської кооперації на західноукраїнських землях, що опинилися у вільному світі, об'єднані в „Братстві Маслосоюзників”, поставили собі скромне завдання: утримувати і плекати між собою товариські зв'язки, пробувати зберігати добрі традиції та добру пам'ять про працю української кооперації, а зокрема відзначувати працю її керманців і поодиноких заслужених працівників, виявляючи їм в той спосіб свою вдячність за їхню працю. У цій своїй праці вони в першу чергу мали на увазі працю української молочарської кооперації та її діячів, а зокрема плекати пам'ять про тих, що вже відійшли від нас у засвіти...

З тою метою управа Братства доручила всім своїм членам збирати матеріяли про наше минуле, про працю передових діячів української молочарської кооперації і ці матеріяли, як також спомини з власного життя, надсилати на адресу автора цієї праці, щоб їх зберегти для майбутнього історика в одному з наших музеїв, або наукових осередків використовуючи ці матеріяли також. по змозі сил вже тепер, для різних розвідок, монографій та інших публікацій, якщо будуть охочі такою працею займатися.

У виді цього виринула потреба творити якийсь, хоч тимчасовий, архів „Братства Маслосоюзників”, де можна було б зосередити збірку цих матеріялів, щоб таким чином урятувати для історії нашої кооперативної праці рештки документів, які ще донебудь збереглися у вільному світі і які можна ще знайти і зібрати. Такий „тимчасовий” архів документів, світлин і споминів про працю української молочарської кооперації почав організувати, з доручення Управи „Братства Маслосоюзників”, автор цієї праці.

В цьому „тимчасовому” архіві, який згодом стане частиною архіву якоїсь поважної української установи у вільному світі, до появи цієї книжки, зібрано розмірно багато матеріялів про працю самого „Маслосоюзу”, дещо зібрано про життя і працю провідників цієї установи, інж.

Андрія Палія Андрія Мудрика, Ольгу Бачинську, інж. Михайла Хронов'яга, Олексу Лиса і Тому Котика.

Маємо дещо матеріалів про життя і працю інж. Юліяна Павликовського, що довгі роки очолював Надзірну Раду „Маслосоюзу”. Маємо короткі життєписи д-ра Євгена Храпливого і інж. Олександра Зибенка, що очолювали Молочарський Відділ у Ревізійному Союзі Українських Кооператив у Львові а також маємо кілька життєписів, або споминів деяких працівників „Маслосоюзу” і Районових Молочарень.

Деякі спомини, що були присвячені пам'яті інж. А. Палія а яких автори не мали змоги видрукувати, поміщено в третій частині цієї праці, як цінний додаток до цієї монографії. Там маємо спомини, вже покійного, Томи Котика про Торговельний Відділ „Маслосоюзу” у Львові, спомин Михайла Яновича про фінанси „Маслосоюзу” та товариське життя маслосоюзників і спомин бл. п. д-ра Миколи Рибачака про його працю в Надзірній Раді „Маслосоюзу”.

Одним із найважливіших, а zarazом може й найважчих, завдань „Братства Маслосоюзників” було зібрати та упорядкувати потрібний матеріал до написання монографії про бл. п. інж. Андрія Палія, головного директора „Маслосоюзу”, а відтак цю монографію видати окремою книжкою, яка була б видимим знаком нашої, і загальногромадської, вдячності за його довголітню солідну і чесну працю яку він виконував для українського народу за час свого життя а зокрема між двома світовими війнами для української молочарської кооперації.

Це своє завдання виконуємо саме цією скромною працею, яку випускаємо в світ друком і віддаємо до загальної скарбниці українського народу, як джерельний матеріал для майбутнього історика, що схоче об'єктивно оцінити працю української кооперації та її провідників, а в тому і працю керманічів молочарської кооперації, що своєю роботою допомагали класти тверді основи під розбудову цілого нашого суспільно-громадського життя, а метою: перетворити наш, все ще поневолений, нарід у модерну державну націю.

Андрій Палій був одним із головних стовпів цього великого суспільно-громадського руху, яким була українська кооперація; він належав до цієї групи провідних

працівників, які були не тільки переємниками надбань наших предків, але ці надбання, морального і матеріального характеру, вони вміли, наче євангельські таланти, десятикратно, а може й стократно побільшити, даючи одночасно живий приклад грядучим поколінням, що і як та наскільки можна зробити об'єднаними силами в кожному секторі нашого громадського життя, навіть серед найбільш невідрадних умовин, коли є добра воля, зрозуміння й охота до праці під одним спільним проводом і цю працю спрямувати до одної спільної мети, а тою метою є добро народу як цілості.

І саме цією високою моральною цінністю служити своєму народові, допомагаючи йому піднятися морально й матеріально в наближенні до його найвищого національного ідеалу добра й краси, А. Палій заслужив собі на нашу вдячність і на цю скромну згадку.

Хай пам'ять про нього живе вічно в серцях усіх українців, а його праця хай буде взором для праці майбутніх українських кооператорів на вільній українській землі для вільного українського народу.

Вінніпер, 1965— 1967.

ПРИМІТКИ ДО І. ЧАСТИНИ

- 1 Інж. А. Палій: Власноручно написаний життєпис, 18. 3. 1954 р. та доповнення дружини Анни Палій.
- 2 Анна Палій: Листування до автора.
- 3 Як вище.
- 4 Е. У., Гаслова Частина: Гірська Бригада УГА, стор. 384.
- 5 Як під 1.
- 6 А. Качор: „Денис Коренець”, розділ „Від малої кооперативи до „Центросоюзу”, стор. 54-55, видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1955.
- 7 М. Островерха: „Обніжками на битий шлях” (1921—1926), Нью Йорк, 1957, розділ „Від рушниці до масниці”, стор. 92—96.
- 8 Список кооператив, час відновлення їх діяльності по першій світовій війні та список перших кооперативних діячів, зладжено на основі друкованого звіту Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові (перше повоєнне видання — прим. А. К.) і його Статистики за 1925 рік, видання РСУК, 1927.
- 9 Олекса Лис: Спомини про інж. А. Палія (спомини недруковані, рукопис в архіві Братства „Маслосоюзників”).
- 10 Там же.
- 11 Там же.
- 12 Там же.
- 13 А. Мудрик: „Кооперативний катехизм”, видання „Маслосоюзу”, Львів, 1939, стор. 60—61, з доповненнями за О. Лисом, як під 9.
- 14 М. Островерха: „Від рушниці до масниці”, як під 7.
- 15 О. Лис: Спомини...
- 16 А. Мудрик: „Кооперативний катехизм”, як під 13.
- 17 О. Лис: Спомини з доповненнями Анни Палій (листування).
- 18 А. Качор: „Українська молочарська кооперація в Західній Україні”, Мюнхен, 1949, стор. 30—32. (видання „Унії” — Господарсько-Об’єднання і Патронату Української Кооперації на еміграції, Об’єднання Українських Молочарських Працівників і кооп. „Єдність” в Регенсбурзі, циклостелеве видання на 115 сторін і 18 сторінок друкованих ілюстрацій).
- 19 А. Палій: „Кооперативне Молочарство на Західній Україні”, стаття в „Господарсько-Кооперативному Житті” (скорочено „ГКЖ”), ч. 6. за 1947 рік. Мюнхен-Авгсбург, місячний додаток до тижневика „Наше життя”.
- 20 О. Лис: Спомини...
- 21 А. Мудрик: „Кооперативний катехизм”, стор. 64.
- 22 Там же.
- 23 А. Качор: „Українська молочарська кооперація в Західній Україні”, стор. 32—33.
- 24 Там же.
- 25 Статистика РСУК за 1925 рік, стор. XIX.
- 26 Як під 18, стор. 35.
- 27 Ю. Павликовський: „Нарис розвитку української молочарської кооперації в Галичині”, стаття в „Кооп. Республіці”, ч. 2. за 1933 рік, стор. 32—33.
- 28 Там же.
- 29 А. Мудрик: „Кооп. катехизм”, стор. 75.
- 30 Там же.
- 31 Як під 18, стор. 78.
- 32 А. Палій: Стаття в ГКЖ, як під 19.

- 33 „Кооперативне Молочарство”, міс. журнал, вид. „Маслосоюзу”, ч. 3. за 1939.
- 34 А. Качор: Як під 18, стор. 78.
- 35 А. Мудрик: „Кооп. катехизм”, стор. 69 з його особ. поправкою.
- 36 „Кооп. Молочарство”, ч. 3. за 1929 рік і ч. 3. за 1939 рік.
- 37 Там же.
- 38 Там же.
- 39 „Кооп. Молочарство”, ч. 3. 1939, стор. 29.
- 40 Там же і Статистика РСУК за 1925 рік.
- 41 Як вище.
- 42 А. Палій: „До яких вислідів може довести „наукове” орудування статистикою”, „Кооперативна Республіка”, ч. 7—8, 1937, стаття передрукована із „Діла”, чч. 127—130.
- 43 А. Мудрик: Записка, якою потвердив правдивість цієї розмови.
- 44 „Господарсько-Кооперативний Часопис”, ч. 26. з 25. 6. 1933 р.
- 45 До написання цієї частини використано власну працю „Українська молочарська кооперація в Західній Україні”, яка була провірена інж. Ю. Павликовським, всіма членами Дирекції „Маслосоюзу” та доповнена їхніми особистими інформаціями після появи названої книжки.
- 46 А. Палій: Життєпис і листи Анни Палій.
- 47 „Г. К. Ч.”, ч. 6. за 1938 рік, стаття: „Річне засідання Львівської Хліборобської Палати”, де є згадка про виступ інж. А. Палія у дискусії над напрямними праці цієї установи.
- 48 „Г. К. Ч.”, ч. 20. за 1933 рік, нотатка: „Підготовчі збори Т-ва Українських Кооператорів”.
- 49 Е. У., Гаслова Частина, гасло: „Молода Громада”.
- 50 Е. Яворівський: „Вождь 100,000-ої Армії”, Вінніпег, 1958, ст. 105.
- 51 Кость Паньківський: „Від Держави до Комітету”, Нью Йорк — Торонто, 1957, стор. 72—74.
- 52 Кость Паньківський: „Роки німецької окупації”, Нью Йорк — Торонто, 1965, стор. 27—29.
- 53 Там же, стор. 233.
- 54 Г. Блюй: Недруковані спомини про працю „Маслосоюзу” в Ярославі в 1940—1941 рр.
- 55 А. Палій: „Кооп. Молочарство на Західній Україні”, „Г. К. Ж.”, ч. 6. 1947.
- 56 Як під 18, стор. 65.
- 57 А. Палій: Лист до дир. М. Капусти з 13. 10. 1955.
- 58 А. Палій: Замітки до життєпису.
- 59 Інж. А. П.: „Життя і умови праці в Голляндії”, загальні спостереження українського делегата з поїздки до Голляндії, стаття в „Г. К. Ж.”, ч. 2. за серпень 1947, стор. 13—15.
- 60 Інж. А. Палій, на IV. Пленумі Головної Української Переселенської Управи, що відбувся 29—30 січня 1948 року в Міттенвальді, вітав цей Пленум від ЗУАДК і заступав на цьому З'їзді д-ра Р. Смука, голову ЗУАДК, що описано в статті „Четвертий Пленум ГУПРади”, „Г. К. Ж.”, ч. 8. 1948, стор. 12—14.
- 61 А. Палій: Приватне листування.
- 62 Відпис протоколу.
- 63 Там же.
- 64 А. Палій: Приватне листування.
- 65 А. Палій: Життєпис і доповнення Анни Палій.
- 66 Д-р І. Вітанович: „Історія Українського Кооперативного Руху”, видання Товариства Української Кооперації, Нью Йорк, 1964, стор. 414—415.
- 67 Обіжник Братства „Маслосоюзників”, ч. 20, з 15 травня 1961 року та пресові звіdomлення української преси в Канаді і ЗСА.
- 68 Інж. М. Хронов'ят: Приватне листування.
- 69 Протокол З'їзду Братства „Маслосоюзників”, 12. 5. 1962. — секретар автор цієї праці.

ЧАСТИНА ДРУГА

АНДРІЙ МУДРИК

(1893—1969)

АНДРІЙ МУДРИК — це кооператор і суспільно-громадський діяч, організатор кооперативного молочарства в Галичині; в рр. 1924-39 організаційний директор „Маслосоюзу” у Львові, співредактор „Кооперативного Молочарства” (1926—1939); статті на кооперативні теми, книжка „Кооперативний Катехизм” (1939); (останньо в Канаді, де і помер — прим. автора).

(Енциклопедія Українознавства, т. 5, стор. 1658).

АНДРІЙ МУДРИК
(12. 8. 1893 — 8. 1. 1969)

ПАВЛОКОМА Й РОДИНА МУДРИКІВ

Андрій Мудрик народився 12 серпня 1893 року, в селі Павлокома, коло Динова, повіт Березів, над срібнолентим Сяном, у стіп Низького Бескиду, в прегарній підгірській околиці, яку Г. Цеглинський, директор української гімназії в Перемишлі, назвав був „Українською Швайцарією”.

Село Павлокома належало до старих наших осель на пограниччі західньоукраїнських земель, мабуть, ще із кньжих часів, що довгі віки змагалися за своє національне буття, видержуючи сильний натиск польського етнічного елементу із заходу.

У Павлокомі була гарна мурована церква „Покрови св. Богородиці”, побудована в 1909 році, на місці старої дерев'яної. До парохії в Павлокомі належали ще Бартківка і Сільниця. Число мешканців у цілій парохії в 1936 році було: 907 греко-католиків, тобто українців, 261 римо-католиків, тобто поляків і 7 жидів. Римо-католики, або латиники, жили здебільша в Сільниці, що колись була чисто українським селом, яке в 1875 році масово перейшло на латинський обряд. У селі була двокласова школа, з українською мовою навчання, відкрита ще за австрійських часів, Братство Тверезости, Товариство Апостольської Молитви, Читальня „Просвіти” і кооператива.¹

Пошта і залізниця були в Динові, віддаленого від Павлокоми 7 кілометрів. До Березова, повітового міста, було 32 кілометри віддалі.

Назва села, як подає Апостольська Адміністрація Лемківщини, походила від імені власника села, Павла Коміка. Фільварок у Павлокомі був розпарцельований, а його останній властитель, дідич Северин Сксинський, мешкав у Львові, залишаючись одначе патроном парохії, якою останньо, до другої світової війни, завідував о. Василь Шевчук.²

У цій Павлокові, в старій, середньозаможній, селянській родині Мудриків, народився наш Андрій, від батька Григорія і мами Катерини, з дому Вацяк. У батьків Андрія було сьомеро дітей, п'ять доньок і двох синів. Андрій був найстарший.

Григорій Мудрик — це був поважний, статечний господар, загально шанований в громаді, в родині дуже респектований за свою працьовитість і розумне господарювання. До дітей він був дуже вимогливий, але разом і справедливий та виrozumілий. Поза родинною був активним у громаді в парохії, належав до основників Читальні „Просвіти” в Павлокомі та був довголітнім членом заряду цієї установи, виконуючи різні функції, до голови включно. Григорій Мудрик помер у 1935 році.³

Мама, Катерина Вацяк-Мудрик, була прикладною господинею і доброю мамою. Вона практично виховувала дітей, бо батько був здебільша поза домом, працюючи на вдержання родини. Вона виховала двох синів, Андрія і Івана та п'ять доньок Анну, Марію, Стефанію, Ольгу і Ярославу. Всіх виховала на ідейних і свідомих українських патріотів. За це, відтак, заплатила своїм життям, бо в 1944 році польські партизани її замордували, а ціле господарство знищили до тла.

Під кінець другої світової війни родина Мудриків пройшла важкий шлях Голготи. Одна частина згинула з рук здичавілих польських партизан, а друга частина розсіялася по різних країнах світу. І так:

Найстарша сестра Андрія, Анна, заміжня Рудавська, згинула разом з мамою в 1944 році, а її син Андрій Рудавський, сестрінок А. Мудрика, загинув у рядах Української Повстанської Армії (в УПА).

Друга сестра, Марія, одинока з родини Мудриків у Павлокомі залишилася живою. Тепер живе в Польщі, а її донька Ірина, заміжня Лис (син О. Лиса) живе в ЗСА.

Стефанія Мудрик померла в Павлокомі, на передодні закінчення другої світової війни, ще за німецької окупації.

Сестри Ольга й Ярослава згинули в 1944 році. Ольгу замордували поляки в часі руйнування Павлокоми, а Ярославу замордували польські партизани в криївці УПА, в лісі, недалеко рідного села, де вона опікувалася раненими.

Брат Іван, ховаючись з родинною перед польськими партизанами в лісі, при частинах УПА, несподівано захворів і там таки, в лісі помер.

Від польських погромів врятувалися тільки діти сестри Марії і брата Івана, але життя свого не врятували. Ярослав Мудрик, син Івана, був засуджений польським су-

дом, за приналежність до УПА на досмертну тюрму, а сина Марії, Івана, цей самий суд засудив, за цю саму провину, на досмертну тюрму і в тюрмі він помер.

Це дуже коротка, але вимовна, історія родини Мудриків у Павлокомі, найближчої рідні Андрія Мудрика.⁴

РОДИНА АНДРІЯ МУДРИКА В ПАВЛОКОМІ

Посередині батьки, за ними А. Мудрик з дружиною, побіч брат і сестри з дітьми, а за ними авто „Маслосоюзу”, яким маслосоюзники приїхали на прогульку. (Світлина з 1929 р.)

Андрій Мудрик, якому присвячена ця праця, був найстаршим у родині. І тому не диво, що батьки, брат та сестри тішилися всіма його успіхами в науці та в праці, всі його дуже любили і шанували, шукаючи в нього нераз помочі, поради та розради, маючи особисті чи громадські клопоти.

У Павлокомі Андрій Мудрик тішився також великою симпатією серед своїх однолітків, приїжджаючи з гімназії на вакації, як також і серед старших господарів, зокрема в тому часі, як він був директором „Маслосоюзу” і приїздив до батьків із своєю родиною на літню відпустку. Сільські діти, яких він все обдаровував солодощами та різними дрібними дарунками, горнулися до нього наче до рідного, прозиваючи його у відсутності „той добрий зид від старого Мудрика” — в молодих літах А. Мудрик носив бороду і тому діти називали його „жидом”.

Родина Мудриків, хоч і небагата, батьки мали всього 4 морги поля, набутого при парцеляції фільварку, належала до тих поважніших родів у селі, які плекали з роду в рід традицію родинної співпраці, дружньо-родинного співжиття та великої пошани й послуху дітей до батьків, а також пошани всіх старших і пошани до праці в господарстві.

Молоде покоління Мудриків виростило під строгим, але справедливим наглядом батька й мами, засвоюючи собі практично на ціле життя глибокі засади християнської релігії, віри в Бога, любови і пошани до всіх святочних та обрядово-побутових звичаїв, тих твердих основ нашої народної культури. Ці вияви пошани до народних звичаїв і глибоку віру в Бога Андрій Мудрик перещеплював своїм дітям і нашій громаді, серед якої він жив і працював.

У розмові, вже в „Маслосоюзі”, А. Мудрик не раз згадував, що від свого батька навчився шанувати кожную працю, бо мовляв, коли людина має цікаву роботу, роботу, яку любить, тоді вона має вдоволення із цієї праці, зокрема, коли бачить плоди своїх зусиль, плоди праці своїх рук і свого мозку. А як ще бачить, і відчуває, доброзичливість та допомогу у праці свого довілля, тоді людина може спокійно дивитися ясними очима на світ і почувати себе щасливою...

З такою настановою з дому малий Андрій пішов до школи, а далі й в широкий світ.

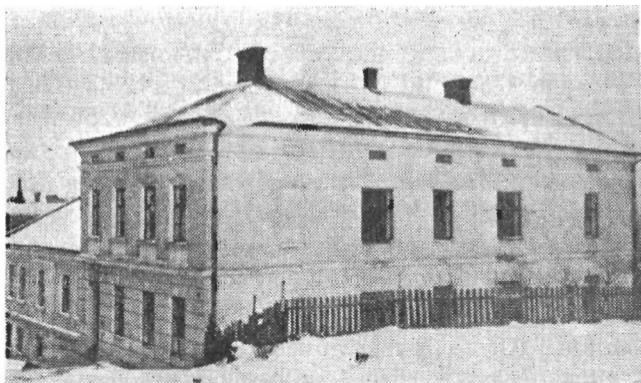
ШКІЛЬНА НАУКА

Народню школу Андрій Мудрик закінчив у родинно-му селі, в Павлокомі, під опікою доброго учителя і управителя цієї школи, Миколи Левицького.

Цей учитель був для малого Андрія другим батьком. Він не тільки вчив читати й писати та взагалі приписаних предметів, але він своїх учнів виховував. Учив їх доброї поведінки, релігійного і національного патріотизму, любови всього свого рідного. Він клав основи, тверді основи, під майбутній світогляд своїх учнів, а в тому й нашого Андрійка, яким він особливо опікувався.

Після успішного закінчення народної школи, за намовою того ж учителя, батьки, по довшій застанові, післали 14-літнього Андрійка до гімназії в Перемишлі.

В гімназії, аж до її закінчення, А. Мудрик належав до кращих учнів що знаємо з його шкільних свідоцтв. Батьки не мали можности винаймати свому синові приватне мешкання, тому примістили його в бурсі св. о. Николая, при вулиці Баштовій ч. 25, яку засновано з ініціативи директора гімназії Григорія Цеглинського в 90 рр. м .ст., і для якої за старанням відомого кооперативного діяча, д-ра Т. Кормоша ,вибудовано гарний дім, у якому знаходила приміщення гімназійна молодь незаможних, головно селянських, батьків.

БУРСА СВ. о. НИКОЛАЯ В ПЕРЕМИШЛІ
Тут А. Мудрик знайшов приміщення в часі своєї гімназійної науки.

Гімназійну науку А. Мудрик закінчив, як свідчить про це його свідоцтво зрілотси, щойно 19 червня 1918 року, іспитом зрілости в українській гімназії в Перемишлі, перед Іспитовою Комісією, яку очолював дир. гімназії Андрій Алеськевич, а останнім господарем кляси був М. Демчук.⁵

Причиною відсунення іспиту зрілотси було те, що А. Мудрик по закінченні сьомої кляси був мобілізований до австрійського війська. Тоді саме почалася перша світова війна — історичний місяць серпень у 1914 році. Закінчення 8-мої кляси та іспит зрілости, т. зв. „матуру”, треба було відкласти на повоєнний час. Одначе А. Мудрик зробив це скорше. У 1917 році, як вибухла революція в Росії, А. Муудрик, по звільненні з російського полону, виеднав собі студійну відпустку, щоб закінчити 8-му клясу і скласти іспит зрілости.

Про дальші студії в часі війни не могло бути й мови.

ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА В АВСТРИЙСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ АРМІЯХ

Про військову службу А. Мудрика знаємо небагато, бо немаємо про неї ніяких його споминів, ніяких записок, ні документів.

З його оповідань, оповідань його дружини Марії та шкільного і військового товариша інж. Гриця Йовика, знаємо, що А. Мудрик у 1914 році був мобілізований і приділений до 10 полку піхоти австрійської армії. У цьому полку пройшов старшинський вишкіл і як молодий хорунжий був висланий на російський фронт.⁶

У 1915 році, осінню, в бою під Луцьком, на Волині, А. Мудрик попав до російського полону. В полоні був разом із Г. Йовиком і О. Трачем у старшинському таборі, в місті Царицині, пізнішому Сталінграді, над Волгою, аж до часу російської революції в 1917 році. Звідси вернувся до свого австрійського полку, що його частини були розташовані в Новому Санчі, на Лемківщині. Звідси він одержав довшу студійну відпустку на закінчення своєї гімназійної освіти, про що вже була згадка.

В Новому Санчі А. Мудрик був свідком розвалу Австро-Угорської монархії і закінчення першої світової війни.

У часі наших визвольних змагань А. Мудрик, у ранзі четаря, був приділений до тих частин Української Галицької Армії, що брали участь в облозі Львова із заходу. На жаль точніших інформацій не маю. У 1919 році, А. Мудрик бере участь в боях коло Самбора, вздовж Підкарпаття, і відтак з Гірською Бригадою УГА опинився в таборі інтернованих у Німецькім Яблоннім, у Чехословаччині.

У цьому таборі А. Мудрик вперше пізнав Олексу Лиса, пізнішого свого товариша по фаху і по праці. Там також пізнав і другого товариша по праці, А. Палія, що відтак разом довгі роки очолювали працю молочарської кооперації.

„У цьому таборі — пише у своїх споминах О. Лис⁷ — я вперше пізнав нашого Андрія. Хоч молодий, але дуже поважний, мовчазний, а зокрема багато поваги додавала молодому старшині доволі довга борода. Одначе з-поза цієї бороди, з-під високого чола, великі очі зраджували його доброту серця, шляхетність характеру та товариську дружність... Я дуже скоро — пише далі О. Лис — побра-

тався з Андрієм Мудриком, а навіть довший час ми разом мешкали, а відтак разом і вибрали собі спільний шлях життя і праці”.

...,Існування Української Бригади в Німецькім Яблонім не могло тривати вічно — продовжує свої спомини О. Лис — чеський уряд полагодив свій спір з Польщею за „Заользя” (частина Шлезьку) мирно, а тим самим прийшов кінець нашій Бригаді. Наш екзильний уряд у Відні, за посередництвом свого представника в Празі, з проф. С. Смаль-Стоцьким у проводі, виєднав у чеському уряді, точніше в його президента Т. Г. Масарика, допомогу всім членам Бригади на студії на всіх високих і фахових школах у Чехословаччині. Маючи запевнену щомісячну допомогу, аж до часу закінченні студій, ми в трійку, Андрій Мудрик, Атанас Мидляк і Олекса Лис, по довшій застанові, рішилися піти на студії молочарства в найкращих молочарських школах. Ми знали, що на рідних землях (ще до війни) існував Крайовий Молочарський Союз у Стрию і були певні, що цей Союз буде потребувати фахових людей, щоб відновити свою діяльність. Як задумали, так і зробили”.

З того спомину, О. Лиса, бачимо, що А. Мудрик свідомо не пішов студіювати, як багато його товаришів, право, філософію, чи якісь політичні науки, але пішов за голосом свого серця, знова свідомо студіювати науку молочарства, сироварства й бриндзярства з метою це знання, скріплене практикою в передових чеських молочарнях, перещепити відтак на українські землі й при їх допомозі пробувати піднести добробут українського села. А. Мудрик був свідомий, що українське село — це та головна база, без якої не можна думати про повне відродження української нації до державного життя.

Це була велика і шляхотня мета, а ще більша посвята молодій людині, вибирати собі дуже непопулярний фах, але фах, яким можна багато допомогти своєму народові у розбудові свого господарства.

МОЛОЧАРСЬКІ СТУДІЇ І МОЛОЧАРСЬКА ПРАКТИКА

Чехословаччина — це високоіндустріальна країна, з легкою і важкою та дуже сильно розвиненою сільсько-господарською промисловістю, де зокрема технічно високо розвинене було молочарство і пивоварство.

Чехословаччина, після першої світової війни, допомогла нам, морально і матеріально, вишколити на своїх високих школах та в Українській Господарській Академії, там же, великі кадри висококваліфікованих фахівців-агрономів,, які відтак дивинули українське село в Галичині з його господарського застою.

Молочарство, як одна велика й окрема галузь сільсько-господарського промислу, витворило свою високо розвинену науку й свої власні школи по всіх майже державах західньої Європи, зокрема високого рівня вони були в Данії Німеччині та в Чехословаччині.

Одною з кращих і більших молочарських шкіл у Чехословаччині, по першій світовій війні, була Молочарська Школа в Пільзні. Пільзно відоме в торговельному світі ще із свого, світової слави, пільзенського пива.

До цієї Молочарської Школи в Пільзні, у вересні 1921 року, записався А. Мудрик із своїми товаришами О. Лисом і А. Мидляком. Із шкільного свідоцтва бачимо, що А. Мудрик закінчив цю школу з відзначенням у червні 1922 року. Маючи теоретичний запас знання і практичний вишкіл у шкільній молочарні, А. Мудрик, за згодою і порадою управи школи, відбув ще двомісячну практику у великій промисловій молочарні в Богашовіцах.⁸

Після цього всі три абсолювенти Молочарської Школи відбули ще, майже двомісячний, бриндзарський вишкіл, у відомій в Чехословаччині бриндзарні Петра Маковіцкого в Ружембергу, на Словаччині.

„Сам Маковіцкий — пише О. Лис — дуже культурна, з високою освітою людина, добрий фахівець-промисловець, словацький патріот, чим міг допомагав нам набути знання теоретичне і практичне в самій бриндзарні та на полонинах”.⁹

„По відбутті практики в чудових словацьких Татрах — пише далі О. Лис — ми пішли до Молочарсько-Сироварської Школи в Кромержі, на Моравії. У цій модерно устаткованій школі (наука в ній, як виходить із свідоцтва А. Мудрика, тривала від 7 вересня 1922 року до 3 вересня 1923 року, тобто повних 12 місяців — прим. А. К.) ми набули практику у виробництві всіх родів сирів, від м'яких починаючи, а на ементальському, „королю сирів”, кінчаючи”.¹⁰

Далі, О. Лис стверджує, що в молочарській і сироварській школах, як також у бриндзарні та на практиці в ін-

ших молочарнях, всі професори та інструктори (в молочарській школі було 18 предметів навчання — прим. А. К.), як чехи так і словаки, до українських студентів ставилися з повною пошаною, вирозумінням і охотою якнайбільше їм допомогти. За цю доброзичливість наші студенти відплачувалися їм своєю пильністю і солідністю в науці та праці.

В часі шкільної науки А. Мудрик з обома товаришами мешкали „по бурсацьки”, в одній кімнаті. Разом також харчувалися, поділивши між себе куховарські заняття: О. Лис закуповував харчі, А. Мудрик куховарив, а А. Мидляк був помічником у „господарстві”, з обов’язком мити начиння.

По закінченні науки і практики наші абсолювенти оглянули ще кілька найкращих молочарень, малих і великих, в різних місцевостях і з набутим знанням рішили вернутися до Галичини, відхиляючи добрі пропозиції праці в Чехословаччині, бо хотіли своїм знанням послужити українській молочарській кооперації, працювати для українського народу.

А. Мудрик мав добрі відомості про українську молочарську кооперацію перед першою світовою війною від свого батька, та з власного спостереження, бо в його родинному селі, в Павлокомі, була кооператива „Руський Народний Дім”, заснована 1908 року, і при ній була молочарня, яка навіть добре розвивалася.

А. Мудрик і О. Лис знали також дещо про Крайовий Союз Господарсько-Молочарський в Стрию, на який вони покладали всі свої надії, але вони нічого не знали про те, що війна всі довоєнні надбання української молочарської кооперації майже повністю знищила.

ПЕРШІ ПІОНЕРИ УКРАЇНСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО МОЛОЧАРСТВА В ГАЛИЧИНІ

Коли пишемо монографію про А. Палія і А. Мудрика, як тих, що їм доля судила бути реорганізаторами українського кооперативного молочарства в Галичині, між двома світовими війнами, то ніяк не можемо не згадати, хоч кількома словами, перших піонерів цього руху.

Як знаємо, ґрунт для господарсько-кооперативної праці в Галичині, ще далеко перед першою світовою війною, підготувала львівська „Просвіта” (1868), із своїми фі-

ліями і читальнями, що зуміла зорганізувати коло 200,000 членів, які під вмілим проводом просвітянських діячів стали першими носіями загальної і господарської культури по наших селах після панцизняної неволі.

Ініціативу до організації кооперативного молочарства в Галичині, серед українського селянства, дав адвокат д-р Є. Олесницький. Одначе практичну роботу, у переведенні його плянів у життя, взяли на себе два священники, його найближчі співробітники: о. Остап Нижанківський і о. Лев Горалевич. Їм допомагав фаховими порадами проф. Олександр Гарасевич, що був тим першим орачем, що „орав переліг”, ходячи від села до села і своїми популярними лекціями та викладами підготовляв ґрунт під нову господарську ділянку, під кооперативне молочарство.

Не спиняючись над історією цієї підготовчої роботи, ані над біографією цих перших піонерів українського кооперативного молочарства в Галичині, хочу тільки відмітити найважливіші моменти їх життя, що пов'язане з нашою темою — основніше про те в окремій праці.¹¹

Д-р Євген Олесницький (1860—1917)

В Енциклопедії Українознавства про д-ра Є. Олесницького читаємо, що це був визначний галицько-український громадський діяч, адвокат, найвизначніший в тому часі політичний діяч народовецької, а опісля націонал-демократичної партії, посол до галицького сойму (1900—1910) та австрійського парламента (1907—1917), голова Крайового Товариства „Сільський Господар” у Львові, організатор Стрийського повіту і основоположник та голова філії „Просвіти” у Стрию, один із найкращих українських промовців своєї доби, блискучий журналіст. І він саме став батьком українського кооперативного молочарства.

Цієї короткої характеристики вистачає, щоб уявити собі силуетку Є. Олесницького. І тому не будемо тут розглядати його широкогранної політичної і громадської праці, а спинимось тільки на його праці для кооперативного молочарства, яка нашій громаді мало відома.

Є. Олесницький, як добрий економіст, досліджував і проаналізував дуже детально господарські відносини західноукраїнських земель, що були під австрійською окупацією, і прийшов до висновку, що порятунок для нуж-

денних, карлуватих і до того страшенно заборгованих господарств Галицької Землі можна знайти, між іншими можливостями, в організації сільсько-господарської кооперації. Зокрема він звернув увагу на молочарську кооперацію і на освідомну агрономічну роботу. Сама праця „Просвіти” в господарських справах його не вдовольняла і тому свою господарську працю починає від реорганізації „Сільського Господаря”. (Це було господарське товариство, засноване 1899 року в Олеську, коло Золочева, яке в 1904 році перенесено до Львова і яке, за ініціативою Є. Олесницького, перетворено в 1909 році на Крайове Товариство. Під проводом Є. Олесницького воно стало одним з найважливіших хліборобських організацій в тодішній Австрії та відіграло дуже важливу роль в історії українського галицького села).

Щоб зреалізувати свої реформаторські задуми щодо молочарства, Є. Олесницький виїздить за кордон, до Німеччини, Голляндії і Данії, там докладно знайомиться з організацією і технікою молочарства, приглядається зблизька до господарського життя тих країн, зокрема знайомиться з різними формами хліборобських організацій і їх методами праці.

Повернувшись додому, Є. Олесницький розглядається за місцем, де можна було б зробити початок, першу спробу, з організацією молочарства. Самозрозуміло, що він був найпевнішим у Стрийському повіті, бо там він був наче господар на своєму господарстві. Тому й не диво, що на цей експеримент він вибрав місто Стрий, а точніше філію „Просвіти”, якої він був основоположником і головою. Перший раз ставить він питання організації українського молочарства на засіданні Виділу філії „Просвіти” 17 грудня 1903 року. На цьому засіданні вирішено скликати окрему господарську нараду українського активу з усього повіту. Ця нарада відбулася 6 лютого 1904 року в Стрию, в присутності не тільки діячів повіту, але також у присутності колишнього молочарського інструктора при Крайовому Виділі, п. Бедроня і господарського референта та інструктора Крайового Товариства „Просвіта” у Львові, проф. Олександра Гарасевича.

На цій нараді схвалено цілу низку практичних постанов, а найважливішою з поміж них було, що організацією молочарського промислу в Стрийському повіті має зайнятися філія „Просвіти” в Стрию.

По цій нараді переведено широку пропагандивну працю за молочарством в Галичині при допомозі відчитів, нарад і преси. У пресі, особливо в львівському „Ділі”, на цю тему найбільше писав таки сам Є. Олесницький.

Щойно після цієї підготовки почалися практичні заходи в справі організації перших молочарень; першим піонером такої практичної роботи став о. Остап Нижанківський, якому присвятимо також коротку згадку.

о. Остап Нижанківський (1862—1919)

О. Нижанківський — це майже одноліток Є. Олесницького, його товариш і один із головних його помічників в організаційній роботі в Стрийському повіті.

Українське громадянство знає о. О. Нижанківського, перш за все, як музичного діяча і композитора. Був він також одним із перших видавців періодичної „Музичної Бібліотеки” (1885) та одним із співробітників Івана Франка для збирання та видавання українських народніх пісень (1894).

Сам о. О. Нижанківський, як музика, був дуже скромний. Він говорив так: „Я в першу чергу священик, **потім молочар** (підкреслення А. К.), а у вільних хвилинах музика”, — цитую за О. Залеським, „Свобода”, ч. 100, 1958 рік.

Він був молодим сотрудником і катехитом у Стрию. За намовою Є. Олесницького він заміняв диригентську багату на кружлівку, перейшов на парохію до Завадова, коло Стрия, і там, по кількох місяцях підготовки, заснував першу українську молочарську спілку при Читальні „Провіті”, яку відкрито 1 жовтня 1904 року.

І хоч молочарня в Завадові не була самостійною статутною організацією, спертою на кооперативному законі з 1873 року, то це не заперечує її кооперативного характеру. Саме від неї треба виводити історію українського кооперативного молочарства в Галичині, яке „золоту добу” свого існування мало пізніше, під кермою А. Палія і А. Мудрика.

До речі, ця перша молочарська спілка в 1909 році перемінилася в окрему кооперативу п. н. „Господарсько-Торговельна Спілка „Поміч”, яку до кінця свого життя очолював о. О. Нижанківський, а відтак о. Богдан Охримович.

О. Нижанківський, по вдалій спробі з молочарнею в Завадові, де він був її першим техніком і торговельним референтом, допомагає організувати практично молочарські спілки в других селах Стрийщини. А коли тих спілок було вже кілька, він, разом з другим таким ентузіястом молочарства, о. Л. Горалевичем, став ініціатором і організатором „Союзу Руських Спілок Молочарських” при філії „Просвіти” в Стрию, у 1905 році. Два роки пізніше він став співініціатором „Крайового Союзу Господарсько-Молочарського” в Стрию, якого був головним директором аж до своєї смерти. Довгі роки він був також головою Надз. Ради „Задаткової Каси” в Стрию, членом Ради Крайового Союзу для збуту худоби” у Львові, а також членом Ради Крайового Союзу Ревізійного, найвищої нашої кооперативної централі і був нею іменований, у 1910 році, ревізором на Стрийську округу — це була для о. О. Нижанківського найвища почесть за його господарсько-кооперативну працю.

За цю громадську працю о. О. Нижанківський заплатив своїм життям: 22-го травня 1919 року, коли польські війська окупували Західну Україну й заняли місто Стрий, зараз прийшли і арештували о. О. Нижанківського, заявляючи йому, що він інтернований і що його повезуть до Кракова, а справді вивели в поле і... розстріляли без суду, без слідства і доказу вини, залишаючи тіло на полі.

Так згинув великий громадський діяч, головний творець і батько української молочарської кооперації. Український нарід цієї ганьби, зробленої поляками над безборонним українським священиком-патріотом, ніколи не забуде.

о. Лев Горалевич (1859—1920)

Про о. Лева Горалевича знаємо, що це була людина високих громадських чеснот, надзвичайно трудяща і послідовна у своїх замірах, а його палкий патріотизм проявлявся не в запальних словах, але в упертій послідовній праці.

Д-р А. Говикович, адвокатський конціпієнт д-ра Є. Олесницького, у своїх спогадах про початки українського молочарства („Кооп. Молочарства” за листопад 1937 р.) так пише про нього: „Заступником голови філії („Просвіти”) був о. Лев Горалевич, парох Угерська, чоловік висо-

ко характерний, що посвятив себе в цілості праці для піднесення (культури) села і мав дійсно великі успіхи”.

Він був одним із співробітників Є. Олесницького, головного співініціатор і організатор перших молочарських спілок у Галичині, зачинаючи від зорганізованя такої спілки в своїй парохії, і тому його в історії українського кооперативного молочарства пропустити не можна.

Він був теж автором перших плянів, перших правильників і перших статутів для молочарських спілок при Читальнях „Просвіти”. Він дав почин до заснування тимчасового „Союзу Руських Спілок Молочарських” при філії „Просвіти” в Стрию. Він був членом Дирекції цього Союзу, разом з О. Нижанківським, з яким їздив по селах з рефератами про молочарство та організував перші молочарні. В Угерську, тобто в своїй парохії, таку спілку він оснував 25 січня 1905 року.

Л. Горалевич не вдоволяється тимчасовими спілками при Читальнях. Він висуває сміливі пляни організувати самостійні молочарські спілки, в кооперативній формі, на основі кооперативного закону з 1873 року. Ця його думка скоро прийнялася, її підтримали Олесницький і Нижанківський. У висліді був заснований самостійний Союз молочарських спілок, під назвою: „Крайовий Союз Господарсько-Молочарський”, пізніший „Маслосоюз”. Основуючі загальні збори цього Союзу відбулися 26-го вересня 1907 року.

До цього Союзу о. Лев Горалевич ввійшов як заступник голови Надзірної Ради і на цьому пості працював у молочарській кооперації безперервно, аж до смерти (14 січня 1920 р.).

Олександр Гарасевич (1876—1934)

Згадуючи перших піонерів українського молочарства, не можна ніяк поминути проф. Олександра Гарасевича, першого молочарського інструктора, який закінчив молочарські студії в Данії і пройшов спеціальний вишкіл у данських молочарнях, щоб це знання і досвід передати потім українському молочарству.

О. Гарасевич був не тільки фаховим молочарем-техніком і агрономом, але й організатором, співорганізатором, перших молочарських спілок, господарським референтом головного Виділу Т-ва „Просвіта” у Львові та мандрівним

учителем того ж товариства в 1904—1909 рр. Він проробив велетенську піонерську роботу на полі сільсько-господарської освіти українського галицького села.

Згадуючи про господарську працю О. Гарасевича, не можна забути й того, що він і д-р М. Коцюба zorganizували перше т. зв. садівничо-рільниче заведення і першу українську однорічну школу нижчого типу в Милованні, пов. Товмач, на Покутті, яка від 1 серпня 1910 р. діяла аж до наших днів і відіграла велику роль у вихованні перших кваліфікованих господарів і інструкторів для Кружків „Сільського Господаря”.

О. Гарасевич пізніше учителював в учительській семінарії у Львові, був одним із засновників, і деякий час головою протиалькогольного товариства „Відродження” у Львові. У 1920 році залишився в УРСР і трагічно загинув у 1934 р. у Харкові.

Інші піонери українського молочарства

До групи українських молочарських піонерів треба ще зарахувати о. Северина Борачка (1858—1923), шкільного товариша Є. Олесницького і о. О. Нижанківського. Він також брав участь в організуванні перших молочарських спілок і Молочарського Союзу в Стрию. До цієї групи належали і Федір Панич, Денис Сембратович, д-р Ілярій Бачинський, о. Микола Матковський, о. Микола Гошовський та багато інших, які включилися і підтримали цей господарський рух, що дав початок українській молочарській кооперації.

Як вже знаємо, першу молочарську спілку заснував о. О. Нижанківський в Завадові, відкриваючи її 1 жовтня 1904 року.

Для історії треба згадати, що членами першої управи цієї першої української спілкової молочарні в Завадові були: о. Остап Нижанківський, господар Іван Сенів і господар Федір Дергала — всі члени Читальні „Просвіти”.

Першим молочарем у цій молочарні був Федір Панич, близький родич Василя Нагірного, пізніше знавець і автор книжки про лікувальні зела.

„Союз руських спілок молочарських”, що розпочав свою діяльність 7-го вересня 1905 року, маючи згоду 7 молочарських спілок при Читальнях „Просвіти” на їх обслугову, очолювали, як члени управи, о. О. Нижанківський і о.

Лев Горалевич. Першим інструктором при цьому Союзі став Василь Павлюк, власник молочарні в Мишині, коло Коломиї. Його помічниками стали Іван Горалевич і Михайло Мельник, абсолювент молочарської школи в Ряшеві і молочарський технік у німецькій молочарні в Дорнфельді (німецька колонія в Галичині).

Коли „Союз руських спілок молочарських” об’єднав біля себе 20 молочарських спілок, тоді — не спиняючись довше над історією цієї події — 26 вересня 1907 року відбулися основуючі загальні збори справжнього, самостійного. Союзу молочарських спілок, який прийняв назву „Крайовий Союз Господарсько-Молочарський” — товариство з обмеженою порукою, зареєстроване в Стрию. Статут зареєстровано в Окружному Суді 25 жовтня 1907 року, ч. 170/7.

На цих зборах обрано першу Надзірну Раду і першу Дирекцію Союзу. До Надз. Ради ввійшли: д-р Євген Олесницький — голова, о. Лев Горалевич — заступник голови, д-р Ілярій Бачинський — секретар, Ярослав Кисілевський (начальник „Народної Торговлі” в Стрию), о. Микола Гошовський (парох у Фалиші), о. Микола Матковський і Михайло Тюн, як члени.

До першої Дирекції Союзу ввійшли: о. Остап Нижанківський — загальний провід, о. Северин Борачок — організаційні справи, Олександр Денис Сембратович — торговельні справи (в моїй праці п. н. „Українська Молочарська Кооперація в Західній Україні” подано мильно, що другим членом Дирекції був о. Л. Горалевич, він ним був тільки до заг. зборів — на цьому місці справляю свою попередню помилку — А. К.).

„Крайовий Союз Господарсько - Молочарський” в Стрию розпочав свою практичну роботу 1 січня 1908 року, яку також треба врахувати до піонерської праці, бо ґрунт для молочарської кооперації був ще дуже сирий. А все ж таки, з кінцем 1910 року, Союз об’єднував вже 58 молочарень, а саме: 54 зареєстрованих спілок у суді, 1 церковна, 1 під управою Союзу і 2 приватні спілки. Молочарні ці переробили 4,228,603 літрів молока і виробили 170,473 кг. масла.¹²

Союз мав вже 6 власних крамниць (3 у Львові і по одній в Стрию, Станиславові та Перемишлі). Союз у 1911 році закупив, коштом державної субвенції, одноповерховий будинок у Стрию, при вул. Шевченка ч. 5, в якому при-

міщено бюро Союзу, магазини, холодільню, а також у 1913 р. відкрито там і молочарську школу.

На передодні першої світової війни Союз об'єднював вже коло 100 молочарських спілок, які разом вирабляли приблизно 300,000 кг. масла, мав 7 власних крамниць і вже почав нормально приймати і збувати всі молочарські вироби своїх молочарень. Молочарні зачали будувати власні дома, купувати нові молочарські машини та прийшла війна і всю роботу припинила, а весь довоєнний дорібок Союзу і молочарень знищила.

По закінченні світової війни Союз формально існував, але він не мав ні фахового персоналу, ні проводу (Є. Олесницький помер у 1917 р., о. О. Нижанківського замордовано в 1919 р., о. Л. Горалевич помер у 1920 р., а інші, молодші кооп. діячі були на світовій війні, розкинені по різних країнах. в таборах полонених, або працювали в інших фірмах). Союз майже завмер.

Андрій Мудрик і Олекса Лис, відбуваючи свої студії молочарства в Чехословаччині, знали історію перших успіхів кооперативного молочарства в Галичині до часу першої світової війни й тому всі свої пляни будували на припущенні, що їх Союз в Стрию зараз прийме до праці та дасть їм нагоду виявити своє знання на перебудову українського кооперативного молочарства на новий, модерний лад, за взором великих чеських і словацьких молочарень.

На щастя, вони нічого не знали про всі ці спустошення, які нанесла війна українській молочарській кооперації, нічого не знали про смерть о. О. Нижанківського, про цілковитий занепад праці самого Союзу в Стрию, бо, як би знали, ледве чи були б так спішилися із своїм поворотом до дому, маючи прекрасні пропозиції добреплатної праці в чеських молочарнях у Чехословаччині. А без їх повороту на рідні землі, мабуть і історія українського кооперативного молочарства в Галичині, між двома світовими війнами, була б дещо іншою, ніж вона була.

ПЕРШЕ РОЗЧАРУВАННЯ МОЛОЧАРСТВОМ НА РІДНИХ ЗЕМЛЯХ

Зараз по прибуттю до Галичини, по коротких відвідинах своїх родин, Андрій Мудрик і Олекса Лис (А. Мидляк, третій товариш з молочарських студій, залишився у

батьків на господарстві — прим. А. К.) вибралися з візитою до Крайового Молочарського Союзу в Стрию, що приміщувався у власному домі, при вулиці Шевченка ч. 5. Було це в половині вересня 1923 року.

„Ми були майже певні — пише О. Лис у своїх споминах — маючи повний міх проектів і рожевих надій — що нас приймуть з відкритими раменами, знаючи вже з приватних інформацій, що Союз не має ні одного доброго фахівця. Та — яке ж було наше здивування і розчарування, коли ми зайшли до забудовань Союзу і побачили... руїну та пустку”.

Від Альфреда Козака, що був тоді самотнім службовиком Союзу, наші молочарські фахівці довідалися про дійсний стан Союзу і молочарень, членів Союзу. А стан цей був невеселий.

Були спроби відновити діяльність „Крайового Союзу Господарсько-Молочарського” в Стрию в рр. 1917-19, але несподівана смерть Є. Олесницького та заборудування поляками о. О. Нижанківського, головного ініціатора та директора Союзу, інтернування польським урядом майже всіх наших провідників, викликало серед нашого населення, особливо по селах моральне пригноблення, що спинило всяку організовану роботу. Все ж таки працю в Союзі відновлено в 1920 році, але вона була дуже пиява із-за браку фахівців та браку фондів.

Дещо поправилася ситуація з пробудженням цілого нашого кооперативного руху, в рр. 1921-22, після зорганізування „Крайового Комітету Організації Кооператив” (ККОК) у Львові, що його очолив інж. Ю. Павликовський. У 1922 році відновило свою діяльність, самочинно, 19 молочарень, які ледве давали ознаки свого життя. Були це здебільша молочарські відділи при господарсько-споживчих кооперативах, але Союз не мав змоги нав'язати з ними ні торговельних ні організаційних зносин. Торгівля маслом зовсім занепала. Молочарні самі продавали масло, поминаючи Союз, якому треба було платити 5% від продажу на адміністрацію. Доходило до того, що денна продаж масла в Союзі не переступала... 1—2 кг., а запас масла в магазині псувався і треба було його викидати та відписувати на втрату.

До Дирекції „Крайового Союзу Господарсько-Молочарського”, в тому часі, покликано тимчасово людей при-

нагідних і нефахових, хоч доброї волі. Ними були: Іван Федак, інспектор Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, був делегований РСУК тимчасово на завідувального директора, до Стрия доїздив зі Львова, з молочарством зовсім необізнаний, Інокентій Захаріїв, учитель і управитель школи в Дулібах, коло Стрия, міг тільки деколи заглянути до Союзу і М. Павлюк, директор Повітового Союзу Кооператив у Стрию, також міг приходити тільки на засідання, бо сам був зайнятий працею в ПСК. Надзвірна Рада також була zdeкомплетована і не мала на кого опертися; вона чекала на ініціативу Дирекції.

Існування Союзу врятував власний будинок, але Союз користувався лише одною кімнатою на канцелярію і трьома кімнатами на магазини. Решта 15 кімнат стояло без ужитку. Вони були або порожні, або заняли їх льокатори, які господарили там як у власному домі, не думаючи навіть платити комірне.

З усього довоєнного майна залишилося 13 нових кружлівок-сепараторів, які Дирекція доручила продавати, а гроші зуживати на адміністрацію, бо інших прибутків Союз не мав.¹³

Не диво, що А. Мудрик і О. Лис, довідавшись про дійсний стан, мусіли чекати три дні, щоб А. Козак міг поговоритися з членами Дирекції Союзу на спільне засідання, щоб дати нашим молочарським фахівцям якусь відповідь. А відповідь ця була дуже проста: Союз не має матеріальної спроможності прийняти фахових молочарів до праці і тому радить їм іти шукати праці у тих молочарнях, що вже відновили свою діяльність. Може вони таку працю їм дадуть.

„З болем серця — пише О. Лис — ми пригадали собі, як нас намовляли в Моравії, як нам оферували по 1,000 корон місячно платні, з різними ще додатками, щоб ми тільки залишилися. Але ми хотіли служити своїм знанням своїй установі, одначе свої нас не прийняли. Розбиті і зломані покинули ми Молочарський Союз у Стрию”.¹⁴

З наведеного опису наглядно бачимо, які важкі були умовини для відновлення діяльності „Крайового Союзу Господарсько-Молочарського” в Стрию по закінченні першої світової війни, Союзу, що мав стати основою відбудови українського кооперативного молочарства, яке дослівно лежало в руїнах.

І тому не диво, що А. Мудрик і О. Лис, у зустрічі з такою твердою і майже безнадійною дійсністю, були розчаровані, прибиті. Однак вони не заломилися психічно. Навпаки, вони цей визов долі прийняли і рішили йти „в народ” і там шукати розв'язки для себе і українського молочарства.

У Стрийщині в тому часі пробували вже відновити працю такі молочарські відділи: в Бережниці, кооп. „Надія” (о. Е. Шанковський), в Сіхові горішньому, кооп. „Щастя” (о. Е. Венгринович), в Угерську (кооп. „Зоря” (о. А. Флюнт); в Самбірщині зачали свою працю села: Береги, кооператива „Єдність” (І. Пелипак і В. Футала), Корналовичі, кооп. „Будучність”, Корничі, кооп. „Єдність”, Купновичі старі, Лютовиська, кооп. „Єдність” (учитель С. Сілецький) Рогізно, Баранчиці; в Рудеччині працювали молочарні в Голодівці, Горожанні Великій, в Загірю, Новосілках і ще в деяких селах. Всі вони були дуже примітивні і навіть на думку їм не приходило шукати для себе молочарських фахівців.

І до тих молочарень, як що їх так можна було називати, спрямували свої кроки А. Мудрик і О. Лис, вийшовши з Молочарського Союзу в Стрию.

ПЕРШІ СПРОБИ СЕРЕД НАРОДУ

Не знайшовши підходящого ґрунту для вияву свого фахового знання в „Крайовому Союзі Господарсько-Молочарським” у Стрию, А. Мудрик і О. Лис рішили „спробувати щастя” в малих, нововідновлених, сільських молочарнях. Рівночасно, вони хотіли побачити зблизька цю дійсність, про яку їм розказував А. Козак.

Вкінці, вони рішили відвідати також Крайовий Союз Ревізійний, що відновив свою діяльність, щоб і там затягнути інформації про можливості праці в молочарській операції.

Зачинаючи цю свою „мандрівку”, вони прирекли собі, взаємно, „побратимство праці”, тобто з собою тісно кооперувати. І коли один з них скорше знайде для себе пригожий ґрунт для молочарської праці, той негайно потягне туди другого.

Як задумали, так і зробили.

По дорозі до Львова, вони відвідали кілька молочарень у стрийському та самбірському повітах. Були це ма-

ленькі молочарні, дуже примітивні, які відновили свою діяльність, але не мали ніякого господарського пляну щодо своєї розбудови. Ці молочарні — здебільша були відділами тодішніх господарсько-споживчих кооператив, які відновляли молочарські відділи не так з ідейних мотивів, як з розрахунку придбати своїм членам-покупцям трохи грошей на закуп у них споживчих артикулів. З поміж тих молочарень трохи більш упорядкованою була молочарня в Горожанні Великій, коло Комарна, повіт Рудки, що була відділом кооперативи „Добро” та молочарня господарсько-споживчо-продукційної кооперативи „Молоко” в Загір’ю, також у Рудеччині. Одначе ні одна молочарня не мала заміру приймати до праці „панів з міста”, хоч би вони були найкращими молочарями-фахівцями.

По кількох днях мандрівки А. Мудрик і О. Лис добилися до Львова, до Ревізійного Союзу Українських Кооператив, де сподівалися не так помочі, як доброї поради. Одначе РСУК щойно почав розгортати свою роботу, мав свої важкі проблеми організаційного і фінансового порядку з відбудовою і організацією крайових господарських кооперативних централей, які в тому часі, по війні, майже всі так виглядали, як тодішній „Молочарський Союз” у Стрию, про який була мова вище.

З відвідин РСУК наші „молочарі” скористали одне: вони довідалися про найближчі пляни крайового кооперативного проводу, який зачав свою працю від організації однотипових хліборобських кооператив за купу і збуту та пробує ці кооперативи об’єднати у нову форму кооперативної надбудови — у Повітові Союзи Кооператив. Кооперативи за купу і збуту мали рівночасно відкривати молочарські відділи для збуту молока та масла. Про окремі самостійні молочарські кооперативи, більшого масштабу, з власними плянами господарської розбудови, ніхто тоді ще не думав.

Після такої конфронтації з дійсністю, по селах і в централі, А. Мудрик і О. Лис, по короткій нараді, прийшли до висновку, що їм треба одинцем шукати праці, бо оба разом, в такій дійсності, вони праці не знайдуть. А так може хоч одному з них пощастить. О. Лис рішився їхати до Станиславова, де за інформаціями РСУК, діє вже якийсь Молочарський Відділ при Повітовому Союзі Кооператив, низові кооперативи почали відновляти старі та

відкривати нові молочарські відділи, і там треба шукати праці, а про свої, успіхи' обцяв інформувати свого товариша.

А. Мудрик, знова ж рішився повернути до Загір'я, до кооперативи „Молоко”, яка в той час мала найбільшу молочарню, яку вони бачили на галицькому ґрунті, і там зголосити тимчасово свої услуги, як безплатний фаховий інструктор молочарства.

На Головному Двірці (назва зал. станції) у Львові попрощалися; О. Лис поїхав до Станиславова, а А. Мудрик до Загір'я.

Провідники молочарні кооп. „Молоко” в Загір'ю, такі, як Грицько Хомут, Юрко Рибак, Ю. Пастернак, Гнат Демко, Петро Копчак, Гр. Гірняк, Мих. Гриб, Іван Шийка та інші члени Управи і Надзірної Ради кооперативи — це були порядні, але горді на свою кооперативу господарі, поворот А. Мудрика прийняли холодно. Вони не шукали помічника для своєї праці. Кооператива мала тоді около 800 членів, мала понад 40,000 зол. пол. майна, місячні торги досягали 60,000 зл. Молочарня мала славу найкращої в цілому повіті, не маючи фахового молочаря, і тому на А. Мудрика, як посторонню людину, людину з міста, дивилися з недовір'ям.¹⁵

Що більше, вони були надто амбітні і їм було неприємно бачити коло себе людину, що більше знає і більше розуміє ніж вони. Це ж підривало їхній престиж. І тому, навіть своєю жертвою безплатної роботи, А. Мудрик не зумів їх собі з'єднати. Вони його не проганяли, терпіли, але до свого гурту працівників не прийняли.

Повних два місяці так „мучився” А. Мудрик у Загір'ю, змагаючись на два фронти. Він мусів зводити важкі бої з проводом молочарні, щоб дозволив йому поволі вводити нові методи праці у виробництві масла, а ще більші із доставцями молока, від яких нічого більше не вимагав, крім чистоти начиння і молока, доказуючи їм безуспішно, що від цієї чистоти залежить якість масла та його ціна.

Одній людині, до того новій, точніше в цьому середовищі „чужій”, було дуже важко цю боротьбу вести, не маючи від нікого підтримки. Такі обставини праці скоро знеохотили навіть такого „твердого”, у своїх постановах, яким був А. Мудрик. Це бачимо з його листів до О. Лиса. (Диви „Америка”, ч. 157 за 1963 рік).

У цих листах, як згадує про це О. Лис, Мудрик жалувався, що довго не витримає в Загір'ю, бо тут не тільки за його важку працю йому нічого не платять, але навіть за гроші заощаджені ще в Чехословаччині, не хочуть продати йому молока, масла, а то й маслянки. Він просто голодує...

Селяни, доставці молока, робітники і провід молочарні не вмiли, або не хотіли оцінити фахової праці своєї висококваліфікованої людини і своєю пасивною поведінкою свідомо хотіли довести до того, щоб він сам покинув працю в молочарні і „дав їм спокій” з новою молочарською технікою, новою наукою і взагалі з модерним молочарством.

О. Лис мав більше щастя, бо по приїзді до Станиславова свою працю розпочав не в малій, чи більшій сільській молочарні, але в Молочарському Відділі Повітового Союзу Кооператив, що сформувався під проводом відомого діяча, Ю. Шепаровича, який дав почин також до створення окремого Організаційного Комітету, що мав журитися долею молочарства в Станиславівщині. Цей Комітет, зложений з відповідальних громадських діячів, радо прийняв О. Лиса до праці, як першого справжнього молочарського фахівця і допомагав йому в його праці як міг, якщо не матеріально то хоч морально, добрим словом поради й заохоти до праці.

О. Лис скоро побачив, що сам один організаційно-технічної молочарської справи в Станиславівщині не розв'яже і тому запропонував Організаційному Комітетові прийняти до праці ще й другого організатора, А. Мудрика. Організаційний Комітет погодився на прохання О. Лиса, А. Мудрик знова погодився на пропозицію свого друга, що з'ясував йому цілу проблему в листі, заохочуючи його покинути цю невдячну працю „серед народу” і щоб скоро приїздив працювати „для народу” в Станиславів.

З початком грудня 1923 року А. Мудрик покидає Загір'я, переїздить до Станиславова і там, разом з О. Лисом, а також з інж. А. Палієм, якого тойже сам Комітет також прийняв до праці, розпочинають організовано відбудову українського кооперативного молочарства в Галичині, після першої світової війни.

НА ПРАВИЛЬНОМУ ШЛЯХУ

Щойно в Станиславові А. Мудрик відчув, що тут є підґрунтя для фахової молочарської праці і що це середовище йому допоможе ступити на правильний шлях, у реалізації його задушевних мрій: творити нові форми модерного кооперативного молочарства.

Тут, він зустрів більший гурт громадських працівників, кооперативних діячів, колишніх старшин і підстаршин Української Армії, які мали візію перебудови цілого громадсько-суспільного життя в Західній Україні та були ентузіястами праці для народу і з народом, розуміючи свою відповідальність, що їм доля судила бути керманічами того життя.

Станиславів, після Львова, був у тому часі найбільш живим центром культурної і господарської праці. Провідники того славного повіту пробували організаційно скопити ціле наше культурне і господарське життя. І тому не дивно, що організуючи низові кооперативи по селах, а відтак Повітовий Союз Українських Кооператив у Станиславові, вони зразу зустрілися з проблемою молочарства, бо ж багато сільських кооператив мали молочарські відділи, виробляли масло і те масло хотіли організовано збувати. Щоб цю справу якось розв'язати, з ініціативи дир. Ю. Шепаровича, тодішнього головного директора ПСК, при співпраці філії „Сільського Господаря”, створено спершу Молочарський Відділ при ПСК, який мав обслуговувати молочарські відділи при сільських кооперативах, а відтак окремий Організаційний Комітет, що мав справу молочарства прослідити і цю ділянку господаської діяльності кооператив якось оформити.

Саме цей Організаційний Комітет, що його очолював проф. Д. Джердж, прийняв до праці О. Лиса, інж. А. Палія і А. Мудрика; про початки цієї роботи написав я більше в першій частині цієї монографії.

А. Мудрик мав допомагати О. Лисові налагодити техніку молочарського виробництва в сільських молочарнях, що доставляли масло до ПСК. Одначе, у зустрічі з практичним життям, А. Мудрик і О. Лис побачили, що сама організація продукції та поправа техніки молочарського виробництва, яка в тому часі по всіх сільських молочарнях була дуже примітивна, ще проблеми організації і перебудови молочарства в цілому не розв'яже. Не розв'яже про-

блеми також саме наладження збуту масла при допомозі Повітового Союзу Кооператив і „Народної Торговлі”, чим єдино займався Молочарський Відділ ПСК. Щойно гармонійна співпраця цих двох чинників — організація доброякісної продукції і організація ринку для збуту цієї продукції — може привести до успішної розв’язки цієї господарської проблеми, яким являється молочарство. А для такої роботи треба багато людей і багато грошей, а їх ПСК не мав — для такої роботи треба окремої сильної установи.

І це на щастя, зрозуміли всі три наші діячі — перші піонери повоєнного кооперативного молочарства: А. Мудрик, А. Палій і О. Лис. Вони, ця „молочарська трійця”, у порозумінні з Організаційним Комітетом і Повітовим Союзом Кооператив, рішили зорганізувати в Станиславові окрему філію Крайового Союзу Господарсько-Молочарського в Стрию. Статут для такої філії опрацював інж. А. Палій, представники кооператив його схвалили, статут цей зареєстровано в Окружному суді і філія скоро почала діяти.¹⁰

І тут, у Станиславові, вже в перших початках прийшло до першого раціонального поділу праці, яку бачимо відтак весь час існування „Маслосоюзу” і яка допомогла у розвитку української молочарської кооперації, а саме: А. Мудрик спершу з О. Лисом, а відтак з цілим штабом працівників Організаційного Відділу, організували виробництво української молочарської кооперації в Західній Україні, а А. Палій, спершу сам, а відтак з персоналом Торговельного Відділу, точніше Торговельних Відділів „Маслосоюзу” організували продажі цієї продукції. Вся сила і міць „Маслосоюзу” лежала саме в цій співпраці.

Роля А. Мудрика була дуже відповідальна, бо від його організаційного хисту та фахового знання самого молочарського промислу залежало, чи він знайде форму і спосіб зорганізувати українських селян, дрібних рільників. у промислову форму, великих молочарень, молочарської кооперації і чи зуміє своє фахове знання перещепити на ґрунт нашого, тоді господарсько дуже ще відсталого, галицького села. Самозрозуміло, що повоєнні умовини, політичні і господарські, сприяли для кожної поважної громадської роботи, а для кооперативної праці зокрема. Одначе найбільш сприятливі обставини можна прогавити, ко-

ли людина не має хисту, знання, відваги і охоту діяти і то діяти зараз примінюючись до обставин.

А. Мудрик, як керманіч організаційної праці „Масло-союзу”, свою роль виконав блискуче. Він скоро зрозумів, що організаційна форма молочарень залежна від господарських обставин. Зараз по війні, по наших селах молока було дуже мало, бо і корів було не багато, а годівля худоби була цілком занедбана. Це не припадок, що перші молочарні по наших селах творилися як відділи низових господарсько-споживчих кооператив, а не як самостійні, бо кооперативи для загального закупу і збуту, завдяки торгівлі всіма господарськими артикулами, зібрали трохи грошей і могли вже фінансувати малу продукційну діяльність молочарських відділів. Самі відділи, без цієї допомоги, ледве чи могли б зачати свою працю. Вони самі не змогли б зібрати потрібні фонди на урядження молочарень, навіть примітивних, бо село було дуже зубожіле і грошей не мало та не розуміло ще суті самого молочарства. З тих а не інших причин, ці малі молочарні не приймали до праці фахових працівників, що А. Мудрик сам, на собі, досвідчив.

Одначе А. Мудрик, як син села знав і вірив, що організовано, спільними зусиллями праці всіх наших організацій і товариств, а зокрема при тісній співпраці з „Прогресом”, „Сільським Господарем” і „Рідною Школою” можна буде всі труднощі перебороти і згодом дійти до бажаної цілі. А покищо, разом з О. Лисом ходили від села до села, спершу в Станиславівщині, а відтак і в Стрийщині, і вчили наших селян і сільських молочарів примітивних засад молочарства, від доення корів починаючи, а на митті начиння та молочарських машин кінчаючи.

Коротко кажучи, в цьому першому етапі своєї фахової праці А. Мудрик мусів бути мандрівним учителем, агрономом, організатором і техніком в одній особі. Подібну роботу виконував інж. А. Палій у місті, в Станиславові, а відтак і в Стрию, у зустрічі з представниками сільських молочарень учив їх примітивних основ торговельної техніки збуту масла та основ національно-кооперативної торговельної солідарности.

Ця практична робота обох провідників подобалася нашим селянам, вони її високо цінили, респектували та на-

діляли їх своїм повним довір'ям, а довір'я до провідника — це вже запорука успіху в наміченій праці.

І це довір'я наших сільських провідників, перших молочарських відділів, вони, в майбутньому, повністю виправдали.

У ПРОВІДІ МОЛОЧАРСЬКОГО СОЮЗУ

З попередніх розділів цієї праці знаємо, що по приїзді з Чехословаччини, А. Мудрик перші свої кроки спрямував до Крайового Союзу Господарсько-Молочарського в Стрию але там його не прийняли.

Знаємо також, що тоді він, за посередництвом свого друга О. Лиса, одержав запрошення до праці в Молочарському Відділі Повітового Союзу Кооператив у Станиславові, що його очолював відомий кооперативний діяч, Юліян Шепарович.

У Станиславові, за почином місцевих кооператорів, у порозумінні з філією „Сільського Господаря”, Ю. Шепарович покликав до життя окремих Організаційний Комітет, що мав прослідити і оформити працю Молочарського Відділу при Повітовому Союзі Кооператив. Цей Комітет очолював проф. Данило Джердж. І саме у співпраці з цим Комітетом, інж. А. Палій та А. Мудрик, за підтримкою низових кооператив створили самостійну філію Крайового Союзу Господарсько-Молочарського в Стрию. Статут опрацював інж. А. Палій. Він його і зареєстрував в Окружному суді. До Управи цієї філії ввійшли: інж. А. Палій, інж. І. Остап'як і Ф. Глум, а їх заступниками були А. Мудрик і О. Лис.¹⁷

Ця станиславівська філія Союзу відразу виявила більше активності ніж її централія в Стрию. І тому провідники сільських молочарень почали намовляти А. Мудрика і А. Палія, щоб вони домоглися скликання загальних зборів централії, перевибрали новий провід який повинен завести там лад.

Такі загальні збори Крайового Союзу Господарсько-Молочарського, на вимогу станиславівської філії, відбулися 25 березня 1924 року в Стрию. На цих перших повенних загальних зборах Крайового Союзу Господарсько-Молочарського обрано нову Дирекцію Союзу, з дорученням оживити працю Союзу. До нової Дирекції ввійшли: А. Мудрик, Ольга Бачинська (найближча співробітниця

основоположника Союзу, д-ра Є. Олесницького, з перед першої світової війни) і інсп. Іван Федак, який згідно з умовою між Молочарським Союзом і Ревізійним Союзом Українських Кооператив у Львові, мав залишитися в Дирекції до 1925 року. Инж. А. Палій, тимчасово, увійшов до Дирекції як заступник і торговельний референт, чекаючи на відкликання І. Федака, що й сталося в 1925 році.

Після загальних зборів А. Мудрик залишився вже в Стрию, щоб зараз перебрати організаційно-технічні справи Союзу і молочарень у свою опіку, бо ці справи вимагали негайного упорядкування, зокрема в самому Союзі. Инж. А. Палій, хоч формально не був членом Дирекції, а виконував тільки роль торговельного референта, то по суті відразу перебрав керму торговельних справ цілого Союзу, залишаючись також у Стрию, передаючи керму філії в Станиславові О. Лисові та іншим співробітникам. А. Палій в тому часі багато допомагає А. Мудрикові в організаційних справах, точніше в реорганізації праці Союзу і молочарень бо сам А. Палій не міг би подолати все те, що треба було зробити, щоб Союз почав нормально діяти.

Свою організаційну працю в централі А. Мудрик зачинає з того, що за позичених 50 амер. доларів (це була тоді одинока стабільна валюта, якої в Польщі неофіційно вживали як міру вартости) відновлено і відчищено самий будинок централі, при вул. Шевченка ч. 5 в Стрию. Крім цього, шляхом судових процесів, звільнено дім Союзу від зайвих льокаторів, які в домі господарили як хотіли і комірною не платили. Далі відкрито в Стрию детайлічну крамницю і власну молочарню, що значно збільшило дохідність Союзу.¹⁸

Постійними виїздами на села А. Мудрика і А. Палія нав'язано живий діловий контакт з молочарнями і їхніми провідниками, які почали відвідувати Союз і доставляти до нього своє масло. Постійні технічно-виробничі поради молочарям підчас побуту на селах, як поправити якість масла у своїх наслідках приводило до повільної поправки якості цього продукту, а в парі з тим більшав теж і попит на це „наше” масло, яке на ринку майже не мало купця.

У 1924 році Союз з'єднав собі 39 членів-молочарень, які вже доставили до Союзу 41,512 кг. масла.

Щоб оживити організаційну працю в краю, А. Мудрик почав розглядатися за новими фаховими людьми до праці в самому Союзі, а також до праці в більших молочарнях. Для молочарів уряджував короткі молочарські курси, а рівночасно намітив плян розподілу цілого терену Галичини на округи де мали повстати спершу чисто Організаційні Відділи, а відтак ця схема послужила для організації таких же Торговельних Відділів, які мали займатися збутом масла на місцевому ринку.

Одначе знайти фахових людей до праці, в тому часі, не було так легко, бо ж у Галичині не було молочарської школи (вона була в Ряшеві, в польській частині Галичини, для поляків) не було ще властиво і самого молочарства, бо ж воно щойно народжувалося, то ж і не було ще часу і нагоди тих фахівців виховати. А тих, що закінчили фахові школи за кордоном і які почали повертати на рідні землі було дуже мало. Вони шукали краще платної праці, праці з перспективою на краще, а молочарство в тому часі такої перспективи ще не мало. Треба було брати до праці людей „доброї волі”, їх вишколювати на фахівців „а правдивих фахівців переконати, щоб допомогли розбудувати кооперативне молочарство в самостійну господарську одиницю.

Як було важко, на початку цього організаційного періоду, притягнути до праці фахову людину, найкраще ілюструє нам картина, яку подає, у своїх споминах, О. Лис. Він пише: „Наш товариш (з молочарської школи — прим. А. К.), Атанас Мидляк погодився бути організатором у Стрийщині, але скоро розчарувався і заявив Мудрикові: Андрію! я такої роботи не потягну; ходити пішки десятки кілометрів, спати по чужих хатах на лавці, їсти борщ і картоплю, переконувати людей про потребу організації, якої вони не розуміють — це понад мої сили. В мене 20-моргове господарство, пощо і нащо мені так бідувати”...¹⁹

І покинув нас Атанас — пише далі О. Лис — поїхав до своєї хати, до Рибник, пов. Бережани, а вся організаційна робота залишилася знова на плечах „твердого і впертого” А. Мудрика.

А. Мудрик, сам, „вперто” взявся до упорядкування Стрийщини до якої організаційно включено повіти Дрогобич, Самбір і Рудки. Ця округа мала стати, по Станисла-

вівщині, другою базою молочарської праці. Він, зараз же, весною, провірив усі молочарні і на місці, в кожному селі, учив т. зв. „молочарів” примітивних основ молочарства, переконуючи їх особисто, а також господарів-доставців молока, на окремих сходинах вечорами що це все робиться для їхнього добра, для їх особистої користі, для добра їхніх господарств, їхніх родин, їхніх сіл...

Це була дуже важка праця, якої не можна описати — її треба було бачити, пережити...

Виконуючи цю примітивну піонерську організаційно-молочарську працю, А. Мудрик, як фаховий молочар і кооператор, не вдоволявся малими тимчасовими успіхами, він увесь час мав перед очима великі промислові чеські та німецькі молочарні і, „вперто” думав про свою місію, про свою задушевну мрію-мету: пляново і ступнево допровадити наше кооперативне молочарство до того, щоб з малих сільських молочарень перейти в промислову форму великих продукційних одиниць, до молочарень з високою продукцією, з фаховим персоналом, бо це є основою рентабельності молочарського промислу та передумовою дістатися з нашим молочарським продуктом на широкий крайовий і заграничний ринок.

Цю свою мету А. Мудрик почав реалізувати вже в 1925 році, коли інсп. І. Федак відійшов до Львова, а його місце заняв в Дирекції Союзу інж. А. Палій, який попірав пляни А. Мудрика щодо організації молочарства взагалі, висуваючи рівночасно свій плян реорганізації самого Союзу.

У спільній співпраці й погодженні своїх плянів оба Андрії почали новий період історії українського кооперативного молочарства.

ЩАСЛИВИЙ ДЛЯ А. МУДРИКА 1925 РІК

У 1925 році „народився” модерний „Маслосоюз”, який себе оформив у поважну господарську крайову кооперативну централю, яка поширила свою господарську діяльність майже на цілу Галичину.

В різних повітах діяло вже 107 молочарень, які були членами РСУК, а з того 90 було вже членами „Маслосоюзу”. В Організаційному Відділі працювало вже 5 фахових техніків-молочарів, двох працювало в низових коопе-

ративах, а в Союзу працювало вже 23 особи, в тому два фахові агрономи.

Щасливим для А. Мудрика 1925 рік був не тільки переломовими подіями на терені кооперативної праці в Союзі, але в тому ж році він одружився і зачав своє щасливе родинне життя, яке позитивно впливало на його дальшу працю.

І про цю подію варто й треба сказати також кілька слів.

У наших монографіях, про наших громадських діячів, часто, із-за „скромності”, про родинне і подружнє життя майже не згадують, а це не правильно, бо подружжя — це таке таїнство, яке має великий вплив на життя і працю кожної людини.

Одружіння А. Мудрика, як і одружіння А. Палія, до речі майже в тому самому часі, мало великий і позитивний вплив на їх громадську працю взагалі.

А. Мудрик, крім праці в „Маслосоюзі”, багато уваги присвячував іншим громадським організаціям. Він часто бував на різних кооперативних нарадах Повітового Союзу Кооператив, що його очолювали тоді такі діячі, як адвокат д-р А. Герасимів, о. Константин Петрушевич, дир. Остап Луцький, о. Андрій Пеленський, Мануїл Павлюк, Іван Мусякевич, Іван Кузів, інж. Р. Стельмахів і інші. Щоб ближче пізнати українське середовище в Стрию він, у вільних хвиликах, вечорами, заходив і до Українського Касина „Бесіда”, де збиралися провідники місцевого громадського життя, Тут пізнав він провідників і діячів філій „Просвіти”, „Рідної Школи”, „Сільського Господаря”, а зокрема його цікавила молодь, що гуртувалася в „Пласті” та в „Соколі”.

При цій громадській і товариській праці А. Мудрик зустрівся з учителькою „Рідної Школи” в Стрию, панною Марійкою Середницькою, яка в тому часі була кошовою Стрийського Пластового Коша й головою III. Верховинської Пластової Облaсті (1921—1925), учительувала в народній школі Українського Педагогічного Товариства, а також вчила руханки в семінарі Рідної Школи і була пристійною дівчиною. Не диво, що молодий Андрій доцінюючи в молодій учительки настанову до громадської праці, яку сам любив, скоро в ній залюбився, а далі набрав відваги і освідчився, а коли панна Марійка освідчини

прийняла, то довго не думаючи обоє рішили пібратися. Їхнє вінчання відбулося 26 липня 1925 року. Вінчав їх у Львові, в Преображенській церкві, о. Домет Садовський.

Про родинне життя Мудриків згадаю ще пізніше, а тут хочу тільки підкреслити те, що впливало позитивно на працю А. Мудрика.

Марія Середницька-Мудрик була вдачою і громадською настановою подібна до свого мужа й тому могла багато йому допомагати своїми порадами, вирозумінням, а найважніше вміла створити теплу домашню атмосферу, яка так дуже потрібна громадським працівникам для відпруження.

Родина Середницьких була в Стрию відома. Батько Євген, залізничник, довгі роки працював як активний член Української Міщанської „Бесіди”, а мама, Марія, з родини Доскочів-Середницька, донька учителя Кирила Доскоча з Хотіня, коло Калуша, була дуже релігійна й національно свідомо українська патріотка і в такому дусі виховала своїх дітей: одного сина Михайла та чотири доні, найстаршу Марію, Антонію, Іванну і Володимирі. Син Михайло з восьмої класи стрийської гімназії добровольцем зголосився до Української Галицької Армії — згинув в „чотирокутнику смерті” в 1919 році. Дочки всі покінчили учительську семінарію УПТ в Стрию. Марія учителювала в Стрию і вийшла заміж за А. Мудрика, Антоніна і Іванна короткий час учителювали на Волині, а відтак у Польщі, а після війни із своїми чоловіками виїхали до Бразилії, де живуть і досі. Наймолодша Володимира, заміжня за інж. Р. Базилевичем, за підозру приналежности до УВО, була засуджена на 2 і ½ року тюрми, яку відсиділа в Бригідках у Львові в 1929-31 рр. За большевицьких часів була заслана до Казакстану, була деякий час з Уляною Любович, а відтак жила у Львові і там у 1964 р. померла.

Всі чотири сестри, по черзі, були провідницями жіночого Плстового Коша в Стрию і тому в пластових кругах говорено про „жіночу пластову династію” Середницьких у Стрию.

Андрій Мудрик у 1925 році попав у цю гарну родину і був дуже щасливий, бо і батьки дружини і сестри його любили, шанували і респектували за його доброту, працьовитість, дотепність серед родини та за успіхи в громадській праці. Марія, дружина, була добрим і невідступ-

ним його товаришем, часто гостювали в домі Середницьких, або Мудриків у Павлокомі. І саме ця родинна традиція статечних господарів-патріотів Мудриків у Павлокомі й висококультурне середовище родини Середницьких мали вплив на світогляд і простолінійність характеру А. Мудрика, якого ми пізнали, як „твердого” і послідовного діяча в громадській діяльності взагалі, в кооперативній праці зокрема.

Цей 1925 рік був мабуть, і найщасливішим роком у житті А. Мудрика.

„МАСЛОСОЮЗ” І ЙОГО ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА

А. Мудрик, як керманіч Організаційного Відділу, формально відповідав і за цілу організаційну структуру „Маслосоюзу” і тому, на цьому місці, коротко над нею спинемося.

Півтора року важкої і відповідальної праці обох директорів і їх помічників треба було, щоб із старого „Крайового Союзу Господарсько-Молочарського, що був майже повністю знищений війною, знова відбудувати цей Союз морально і матеріально та надати йому нової організаційної форми та нового змісту праці, а в парі з тим і знайти для нього нову назву, більш атрактивну для торговельного світа та більш сприйемливу для широкого загалу громадянства.

Це зроблено також у 1925 році, на надзвичайних загальних зборах Союзу, 18 червня змінюючи основно цілий статут і приймаючи для Союзу нову назву: „Крайовий Молочарський Союз „Маслосоюз”, кооп. з обмеженою відповідальністю в Стрию. Статут опрацювали оба директори, консультуючись із Ревізійним Союзом, точніше з інж. Є. Храпливим, що тоді очолював Молочарський Інспекторат РСУК.

Нова назва „Маслосоюз”, нова його Дирекція, нові фахові службовики і нові методи праці створили й нову модерну форму для цілого українського кооперативного молочарства на західноукраїнських землях.

Ще зроблено малі доповнення до цього статуту в 1926 році — додаткові постанови про Відділи Союзу, Контрольні Ради і Окружні З’їзди — змінено ще т. 14 статуту в 1929 році, підвищуючи висоту уділів у Союзі з

50.00 зл. на 100.00 зл. і останньо знесено додаткову відповідальність членів на відповідальність уділами в 1935 році, але основа цілої організаційної структури „Маслосоюзу” залишилася без змін, аж до кінця існування цієї славної установи.²⁰

Оцінюючи велику організаційну працю А. Мудрика та інж. А. Палія, треба хоч побіжно начеркнути, на основі оригінального статуту, головне завдання „Маслосоюзу”, пізнати його організаційно-торговельну структуру, щоб показати, який великий засяг праці намітили собі основоположники „Маслосоюзу” і на основі вислідів праці перевірити, чи вони цю намічену мету осягнули, або принайменше пробували осягнути.

Вже сама назва „Крайовий Молочарський Союз, Маслосоюз”, мала у собі щось притягаюче. У чужих мовах вона також була сприйнята. Наприклад в польській мові ця назва звучала: „Krajowy Związek Mleczarski „Masłosojuz”, spółdzielnia z odpowiedzialnością udziałami w Stryju”.

У чеській мові: „Zemský Mlékářský Svaz „Masłosojuz”, družstvo z ručením podílů ve Stryji”.

Німецькою мовою переложено: „Landesverband der Molkerei genossenschaften „Masłosojuz”, Genossenschaft mit der Anteilshaftung in Stryj”.

Англійський текст був: „Country Dairy Union „Masłosojuz”, Limited in Stryj”.

Французький переклад подано: „Société Regionale des Laiteries „Masłosojuz” Cooperative a reps. lim. à Stryj”.

Статутовим місцем осідку Союзу було місто Стрий, але фактичним осідком відразу намічено Львів, столицю Західної України. Союз міг основувати і удержувати свої Відділи та Експозитури, Склади, а також крамниці та різні свої агенції в других містах краю і за границею, згідно з постановами свого статуту і обов’язуючих законів (розуміється польських законів, бо він діяв на терені існуючої тоді польської держави).

Час існування Союзу був необмежений. Мета Союзу була: підносити господарство і заробіток своїх членів, з особливим узглядненням молочарського господарства, веденням спільних підприємств та підносити господарсько-культурний рівень союзних кооперативів і їх членів. Діяльність „Маслосоюзу” була обмежена тільки в користь своїх членів.

Щоб намічену мету досягнути, Союз мав:

— допомагати при творенні молочарських і других продукційних рільничих кооператив;

— допомагати членам виконувати їх статуту діяльність;

— закладати і удержувати взірцеві молочарні, зародові стайні та ферми для годівлі молочного скоту, домашніх звірят і дробу;

— уліпшувати пасовиська і сіножаті та поучувати своїх членів про управу кормових рослин, а зокрема для годівлі молочного скоту;

— закладати кооперативи, або окремі секції, контролю молочности;

— досліджувати всі пости науки і техніки на полі молочного господарства, рільничої продукції і культури та знайомити з ними своїх членів;

— провадити збут і перерібку сільсько-господарських та інших продуктів, особливо набілу, яєць, меду і т. п. артикулів і доставу молочарських машин і молочарського знаряддя;

— удержувати склади, магазини робітні і фабрики для постачання своїм членам предметів і приборів потрібних їм у господарстві;

— помагати своїм членам організувати і вести допомогові фонди на випадок загибелі худоби;

— приємавати капітали до обороту та уділювати кредиту;

— улаштувати наради членів об'єднаних кооператив і вести курси і школи для вишколу фахових працівників на полі молочарства і сільсько-господарської культури та удержувати фахові бібліотеки;

— видавати фахові часописи і книжки;

— всіма способами змагати до піднесення культури й доходовости господарств своїх членів, особливо на полі молочарства.

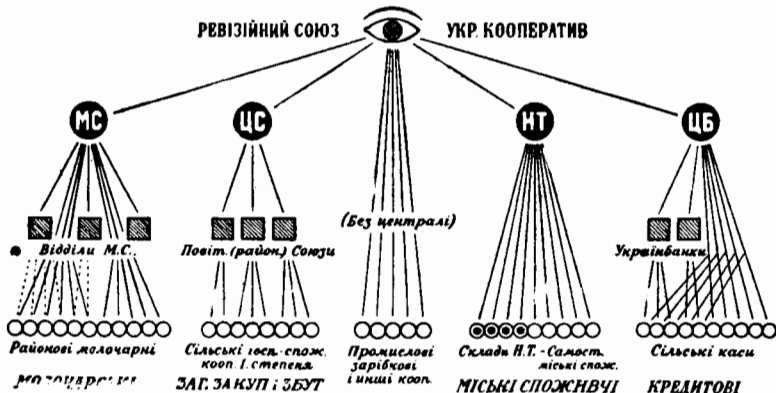
Членами Союзу могли бути тільки правні особи, в першу чергу Районові Молочарні (Р. М.), яких приймала Дирекція Союзу.

Районові Молочарні, а перед тим молочарські відділи при низових кооперативах — це були кооперативні клітини молочарської кооперації першого ступеня, а сам „Маслосоюз” був кооперативою другого ступеня. Українська молочарська кооперація в Галичині, між двома сві-

товими війнами, мала двоступеневу організаційну структуру: Районові Молочарні із своїми збірними молоком, або сметани і „Маслосоюз” із своїми Відділами і Складами.

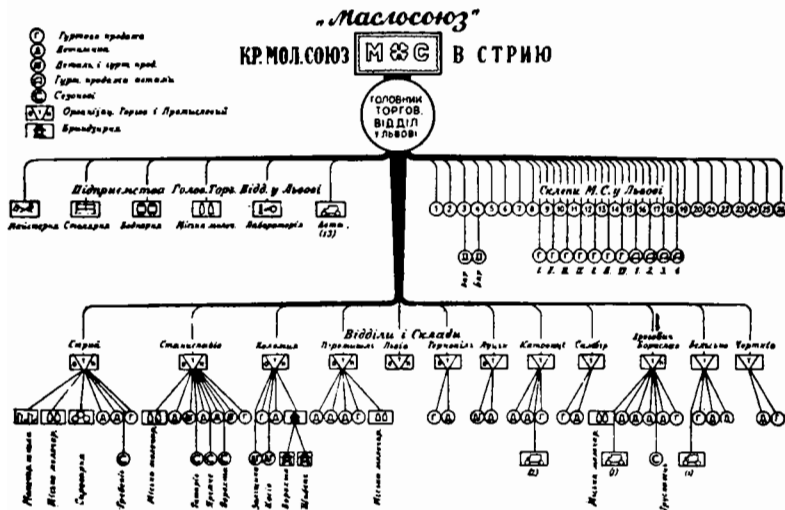
Організаційну схему української кооперації в Польщі та схему самого „Маслосоюзу”, його Відділів і підприємств, бачимо наглядніше на окремо поданих рисунках.

СХЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В ПОЛЬЩІ

Організаційна схема усіх видів української кооперації в Галичині, об'єднаної в Ревізійному Союзі Українських Кооперативів у Львові, до 1939 р. (З книжки А. Мудрика „Кооп. Катехизм”).

Пояснення до знаків: МС — „Маслосоюз”, ЦС — „Центросоюз”, НТ — „Народна Торговля”, ЦБ — „Центробанк”.

ОРГАНІЗАЦІЙНА СХЕМА „МАСЛОСОЮЗУ”
з його Відділами, крамницями та усіма підприємствами.
(З книжки А. Мудрика „Кооп. Катехизм”).

Усіма справами „Маслосоюзу”, як бачимо з 24 параграфу статуту, завідували такі органи:

- а) Дирекція,
- б) Надзінра Рада,
- в) Загальні Збори.

Про ролю і завдання тих трьох чинників буде ще згадка окремо.

Для успішного ведення організаційної і торговельної діяльності в цілому краю (точніше, на терені тодішньої польської держави — прим. А. К.), наші повоєнні реформатори, на основі короткої практики із станицлавівською філією, попали на добру думку, а саме, щоб на законно-статутівій базі (59 параграф статуту М. С.) основувати, в міру потреби і господарських спроможностей, в різних містах польської держави, а перш за все на терені західньоукраїнських земель, свої організаційні і торговельні Відділи.

Відділ мав заступати інтереси централі в точно означеній Дирекцією окрузі, а завідував Відділом назначений Дирекцією управитель, який мав назву начальника Відділу, а організаційними справами Відділу завідував назначений Дирекцією організатор-інструктор.

Не спиняючись довше над організаційною структурою „Маслосоюзу”, яка до речі була в той час дуже оригінальна й одинока в українській кооперації в Галичині практикована, скажу тільки, що саме ця організаційна чітка система поділу праці і відповідальности в усіх клітинах молочарської кооперації допомогла „Маслосоюзові” дуже скоро вирости в поважну і сильну центральну установу.

Щоб цю велитенську працю, намічену Дирекцією, належно виконати треба було її поділити на такі чотири основні сектори:

1. Організаційно-технічна та люстраційна поміч об'єднаним кооперативам — відповідальним за цю працю був дир. А. Мудрик.

2. Торговельна обслуга кооператив — збут молочарських миробів і доставка молочарського приладдя, потрібного для кооператив — це ділянка дир. А. Палія.

3. Технічно-інсталяційна обслуга кооператив — поради та поміч у замовлюванні та інсталяції молочарських машин, включно з будовою нових домів — був окремий референт, відповідальний перед цілою Дирекцією.

4. Агрономічно-ветеринарна освідомна праця в терені, між членами молочарських кооператив — вели її окремі господарські референти, агрономи і ветеринарні лікарі. згідно з пляном „Маслосоюзу”, або Районових Молочарень, узгідненим з централею, або філіями „Сільського Господаря”.

Очевидно, що цього великого завдання не могла виконати сама Дирекція „Маслосоюзу”, ані її найближчі співробітники, бо до цього треба було притягнути більшу кількість фахових, свідомих ідейних і відповідальних працівників, а завданням Дирекції було тих працівників для „Маслосоюзу” і кооперативних молочарень підняти, намітити їм реальний плян праці і допильнувати, щоб ця намічена праця, по всіх секторах, була належно виконана.

А. Мудрик, як і А. Палій, кожний у своєму секторі, у гармонійній співпраці та пов’язаності всієї праці в одну структуральну цілість, намічені спільно пляни виконували майже повністю, а остаточні осяги їх праці все були кращі, чим у намічених плянах.

І хоч знаємо, що ініціатором, організатором і мотором усієї праці в „Маслосоюзі” була Дирекція, зокрема оба наші директори, А. Палій і А. Мудрик, одначе цю їх працю провірювала і схвалювала Надзирна Рада „Маслосоюзу”, яку зива ж вибирали Загальні Збори, з поміж представників кооператив, членів „Маслосоюзу”, то нім спинимося над організаційною працею дир. А. Мудрика (про працю дир. А. Палія була мова в першій частині цієї книжки), коротко обговоримо ще ролю і завдання Загальних Зборів і Надзірної Ради „Маслосоюзу”.

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ „МАСЛОСОЮЗУ” — ЦЕ ПАРЛЯМЕНТ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОЧАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

Загальні Збори членів „Маслосоюзу” — це не були звичайні збори для полагодження правно-формальних справ, передбачених статутом.

Загальні Збори „Маслосоюзу”, це був радше Конгрес Української Молочарської Кооперації, який авторитетно, як найвищий законодатний орган цього важного господарського сектора, розглядав і вирішував всі важливі справи, які відносилися не тільки до самого „Маслосоюзу”, але до всієї української молочарської кооперації на західньоукраїнських землях.

За весь час існування Молочарського Союзу відбулося 28 загальних зборів. Перші відбулися 26 вересня 1907 року в Стрию, а останні перед другою світовою війною, 27-мі з черги, відбулися 14 квітня 1939 року, в залі Т-ва „Молода Громада” у Львові, при вулиці Костюшки ч. I а I. поверх. Останні „воєнні” загальні збори 28-мі з черги і останні взагалі, відбулися 26 червня 1942 року, також у Львові, в домі Рев. Союзу Українських Кооператив, при вул. Технічській ч. I.²¹

Звичайні Загальні Збори скликувала Надзвірна Рада, звичайно на пропозицію Дирекції в перших чотирьох місяцях по закінченні ділового року, а надзвичайні, коли цього вимагали потреби Союзу.

На Загальні Збори „Маслосоюзу” Дирекція приготувала докладний друкований звіт, який на вступі подавав особовий склад Надзвірної Ради. Контрольної Комісії і Дирекції та їхні відповідальні функції а відтак слідувало рахункове звітження, а далі звіти з попередніх Загальних Зборів і звіти за діловий рік Надзвірної Ради Контрольної Комісії та основний звіт Дирекції, що поділявся на дві частини: торговельно - адміністраційний (відповідальність дир. А. Палія) і організаційно-технічний, з переглядом праці Районових Молочарень (відповідальність дир. А. Мудрика).

Друковані звіти (звичайно в „Кооп. Молочарстві”) розсилалося всім кооперативам 2—3 тижні перед зборами щоб делегати могли своєчасно познайомитися із станом своєї централі і на збори приїхати з готовими проектами, плянами чи побажаннями. Організація зборів „Маслосоюзу” скоро стала зразком для інших кооперативних централей в Галичині. Зборами майже все проводив голова Надз. Ради, яким був останніх 18 років інж. Ю. Павликовський.

Він відкриваючи збори, виголошував вступне слово, яке було справжнім „експозе” голови української кооперації що вказував як нам бути і як нам діяти. Наприклад, після паціфікації в 1930 році, на Заг. Зборах у 1931 році, весною, інж. Ю. Павликовський на всі закиди польського уряду на адресу української кооперації, а зокрема молочарської, відповів дуже річево: „...,слід ствердити, що наша організація („Маслосоюз” і українські кооп. молочарні — прим. А. К.) не є лише комерційною установою,

яка лише торгує маслом. Ми хочемо реформувати селянське господарство. Хочемо приспособити його під оглядом молочарства так, щоб не лише для торгівлі одержати добрий продукт, але щоб через торгівлю збільшити дохід нашого селянства, а збільшуючи його матеріальні надбання, дбати також і про його духову культуру”.²²

Інж. ЮЛІАН ПАВЛИКОВСЬКИЙ,
голова Надзірної Ради „Маслосоюзу”
в рр. 1926-44

Загальні Збори мали великий вплив на організацію праці „Маслосоюзу”, бо згідно із статтею 44 статуту, вони:

— вибирали на три роки Надзірну Раду, яка в свою чергу іменувала Дирекцію, що кермувала всією працею Союзу,

— визначували найвищу суму зобов'язань Союзу та висоту кредиту для своїх членів-кооп. молочарень.

— схвалювали рахунковий звіт, звіти всіх завідуючих органів і бюджет,

— рішали про розподіл баянсової надвишки, або покриття можливих втрат,

— одобрювали діяльність Дирекції і Надзірної Ради, або потягали їх до відповідальности,

— рішали про зміни чи доповнення статуту та про всі інші важні справи, які не були з компетенції Дирекції чи Надзірної Ради.

Найважливішою функцією Загальних Зборів було, крім схвалювання „законів” для кооп. молочарства, виховати в демократичному дусі нових кооперативних провідників, які присвоїли б собі парламентарні звичаї, яких інші народи вчать у своїх законодавчих палатах. На ці форми і звичаї особливу увагу звертав інж. Ю. Павликовський, довголітній сенатор до польського сенату, голова Ради РСУК та провідний громадський і політичний діяч. Звер-

тали на це увагу і оба директори, А. Палій і А. Мудрик, які по черзі складали свої звіти і відтак на всі питання давали відповіді. Від того „виховного” звичаю зроблено відступ тільки на останніх, ще нормальних, загальних зборах 14 квітня 1939 року, що бачимо зі звіту.²³

На цих зборах, відчуваючи вже грозу війни, присутні діячі української молочарської кооперації, висловили довір'я свому проводові мовчазним прийняттям всіх звітів, а саме: після звідомлення голови Надз. Ради інж. Юліяна Павликовського, звітів інж. А. Палія і дир. А. Мудрика, за Дирекцію, звіту О. Андрійовича за Контрольну Комісію та звіту інж. Олександра Зибенка із ревізії РСУК і по відчитанні дир. А. Мудриком поревізійного письма РСУК, до слова зголосився д-р Ілля Карапінка, представник Р. М. в Калуші, який заявив: „... треба нам відступити від звичаю всіх попередніх зборів, на яких у дискусії над звітами забиравало слово цілий ряд босідників. Усі делегати знають стан кооператив і їх праці з докладних звідомлень і стоять на становищі, що плян праці намічений Централю треба виконати, ідучи за гаслом, що його кинув один з директорів: „працювати і слухати!”.

А далі промовець робить внесок, щоб усі звіти, рахункове замкнення і балянс схвалити без дискусії і уділити абсолюторію Надзірній Раді і Дирекції Союзу. Цей внесок збори прийняли аклямацією.

Після цього, на пропозицію Комісії-Матки (номінаційна комісія) в складі інж. О. Мельникович, Я. Матвісів і Г. Лесюк, одноголосно, на місце вильосованих членів до Надзірної Ради обрано інж. Ю. Павликовського, о. Євгена Давидовича (пароха Ожидова, коло Бродів) і Олександра Атановського (з Отинії), а на заступників Яцка Гуньовського (з Дідилова) і Корнила Вишневецького (Уїздці, на Волині).

Бюджет, що його реферував інж. А. Палій, також схвалено одноголосно.

Під кінець було кілька питань організаційно-технічного змісту. На ці питання відповідав дир. А. Мудрик.

Закриваючи збори, інж. Ю. Павликовський, у кінцевому слові підмітив, що однозгідність у всіх постановах цих зборів — це вислів пошани і подяки свому кооперативному проводові, що є великою заохотою до дальшої праці для народу серед невідрадних умовин сучасної доби.

Збори в 1942 році — це типово „воєнні” збори, які крім формального схвалення всіх звітів, доповненням Надзірної Ради і перенесення Централі із Стрия до Львова, не тільки фактично, але і формально, не мали вже того „кооперативного духа, що передвоєнні збори, хоч голова і члени Надз. Ради, члени Дирекції та представники кооперативних молочарень були ті самі, але умовини праці були вже зовсім інші... воєнні.

НАДЗІРНА РАДА ТА КОНТРОЛЬНА КОМІСІЯ „МАСЛОСОЮЗУ”

Для нагляду і провірювання діяльності Дирекції „Маслосоюзу” та для вирішування важливих справ, застережених статутом, загальні збори членів, більшістю голосів вибирали, з поза членів Дирекції і службовиків, дев'ять-членну Надзірну Раду і трьох заступників на час трьох років.

До важніших обов'язків Надзірної Ради належало (статті 33—39 статуту):

— вибирати членів Дирекції та їх заступників, а в разі потреби їх усувати (до I-ої світової війни, і зараз після війни, Дирекцію вибирали Заг. Збори);

— визначувати винагороду за працю членам Дирекції;

— остаточно вирішувати справу неприйнятих і виключених членів;

— рішати про купно, або продажу нерухомого майна та відкриття нових, чи закриття існуючих підприємств Союзу;

— вибирати з поміж себе Контрольну Комісію для нагляду й перевірки діловодства і книговодства Союзу;

— скликати звичайні, або надзвичайні Загальні Збори, Окружні З'їзди та предклатати Загальним Зборам провірені річні звіти, баянс і робити пропозиції щодо розподілу баянсової надвишки, покриття втрат, а також схвалювати бюджет і службові правильники для працівників Союзу.

Члени Надзірної Ради відповідали особисто і солідарно за шкоди заподіяні Союзом, що могли статися в наслідок занедбання їх обов'язків. Загальним зборам прислуговувало право кожночасно, коли до цього була б при-

чина, більшістю $\frac{3}{4}$ присутніх членів на загальних зборах, відкликати цілу Надзірну Раду, або поодиноких її членів і зарядити нові вибори.

Ця пов'язаність залежності Надзірної Ради від Загальних Зборів, Дирекції від Надзірної Ради, а службовиків від Дирекції прийнялася відтак у цілій системі української молочарської кооперації і вона себе повністю виправдала. Був чітко визначений поділ праці і відповідальності і кожний орган мусів бути живий, бо ця відповідальність змушувала його до дії.

За весь час існування „Маслосоюзу” не треба було будь кого відкликати з Надзірної Ради, бо вона стояла все на висоті своїх завдань і обов'язків, дуже уважно провірювала і стимулювала діяльність Дирекції та у співпраці з нею, своїми радами і рішеннями, допомагала Дирекції практично розв'язувати найбільш складні проблеми успішно.

ДИРЕКЦІЯ , МАСЛОСОЮЗУ”

Виконним органом „Маслосоюзу”, що ним керував, завідував його майном, намічував плян праці та цей плян реалізував і репрезентував Союз на зовні, була Дирекція, в складі трьох членів і двох заступників, що їх вибирала, або відкликувала Надзирна Рада більшістю голосів, голосуючи картками на кожного члена окремо (статті 26—32 статуту).

Всі члени Дирекції були між собою рівні щодо прав і обов'язків а щоб не було між поодинокими членами Дирекції ніяких непорозумінь щодо компетенцій їх діяльності і відповідальності, Надзирна Рада сама визначувала точно їх обов'язки і відповідальність (статті 30—31 статуту), наділяючи одного правом проводити засіданнями Дирекції.

В засаді, Дирекція полагоджувала всі справи Союзу, згідно з постановами закону і статуту, колегіяльно на своїх засіданнях. Один із директорів, або окремий секретар із рішень Дирекції списував протокол, який підписували всі присутні на засіданні члени Дирекції.

Члени Дирекції відповідали, згідно з постановами статуту, кожний особисто і всі разом солідарно за всякі шкоди заподіяні з їх вини Союзові, за невиконання при-

писів статуту, за занедбання поручень Надзірної Ради і Загальних Зборів і за всякі переступлення постанов діючих законів.

Особовий склад Дирекції „Маслосоюзу”, розподіл праці та відповідальности на поодиноких членів, в рр. 1925-39 був такий:

Інж. Андрій Палій завідував адміністраційними і торговельними справами.

Андрій Мудрик завідував організаційними і персональними справами.

Ольга Бачинська завідувала книговодством Союзу.

Заступниками членів Дирекції в тому часі були Олекса Лис і інж. Михайло Хронов'ят.²⁴

Відтак на місце Ольги Бачинської покликано формально до Дирекції інж. М. Хронов'ята, який фактично цю функцію сповняв ще від 1937 року, коли О. Бачинська перейшла на емеритуру, яку одержала від Суспільної Убезпечальні. На другого заступника, на місце інж. М. Хронов'ята, покликано Тому Котика, начальника Торговельного Відділу у Львові, а функцію головного книговода перебрав від О. Бачинської інж. Роман Вітковицький.

Ця Дирекція в розвитку українського кооперативного молочарства в Галичині створила окрему добу — маслосоюзну добу. Її піонерську роботу на полі кооперативного молочарства можна порівняти хіба до ролі „рочдельських ткачів” в Англії, або до ролі Василя Нагірного в розбудові Народної Торговлі і споживчої кооперації в Галичині чи до ролі „артільного батька” М. В. Левитського на східньоукраїнських землях до першої світової війни.

Оцінюючи ролю Дирекції „Маслосоюзу”, зокрема працю інж. Палія і А. Мудрика, треба було б основно перестудіювати і навітлити господарське підложжя на якому вони розгорнули свою працю, вислідів якої не можна міряти ані сумою торгів „Маслосоюзу”, хоч вони на свій час були імпазантні, ані кількістю продукції, яка також була рекордовою в історії нашої кооперації, але треба було б знайти нематеріальну суспільно-громадську міру оцінки цієї роботи, що вони її проробили на полі реорганізації не лише українського молочарства, але і українського хліборобства взагалі. Це ж бо вони зробили перший практичний натиск на агрономічно-годівельну осві-

домну роботу, підтримуючи спершу морально і матеріально таку працю „Сільського Господаря”, а далі включаючи цю роботу в засяг праці Районових Молочарень, як одну з головних основ цілого молочарства.

Оба директори, А. Палій і А. Мудрик, не задовольнялися лише наглядом над працею в Централі і Відділах „Маслосоюзу”, але дуже пильно сліdkували за кожною окремою молочарнею, за їх збірнями, за роботою кожного члена управи, чи молочаря-техніка в молочарні. Особливо дир. А. Мудрик — він же був директором організаційних і персональних справ — дуже пильно реєстрував, у своїй т. зв. „чорній книзі”, всі позитивні та негативні потягнення службовиків „Маслосоюзу” і Районових Молочарень, чи то на основі власних спостережень, чи на основі звітів організаторів і люстраторів „Маслосоюзу”, які дуже точно провірювали кілька разів до року, працю усього персоналу Районових Молочарень. На основі таких провірок Дирекція „Маслосоюзу” видавала завідувачим органам Р. М. цілу низку різних доручень і порад, а далі, залежно від контролю, схвалювала їх роботу, або осуджувала та вимагала негайних змін.

Коротко кажучи, Дирекція „Маслосоюзу” працювала для українського кооперативного молочарства так, як працюють добрі батьки над вихованням своїх власних дітей. Дир. А. Мудрик, у цьому відношенні, був особливо дуже послідовний, працю поодиноких працівників оцінював дуже строго і вимогливо, але і справедливо.

Самозрозуміло, що цей імпазантний розвиток українського кооперативного молочарства в Західній Україні між двома світовими війнами, це вислід великої збірної праці всіх членів і працівників „Маслосоюзу” і Районових Молочарень, тобто начальників Відділів, організаторів і люстраторів „Маслосоюзу”, а особливо управ і надзірних рад, техніків і молочарів Районових Молочарень, а далі агрономів, ветеринарних лікарів, торговельних референтів, експедієнтів і експедієнок та всіх інших службовиків-працівників „Маслосоюзу” і Районових Молочарень. Без їх праці і співпраці найкраща Дирекція „Маслосоюзу” нічого не вдіяла б. Це правда. Але ще більшою правдою є факт, що без доброго проводу найкращі робітники нічого не можуть зробити. Незаперечною правдою є, що всю цю велетенську працю української молочарської ко-

операції плянувала і нею вмiло кермувала Дирекція „Маслосоюзу”.

Ми знаємо, що молочарні, які з будь яких причин вилмлювалися з під опіки „Маслосоюзу”, тобто відмовлялися виконувати доручення Дирекції „Маслосоюзу”, скоро заникали і завмирили.

Сьогодні, з перспективи років, можемо смiло заризувати твердженням, що без цієї напpавду добре дiбраної Дирекції, точніше кажучи, без А. Палія і А. Мудрика, кожний по своїй спеціальності, які своє знання, свій досвід і всі свої сили віддали на службу українського кооперативного молочарства, наше повоєнне кооперативне молочарство було б ще довго ниділо в примітивному вигляді і ледве чи було б взагалі відіграло якунебудь ролу у розвитку нашого народнього господарства і в розвитку цілої системи української кооперації в Західній Україні.

Не спиняючись довше над працею цілої Дирекції „Маслосоюзу” — про працю інж. А. Палія знаємо з першої частини цієї праці, а працю О. Бачинської описано в окремії монографії²⁵ — тут спинимося ще окремо над організаційною працею дир. А. Мудрика, якої досі ніхто не пробував проаналізувати та належно оцінити, хоч від цієї саме організаційної праці, у великій мірі, залежала доля „Маслосоюзу”, „бути, або не бути” йому справжньою централею українського кооперативного молочарства. Від організаційного хисту й фахово-технічного знання самої суті молочарства залежало, чи можна буде з кількох примітивних сільських молочарень, навіть не самостійних кооператив, тільки відділів бідних і не все вдало зорганізованих сільських кооператив, збудувати і розбудувати велику, самостійну та модерну українську молочарську кооперацію, з модерними великими мурованими будинками і модерними молочарськими машинами та першоякісними молочними продуктами, які дорівнювали б, а то й перевищали найкращі західноєвропейські молочні вироби, щоб здобути для себе ринок збуту, не маючи в першому етапі своєї праці дослівно нічого, ні фондів, ні фахового персоналу, ні молочарських машин, а свою роботу зачали в централі за позичених 50 дол., які зужито на відчищення будинку.

Від порядкування і чищення централі та низових кооператив нова дирекція Союзу розпочала свою організаційну працю.

ОРГАНІЗАЦІЯ ВІДДІЛІВ ,МАСЛОСОЮЗУ”

Розгортаючи організаційну та торговельну діяльність Союзу, вже в першому році своєї праці, оба директори побачили — А. Мудрик у організаційно-технічній, а інж. А. Палій в торговельній ділянці — що ні один з них фізично довго не витримає, коли не будуть мати більше повноцінних помічників, бо ні один із них не міг сам всюди бути, все сам робити, чи навіть все перевірити, що, де і як треба робити. В тому часі А. Мудрик взяв на себе обов'язок шукати для Союзу і для молочарень фахових працівників, а як їх не буде, то треба буде їх вишколювати в Союзі. Персональні справи Союзу залишилися в руках дир. А. Мудрика до кінця існування „Маслосоюзу”. Це не значить, що і дир. А. Палій цією проблемою не цікавився і не допомагав А. Мудрикові у підборі персоналу. Не маю, на жаль, евіденції як і хто та коли був прийнятий на працю з поміж цілого штабу працівників „Маслосоюзу” і тому обмежусь, відтак, на іншому місці, вичисленням найважливіших, яких імена мені відомі із приватних записок дир. А. Мудрика, зроблених ним вже на еміграції в Німеччині в 1946 році.

Другою проблемою, яку треба було розв'язати зараз, на початку відновленої праці Союзу, це треба було знайти і устійнити якусь практичну організаційну форму праці для самого Союзу і для низових молочарень.

Оба директори погодилися, що треба зачинати реорганізацію кооперативного молочарства від централі в Стрию. Однак відразу побачили, що кермувати цілим молочарським рухом із Стрия буде дуже важко, майже не можливо.

Маючи однак досвід із Станиславівською „філією Союзу”, вони попали на добру думку, що для успішної розбудови українського кооперативного молочарства в Галичині треба такі „філії”, у формі Організаційних і Торговельних Відділів, творити по всіх більших містах західньоукраїнських земель.

Відділами мала завідувати Централь через своїх службовиків, а це: начальника іменованого Дирекцією, організатора і помічного персоналу.

Такі Відділи створено на пробу вже в 1925 році, за-раз по першій зміні статуту „Маслосоюзу”. В першу чер-гу перетворено станиславівську Філію Союзу на Відділ, відтак основано, з тим самим заміром, Торговельну Ек-спозитуру у Львові, яку відтак переіменовано на Відділ та засновано новий Відділ у Перемишлі (в місяці серпні 1925 р.).²⁶

Коли ж спроба з Відділами показалася практичною і корисною, переведено постанову про нову зміну статуту в цілості і цю постанову зареєстровано в Окружному Су-ді в Стрию 7 вересня 1926 р. Тоді до статуту „Маслосою-зу” додано т. зв. „Додаткові постанови про Відділи Со-юзу, Контрольні Ради і Окружні З’їзди” — тт. статуту 59—66.

У 1927 році після зміни статуту, Торговельну Експо-зитуру у Львові зареєстровано в суді як Головну Торго-вельну Агентуру, при якій був і осідок Дирекції.

Відтак засновано Відділи, або Склади: в Самборі в червні 1926 р., в Коломиї в жовтні того ж року, в Дрого-бичі в квітні, а в Тернополі в серпні 1927 року, в Луцьку на Волині в червні 1928 року, в Катовицях у Польщі в липні 1929 року, в Бельську в квітні 1932 року, а вкінці в Чорткові в 1933 році.²⁷

Ще створено чисто Організаційні Відділи в Сокалі і в Рудках ,але по зареєструванні Відділів у Львові і Сам-борі та по закінченні організації кооп. молочарень у тих округах, ці Відділи зліквідовано, а їх терен діяльності розділено між Організаційні Відділи у Львові і Самборі.

У 1939 році „Маслосоюз” мав 9 Відділів і 3 Склади, а саме: 6 Відділів працювало на терені Галичини (Стрий, Львів, Станиславів, Перемишль, Коломия і Тернопіль), один на Волині (Луцьк) і два в Польщі (Катовиці і Бельськ). Склади, тобто філії найближчих Відділів, дія-ли в Самборі, Дрогобичі і Чорткові.²⁸

Не будемо тут застановлятися над працею Торговель-них Відділів — це зроблено на іншому місці — спинимо-ся одначе над працею Організаційних Відділів.

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПРАЦЯ „МАСЛОСОЮЗУ” ПІД ПРОВОДОМ А. МУДРИКА

Організаційна праця „Маслосоюзу” — це була праця окремого Організаційного Відділу, чи точніше кажучи

Організаційних Відділів, якою безпосередньо завідував і керував дир. А. Мудрик.

Організаційна праця „Маслосоюзу” належала до найважливіших ділянок праці, бо вона мала за завдання не тільки творити і контролювати нові клітини українського кооперативного молочарства, але її найголовнішим завданням було з тих малих, часто роз’єднаних, клітин створити один суцільний, суспільно-господарський рух, що мав би ясну програму дії, строгу систему, організаційно-торговельну і виробничу дисципліну, щоб надати цілому рухові пляномірність і свідомість свого буття. А працівники цього Відділу, організатори-техніки, як сама наз-

АНДРІЙ МУДРИК
(світлина з 1928 року)

ва вже вказує, це були люди, що мали на місцях, в терені, ці завдання організаційної праці проводити практично в дію. Вони були наче продовженням рук і мізку дир. А. Мудрика, його найближчими співробітниками, дорадниками і виконавцями всіх плянів.

Коротко кажучи, Організаційний Відділ виконував таке завдання, яке виконує в кожній армії генеральний штаб армії, тобто визначував керівну лінію наступу, або оборони в конкретних умовах дії на кожному етапі своєї праці. І тому над цією працею, яка була головною для А. Мудрика, спинимося дещо докладніше й довше.

Перший Організаційний Відділ, який послужив відтак зразком для організації усіх Організаційних Відділів, був Організаційний Відділ у Станиславові, що його оформили перші організатори повоєнного кооперативного молочарства, Андрій Мудрик і Олекса Лис з кінцем 1923 року. Досвід цей примінено в наступних роках у централі в Стрию, а далі й при організації найбільшого Організаційного Відділу у Львові.

До праці поодиноких Організаційних Відділів належало:

- організувати нові молочарські кооперативи,
- реорганізувати старі головно дрібні сільські молочарні, або молочарські відділи других кооператив на самостійні більші молочарні, які згодом названо „Районовими Молочарнями”,

- підготовляти ґрунт для злиття (фузії) малих молочарень у великі з метою зменшити кошти виробництва та адміністрації,

- переводити технічно-виробничі перевірки молочарень, даючи на місцях практичні поради, як поправити якість сирівця, яким для молочарень було молоко від різних сільських корів, якими ніхто цілими роками не займався. (ні добором раси, ні раціональною годівлею), а далі як поправити технічно якість масла, що було головним продуктом української молочарської кооперації, а також впроваджувати на ринок інші молочні вироби,

- переводити господарські перевірки (люстрації всіх книг) цілої господарки кооператив, щоб частою контролею господарського стану не допустити до балянсових втрат,

- інструктувати технічно-молочарський і бюровий персонал, наладнуючи на місцях зразу все діловодство та книговодство кооперативних молочарень згідно з устійненим пляном книговедення,

- допильновувати, щоб кооперативи на час складали свої місячні звіти, з точною місячною калькуляцією коштів продукції, адміністрації і торговельних коштів з точно устійненою ціною виплат за молоко, згл. за т. зв. „товщеву одиницю” в молоці і ці свої звіти своєчасно пересилати до „Маслосоюзу” і Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові для перевірки,

- допомагати у складанні чверть-піврічних і річних балянсів,

- переводити різні господарські наради, загальні збори, фахові молочарські, або господарські курси і т. п.

Про працю Організаційного Відділу знаю з власного досвіду, бо кілька років мав я щастя працювати в Організаційному Відділі „Маслосоюзу”, під „твердою” рукою А. Мудриука, який в кожному організаторові хотів бачи-

ти фахового інструктора молочарства доброго книговода-люстратора, ідейного кооператора, пропагатора кооперативних ідей, що знав історію та теорію кооперативного руху, а також вимагав хоч загального знання про годівлю рогатої худоби та взагалі мав знання про потреби сільського господарства.²⁹

Коротко кажучи, організатор „Маслосоюзу” мусів бути добрим техніком-молочарем, книговодом, годівельником, учителем і виховником для низових кооператорів. І на диво, А. Мудрик, таких людей знаходив і при їх допомозі намічену для Організаційного Відділу працю успішно виконував.

Організаційний Відділ „Маслосоюзу” розбудовувався рівномірно із розбудовою цілого українського кооперативного молочарства. Наприклад у 1926 році, як читаємо у звіті Ревізійного Союзу Українських Кооператив, в Союзі працювало, в тому часі 5 фахових організаторів і двох інженерів-агрономів, які відбули 130 поїздок у різні місцевості, де улаштовували курси для вишколу молочарів, відбували збори й наради, переводили технічні та господарські перевірки діяльності молочарень а рівночасно організували нові, або реорганізували існуючі молочарні згідно з наміченим планом.³⁰

Вже у 1926 році терен Галичини поділено на організаційні райони праці й таких районів було сім, а саме:

Стрийський район охоплював	28	молочарень,
Львівський район охоплював	41	”
Перемиський район охоплював	10	”
Станіславівський район охоплював	16	”
Самбірський район охоплював	18	”
Рудецький район охоплював	7	”
Тернопільський район охоплював	12	”
Разом Орг. Відділ обслуговував	<u>132</u>	молочарні.

Не місце тут входити в деталі самої праці Організаційного Відділу, його керманіча та поодиноких організаторів, бо сам Організаційний Відділ мав у різний час різний персональний склад і, відповідно до умов, мав різні специфічні завдання. Все ж таки варто, хоч статистично показати величину і різnorodність цієї праці. Це зробимо на прикладі двох найбільш активних років, що замикають одну декаду праці, а саме з рр. 1928 і 1938.

У тому періоді часу оба директори „Маслосоюзу” — інж. А. Палій і А. Мудрик — були найбільш активні у своїй роботі, а продуктом тієї активності був організаційний і торговельно-господарський ріст „Маслосоюзу” і молочарень.

Організаційний Відділ „Маслосоюзу”, під проводом А. Мудрика та його дуже здібного та меткого заступника, інж. М. Хронов'ята, в тому десятиріччю виконав велетенську працю, якої не можна ніяк зміряти, бо нема такої міри, щоб міряти суспільно-громадську працю ідейних працівників, які всю свою істоту втілювали в цю працю. Я тільки згадаю, що був це час „реформації” кооперативного молочарства з примітивного сільського дрібного виробництва на нове модерне, велике організаційною формою, змеханізоване, або принайменше на половину змеханізоване виробництво. Це був час т. зв. „районізації” і ґрунтовної реорганізації, час запровадження в Польщі нового молочарського закону, спрямованого в першу чергу на знищення наших молочарень, ставлячи до них великі технічно-санітарні вимоги, яких не примінювано так реґористично до польських молочарень як до наших, це був

Інж. МИХАЙЛО ХРОНОВ'ЯТ,
Начальник Організаційного
Відділу „Маслосоюзу”
у Львові і член Дирекції

час „пацифікації” і свідомого нищення матеріяльних і культурних надбань українського народу в Галичині й треба було з дуже великою посвятою працювати, щоб встоятися проти польського наступу і щоб виконати намічений плян праці з метою нормального росту і розвитку своєї господарської сили. Організатори „Маслосоюзу” в тому періоді часу працювали як справжні „апостоли”, мандруючи з міста до міста, із села до села, від одної молочарні до другої, щоб на місцях постійно провірювати роботу та заохочувати місцевих провідників до витривалости та постійної активності.

**З'ЌЗД ОРГАНІЗАТОРІВ-ЛЮСТРАТОРІВ „МАСЛОСОЮЗУ”
І АГРОНОМІВ У ЛЬВОВІ 1936 Р.**

Перший ряд зліва: інж. М. Хронов'ят (Львів), інж. О. Рейнарович (Стрий), інж. В. Котик (Перемишль), інж. О. Зибенко (РСУК, Львів), дир. А. Мудрик, інж. Ліда Колтунюк (С. Г., Львів), Оріся Шипайло (Львів), інж. Г. Йовик (Львів), В. Трачук (Чортків), Я. Курилюк (Коломия), д-р Д. Легкун (вет. лікар). Другий ряд: Б. Чехут (вет. лікар), інж. Оксана Дучимінська (С. Г. Львів), інж. Р. Голод (С. Г. Львів), інж. П. Зелений, (С. Г. Львів), Р. Лехицький (вет. лікар Львів), М. Мазурок (Станиславів, П. Сікач (Стрий), інж. О. Буя (Львів), І. Левицький (вет. лікар). Третій ряд: ? А. Качор (Львів), ? ?, М. Денисюк (Львів), ?, інж. І. Лапчук (С. Г. Львів), Т. Балко (Тернопіль).

У 1928 році в Організаційному Відділі, чи точніше Відділах, працювало дев'ять організаторів-інструкторів, а до 1938 року число організаторів зросло до 16 осіб. І так: у Львові працювало 7 осіб, в Стрию 2 особи і по одному організаторові мали Станиславів, Чортків, Коломия, Тернопіль, Самбір, Перемишль і Луцьк. У 1938 році Організаційний Відділ працював у такому особовому складі: Андрій Мудрик — керманіч Відділу і директор „Маслосоюзу”, інж. Михайло Хронов'ят — заступник керманіча Відділу і директор „Маслосоюзу”, крім цього у Львові працювали ще д-р Василь Лопатнюк, інж. Осип Буя, інж. Гриць Йовик, Володимир Войчак і Оріся Шипайло. У Стрию були Петро Сікач і інж. Омелян Рейнарович, в

Станиславові працював Микола Мазурок, в Чорткові Василь Трачук, в Коломиї Ярослав Курилюк, в Тернополі Теофіль Балко, в Перемишлі інж. Василь Котик і в Самборі Андрій Качор. В Луцьку роллю організатора виконував начальник Відділу, яким останньо був Роман Клос.

Кожний організатор, згідно з пляном дир. А. Мудрика, обов'язаний був бути в терені свого району принайменше 150—180 днів у році, а то й більше. Найбільше треба було робити організаційно-технічних поїздок. Для ілюстрації наведемо цифри за 1928 і 1938 роки, а саме:³¹

Рід поїздок:	Кількість поїздок:	
	1928 р.	1938 р.
Технічних	338	77
Організаційних	210	296
Люстраційних	31	77
Торговельних	27	2
Інших	40	882*
Разом	646	1,334

У 1928 році на організаційну працю витрачено 1.230 днів, а в 1938 році на ту ж організаційну роботу зужито 2,058 днів.

Організатор „Маслосоюзу” перевіряє пробки молока в лябораторії Р. М. в Ременові (коло Львова).
 Зліва: А. Качор, орган. М. С., М. Салаяк, молочар Р. М., Оля Макітра і Марійка Мацех — практикантки

* Як росли потреби організаційної роботи, вказують спеціальні поїздки в 1938 році. З 882 т. зв. інших поїздок було: 96 анкет (нарад) з членами Р. М., 108 загальних зборів, 34 конференцій (звичайно з провідниками Р. М.), 20 поміч у зладженні балансів, 97 технічно-будівельних, 391 ветеринарних (лікарська поміч і освідомні курси про здоров'я худоби), 64 агрономічних і 72 різних.

У 1938 році Організаційний Відділ обслуговував 121 Районових Молочарень, які мали 1,298 збірних пунктів молока, або сметани тобто до організаційної обслуги було 1,419 молочарських підприємств, не враховуючи Р. М. на Волині.

В останніх п'яти роках, перед другою світовою війною, Орг. Відділ обслуговував таку кількість Р. М. і їх збірень:³²

Рік:	Кількість:	
	Р. М.	Збірень
1934	119	1,142
1935	115	1,221
1936	120	1,467
1937	120	1,327
1938	121	1,298

Кожного року організовано нові Р. М., але рівночасно ліквідовано малі і нерентабельні і тому стан Р. М. майже не змінявся, але їх продукційна та фінансова сила постійно зростала. Подібно малася справа із збірними молоком і сметани, яких число маліло з огляду на великі інвестиційні кошти для модерного урядження, але засяг їх обслуги постійно поширявся.

Організаційний Відділ увесь час дуже тісно співпрацював з усіма Торговельними Відділами, а зокрема з Головним у Львові, що його очолював інж. А. Палій, а його заступником був, дуже працьовитий і солідний фахівець. Тома Котик. Не менш близько співжили Організаційний Відділ з Головною Лябораторією „Маслосоюзу”, що її провадив інж. д-р Володимир Лукашевський надзвичайно добрий хемік і молочар, при тому дуже скромний — згинув у Відні в 1945 році, під кінець війни, підчас летунського бомбардування міста. Самозрозуміло, що всі організатори були все в контакті з головним книговодом „Маслосоюзу”, інж. Романом Вітковицьким — дуже добрий економіст і калькулятор — у книговодстві працювали все 6—10 осіб. Особливо близько з собою співпрацювали Орг. Відділ з Машиновим Відділом і Будівельно-Інсталяційним, які допомагали Організаційному Відділові модернізувати і механізувати ціле кооперативне наше молочарство. Машиновий Відділ провадив, майже беззмінно, інж. Сильвестер Павлик, а заступником його був Василь Камінський. Будівельно-Інсталяційний Відділ довгі роки очолював інж. Ярема Весоловський, дуже добрий

фахівець по інсталяції молочарських машин у нових модерних будинках, що їх Р. М. будували у співпраці з Кооперативною Інженерських Робіт (КІР). Підчас війни цей Відділ провадили інж. О. Богачевський і інж. М. Раковський.

Всі письма та полюстраційні доручення для Р. М. виводив Секретаріят, що його вів спершу мгр (права) Іван Теслюк, а під час війни Ірина Іванюк (замордована відтак більшовиками), Портухай (згинув у Галицькій Дивізії) і Ярослава Бігус. Секретаріят — це була „права рука” дир. А. Мудрика і Орг. Відділу, бо він допомагав втримувати постійний письмовий зв'язок з молочарнями. З касою то вже всі мусіли співпрацювати, не тільки організатори, бо вона приготувляла фінансові засоби для молочарень і... заробітні платні для службовиків. Касу М. С. вів спершу Ілько Матеїко, пізніше Степан Сверида, а найдовше, аж до кінця існування М. С., Михайло Янович, надзвичайно чесний і солідний працівник.

Найближче, бо постійно, кожного дня, з дир. А. Мудриком співпрацював ще і возьний „Маслосоюзу”, Василь Сорока, який належав до дуже люблених працівників М. С. Про інших, а їх було останньо дуже багато, біля 300 осіб, вже не згадую, хоч вони всі заслуговують на відмічення, бо всі виконували свою працю чесно і солідно.

**Інж. д-р Євген
Храпливий,**

(23. 6. 1898 — 6. 5. 1949)
перший інспектор Мол.
Відділу при РСУК у
Львові, автор багатьох
наукових, публіцистич-
них і фахових праць про
кооперативне молочар-
ство.

Над організаційною, а зокрема люстраційною роботою Організаційного Відділу „Маслосоюзу” мав нагляд, і її раз у рік перевірявав, Молочарський Відділ Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові. На чолі Ревізійного Союзу стояла Рада, що її очолював інж. Ю. Павликовський, роботою Ревізійного Союзу кермувала Дирекція: Остап Луцький — організаційні справи, Микола Капуста очолював — ревізійний відділ, а Іван Филіпович — мав адміністративні справи. Молочарський Відділ був частиною Ревізійного Відділу. Цим Молочарським Відділом спершу заві-

дував д-р інж. Є. Храпливий (до 1928 року), пізніше коротко інж. П. Коцюба, а найдовше інж. Олександр Зибенко (до вересня 1939 року, а відтак у рр. 1941-44, в часі німецької окупації).

У цьому відділі РСУК, у 1939 році, крім інж. О. Зибенка працювали: інж. Олександр Охрим, інж. Петро Базилевич, інж. Адам Мицик, інж. Богдан Нижанківський та мгр Ярослав Щирба. За німецької окупації Львівський Молочарський Відділ РСУК обслуговував тільки Галичину і в ньому, крім вище названих осіб, працювали ще д-р Ілля Карапінка, Олександр Атановський і Богдан Чайковський. Українські молочарні на Холмищині і Підляшші обслуговував інж. Петро Саевич із Люблинського Відділу РСУК, а такі ж молочарні на Засянні і Лемківщині обслуговував автор цієї праці із Краківського Відділу РСУК.

На закінчення перегляду праці Організаційного Відділу Маслосоюзу, за яку весь час відповідав А. Мудрик, треба згадати ще коротко про організаційну схему підбудови „Маслосоюзу”, якою були спершу молочарські відділи при кооперативах для загального закупу й збуту, а відтак самостійні молочарські кооперативи першого ступеня — Районові Молочарні.

ТРИ ЕТАПИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПРАЦІ „МАСЛОСОЮЗУ” І РОЛЯ А. МУДРИКА

До першої світової війни українське молочарство в Галичині мало різні організаційні форми: були самостійні молочарські кооперативи, були відділи при споживчогосподарських кооперативах, були також молочарські спілки при Читальнях „Просвіти” з характером кооперативи. Такою була перша молочарська спілка в Завадові, стрийського повіту.

Тереном діяльності тих молочарень було звичайно одне село, або присілок, деколи одна парохія, а рідко ко-

Інж. Олександр Зибенко
(12. II. 1893 — 7. 6. 1960)
Останній інспектор Мол.
Відділу РСУК у Львові.
Він очолював цей Відділ від 1931 до 1944 р.

ли терен праці одної молочарні поширювався на кілька сіл.

Подібну організаційну засаду прийняло українське кооперативне молочарство в Галичині й по першій світовій війні. Основним типом були малі кооперативи, найчастіше були це малі молочарські відділи при кооперативах для загального закупу й збуту (тип мішаної, або універсальної кооперативи), що діяли на терені одного села, або присілка. Бувало й таке, що в селі було дві кооперативи й два молочарські відділи.

А. Мудрик, як добрий організатор і молочарський фахівець скоро побачив, що ця організаційна форма дуже проста, примітивна, з господарського і технічно-виробничого боку непрактична, а навіть шкідлива. А. Мудрик знав, що заснування молочарні, хочби з найпримітивнішим технічним устаткуванням, вимагає затрати досить поважних коштів, яких малі сільські кооперативи не мали. Одначе А. Мудрик також знав, що кожне село мало „амбіцію” мати свою власну молочарню і що ці „молочарні” зачинали свою працю дуже примітивними засобами. У висліді, такі „молочарні” продукували дуже поганий продукт, масло, для якого на ринку не було покупця. А. Мудрик також бачив, що ті примітивні молочарні мали великі технічні втрати в товщевих одиницях, а причиною втрат було: брак великих і більш прецизійних кружлівок для відбирання сметани, брак охолоджуючих уряджень — холодільників, добрих комбінованих масниць, а також брак фахових молочарів. Крім цього не було просторих приміщень, а в малих і тісних приміщеннях у яких працювали ті молочарні важко було вдержати чистоту, що є основою молочарства. Все це впливало на обнижку якості масла та збільшувало виробничі втрати.

Директор А. Мудрик знав, що такий стан по війні мусить бути, але він також розумів, що з такими молочарнями не можна думати про поступ і взагалі про серйозне молочарство, як частину сільсько-господарського промислу. Він також бачив, що й люди, маючи знищені війною господарства, починали свою працю від збіжевого господарства, яке не вимагало великого знання і капіталів, а до молочарства бралися тільки заможніші, й то не дуже охоче, бо й вони розуміли, що молочарство вимагає більше господарського знання і більше оборотових фондів на устаткування.

І тому, у своїй організаційній роботі, А. Мудрик шукав спершу підтримки для себе в тих районах, де в живій пам'яті людей були спомини про початки кооперативного молочарства з перед першої світової війни і де годівельна ділянка нашого сільського господарства мала кращі природні умовини для свого розвитку, а саме: де було багато лук, пасовиськ і сіножатей. Такі умовини були в підгірських районах Самбірщини, Стрийщини і Станиславівщини. Там найкраще розвивалися довоєнні молочарні і тому в тих районах започатковано перші повоєнні спроби відбудови і організації кооперативного молочарства.

Це була дуже важка і майже безнадійна праця. Треба було бути дуже видержливим і послідовним у своїй настанові та мати сильну віру в перемогу.

А. Мудрик мав ці прикмети і тому з року на рік продумував нові організаційні та технічно - молочарські пляни та поволі, але певно й послідовно, зацеплював їх низовим кооператорам і разом з ними, або в їхньому імені, ці пляни реалізував.

Одна з перших повоєнних молочарень в селі Береги, пов Самбір

У перших роках своєї організаційної роботи, А. Мудрик і його співробітники-організатори, зустрічали по наших селах активний спротив проти всяких плянів, які мали б переступити межі одного села. Місцевий патріотизм, а навіть господарський егоїзм, проявлявся у наших селян тим, що вони своє село вважали за найкраще, просто „осередком” цілої округи, а то й повіту і довго не могли погодитися з думкою, що така ж сама кооператива із сусіднього села, може бути кращою і сильнішою організаційно і тому „мала б право” в молочарсько-продукційній ділянці поширити свою діяльність на їх територію і „їх коштом”. І тому, не так може із заздрости, як із почуття „пониження гідности і амбіції села”, а також із якоїсь укритої пожадливости збагачувати тільки себе і своє се-

ло, вони старалися за всяку ціну, при своїй кооперативі, урухомити молочарський відділ і ніяк не допустити до села „чужої молочарні”. І так почали творитися малі сільські молочарні, майже в кожному селі, для своїх тільки потреб.

Були ще й інші, господарські причини що спинювали та обмежували організаційну працю до одного села — це брак, і то дошкульний брак, оборотових фондів, як у низових кооперативах так і в самому Союзі на те, щоб можна було поширювати діяльність на другі села, де ще не було молочарень; бо ж треба було, при творенні таких філій, сфінансувати закуп молочарських машин, молочарського начиння і молочарського приладдя. А стягнути такі потрібні фонди від доставців молока, для кооперативи із сусіднього села, не було легкою справою, бо селяни не дуже радо ставали членами кооперативи іншого села та не хотіли вплачувати приписані статутом уділи, будучи вже членом кооперативи у своєму селі. І таким чином, силою обставин, мала сільська молочарня замикалася в одному селі, де денна доставка молока для перерібки на масло, не перевищала 300—500 літрів, а щоденний виріб масла не переступав 10—20 кілограмів (1 кг. — около 2,2 фунта).

Самозрозуміло, що в таких умовах, при найкращій волі місцевих молочарів і проводу молочарні та проводу „Маслосоюзу”, не можна було навіть і думати про добру якість масла. яке було б конкурентним на тодішньому ринку. До того і молочарі-самоуки, з кількадевним „вишколом” у таких же самих самоуків, не могли виробити доброго масла, бо самої доброї волі ще мало. Треба мати фахове знання набуте в молочарській школі, під кермою кваліфікованих учителів і відбути хоч коротку практику під рукою доброго фахівця.

Це все бачили і розуміли провідники нашого повенного кооперативного молочарства, але найбільше тим журився і клопотався А. Мудрик, бо ж він був керманічем організаційних і технічних справ Союзу. Він знав, що в першому етапі своєї праці він багато не зможе зробити для поправи якості продукту. Він глибоко переживав цю свою і „Маслосоюзову” слабкість, але не попадав у зневіру. Навпаки, він у співпраці з А. Палієм, як торговельним керманічем, і з цілим персоналом Союзу, головну увагу кладе на упорядкування і здисциплінування тих малих мо-

лочарень, щоб із них створити трохи сильнішу фінансову базу для самого „Маслосоюзу”, щоб цей „Маслосоюз” набрав поваги і сили, щоб низові кооператори набрали повного довір’я до цієї нової установи. І щойно з тієї позиції, силами Організаційного Відділу, при співпраці „Сільського Господаря” (централі і філій), А. Мудрик розпочав акцію за поправу якості сирівцю-молока і головного продукту-масла, а також шукати нових форм для організації українського кооперативного молочарства.

Цей другий етап організаційної праці А. Мудрик, wraz із своїми співробітниками, розпочав щойно в 1926 році, коли на галицькому терені діяло вже 132 молочарні, в різних районах і повітах, які організаційно і торговельно були вже досить сильно пов’язані з „Маслосоюзом” і не було загрози розриву між ними.³³

Маючи на увазі зразково зорганізоване молочарство Чехословаччини, простудіювавши організаційні форми молочарства в Данії, Голляндії і в Німеччині, А. Мудрик знав, що наше дрібне молочарство на довшу мету не втримається і що його треба переставити на ширші основи, бо лише тоді можна буде перейти до організації справжнього молочарського промислу. Це значило, що всі ці малі молочарні треба якось пов’язати у більші кооперативно-молочарські підприємства, з більшою доставою молока, щоб можна було думати серйозно про поправу якості продукту, а рівночасно зменшити кошти виробництва і тим збільшити дохідність господарів-продуцентів, заохочуючи їх тим до більшого зацікавлення молочарством.

Обставини одначе були такі, як було з’ясовано вище, що про великі самостійні молочарні сперті на масі самих продуцентів, не можна було й думати. Треба було шукати інших, більш сприємливих, посередніх, доріг. А. Мудрик, як син села, знав добре психіку і настанову наших селян і тому довго думав над новим організаційним потягненням, консультувався з провідними діячами РСУК, „Маслосоюзу” і низових кооператив, щоб запевнити собі полертя низових кооператив, а знайшовши зрозуміння для свого плану, приступив до реалізації нового організаційного оформлення кооперативного молочарства, а саме: не змінюючи форми власности сільських молочарень, як відділів при низових споживчих кооперативах — відділи ці не ма-

ли ані власних капіталів, ані фахових провідників, ані власних приміщень, ані власних уряджень, бо вони були тільки відділами — пробувати ці молочарські відділи, за згодою сільських споживчих кооператив, об'єднуювати в окремі т. зв. „Районові Молочарські Спілки”.

Ця нова організаційна форма полягала на тому — як пише про це сам А. Мудрик³⁴ — що кілька, або кільканадцять, сільських кооператив для загального закупу й збуту, мішаного характеру, з молочарськими відділами, творили одну молочарську кооперативу п. н. „Районової Молочарської Спілки”. Вони, ці сільські кооперативи, ставали членами РМС вони далі збирали в себе, в своїй молочарні, молоко, або сметану, довозили їх до РМС, де збірно перероблювано на масло. Цим способом можна було об'єднати 10—20 кооператив які вплачували по 100—500 зл. п. уділового капіталу до РМС. або перераховували їй частину своїх машин на рахунок уділів, а ця знова ж за ці гроші могла набути кращі молочарські машини, без яких годі було думати про поправу якості виробництва масла. Ця нова форма допомогла зосередити не тільки саме виробництво що впливало на зменшення коштів виробництва, але зосередити чи виелімінувати з району найкращих молочарів і провідників і в їхні руки передати долю РМС, відкриваючи перед ними знова ж перспективи кращої праці та кращої заробітної платні.

Цей другий етап організаційної праці започатковано в 1926 році на терені кооперативи „Поміч” у Войнилзві, повіт Калуш, що була заснована ще в 1908 р., а яку в часі творення „Районової Молочарської Спілки” очолював о. Любомир Зарицький.

„Районові Молочарські Спілки” своєю кращою обслугою селян продуцентів і кращими цінами за молоко допомогли провідові „Маслосоюзу” усунути упередження наших сільських кооперативних провідників до ширшої організаційної бази і переконати їх практично, що село на цьому нічого не тратить, навпаки воно багато користає. Управи сільських споживчих кооператив звикли, що з молочарського відділу впливали до каси кооперативи гроші за масло, а вони за ці гроші купували товар, видавали зачети та взагалі уживали гроші на свої потреби і тому вони спершу сильно протиставилися творенні РМС. Коли ж одначе вони переконалися, що РМС далі давали

їм грошові зачети на товар і що вони далі розраховувалися з членами своїх кооператив прийнятим способом, а рівночасно позбувалися клопоту з продукцією і збутом масла, вони цю нову форму прийняли і вона скоро поширилася на цілу Галичину. Це був перший поважніший успіх дир. А. Мудрика, як організатора повоєнного українського кооперативного молочарства.

Ця нова організаційна форма хоч не давала ще А. Мудрикові змоги виявити своє фахове знання повністю, але вона допомогла йому впевнитися, що побудова модерних молочарень, у великих мурованих будинках з великими молочарськими машинами, з електричним, або паровим погоном, можлива. Він побачив, що наші селяни починають розуміти суть справи і вони готові сприйняти і підтримати основну перебудову організації кооперативного молочарства, сперту на фізичному членстві та на оборотових фондах тих же членів, що дасть змогу поставити кооперативне молочарство на власні самостійні основи. Треба було знова думати над новими потребами і новими формами українського молочарства.

РМС не давали ще змоги „Маслосоюзові” плянувати розбудову молочарства на далеку мету, бо РМС не могли зібрати від низових кооператив потрібних фондів і у своїй діяльності були в'язані рішеннями поодиноких сільських кооператив, які не все покривалися з інтересами селян-продуцентів і не все були співзвучні з організаційною і торговельною політикою „Маслосоюзу”. Тимчасом вимоги масляного ринку зростали, зокрема високі вимоги були для експорту масла за кордон, без якого знова ж „Маслосоюз” не міг обійтися. Ці високі вимоги стандартизації масла для експорту примушували провідників „Маслосоюзу”, а особливо А. Мудрика, як керманіча організаційного і технічно-виробничого ресорту, подумати над новим якимсь способом, який допоміг би прискорено перемінити ці „великі” молочарні, оформлені як РМС, порушувані людською силою, на справді великі молочарні, але з великими модерними машинами, з паровим, або електричним погоном, бо цього вимагає виріб масла з пастеризованої сметани. Цього вимагав заграничний ринок, де „Маслосоюз” мусів бути конкурентним і репрезентувати вперше українське ім'я.

На такі дальші зміни треба було великих фондів, яких не мав ні „Маслосоюз”, ані їх не мали Районові Мо-

лочарські Спілки. Такі інвестиційні фонди могли скласти тільки заінтересовані співтворці молочарської кооперації, тобто самі хлібороби-господарі, продуценти молока; треба було тільки знайти спосіб, як це зробити і як їх в цьому переконати.

І цю відповідальну роботу знова взяв на себе Організаційний Відділ „Маслосоюзу” під кермою дир. А. Мудрика та його заступника інж. М. Хронов’ята. Вони опрацювали проєкт нової організаційної форми для українського кооперативного молочарства, яке мало подолати всі перепони матеріально-технічного і організаційного характеру. Це був проєкт третього етапу розбудови українського кооперативного молочарства, якого продуктом мала бути велика молочарня, з більшою кількістю сметанкових збірень, спираючись на фізичному членстві та на уділовому капіталі тих же членів, а назву для неї устійнено: „Районова Молочарня”.³⁵

Опрацьований в деталях новий проєкт творення „Районових Молочарень” був дискутований і схвалений на VII. Кооперативному З’їзді, що відбувся 24 листопада 1929 року у Львові.

На основі цієї постанови Районові Молочарські Спілки, сперті на правних членах, прийняли новий статут для фізичних членів, а мішані кооперативи відділили молочарські відділи від себе і передали їх до найближчих „Районових Молочарень”, або самі прийняли статут РМ, відділюючи частину майна для РМ, але так, щоб зберегти засаду життєздатности для обох заінтересованих кооператив.

Потребу такої перебудови А. Мудрик, диви його „Катехизм”, аргументував так: „Беручи за підставу, що така Районова Молочарня потребуватиме на будову власного дому і частинне закупно машин около 60,000 зол. пол., установлено такі організаційні засади, що уможливили б таку суму зібрати. Кожний член Р. М. обов’язаний влатити на уділ 25 зл. пол. від одної корови і 5 зл. вписового. Районова Молочарня повинна об’єднювати кільканадцять сіл, що в них будуть сметанкові збірні для доставки сметани до РМ. на виріб масла. Такий господарський район повинен об’єднювати найменше 2,000 членів”. А далі: „розраховано, що найменша доставка від одної корови дасть денно, в пересічі, 2.5 л. молока, так, що разом

денна доставка молока становитиме 5,000 л.; це є та вимагана кількість для рентабельності молочної. Такий план мав також на меті збірку потрібних фондів на розбудову, бо при вplatі 25 зл. від корови і 5 зл. вписового від члена — це мало дати кожній Р. М. щонайменше 60 000 зл. Це була приблизно ця сума, яка була потрібна на будівництво взірцевого будинку і на закуп машинного устаткування. Однак такий капітал було важко зібрати відразу, готівкою, тому постановлено збирати дрібними вплатами, звичайно по 1 грошеві від доставленої літри молока, побираних при кожній місячній виплаті”.

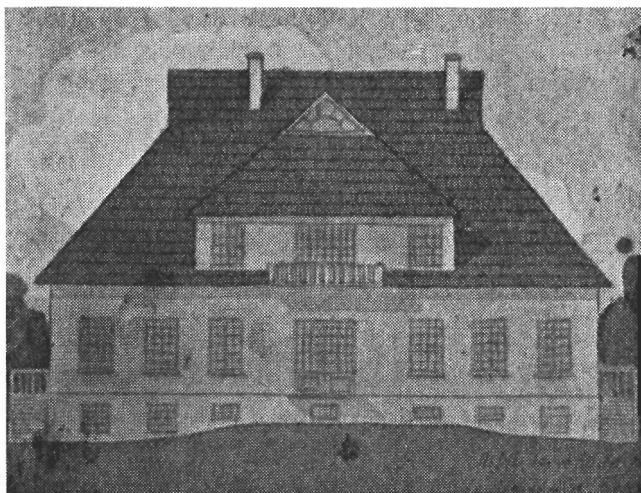
Реалізацією цього плану започатковано т. зв. „третій етап розбудови кооперативного молочарства”.

Районові Молочарні, сперті на фізичному членстві, мали розв’язати такі проблеми: зібрати капітал на будову модерних молочарень і закуп потрібних молочарських машин; сконцентрувати сирівець в одному місці для цілого району, щоб зменшити кошти виробництва; придбати фахового молочаря і фахових людей до праці, бо без фахових людей не можна було думати про розбудову молочарства і вкінці зменшити торговельні кошти доставки масла до „Маслосоюзу”.

Щоб цю мету досягнути, Організаційний Відділ, під кермою А. Мудрика, перевів основне обслідування цілого терену своєї діяльності, звертаючи головну увагу на природні можливості для розвитку молочарства, на комунікаційно-транспортні можливості і на людський матеріал, потрібний для обслуговування цілого району. Осідок Р. М. намічувано, звичайно, в такій місцевості, де всі ті три чинники були найкращі.

Першою самостійною молочарнею того нового типу була Районна Молочарня в Глинянах (мале містечко в перемишлянському повіті). Ця молочарня була зорганізована в 1925 році, як молочарський відділ Задаткового Товариства (рід кредитової кооперативи), яке було засноване ще 1876 року.

Надзірну Раду цієї кооперативи очолював адвокат д-р Микола Рибак, пізніше довголітній секретар Надз. Ради Маслосоюзу, а членами Надзірної Ради були Василь Шульга, Сава Буцманюк, д-р Т. Кульчицький, В. Кегало, М. Галан і С. Кутницький. Управу тоді очолювали Михай-

Вид першої української парової молочарні в Глинянах.
(Плян будинку виготовив інж. А. Барщівський)

ло Сенік, Михайло Тимняк, А. Терлецький, С. Стеців і В. Чорновський.³⁶

Всі вони були свідомі кооператори. Вони відразу молочарню організували на базі фізичних членів і тому ця молочарня зараз, із початком 1930 року, усамостійнилася в окрему кооперативу, приймаючи статут Р. М. і стала добрим прикладом для других молочарських кооператив. Ця Р. М. в 1932 році мала вже 3 600 членів із 27 докочлических сіл. Її уділовий капітал осягнув тоді 49,579.61 зл., а запасний фонд 18,703.75 зл.³⁷

У 1933-34 рр. Р. М. в Глинянах вирабляла літом около 400 кг. масла денно. В цій молочарні автор цих рядків мав приємність відбутися своєю першою молочарською практикою, куди післав його дир. А. Мудрик, перед тим ним прийняв його до праці в Організаційному Відділі Маслосоюзу. І цю практику та всіх працівників цієї молочарні все мило згадую.

Цей третій етап районізації тривав кілька років. Він був завершений з кінцем 1932 року, хоч деякі молочарські відділи залишилися при низових кооперативах і пізніше, але їх було дуже мало.

З кінцем 1938 року „Маслосоюз” обслуговував 121 Районових Молочарень, які мали 205,249 членів. Власні фонди тих Р. М. осягнули 2,847,262 зл. У самих ґрунтах

і будинках, технічному улаштуванні та в інвентарі Р. М. мали 3,644,293 зл. З того 28 Р. М. мало власні модерні будинки, 10 Р. М. мали власні будинки, але перебудовані з інших куплених будівель, а 7 Р. М. зачало будову власних домів.³⁸

Щоб мати такі успіхи треба було дуже багато часу і труду зужити на організацію праці в самих Районових Молочарнях, приготівляючи для них статuti, правильники, курси і вишколи і про цю роботу, якій А. Мудрик дуже багато присвячував уваги, треба на цьому місці сказати кілька слів окремо.

РАЙОНОВІ МОЛОЧАРНІ ТА ЇХ ОРГАНІЗАЦІОННА СТРУКТУРА

З попереднього розділу знаємо причини, які спонукали провідників української молочарської кооперації до створення зовсім нового, на українському ґрунті, типу молочарської кооперативи п. н. Районова Молочарня.

На цьому місці хочу коротко згадати про організаційну структуру Районових Молочарень і організаційні вимоги при їх заснуванні, бо це ж була найважливіша і найбільша, а разом і найефектовніша праця дир. А. Мудрика, як керманича Організаційного Відділу „Маслосоюзу”.

Він ставив дуже точно означені вимоги: Як основувати Районові Молочарні.³⁹

Там читаємо (автором статті є А. Мудрик):

— Заки приступимо до оснoвання молочарні, мусимо мати певність, чи та молочарня в даному районі буде мати все те, що забезпечувало б її розвиток.

— Перш усього мусимо наперед переконатися, чи в районі, віддаленім до 10 кілометрів на всі сторони (від наміченого місця осідку Р. М. — прим. А. К.) знайдеться бодай 2,000 корів і 5,000 л. молока денної доставки. Треба рахувати, що та доставка не буде відразу, з першого дня, такою великою, але йде про те, чи по якомусь часі буде господарська можливість одержати згадану кількість молока. Про кількість молока довідається, коли перейдете від хати до хати із збірною заявою і спишете кількість молока, яку кожний господар задеклярує. Початкова кількість повинна бути 2,000 л. молока денно.

— Не можна зачинати діла без грошей, або за позичені гроші на відсотки; перед урухомленням молочарні

треба зібрати бодай 3,000 зл. уділового капіталу від майбутніх членів.

— Гроші ці потрібні на приготування домівки під молочарню, яка повинна складатися бодай з трьох кімнат і пивниці. Всі кімнати мусять мати вицементовану долівку (бетон) з відповідним каналовим відпливом. Крім цього кожнтя молочарня мусить мати ледівню, яку треба зладити вже осінню, щоб у зимі, підчас морозів, зложити туди достаточну кількість леду. Без леду не можна літом зробити доброго масла.

— Машини до ручної молочарні до централі та бодай до трьох сметанкових збірень (на початок треба охопити хоч 3 сусідні села) коштують приблизно 7,000 зл. Машини дає „Маслосоюз” на сплати у 18-місячних ратах.

— Найголовнішою передумовою — це люди до провду молочарні, які на місці схотіли б цим ділом зайнятися і його безінтересовно та постійно допильновувати.

— Молочарня мусить мати фахового молочаря, який скінчив бодай 6-місячний молочарський курс в школі „Маслосоюзу” та відбув довшу практику в наших молочарнях. Такого чоловіка для молочарні „Маслосоюз” може сам підшукати.

— Для підготовки терену треба відбути цілу низку нарад по всіх селах району з відповідними рефератами. У цій роботі може допомогти „Маслосоюз”, який вишле свого організатора, а цей вже подасть людям потрібні інформації на місці. Щойно після такої підготовки, коли люди знатимуть чого від них вимагається, які їх обов'язки, можна приступити до збирання збірних заяв на доставу молока, зібрати потрібну готівку та визначити з Організаційним Комітетом час і місце основуючих загальних зборів Р. М. На перші загальні збори обов'язково треба зажадати представника „Маслосоюзу”.

З поданого вище матеріялу бачимо, що оснований Районові Молочарні не було легкою справою. Щоб діло вдалося, треба було провести велику й точно означену організаційну роботу. „Маслосоюз” таку роботу провів і тому заплановану районізацію, впродовж кількох років, успішно закінчив.

Районові Молочарні були поділені: одні підміські, на доставу повного молока до централі, або Відділів „Маслосоюзу”, а другі для перерібки молока на масло; деякі

Р. М. крім масла займалися ще й виробництвом сирів, або тварогу.

Відповідно до терену і свого призначення Районові Молочарні обслуговували кілька, або кільканадцять сіл. У кожному селі була одна, або дві т. зв. Збірні, тобто молочних, або сметанкових станиць, до яких щоденно, в точно означений час, господарі-продуценти доставляли молоко, а збірщик (працівник Р. М., що завідував Збірнею) це молоко відбирав, провірював його якість, записував у відповідні книги (кожний член мав своє число), відкружлював сметанку, а худе молоко віддавав, або повне молоко відставляв за призначенням до централі Р. М. чи впрост до Маслосоюзу. Техніка перерібки молока була також точно означена, але це не входить до нашої теми.

Організаційно Районові Молочарні були побудовані за централістичною системою, тобто Управа Р. М. була відповідальна не тільки за роботу в самій Р. М. але й за роботу в кожній Збірні які всеціло були залежні від Управи Р. М.

Ролю громадської контролі й дорадника для управи Р. М. в кожній Збірні виконував Контрольний Комітет Збірні, зложений з 3—5 осіб, що його вибирали члени Р. М. з даного села, на окремих сходинах, на час 1—3 років.

За класифікацією польської Кооперативної Ради, що була найвищим кооперативним органом кооперативного руху в Польщі, Районові Молочарні належали до типу хліборобських кооператив, серед яких були виділені в окрему групу означену числом III/10, тобто тип число III і група число 10.⁴⁰

За класифікацією нашого визначного кооперативного теоретика, проф. Б. Мартоса, Р. М. треба було б захувати до кооператив продуцентів.

З перспективи часу, без перебільшення можемо сказати, що організаційно Районові Молочарні належали до найкраще зорганізованих українських кооператив у Галичині. Ось коротка організаційна схема Р. М.:

Керівними органами Р. М. були: Загальні Збори, Надзірна Рада і Управа, або Дирекція.

Загальні Збори Р. М. відбувалися раз у рік, по закінченні ділового року, але не пізніше як до 31 березня за кожний минулий рік. Надзвичайні Загальні Збори відбу-

валися в міру потреби. Загальні Збори скликала Надзвірна Рада а лише у виїмкових випадках Управа, або Ревізійний Союз Українських Кооператив. Участь у Загальних Зборах міг брати кожний член особисто і незалежно від кількості вплачених уділів (25 зл. від корови), член мав тільки один голос. Якщо Р. М. мала більше чим 500 членів, можна було на Загальних Зборах перевести ухвалу, що чергові Заг. Збори відбуватимуться як збори представників, а саме: на кожних 10 членів — один представник. Самозрозуміло, що таких представників вибирали члени поодиноких Збірень (місцевостей) на окремих сходах. Сходина такі скликала Управа Р. М. перед Загальними Зборами і там складала короткий звіт із своєї діяльності та реферувала всі справи, що були передбачені на Заг. Збори. Позатим управління Загальних Зборів Р. М. були такі, як у всіх кооперативах.

Надзвірна Рада Р. М., обрана на Загальних Зборах звичайно на час 3 років, складалася із 12 членів і 6 заступників. Кожного року одна третина членів Надзвірної Ради і їх заступників вибувала, а на їх місце вибирали нових (в перших 2 роках існування Р. М. члени Надз. Ради вибували на основі витягнутого жеребка).

Надзвірна Рада виділювала з поміж себе 3-членну Контрольну Комісію, якої завданням було докладно перевірявати книговодство і все діловодство Р. М. та про висліді інформувати Надз. Раду, яка в засаді поладжувала всі справи, що не входили до компетенції Заг. Зборів і Управи. Надзвірна Рада іменувала також Управу Р. М., яка була її виконним органом. Надзвірна Рада відбувала свої засідання в міру потреби, одначе вона статутом була зобов'язана відбути найменше 4 засідань до року. На своїх засіданнях вона обговорювала і схвалювала місячні калькуляції виплат за молоко, чвертьрічні, піврічні та річні баланси, які Управа обов'язана була виготовляти і предклати Надзвірній Раді до схвалення.

Управа, або Дирекція Районової Молочарні складалася з 3 членів і 2 заступників. Заступники звичайно були недіяльні.

Поділ праці між членами Управи був такий: головний управитель, або справник, наглядав над усією роботою в Р. М., а особливо над виробничою діяльністю Збірень і централі; скарбник, був разом і заступником управите-

ля, відповідав за господарський і фінансовий стан Р. М., а книговод провадив усю адміністративно-канцелярську роботу. Книговодів підлягав увесь канцелярський персонал. Технічним персоналом завідував головний управитель.

Управа, або Дирекція, була правним господарем Р. М. і виконавцем волі Загальних Зборів і Надзірної Ради. Крім цього „Маслосоюз” вимагав, щоб у кожній більшій Районовій Молочарні був ще окремий технічний управитель, з укінченою молочарською школою, або кількмісячним молочарським курсом і довшою молочарською практикою в іншій Р. М. Технічний управитель був відповідальний за свою працю не тільки перед Управою Р. М. але й перед Дирекцією „Маслосоюзу”, зокрема перед дир. А. Мудриком і його співробітниками з Організаційного Відділу. Технічний управитель часто ставав головним управителем-директором Р. М., що було зручніше й економічніше.

Дир. А. Мудрик звертав дуже пильну увагу на добір і вишкіл технічних управителів, знаючи з досвіду, що від їх фахового знання, від їх пильности і праці залежав успіх всієї праці української молочарської кооперації. І тому не диво, що „Маслосоюз” взагалі, а дир. А. Мудрик зокрема, багато часу присвячував молочарським курсам, молочарській школі та фаховому вишколові працівників Р. М. і „Маслосоюзу”. Наслідки цієї праці були очевидні.

Один із членів Управи Р. М. мав обов'язок займатися ще й агрономічно-годівельною роботою на терені Р. М., якою нормально керував „Сільський Господар”. У більших Р. М. для цієї роботи був призначений окремий т. зв. „господарський референт”, яким звичайно був фаховий інженер-агроном, або абсолювент якоїсь господарської школи чи довших господарських курсів.

У висліді такої продуманої організаційно-технічної праці в терені, українська молочарська кооперація дуже скоро виросла, майже „на очах”, в поважний господарський сектор на землях Західної України, що її респектували і шанували свої, а також з нею рахувався польський господарський світ і польська держава. „Маслосоюз” і Районові Молочарні — це була нова наша господарська сила і про ріст цієї сили скажемо знова кілька слів окремо.

РІСТ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СИЛИ МАСЛОСОЮЗУ І РАЙОНОВИХ МОЛОЧАРЕНЬ

Якщо говоримо про організаційну працю „Маслосоюзу”. якою безпосередньо керував дир. А. Мудрик, то треба, хоч побіжно, показати висліди цієї праці у формі росту членства, молочної продукції та оборотових фондів „Маслосоюзу” і „Районових Молочарень”.

Зачнемо від найважливішого чинника в кожному кооперативному русі — від членства. З кооперативного досвіду знаємо, що про силу кооперації рішає звичайно не капітал, ані навіть не великі торговельні чи виробничі обороти, хоч вони є дуже важним чинником, але кількість і якість активних членів.

„Маслосоюз” вже в перших роках своєї кооперативної діяльності прийняв засаду співпраці тільки з членами, що не було зразу можливим до переведення в низових кооперативах. Там треба було великої освідомної праці, яку спільно проводили культурно-освітні та кооперативні установи. І щойно в міру того, як поступала ця освідомна праця так і росли ряди нових членів у Районових Молочарнях і інших кооперативах.

Не спиняючись тут над історією руху членства в „Маслосоюзі”, але для оцінки сили українського кооперативного молочарства в Галичині наведемо кілька цифрових показників, які найкраще цю силу ілюструють.

У 1938 році „Маслосоюз”, як показує його останній звіт, мав 155 членів, в тому 136 Районових Молочарень, 5 кооператив для загального закупу й збуту та 14 інших установ.⁴¹

З поміж 136 Р. М., членів „Маслосоюзу”, тільки 121 Р. М. повністю користало з услуг Організаційного Відділу; не користали з таких услуг волинські Р. М., бо польський уряд заборонив їм всяку співпрацю з українськими кооперативними установами в Галичині.

Щоб мати ясну картину росту сили української кооперації між двома світовими війнами, то треба пригадати, що в 1914 році, на передодні першої світової війни в Галичині діяло около 100 українських молочарських спілок, які об'єднували около 10,000 членів.⁴²

У 1924 році, як подає інж. Ю. Павликовський, з Крайовим Молочарським Союзом організаційно співпрацювало 40 кооператив.⁴³ Ці кооперативи могли мати най-

більше 8—9,000 членів, бо в тому ж році Ревізійний Союз Українських Кооператив у Львові об'єднював 840 кооператив, які виказували 205,000 членів, або 244 члени кожна кооператива в пересічі.⁴⁴

Перший докладний підрахунок членів українських молочарських кооператив зладив д-р В. Лопатнюк.⁴⁵

За його обчисленням, у 1932 році, 113 Р. М. виказували в своїх звітах 41.071 членів, або 363 члени кожна в пересічі.

У 1935 році членство Р. М. зросло до 124,000, а в 1938 році 121 Р. М. у своїх звітах виказали 205 249 членів, або 1,696 членів пересічно кожна.⁴⁶

Це було велике досягнення, коли зважити, що з кінцем 1938 року Ревізійний Союз Українських Кооператив у Галичині нараховував 3,455 кооператив-членів, які всі разом мали 642,767 членів, або середньо 186 членів кожна.⁴⁷

Районові Молочарні в 1938-39 рр. щодо членства, були найкращими і найсильнішими кооперативами на західньоукраїнських землях і в тому велика заслуга А. Мудрика, що вміло кермував організаційною роботою тих молочарень.

Самозрозуміло, що ріст членства в Р. М. був узалежнений від поширення освітньо-організаційної праці Районових Молочарень на все нові терени, на нові села і містечка. Цей ріст покажемо цифрами, що ілюструють зростання кількості збірень молока, або сметани. Ось декілька показників:⁴⁸

Рік:	Р. М.:	Кількість Збірень (сіл):
1928	28	556
1930	81	1,027
1932	119	1,260
1934	119	1,261
1936	120	1,587
1938	121	1,419

З наведених показників бачимо, що кількість збірень молока й сметани до 1936 року постійно зростала і досягнула 1,587 пунктів (звичайно в селі була одна збірня, але були села, що мали 2—3 збірні і тому кількість збірень не покривається з кількістю сіл — прим. А. К.), а після 1936 року, хоч стан членів Р. М. далі зростав, то кількість збірень маліла. Це зменшення було наслідком появи нового

молочарського закону в Польщі, що ставив високі технічні вимоги до збірень і тому Р. М., в порозумінні з Організаційним Відділом „Маслосоюзу”, всі малі і нерентовні збірні ліквідували, комасували з другими, або доручали доставляти молоко до сусідніх, недалеко віддалених, більших збірень.

Для ілюстрації росту сили „Маслосоюзу” і Районних Молочарень треба навести ще кілька показників росту продукції (виробництва) Районних Молочарень і доставки масла до „Маслосоюзу”.

Як цей ріст відбувався — за рахунок поширення терену і поглиблення організаційної та годівельно-агрономічної праці — бачимо із порівняння осягів за 1928 і 1938 роки.⁴⁹

У 1928 році 182 молочарень (в тому 28 Р. М.) мали 556 збірень молока, які зібрали 26 935,224 літрів молока, що їх члени доставили від 33,040 корів; у 1938 році 121 Р. М., що мали 1,419 збірень, зібрали від 68,592 корів 73,471,930 літрів молока. За 10 років праці доставка молока зросла майже тричі. Про поступи годівельно-агрономічної праці говорять цифри середньої доставки молока від одної корови. У 1928 році ця доставка становила 817 літрів, у 1932 р. — 994 р., а в 1938 р. — 1,071 л. Виробництво масла зростало пропорційно до доставки молока. У 1928 році молочарні виробили 1,112,576 кілограмів масла, а в 1938 році продукція масла осягнула 2,659,895 кг. або 1,538,319 кг. більше. При порівнанні треба мати ще на увазі, що в 1928 році з доставленого молока продано членам на місці тільки 255,086 л., а в 1938 році продаж молока враз із сметаною зросла до 8,878,437 л. Крім цього в 1938 році Р. М. з виробленого масла продали членам на місці 377.076 кг. До „Маслосоюзу” доставили Р. М. 2,282,771 кг. масла — у 1928 році ця доставка становила тільки 969,198 кг.

Як росла доставка молока, в літрах, до молочарень бачимо з нижче наведених цифр:⁵⁰

Роки:	Доставка молока:
1928	26,900,000
1930	59,700,000
1932	60,200,000
1934	65,200,000
1936	90,600,000
1938	73,500,000*

* Доставка молока без волинських Р. М.

Про оборотові фонди „Маслосоюзу” була згадка в першій частині цієї праці. Тут наведу тільки кілька цифр про фонди, якими розпоряджали Р. М.

Не маємо, на жаль, точних даних про оборотові фонди молочарень у 1928 році, коли українська молочарська кооперація розпочала новий етап своєї реорганізаційної праці: перебудови цілої системи на великі Р. М. Одначе можемо, на основі порівнянь, з повною відповідальністю сказати, що вони були дуже мінімальні. Ці фонди в самостійних молочарнях, не враховуючи молочарських відділів при других кооперативах, не переступали 500,000 зл. пол. Саме цей брак оборотових фондів спонукав провідників української молочарської кооперації до організаційної реформи, висуваючи на перше місце вимогу до кожного члена Р. М. влатити 5 зл. п. вписового і 25 зл. на уділ. Рівночасно була ще друга вимога, даліше йдуча, що кожний член Р. М. обов'язаний заявити і влатити стільки уділів, скільки має корів.

У висліді такої організаційної вимоги, у 1932 році, коли д-р В. Лопатнюк в Організаційному Відділі „Маслосоюзу” у Львові. зладив перше повне зіставлення продукції і оборотових фондів на основі звітів із 114 Р. М., виказуючи, що ці Р. М. мали заявлених уділів 44,508 на загальну суму 1,038,862 зл., або 390 уділів припадало на 1 Р. М., що в середньому давало 9,113 зл. на 1 Р. М.⁵¹

У 1936 році власні фонди Районових Молочарень становили вже (звітом там охоплено 127 Р. М.) 2,217,345.90 зл., або в пересічі 17,460 зл. припадало на 1 Р. М., що давало за 4 роки 91.5% зросту.

Якими фондами розпоряджали Районові Молочарні в останньому році своєї нормальної праці, тобто в 1938 році, бачимо з докладного збірною баянсу 122 Р. М. а саме:⁵²

1. Власні фонди: уділи членів	1,616,931.70 зл.	
запасний фонд	1,182,560.80 зл.	
інші фонди	47,769.74 зл.	
Р а з о м м	2,847,262.24 зл.	або 52.9%
2. Редукційні фонди	1,358,931.00 зл.	” 25.2%
3. Чужі фонди (задовження)	1,157,285.69 зл.	” 21.5%
4. Баянсові надвишки	23,877.15 зл.	” 0.4%
Р а з о м баянсова сума	5,387,356.08 зл.	або 100.0%

Слід підмітити, що оборотові фонди Районових Молочарень за один тільки 1938 рік зросли на 794,050.64 зл., або округло на 17.3% (у 1937 році вони становили 4,593,305.44 зл.), а власні фонди зросли на 411,976.18 зл., або на 16.75%.

Всі ці фонди були розміщені в майні Районових Молочарень наступно:

1. Стале майно: ґрунти	142,653.47 зл.		
будинки	1,447,430.84 "		
технічне устаткування	2,008,212.61 "		
бюрові речі	45,997.51 "		
Р а з о м	3,644,294.33 зл.	або 67.7%	
2. Плинні оборотові фонди	1,709,538.42 "	"	31.7%
3. Бальясові втрати	33,523.33 "	"	9.6%
Р а з о м сума всього майна	5,387,356.01 зл.	або 100.0%	

З наведених показників бачимо, що в 1938 році на кожную Районову Молочарню, в середньому, припадало 44,158 зл. оборотових фондів, а в тому було вже 23,338 зл. власних фондів. Це був великий успіх, бо одна середньо велика Р. М., по 15-ти роках плянної і фахово веденої організаційної праці „Маслосоюзу”, була тепер сильнішою чим сам „Маслосоюз” на початку своєї повоєнної праці, або всі молочарні разом у тому ж часі, тобто з кінцем 1923 року.

З ростом власних і оборотових фондів Р. М., росли також власні і оборотові фонди „Маслосоюзу”, які в 1938 році були наступні:

а) власні фонди:			
уділи	351,559.58 зл.		
запасний фонд	386,627.26 "		
фонди інші	8,354.04 "		
бал. надвишка	1,947.29 "		
Р а з о м власні фонди	748,488.17 зл.		
б) всі чужі фонди	803,463.83 "		
Р а з о м всі оборотові фонди М. С.	1,551,952.00 зл.		⁵³

Коротко кажучи, оборотові і власні фонди „Маслосоюзу” зростали пропорційно до росту тих же фондів у Районових Молочарнях і в 1938 році вони становили около 30% оборотових і власних фондів Районових Молочарень.

Одначе найбільшим здобутком української молочарської кооперації та великим успіхом організаційної праці дир. А. Мудрика, його співробітників з Організаційного Відділу, що він їх собі вміло підобрав, технічних управителів Р. М., яких „Маслосоюз” сам собі вишколив, було те, що українська молочарська кооперація, в так короткому часі, зуміла власними силами, без будьякої чужої допомоги, дійти від маленьких кількох примітивних сільських молочарень до більшої кількості великих, справжніх, селянських молочарських фабрик, які наче під батутою невидного диригента, в усіх закутинах Галицької землі працювали в один такт, і то день у день, без затримки, над перерібкою і збутом молока, одного з важніших продуктів сільського господарства. Це був вияв дуже великої організаційної сили „Маслосоюзу” і Районових Молочарень вияв великої кооперативної солідарности членів молочарських кооператив, які з повним довір'ям виконували всі доручення свого проводу і тим допомогли самі собі поставити тривкі основи під розбудову сільсько-господарського кооперативного промислу на землях Західної України.

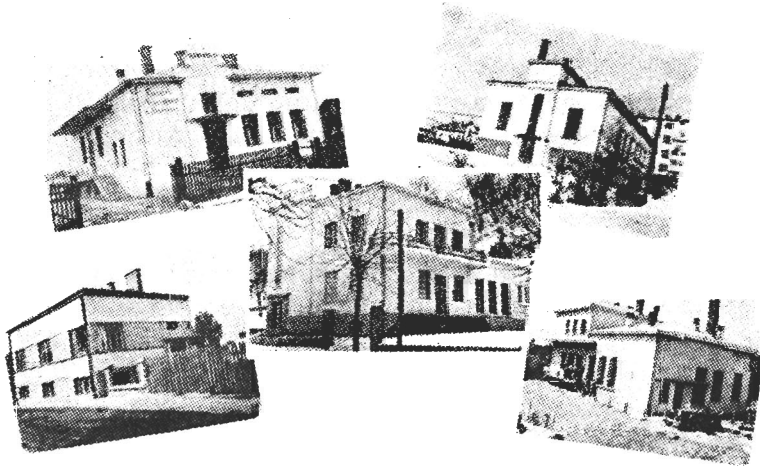
Треба ще згадати, що в міру поширення терену діяльності молочарень, росту продукції і оборотових фондів, Організаційний Відділ „Маслосоюзу” мусів розв'язувати рівночасно проблему приміщень молочарень і їх збірень молока чи сметани. Сільські хати, народні доми, а навіть більші міські будинки були за тісні і невідповідні для молочарського промислу. Треба було випрацювати плян модерної молочарні та плян збірні і на основі такого пляну розпочати перебудову всіх молочарень, як також і збірень. Це була знова велика робота Організаційного і Інсталяційно-Машинового та Будівельного Відділів „Маслосоюзу”, яка вимагала багато труду й праці, фахового знання і... багато грошей.

Як розв'язувано цю проблему найкраще бачимо із останнього звіту Організаційного Відділу за 1938 рік, де читаємо:⁵⁴

— В звітному році зроблено великий крок вперед у напрямі будівельно-інсталяційнім молочарських підприємств. Будівельний рух був вправді дещо слабший ніж у попередніх роках, а все ж таки в цьому році викінчили остаточно будову домів Р. М. в Галичі і Ременові, Р. М.

у Войнилові перевела внутрішню перебудову будинку, а Р. М. в Черчі, Обертині і Саджаві виконали сирі будови. Р. М. в Ожидові розпочала будову. Дві Р. М., в Дідилові і Журавні, виготовили пляни будови, які мають розпочати в 1939 році.

З кінцем 1938 року українське кооперативне молочарство в Галичині мало: 20 повністю викінчених більших нових будинків, 8 менших нових домів, 10 молочарень перебудували для своїх потреб закуплені готові будинки, 7 молочарень розпочали будову взірцевих домів. Разом 45 Районових Молочарень, на 121 усіх, розв'язали позитивно проблему своїх приміщень.

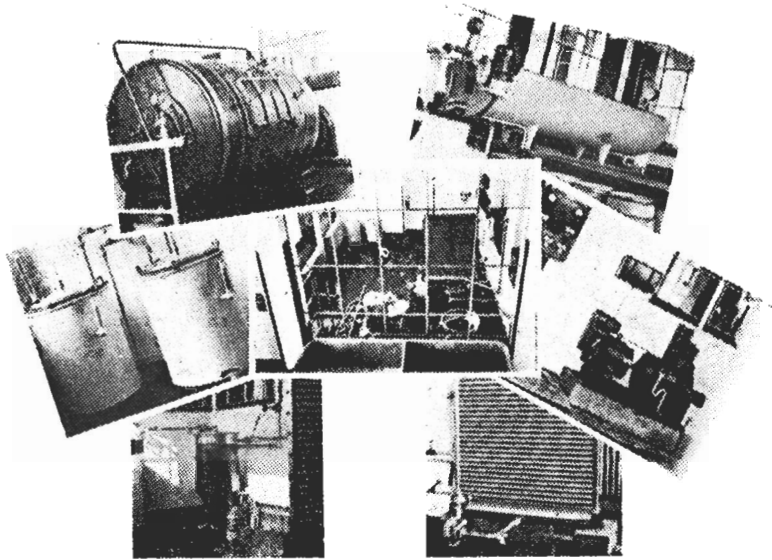

МОДЕРНІ БУДИНКИ РАЙОНОВИХ МОЛОЧАРЕНЬ

**Вгорі Р. М. Печеніж і Калуш; по середині Р. М. Галич;
внизу Р. М. Золочів і Коршів.**

Рівночасно, з будовою чи перебудовою домів, усі сильніші Р. М. пробували послідовно модернізувати самий процес виробництва масла, сирів і бриндзи, впроваджуючи нові модерніші машини з механічним погоном. З кінцем 1938 року було вже 5 Р. М. вповні змеханізованих, тобто таких, що крім механічного виробу масла мали ще заінстальовані апарати до пастеризації сметани, що було передумовою для продукції стандаризованого масла на експорт, — це були Глиняни, Рожнітів, Калуш, Яворів і Уїздці (Волинь) — 12 Р. М. були частинно змеханізовані, тобто вони виробляли масло в комбінованих масницях

з механічним погоном, але ще не мали пастеризаційних апаратів до пастеризації сметани. Решта Р. М., із-за браку фондів, справу своєї механізації мусіли відложити на пізніше.⁵⁵

Машинове устаткування в модерно змеханізованих Районових Молочарнях перед 2-гою світовою війною

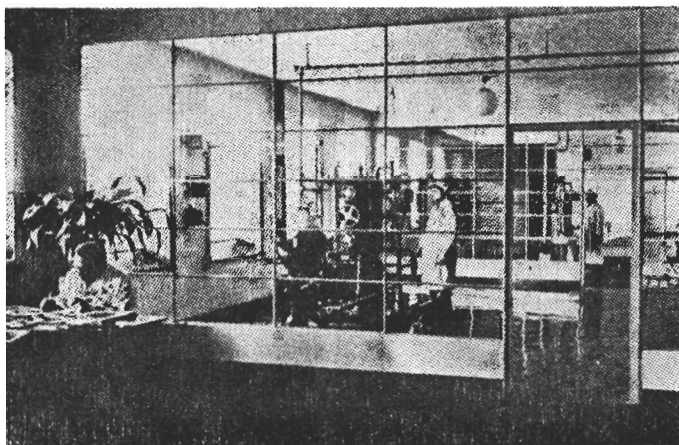
ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАСНОГО ВИРОБНИЦТВА „МАСЛОСОЮЗУ”

Обговорюючи виробничу діяльність української молочарської кооперації в Західній Україні, між двома світовими війнами, якою кермував А. Мудрик, треба хоч кількома словами згадати про організацію власних продукційно-виробничих осередків „Маслосоюзу”.

В перших роках своєї відновленої діяльності „Маслосоюз” сам виробництвом не займався. Завданням „Маслосоюзу” було, за посередництвом своїх Відділів і Складів, організувати збут доставлених молочарнями їхніх молочних виробів, бо „Маслосоюз” був подуманий як організаційно-торговельна Централь для молочарських кооператив. Тягар відповідальності за збут цих продуктів, як знаємо, лежав на плечах інж. А. Палія, як головного керманіча торговельних справ „Маслосоюзу”. Однак прак-

тичні життєві умовини примусили „Маслосоюз” від цієї засади дещо відступити.

Річ була в тому, що в боротьбі з конкурентними чужими фірмами за торговельний ринок, інж. А. Палій скоро побачив, що самими виробами молочарень він міського молочного ринку не здобуде повністю так довго, як довго „Маслосоюз” не дасть своїм покупцям не тільки добре масло, але також добре, свіже і пастеризоване молоко, солодку і квасну сметану, різні сири, бриндзю, яйця, мед і т. п. артикули, що їх ведуть у своїй продажі чужі фірми. Розв’язати цю проблему можна було тільки при допомозі Організаційного Відділу і підмійських Районо-

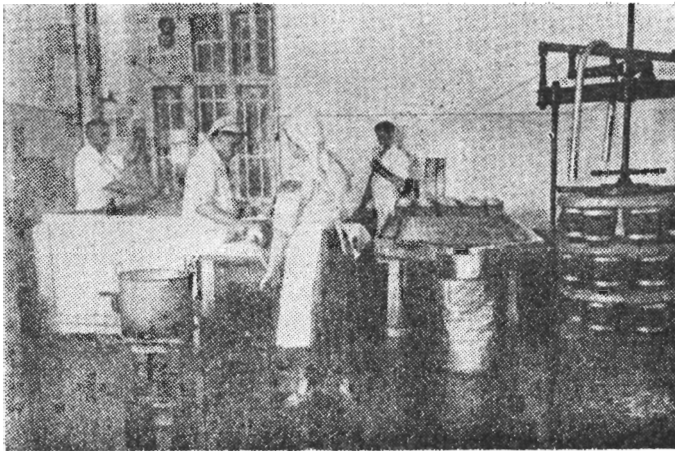
Внутрішній вид міської молочарні „Маслосоюзу” у Львові

вих Молочарень, що їх треба було окремо організувати, з призначенням доставляти свіже молоко впрост до Відділів „Маслосоюзу”, які мусіли займатися також і деяким виробництвом. В дуже короткому часі „Маслосоюз” і цю проблему розв’язав блискуче. Самозрозуміло, що організацію т. зв. міських молочарень з пастеризаційним уладженням зачато від Стрия, де був правний осідок „Маслосоюзу”. Другу таку молочарню, з наймодернішим тоді уладженням фірми „Альфа-Ляваль”, зорганізовано в 1932 році у Львові. У цій молочарні можна було впродовж години пастеризувати 5,000 літрів молока. Пастеризація відбувалася ніччю, щоб рано можна було молоко у пляшках доставити до крамниць.

Подібні молочарні зорганізовано, відтак, у Станиславові, Перемишлі, Дрогобичі, Тернополі — з кінцем 1938 року таких молочарень „Маслосоюз” мав п'ять.

Крім цього треба було перерабляти не продане молоко, сметану, сир у власних крамницях і тому кожний Відділ мав улаштування малої молочарні, де ті рештки молока, сметани, чи тварогу (звичайний білий сир) перероблювано на масло і м'які сири, або т. зв. сирки; у Стрию зорганізовано ще окремо виріб шляхетних м'яких сирів.

Сироварня „Маслосоюзу” в Стрию

Сироварня в Стрию була разом сироварнею Молочарської Школи і тому там вираблялися всі роди сирів, щоб студенти мали змогу не тільки теоретично, але й практично опанувати цю ділянку виробництва. А. Мудрик дуже багато часу й уваги присвятив цій ділянці виробництва. Він притягнув до співпраці в сироварстві Володимира Волянського, абсолювента сироварсько-молочарської школи в Ряшеві, який був там в рр. 1927-29 інструктором сироварства.

В. Волянський під кінець 1929 року перебрав провід над сироварнею в Стрию і став учителем сироварства в Молочарській Школі „Маслосоюзу”. На цьому пості він був до 1943 року, коли його іменовано інспектором сироварства на цілу Галичину.⁵⁶

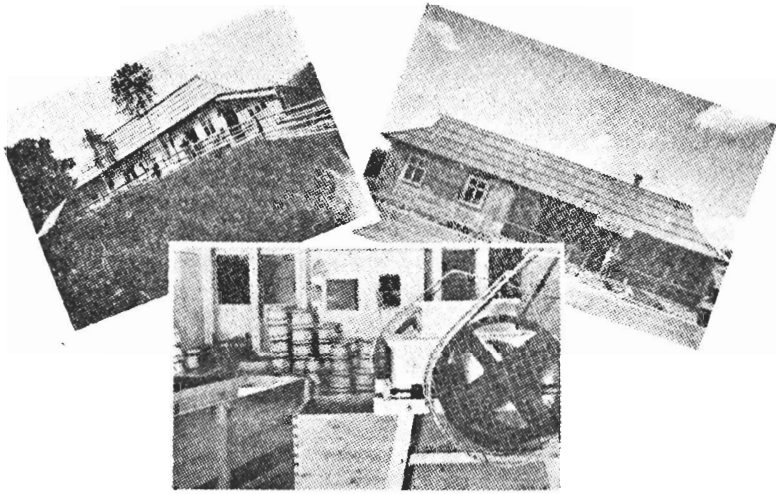
Магазин сирів у Стрию

Для ілюстрації продукційної сили цієї сироварні наведемо цифрові показники за 1938 рік. У цьому році перероблено там на сири 393,823 літрів молока і вироблено: едамських сирів 10,151 штук (19,961 кг.), трапістів 11,224 штук (18,150 кг.), ромадурів 3,812 штук, десерових сирів 2,404 штук, а крім цього вироблено 86,425 шт. пивних, 67,644 кминових і 15,805 імперіяль сирків.⁵⁷

Особливо дуже багато труду вложив А. Мудрик, щоб зорганізувати в наших Карпатах кооперативну бриндзярню. Це було дуже трудно, бо полонини були здебільша власністю панів-дідичів, які не допускали туди ніяких кооперативних установ, співпрацюючи з жидами-пахтярами. Все ж таки „Маслосоюз” і тут якось „втиснувся” і вже від 1926 року улаштував свої бриндзярні, спершу на Гуцульщині (Коломия, Ворохта і Шибене), а відтак і на Бойківщині (Тернава і Соколики) в околицях Турки.⁵⁸

Як працювали бриндзярні Союзу (вони працювали тільки в літньому сезоні) показують нам цифри зібраного будзу в 1938 році:⁵⁹

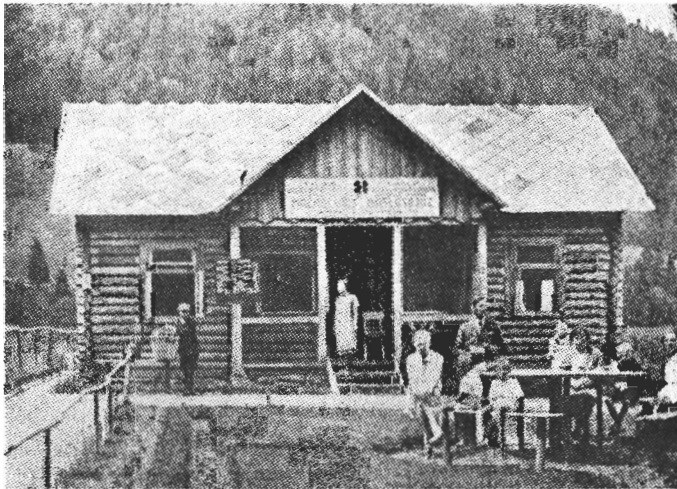
У районі Шибеного зібрано	22,963.5 кг. будзу,
У районі Ворохти зібрано	17,625.0 кг. будзу,
У районі Тернави зібрано	1,557.5 кг будзу,
В інших районах зібрано	4,752.0 кг. будзу.
Разом у 1938 р. зібрано	<u>46,898.0 кг. будзу,</u>
або на 5,564.7 кг. більше чим у 1937 році.	

БРИНДЗЯРНІ „МАСЛОСОЮЗУ”

Вгорі зліва: Будинок бриндзарні в Шибеному, зправа: Дім у Ворохті, а в долині урядження бриндзарні в Коломиї

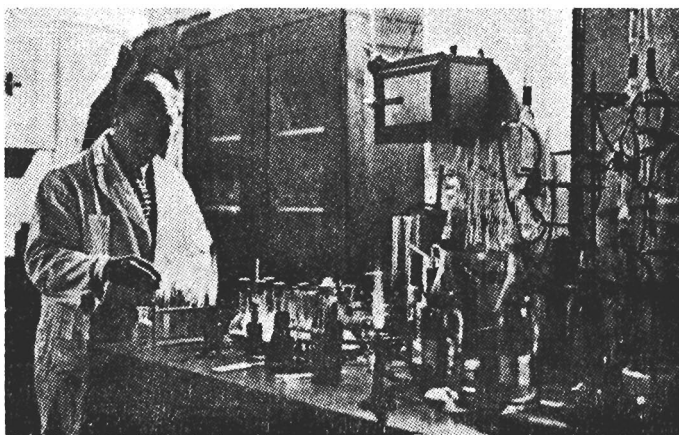
Обговорюючи власне виробництво „Маслосоюзу” треба ще згадати, що „Маслосоюз”, у власному заряді, переводив сортування і продажу яєць, а яешний магазин „Маслосоюзу” у Львові був одним із кращих. Яйця „Маслосоюз” одержував від Повітових Союзів і „Центросоюзу”. Через кілька років „Маслосоюз” вів також т. зв.

Відпочинковий дім і крамниця М. С. в Зелем'янці

птахом'ясарню, організуючи закуп і збут битої птиці, яку то ділянку передав відтак „Центросоюзові”. Увесь час, у менших вже розмірах, „Маслосоюз” заготовляв мед для власних крамниць, закупаючи його в кооперативі „Рій” у Львові, або безпосередньо в одинокого тоді продуцента високогірських медів, українця проф. Гаванського в Підлютому. Цєю ділянкою займався здебільша Торговельний Відділ „Маслосоюзу”, який також для молочарень виготовляв у власних майстернях скринки і бочки на масло.

Про технічне бюро, лябораторію, механічні холодильні у Львові і Стрию та власний машиновий Відділ із слюсарською робітнею була вже згадка на іншому місці.

Фрагмент лябораторії М. С. у Львові
(Робітня д-ра інж. В. Лукашевського)

Окремо треба згадати про фаховий вишкіл працівників для Районових Молочарень, що належало також до resortу А. Мудрика, чи точніше до Організаційного Відділу „Маслосоюзу”, яким завідував дир. А. Мудрик.

ФАХОВИЙ ВИШКІЛ ПРАЦІВНИКІВ
Курси, Молочарська Школа, власні видання, журнал
„Кооперативне Молочарство” та співучасть
А. Мудрика в цьому

Для ведення кожної кооперативної праці треба мати фахових кооперативних працівників. Для ведення молочарської кооперації треба мати також фахових провідників і фаховий персонал, а зокрема: молочарів-майстрів,

машинних і молочарських техніків, лаборантів, а також управителів, книговодів, скарбників і інших фахівців. Тих фахівців українська молочарська кооперація не мала. Вона мусіла їх сама собі виховати і вишколити.

Доцінюючи вагу цієї проблеми наші господарські керманічі вже до першої світової війни пробували її практично розв'язати. Вони добилися дозволу і державної допомоги на відкриття першої української молочарської школи, яку відкрито 1913 року в Стрию. Одначе, по році існування молочарська школа, як і все молочарство, в наслідок війни, припинила свою діяльність.

Щойно у 1925 році відновлено діяльність школи. Спершу на правах 3-місячних курсів, пізніше 6-місячних, а з появою нового молочарського закону в Польщі, який вимагав, щоб управителі молочарень мали закінчену, державою признану, молочарську школу, вона в 1937 році почала діяти як однорічна школа з правами державної школи.

Молочарські курси, а пізніше школа були складовою частиною праці Організаційного Відділу „Маслосоюзу” і тому цій справі присвятимо також кілька стрічок окремо.

Перші кількадевні молочарські курси організували А. Мудрик і О. Лис, залежно від потреб, у різних селах і повітах. Організували вони і перші курси в Стрию, зараз по перших повоєнних загальних зборах Союзу. Одначе життя вимагало відновити молочарську школу, або принайменше зорганізувати постійні молочарські курси, в одному сталому місці, з фаховими учителями-викладачами до різних окремих предметів. І це зроблено в 1925 році, відкриваючи перший 3-місячний курс, яким спершу завідувала сама Дирекція „Маслосоюзу”, відтак на прохання А. Мудрика, управу школи перебрав інж. М. Хронов'ят (1928/31 рр.), а пізніше, до другої світової війни, школою завідував інж. Микола Хомишин, здібний подагог і добрий викладач-агроном.

Для прикладу, яке було зацікавлення молочарством, наведу частину звідомлення про 8-мий піврічний молочарський курс у Стрию, що відбувся під управою інж. М. Хронов'ята від 26 листопада 1930 року до 20 травня 1931 року.⁶⁰

На цей курс зголосилося 95 кандидатів (це було зараз після т. зв. „паціфікації”, що її перевів польський уряд

на українських землях осінню 1930 року). Із-за браку місць, в інтернаті і в самій школі, прийнято тільки 43 кандидатів. З того 2 перепало при вступному іспиті, 2 покинуло навчання в часі шкільного року, а 39 закінчило курс. Освіта тих курсантів: 14 мало закінчену гімназію, 2 учительську семінарію, 8 мало недокінчену середню освіту, а тільки 5 було із закінченою 7-класовою народньою школою.

Курсанти були з таких повітів: Стрий 7, Дрогобич 6, Долина 2, Самбір 2, Тернопіль 1 і по одному з повітів Броди, Бересть Литовський, Городок Ягайлонський, Грубешів, Добромиль, Збараж, Камінка Струмілова, Львів, Любачів, Надвірна, Рава Руська, Сокаль Судова Вишня, Товмач, Томашів, Яворів і Ярослав.

Лекція в молочарській школі в Стрию

З кожним роком росла сила „Маслосоюзу” і Районових Молочарень, а в парі з тим росли вимоги до кандидатів молочарської школи, бо їй більша відповідальність чекала на її абсолювентів. Першенство мали кандидати з високою, або повною середньою освітою та ті, що мали довшу кооперативну практику і добрі рекомендації від кооперативних установ.

Наука в школі ділилася на дві частини: теоретичну і практичну. Програма теоретичного навчання охоплювала такі предмети:⁶¹

Молочарство і малярство	100	годин
Загальне і молочарське книговедення	107	”
Організація кооперативного молочарства	20	”
Наука про молочарські машини	9	”
Молочарська хемія і бактеріологія	41	”
Хов і годівля корів, управа лук і пасовиськ та контролю молочности	85	”
Ветеринарія (поміч домашнім тваринам у наглих випадках, гігієна тварин і їх приміщень, тощо)	32	”
Разом	<u>394</u>	<u>годин</u>

Практичні заняття відбувалися, звичайно, кожного дня рано, від год. 7 до 12-тої, в гарно устаткованій, електрично-паровій молочарні стрийського Відділу „Маслосоюзу”, що була заразом шкільною молочарнею. Теоретичне навчання зачиналося о год. 2 поп. і тривало до год. 6 ввечорі. Наука спершу відбувалася у власному приміщенні, а відтак у будинку „Рідної Школи”.

Крім цього курсанти мали кожної суботи свої сходи, щось наче семінарі, на яких кожний курсант хоч один раз мав самостійно виготовити і виголосити реферат-доповідь, на довільну тему, з тематики, що її обговорювано в теоретичному навчанні.

До практичних занять курсанти, чи пак студенти, ділилися на п'ять груп, які кожного тижня мінялися, працюючи на перемину при відборі молока, при виробництві та опакуванні масла, в лябораторії при дослідах молочних продуктів, при експедиції масла та в книговодстві.

На курсах і в школі викладали різні фахові викладачі-учителі переважно службовики „Маслосоюзу” і „Сільського Господаря”.

До викладачів, що довше були на листі учителів школи, згл. курсів, належали дир. А. Мудрик, дир. А. Палій, Олекса Лис, інж. Михайло Хронов'ят, д-р Василь Лопатнюк, Петро Сікач, інж. Омелян Рейнарович, інж. Микола Хомишин, Володимир Волянський, д-р інж. Володимир Лукашевський, д-р Володимир Помірко, д-р Теодор Ткачук, д-р інж. М. Холєвчук і інші, яких імен не подаю. бо не знаю точно, чи і коли вони були заняті в школі.

Курсанти харчувалися в своїй шкільній харчівні, а мешкали в інтернаті „Маслосоюзу”, або на приватних квартирах.

Учителі і абсолювенти молочарської школи в 1930 році
(З книжки д-ра І. Витановича:
„Історія українського кооперативного руху”)

По закінченні курсу, чи відтак школи, кожний абсолювент мусів відбути ще приписану практику хоч в одній Районовій Молочарні, яку визначував Організаційний Відділ „Маслосоюзу”. По відбутій практиці абсолювент, курсу чи школи, одержував свідоцтво та за посередництвом Організаційного Відділу „Маслосоюзу” шукав для себе праці в одній із союзних Р.М.

І тільки тому, що дир. А. Мудрик і його найближчий співробітник в Організаційному Відділі, інж. М. Хронов'ят, дуже багато уваги присвячували для фахового вишколу працівників української молочарської кооперації. „Маслосоюз” і Районові Молочарні могли, не зважаючи на всякі труднощі, з року на рік рости, кріпшати і гарно розвиватися.

Крім школи „Маслосоюз” улаштовував сам багато різних фахових курсів для відбірщиків молока, контролерів молочности, для маслярів, книговодів, а навіть для членів Дирекції, Надзірних Рад і Контрольних Комісій Районових Молочарень, або такі курси інспірував у більших Р. М., де можна було знайти потрібних викладачів. З метою поправити якість масла „Маслосоюз” переводив окремі оцінки масла, що її переводила окрема комісія, зви-

чайно під проводом дир. А. Мудрика, признаючи за найкращу якість масла грошові премії, або інші нагороди. Крім цього Р. М. висилали два рази в рік своє масло до державної оцінки у Варшаві, в тих оцінках А. Мудрик теж брав участь як представник „Маслосоюзу”.

Для розробки різних теоретичних і практичних проблем нашого молочарства, для поглиблення фахового знання працівників української молочарської кооперації та для зв'язку з ними „Маслосоюз” видавав власний журнал п. н. „Кооперативне Молочарство”. яке від жовтня 1926 року появлялося як місячний додаток до „Господарсько-Кооперативного Часопису” (офіційний орган Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові — прим. А. К.), а від грудня 1929 року аж до вересня 1939 року як самостійний ілюстрований журнал-місячник, офіційний орган „Маслосоюзу”. Журнал цей був дуже добре редагований і своїм оформленням і змістом перевищав подібні польські та інші молочарські видання, що появлялися в тому часі в Польщі. Фактичними редакторами були оба директори, А. Палій і А. Мудрик, кожний по своїй спеціальности. А. Палій писав сам, або редагував матеріали з адміністраційно-торговельної тематики, а А. Мудрик пильнував організаційно-технічних проблем. Технічним оформленням журналу в перших роках займався В. Сениця, а пізніше д-р Ігор Федів. Відповідальним редактором, для уряду і цензури, був інж. А. Палій. Друкувався цей журнал у відомій друкарні Видавничої Спілки „Діло”, що приміщувалася в домі „Просвіти” (Львів, Ринок ч. 10).

Тут треба згадати, що основоположником „Кооперативного Молочарства” був відомий агроном-суспільник д-р інж. Є. Храпливий. Він у 1925 році очолював новостворений інспекторат кооперативного молочарства при РСУК у Львові і в тому часі дуже багато причинився своєю працею, своїм знанням, своїми фаховими статтями і науковопубліцистичними виданнями до поширення кооперативного молочарства. Він був автором перших молочарських підручників, що їх РСУК видав у 1926-27 рр. Згадаймо його „Основи кооперативного молочарства” і „Молочарське книговодство” (технічна частина з таблицями і зображеннями), що стали настільними книжками повоєнних молочарів, техніків і взагалі провідників українського кооперативного молочарства. Є. Храпливий зробив також і перший облік наших сил у молочарстві, у своїй праці п. н.

„Наші молочарські кооперативи в 1925 році”. Він саме в квітні 1926 року, в порозумінні з „Маслосоюзом”, розпочав видавати, як додаток до ГКЧ, „Кооперативне Молочарство”.

Переглядаючи 14 річників „Кооперативного Молочарства”, у яких схоплена найважливіша суть праці українського кооперативного молочарства, бачимо, що майже половина друкованого матеріалу — це проблеми організації і техніки цього молочарства, в тому дуже багато праці самого дир. А. Мудрика.

Крім „Кооперативного Молочарства”, „Маслосоюз” видавав окремі брошури, книжки, інструкції та обіжники про молочарство, а особливо про молочарську техніку і різні поучення організаційного порядку, що також належало до організаційної праці, яку виконував А. Мудрик із своїми співробітниками. Для фахового дошколу своїх працівників, „Маслосоюз” відкрив окрему фахову бібліотеку, яка останньо нарахувувала коло 1,000 томів фахової молочарської літератури в різних мовах. З бібліотеки найбільше користали працівники Організаційного Відділу та Редакція „Кооперативного Молочарства”.

Напередодні другої світової війни „Маслосоюз” видав цікаву і оригінальну працю А. Мудрика п. н. „Кооперативний Катехизм”. У цій книжці А. Мудрик, у формі питань і відповідей, подав короткий начерк головних відомостей про кооперацію взагалі а відтак про нашу українську кооперацію, про її організаційні форми, її центральні, а довше спинився над історією та організацією самого „Маслосоюзу”, включаючи сюди також статут „Маслосоюзу” та кілька світлин і схем для ілюстрації поданого матеріалу. Книжка ця мала XXVI коротких розділів на 112 сторінках друку, крім 16 сторінок ілюстрацій і була призначена як іспитовий матеріал для практикантів і експедієнтів та експедієнток „Маслосоюзу”. Книжка ця збереглася в родині Мудриків і є чи не одиноким примірником у вільному світі.

А. Мудрик відповідав, на основі рішення Надзірної Ради „Маслосоюзу” про розподіл обов’язків Дирекції, ще й за організацію господарсько-годівельної праці молочарень, яку вони вели самостійно, або при допомозі філій і кружків „Сільського Господаря”. До нього належали також персональні справи „Маслосоюзу”. Цим проблемам присвятимо кілька стрічок окремо.

ПРАЦЯ А. МУДРИКА В ГОСПОДАРСЬКО-ГОДІВЕЛЬНІЙ ДІЛЯНЦІ

А. Мудрик хоч сам не був фаховим агрономом — у Дирекції „Маслосоюзу” було двох фахових агрономів, дипломованих інженерів, А. Палій і М. Хронов'ят — то з титулу своїх обов'язків директора організаційних і технічних справ „Маслосоюзу”, він мусів займатися також організацією господарсько-годівельної праці на терені своєї діяльності, бо ж годі було собі уявити розвиток молочарсько промислу без поправки і розвитку способу господарювання українського селянина-хлібороба.

А. Мудрик дуже добре знав і розумів, що початок і основою кооперативного молочарства є індивідуальне сільське господарство і що від нього треба починати організаційну роботу. І тому цьому питанню він присвячує дуже багато часу і труду, вивчаючи сам основно цю проблему та на неї звертає увагу своїм співробітникам у „Маслосоюзі” і в Районових Молочарнях.

А. Мудрик як молочар, а інж. А. Палій і інж. М. Хронов'ят як агроном, розуміли краще чим другі працівники „Маслосоюзу”, що розвиток українського кооперативного молочарства залежний від поправки годівлі худоби, а це знова ж залежне від поправки стану пасовиськ і сіножатей, від управи і заготівлі кормів та від знання і розуміння годівлі корів взагалі.

У перших роках своєї діяльності „Маслосоюз”, точніше його Організаційний Відділ з А. Мудриком у проводі, головну увагу кладе на сільсько-господарську гігієну, яка є передумовою раціональної молочної господарки, кидаючи дуже сміливий, на ті часи клич: „чистота стайні, чистота молока і чистота начиння та вкінці самої молочарні — це передумова розвитку молочарства”.

Боротьба за гігієну стайні, за чищення корів, а пізніше довга і важка свідомна праця за чистоту начиння і молока в хаті, перед віддачою його до молочарні — це перший і найважчий кількісний етап праці Організаційного Відділу „Маслосоюзу” та провідного активу молочарень. Ця праця була потрібна не тільки тому, щоб поправити якість масла, але щоб зрушити думку у селян продуцентів, зацікавити їх молочарством, бо без цього не можна було говорити з ними про саму годівлю худоби.

Скільки ж то клопоту мали провідники молочарень, виконуючи доручення Організаційного Відділу, із т. зв. „пробами на чистоту”, що їх треба було брати при відборі молока від кожного доставця окремо. Ця проба полягала на тому, що прібку молока перепускалося крізь т. зв. апарат „Міфі” (пляшка без дна з апаратом на вату) і ватку, з перепущеного молока, разом із прізвищем доставця вивішувалося на стіні для публічного перегляду в приміщенні збірні. Коли ватка була чиста, то був знак, що молоко також чисте; брудна ватка вказувала на те, що молоко цього доставця також брудне й що господиня не за своїла собі ще основних засад чистоти. Така брудна „фотографія” для кожної господині в селі була найбільшою неприємністю і соромом. Це ображало її честь. І тому кожна господиня старалася тримати корову й начиння в чистоті, щоб доставлене молоко до молочарні було чисте, бо інакше сусіди сміятимуться з неї, що не вміє ходити коло молока.

Незалежно від цього, Організаційний Відділ дораджував молочарням за чисте молоко спершу давати окремі премії: скіпці, баньки на молоко, хустки для жінок, тощо. Пізніше починаючи від 1932 року, деякі молочарні почали виплачувати за молоко, в залежності від чистоти (крім % товщу), ділячи всі доставлені молока на три ступені: чисті, можливі й брудні. За чисте молоко плачено 0.1 гр. (1.00 золотий польський мав 100 грошів, подібно як доляр має 100 центів прим. автора) більше, ніж за молоко можливе і 0.2 гр. більше чим за брудне, при тім самім відсотку товщу в молоці. А. Мудрик вважав це за дуже великий крок вперед у молочарстві Галичини, бо це вже вказувало на те, що наш селянин-продуцент зрозумів суть молочарства і був вже зацікавлений в тому, щоб одержати за доставлене молоко до Р. М. якнайвищу заплату.⁶²

У цій роботі, як ткож у чисто агрономічно-годівельній, дуже багато допомагало „Маслосоюзові” Господарське Товариство „Сільський Господар”, що мало 1929 року в Галичині 82 філії 1 054 кружків по селах і 26,150 членів, а в централі і філіях працювало 37 агрономів.⁶³

Одним із перших піонерів співпраці „Маслосоюзу” з „Сільським Господарем” був д-р Є. Храпливий, що спершу працював у РСУК як інспектор української молочарської кооперації і тому знав усі її труднощі, а від 1928 року

став головним директором і душею всієї праці в централі „Сільського Господаря”. Він весь час був у близькому контакті з А. Мудриком, інж. А. Палієм, інж. М. Хронов’ятим і іншими маслосоюзниками. Він ініціював нову струю сільсько-господарської діяльності, т. зв. суспільну агрономію, що спиралася на самодіяльності зацікавленого хліборобського населення та вважав, що найкращим тереном такої суспільно-агрономічної праці — це саме терен Районової Молочарні.

Як була пов’язана праця „Сільського Господаря” із „Маслосоюзом” вказує найбільш наглядно провід „Сільського Господаря”, що в більшості складався з маслосоюзників, або близьких його співробітників. У 1929—1932 рр. головним директором був інж. Є. Храпливий, агротехнікою завідував інж. А. Романенко, а зоотехнікою др інж. М. Холевчук. До Головної Ради Централі входили о. митрат Тит Войнаровський, президент, великий прихильник молочарства, інж. Ю. Павликовський, заст. президента, голова Надз. Ради „Маслосоюзу”, інж. А. Палій, секретар, директор „Маслосоюзу”, інж. М. Хронов’ят, інж. Р. Левицький, інж. М. Хомишин, члени Ради, працівники „Маслосоюзу”, інж. В. Вакуловський, член Ради, близький співробітник з молочарською кооперацією в Рогатинщині, В. Островський, представник Волині і М. Струтинська від „Союзу Українок”. У Контрольній Комісії „С. Г.” були М. Капуста, А. Мудрик і інж. І. Скоропада — оба останні маслосоюзники. Дир. А. Мудрик у 1938-39 рр. був головою Контрольної Комісії „С. Г.”⁶⁴

Про потребу такої співпраці А. Мудрик переконався в часі своїх організаційних мандрівок по наших селах, у першій стадії своєї організаційної праці. Він бачив, що більшість наших селян тримали корову тільки на те, щоб мати, як казали, „ложку молока” для дітей і трохи гною (обірника) для підтримки врожайності поля. Про якусь раціональну годівлю худоби не могло бути й мови. Був прийнятий стандарт: літом корови паслися на запущених пасовиськах, а зимою корів кормили сіном, соломною, або т. зв. „січкою” (порізана солома), а лише деякі багатші господарі вживали для корів ще й буряків, картоплі, або інших кормів, і так було цілими десятиліттями...

Самозрозуміло, що від такого корму не можна було сподіватися багато молока, а далі й розбудови моло-

чарства. А. Мудрик, як ніхто інший, розумів, що без надання годівлі корів по наших селах і без господарської свідомости, його молочарська наука і техніка нічого не вдіють. Його думку поділяли другі провідні діячі „Маслосоюзу” і тому всі вони включилися до цієї співпраці із „Сільським Господарем”, яка вийшла на користь обом організаціям, але найбільше скористав з тієї співпраці наш український селянин-продуцент, який під кермою фахових агрономів, ветеринарних лікарів господарських інструкторів і досвідчених кооператорів почав заводити новий спосіб господарювання.

Для ширення господарської освіти по західньоукраїнських селах створено при централі „Сільського Господаря” у Львові, 1928 року, Секцію Сільсько-Господарського Шкільництва, яку очолював досвідчений громадський діяч і педагог-агроном, о. Йосиф Раковський. Не будемо тут спинятися над тим, яку велику роботу зробили Господарські Школи: в Милуванні, повіт Товмач, на Покутті, в Угерцях Винявських, пов. Рудки, в Шибалині, повіт Бережани, Державний Ліцей в Черниці, коло Стрия інструкторські курси в Янчині, повіт Перемишляни, бо це окрема цікава і дуже велика тема для окремої студії. Особливо важну й велику місію у ширенні годівельно-молочарського практичного знання виконав двотижневик „Сільський Господар”, що виходив накладом 10,000 примірників, 24 сторінок друку; половину цього накладу забирали молочарні для своїх членів.

„Маслосоюз”, у порозумінні з централею „Сільського Господаря”, вже з кінцем 1928 року, ініціює творення при Кружках „Сільського Господаря” годівельних і молочно-контрольних секцій, які систематично мали вести контроль молочности. Теоретично цю справу підготували д-р інж. Михайло Холевчук і д-р інж. Євген Храпливий, оба члени Дирекції Т-ва „Сільський Господар” у Львові, високої класи фахівці-агрономи і годівельники. Вони написали і видали цілу низку статей, брошур і підручників про раціональну годівлю худоби, а Районові Молочарні, на терені своєї діяльності при Кружках С. Г., заводять різні досвідні поля з показовим вирощуванням пашних буряків, вики, сочевиці, сераделі, пелюшки, люцерни, пашної моркви, різних сорт конюшини та інших кормових рослин, щоб наочно показати, переконати і заохотити на-

шого селянина до годівельно-молочної господарки і до раціональної годівлі корів.

За ініціативою і фінансовою допомогою „Маслосоюзу”, силами „Сільського Господаря”, зорганізовано при господарській школі в Коршеві перший 6-ститижневий курс для вишколу перших контрольорів молочности, які відтак розпочали свою практичну працю в своїх районах.

Після цього, 5 лютого 1929 року, як подає д-р М. Холєвчук, на спільному засіданні представників РСУК, „Маслосоюзу” і централі „Сільського Господаря” устійнено плян організації контролі молочности на таких основах:⁶⁵

1. Організаційну працю контролі молочности веде Крайове Т-во „Сіл. Господар” у Львові в порозумінні і за згодою Крайового Молочарського Союзу „Маслосоюз” у Львові.

2. Контролю молочности ведуть Секції годівлі і плекання молочної худоби при Кружках „Сільського Господаря”, а там, де таких нема, можна такі Секції організувати при Районових Молочарнях.

3. Контролю молочности організується в першу чергу на терені діяльності Районових Молочарень.

4. Вишколом контрольорів займається „Сільський Господар”, який у порозумінні і за згодою „Маслосоюзу” має фаховий провід і нагляд над працями Секцій годівлі і плекання молочної худоби.

Першу таку Секцію годівлі й плекання молочної худоби зорганізувано при Кружку „Сільського Господаря” в Балинцях, де був також і осідок Районової Молочарні. Контролю переводив її перший контроль-асистент молочности Іван Микитюк, абсолювент першого курсу молочности в Коршеві, а заразом і директор Районової Молочарні. Першу пробну контролю молочности переведено в 10 господарствах. Вислід був позитивний, бо пересічна продукція молока становила:

1-го тижня	6.56	кілограмів,
2-го ”	7.36	”
3-го ”	8.37	”
4-го ”	8.91	”
5-го ”	9.27	”
6-го ”	9.61	”

За час 6 тижнів молочність контрольованих корів пересічно зросла на 3.05 кг. молока, або на 50%. Це відразу

показало, які великі можливості є для збільшення молочної продукції в наших селах. Іван Микитюк, у своєму звіті, стверджує, що перед унормованням годівлі згодована паша для одної корови була на 6 грошів дорожча від вартости молока. Після закінчення цієї пробної контролі молочности вартість випродукованого молока перевищала вартість кормів, хоч корови були годовані дорогими ситними кормами. Пересічна вартість надвишки від одної корови становила 57 грошей.

Після цієї пробної контролі молочности в Балинцях філія С. Г. в Коломиї, при фінансовій допомозі Районових Молочарень, розпочала організувати сталу контролю молочности не тільки в Балинцях, але й в інших районах. За прикладом Балинець і філії С. Г. в Коломиї пішли і інші повіти в Галичині.

Щоб цю працю над поправою годівлі худоби зробити масовою, „Маслосоюз” включив цю ділянку в плян своєї організаційної праці, доручаючи Районовим Молочарням тісно співпрацювати з місцевими Філіями і Кружками „Сільського Господаря”. В той спосіб українська молочарська кооперація включилася дуже активно у велику загальну акцію, що її вели довгі роки „Просвіта” і „Рідна Школа”, акцію поширення і поглиблення загальної та сільсько-господарської освіти по наших селах, знаючи, що господарський добробут нашого села у великій мірі залежний від його освіти та практичного знання.

Це був час, коли на арену громадської праці в Галичині виступили, побіч священиків, учителів, лікарів і адвокатів, нові фахові сили, з високою освітою, здебільша набутою на заграничних університетах, а саме: агрономи, кооперативні організатори, ревізори, інструктори, молочарські техніки, ветеринарні лікарі, сільсько-господарські інструктори, організаторки Секцій Господинь при Кружках С. Г. та інструктори Хліборобського Вишколу Молоді. Дир. А. Мудрик дуже вміло ці нові сили пов'язав із працею Організаційного Відділу Маслосоюзу, нав'язуючи тісну співпрацю із усіма крайовими культурно-освітніми товариствами, а в Районових Молочарнях організатори Маслосоюзу і молочарські техніки цю співпрацю поширювали і поглиблювали. Для нагляду і координації цієї роботи на терені Р.М. створено окремий пост т. зв. господар-

ського референта, і цей референт відповідав за господарську працю в районі.

Агрономи при філіях „Сільського Господаря” і господарські референти при Районових Молочарнях виготовляли пляни господарської праці, а зокрема пляни плодозміни, щоб господар від ранньої весни аж до пізньої осені мав для своїх корів якнайбільше зеленої паші. Це давало господареві подвійну користь; корови годовані зеленою пашею давали більше молока, а поле по зборі зелених кормів збагачувалося в азот і краще родило.

До організаційної праці „Маслосоюзу” належало також виготовляти пляни і шукати способів, як забезпечити наші села добрим расовим матеріалом. З тою метою поділено терен праці „Маслосоюзу” також на райони, де поручалося впроваджувати якусь одну расу корів, найбільш практичну для цієї околиці. Напр., в горах сементальську, на рівнинах крайову червону, а в підміських селах, найбільш молочну, чорно-білу фрізійську расу. Щоб це здійснити, треба було спроваджувати багато расових розплідників-бугаїв і молодняка із західних теренів Польщі та добре загосподарованих фільварків „Маслосоюз” сам, власним коштом, втримував розплідну обору сементальської раси в Милованні, при господарській школі. Кожна кооператива, яка брала звідси расового розплідника, була зобов'язана до 3-х років дати хоч 2 штуди нових розплідників до других Районових Молочарень, що таких розплідників ще не мали.

Агрономічно-годівельну працю Районових Молочарень доповняла ще **ветеринарно-санітарна обслуга** своїх районів, що також було складовою частиною роботи Організаційного Відділу „Маслосоюзу”, який цю працю ініціював, стимулював і контролював.

Ця праця полягала головню на піднесенні гігієнічних умов нашого села, — про це вже була згадка на іншому місці — та на запобіганні захворюнь домашніх тварин. Роблено це при допомозі перегляду стаєн, перегляду худоби, на індивідуальне бажання поодиноких членів Р. М., при допомозі різних господарсько-ветеринарних курсів, що їх переводили агрономи „Сільського Господаря”, або господарські референти Р. М. враз із ветеринарними лікарями і організаторами „Маслосоюзу”, або техніками Районових Молочарень. Перегляд худоби і контролю стаєн

переводили звичайно 2 рази до року, весною і осінню, а курси відбувалися зимою.

Для забезпечення селянина, члена Районової Молочарні, перед випадком загибелі худоби, не раз одинокої корови, що була одиноким джерелом доходу в господарстві, „Маслосоюз” опрацював окремий правильник для громадської асекурації худоби і доручив Районовим Молочарням, у власному заряді, організувати т. зв. „Допомогові фонди”, або „Ветеринарну поміч”, не вживаючи терміну „асекурація”, бо на це треба було б окремого дозволу уряду. Засада організації цього фонду була дуже проста: член Р. М. платив кожного року, 3—4 ратами (звичайно при виплаті за молоко), премію-вкладку у висоті 2% вартости корови і за це мав продовж цілого року безплатну ветеринарну обслугу, фахового ветеринарного лікаря, часто одержував безплатно і ліки, а на випадок загибелі корови одержував готівкою 80% вартости обезпеченої корови на закуп нової штуки.

Ця акція стала скоро масовою і дала дуже гарні висліді. За зібрані гроші Р. М. могли вдержувати ветеринарних лікарів, зорганізувати власні ветеринарні аптечки, виплачувати допомоги за упавші штуки худоби, а найважливіше скріпити довір'я членів до своєї установи, яка в цілості була на услугах тих же членів.

Як виглядала праця „Маслосоюзу” і Районових Молочарень в господарсько-годівельній і санітарно-ветеринарній ділянці, перед другою світовою війною, найкраще бачимо це із короткого звіту дир. А. Мудрика, приготованого на загальні збори Маслосоюзу, які відбулися 14 квітня 1939 року.⁶⁶

„Організаційний Відділ, поза справами технічними і організаційними, посвятив у звіттовому році (звіт за 1938 рік — прим. А. К.) багато часу і праці господарсько-годівельній ділянці. Акцію в тому напрямі започаткували ми при тісній співпраці із „Сільським Господарем”. Згідно з устійненими спільно напрямними майже кожна Р. М. виготовила свій відповідний плян господарської праці, що її мали перевести на терені своєї діяльності. Такі пляни на 1938 рік уложило 101 кооператив. Вправді не всюди вдалося осягнути намічений плян у 100 відсотках, все таки і частинне виконання наміченого пляну має велике

значення і осяги в діловому році в тому напрямі є вдоволяючі.

„У звітному році в зимових місяцях переведено (з початком року) два 6-днівні дошколюючі курси для господарських референтів, а один для контрольорів молочности. В перших двох курсах взяли участь 81 господарських референтів Р. М., а в третьому 12 контрольорів. Крім цього відбувся в році ряд нарад господарських референтів при поодиноких Відділах „Маслосоюзу”.

„У звітному році працювало в Районових Молочарнях 64 окремих господарських референтів, а в 18 Р. М. обов'язки господарських референтів виконували члени Управи. З поміж них 60 мали меншу чи більшу господарську освіту (школу чи курс).

„Дотації Р. М. для Філій „Сільського Господаря” на ведення господарської праці виносили в звітному році 25.877.82 зл.

„Ветеринарну поміч (Доп. Фонди — прим. А. К.) вели 84 Р. М. Учасників з кінцем звітowego року було разом 51,678 осіб, а зголошених штук худоби 71,410.

„З кінцем року працювало в Р. М. 18 ветеринарних лікарів. У звітному році був намічений Третій З'їзд вет. лікарів, який відбувся щойно з початком 1939 року.

„У звітному році переведено контролю в 35,171 стайнях (в 394 селах, на терені 99 Р. М.), де було приміщено 59,091 штук корів. Дотеперішня акція контролі ставен довела до вибудовання 520 нових стаен.

„Для піднесення стану і умовин годівлі ведено (згідно з плянами праці) конкурси умовин годівлі рогатої худоби, показове кормлення і доїння та улашдувано перегляди худоби.

„В дещо меншій мірі вели Р. М. акцію доставки членам насіння пашних рoстин, внаслідок чого в звітному році закупили вони лише 86,570 кг. насіння пашних рoстин (в 1937 р. закуплено 133,810 кг.). Це не значить, що рівночасно змаліла також посівна площа під пашні рoстини, бо члени Р. М. закупають насіння, в значній мірі, за посередництвом кооператив для загального закупу і збуту, але Р. М. про це не мають даних”.

Закінчуючи цей розділ, треба ствердити, що дир. А. Мудрик, як і всі директори „Маслосоюзу”, дуже доцінював фахову агрономічну працю, її все підтримував, а са-

мих інженерів-агрономів притягав до праці в „Маслосоюзі”, або заохочував їх до фахової праці в „Сільському Господарі”.

Це не випадок, що головою Надзірної Ради „Маслосоюзу”, в 1926 році, обрано інженера-агронома, Ю. Павликовського, що тоді був також головою Ради „Сільського Господаря”. Не випадково в 1928 році покликано інженера-агронома Е. Храпливого, що очолював Молочарський Відділ у РСУК, на головного директора централі „Сільського Господаря”, а фахового агронома і ветеринарного лікаря інж. д-ра М. Холевчука покликано на головного референта годівельних справ у „Сільським Господарі”.

Це теж не випадок, що першим головою Т-ва Українських Агрономів, яке офіційно було зареєстроване в 1936 році, обрано агронома-маслосоюзника, інж. М. Хронов'ята. Причина проста: „Маслосоюз”, з поміж усіх наших кооперативних централей, найбільше і найближче співпрацював з українськими агрономами, був співорганізатором перших З'їздів Українських Агрономів, які відбувалися, звичайно, разом із подібними З'їздами організаторів і інструкторів „Маслосоюзу”.

А. Мудрик, як директор і персональний референт „Маслосоюзу”, розумів найкраще, що тільки фахівці-агрономи і фахівці-молочарі зуміють спільно знайти спосіб, як розбудувати українське кооперативне молочарство. Він це особисто провів на самому початку відбудови кооперативного молочарства в Станиславові, коли два фахові молочарі-техніки — О. Лис і А. Мудрик, згодом ще й Тома Котик — і два дипломовані агрономи — інж. І. Остап'як і інж. А. Палій — спільними силами і своїм знанням зуміли відразу знайти спільну мову та спосіб як повести акцію відбудови і перебудови цілої системи кооперативного молочарства.

Це також не випадок, що крім молочарів-техніків у „Маслосоюзі” працювали ще такі інженери-агрономи: Микола Хомишин, Іван Скоропада, Михайло Хронов'ята, Василь Котик, Євген Томашівський, Осип Мельникович, Адам Мицик, Богдан Нижанківський, Омелян Рейнарович, Олександр Зибенко, Олександр Охрим, Петро Базилевич, Осип Буя, інженер-лісовик Гриць Йовик і інші — деякі з них працювали в Молочарському Відділі РСУК. Не згадую тут імен інженерів-агрономів, які працювали

по Р. М., або по філіях „Сільського Господаря”, бо всіх імен не знаю, а всі вони дуже багато вложили своєї праці для розбудови українського кооперативного молочарства.

З'їзд організаторів „Маслосоюзу” і ветеринарних лікарів у Львові, вересень 1936 р.

З ветеринарних лікарів, які безпосередньо, або посередньо, працювали для української молочарської кооперації, слід згадати д-ра Романа Лехіцького, головного вет-лікаря в „Маслосоюзі” у Львові який заразом був головним організатором ветеринарної праці в „Маслосоюзі”. Головним референтом Ветеринарного Бюра при централі „Сільського Господаря” був д-р Маріян Стахурський.

При Відділах „Маслосоюзу”, або в Районових Молочарнях працювало останньо 18 ветеринарних лікарів. Крім цього допомагали нашій праці українські вет.-лікарі, що були на етатах „Сільського Господаря”, міст, або на приватній практиці. Згадаймо їх усіх, в поазбучному порядку:⁶⁷ Барусевич М. (Рудки), Білинський Володимир (Львів?), Базар Антін (Теребовля), Богачевський Евген (Чортків), Бялий Володимир (Городенка), Вацик Мирон (Зборів), Водославський П. (Галич), Гопишин Августин (Стрий), Гутнякевич Петро (Коломия), Дуткевич Остап

(Радехів), Дмитро Михайло (Глиняни), Ковалець Ярослав (?), Качала Мирон (Рожнітів), Кіца Вол. (Калуш), Кішко Кол. (Щирець), Кононенко Евген (Белз), Кулиняк Петро (Дрогобич), Легкун Дмитро (?), Левицький Іван (Сянік), Мамчур Теодор (?), Миколаєвич Данило (Львів), Михайлович Ярослав (Журавно), Моспанюк Антін (Рожнітів), Онуферко Ярослав (Тернопіль), Ожоган Василь (?), Помірко Володимир (Львів), Рудницький Мирослав (Рудки), Сявовко Степан (Жидачів), Соневицький Юліян (Самбір), Сось Осип (Броди), Ткачук Теодор (Стрий), Фаріон Теодор (Ясло), Цегельський Юрій (?), Чайковський Юрій (Коломия), Чехут Богдан (Судова Вишня), Чубатий Вол. (Дрогобич), Чучман Мукола (Миколаївн/Дністром), Шевчук Дмитро (Бучач), Юзвяк Володимир (Станиславів), Яремко, Степан (Рогатин).

Найбільше праці в господарську розбудову кооперативного молочарства вложили молочарі-техніки, які, крім своєї фахової праці, співпрацювали з агрономами і ветеринарними лікарями, часто-густо були господарськими референтами, однак імен їх мені не вдалося зібрати і тому їх тут не можу навести. Це велика шкода, бо всі вони дуже віддано працювали для розбудови кооперативного молочарства по всіх закутках Галицької Землі. Про їх працю варто написати окрему монографію.

ПЕРСОНАЛЬНІ СПРАВИ „МАСЛОСОЮЗУ” В РУКАХ А. МУДРИКА

Картина праці А. Мудрика в „Маслосоюзі” не була б повна, якщо б не згадати, хоч коротко, про нього, як референта персональних справ цієї установи.

Добір працівників для кожної установи має велике часто вирішальне, значення. Не менш важним було це питання для „Маслосоюзу” і для Районових Молочарень. А. Мудрик дуже пильно „аналізував” кожного кандидата чи кандидатку, переводив окремі іспити-розмови, збирав опінії про кожного майбутнього працівника і щойно тоді приймав до праці. Трохи легше було підшукувати працівників для Р. М., бо вони здебільша рекрутувалися з абсолютів Молочарської Шокли — цей обов’язок пере-

брав згодом на себе інж. М. Хронов'ят, який був постійним викладачем у школі і знав добре всіх учасників школи.

В перших роках праці „Маслосоюзу” проблема працівників не була великою, бо засяг праці був скромний і працівників треба було не багато. Всю роботу виконували члени Дирекції та їх найближчі співробітники, які самі зголосилися до співпраці і всі були собі знайомі із студій, або військової служби. Однак в міру розбудови Централі та поодиноких Відділів „Маслосоюзу”, треба було вже приймати до праці нових, менш відомих осіб, і їм приділювати працю відповідно до потреб установи. Треба було сталих і сезонних кваліфікованих працівників, кваліфікованих і звичайних робітників, практикантів, експедієнток для крамниць — це вже було трохи важче робити. Самозрозуміло, що в тій його роботі помагали йому інші працівники „Маслосоюзу”, зокрема інші члени Дирекції і начальники Відділів, але офіційно А. Мудрик вів евіденцію всіх працівників, перевіряв їх стаж і знання та слідкував за виконанням ними призначеної праці. Це була важна і не менш відповідальна робота, від техніки і виробництва масла, чи його продажі, бо дуже часто від успіху, чи не успіху праці одного службовика на відповідальній позиції залежала доля цілої установи. І тому часто приходилося міняти і звільняти того, чи іншого працівника, щоб на його місце поставити кращого, більш відповідного.

Як стверджує сам А. Мудрик⁶⁸ — продовж 15 років, тобто від 1924 року до кінця 1938 року, стан працівників систематично збільшувався, від 4 осіб, аж до 300 людей. Рівночасно, в тому ж саме часі відійшло з „Маслосоюзу” з різних причин, аж 669 осіб. З того бачимо, що не кожний міг залишитися на праці в „Маслосоюзі” і стати т. зв. „маслосоюзником”. Беручи статистично, що третя особа залишалася на праці в „Маслосоюзі” на якийсь довший час.

Як росли кадри працівників „Маслосоюзу”, без Раїонових Молочарень, показують нам нижче наведені показники.⁶⁹

Роки:	Кількість працівників:
1923	4
1924	11
1925	21
1926	37
1927	71
1928	93
1929	113
1930	134
1931	137
1932	152
1933	186
1934	234
1935	253
1936	276
1937	282
1938	300

Наведені цифри не потребують коментарів. Вони самі показують динаміку росту не тільки кількості працівників, але й динаміку росту самого „Маслосоюзу”, бо ніяка установа не збільшує кількості працівників, якщо сама не росте й не розвивається. З ростом кількості працівників росла й їхня сила, якою також треба було вміти орудувати, щоб вона виконувала своє призначення і відчувала свою співвідповідальність за долю установи.

І цю проблему А. Мудрик розв’язав, у порозумінні і згодою інж. А. Палія позитивно. Зараз, на початку своєї праці, він виготовив, спільно із представниками працівників, службові правила, які відтак, на пропозицію Дирекції. 2 червня 1925 року, Надзвірна Рада затвердила і вони стали відтак основою для нормування відносин між Дирекцією і службовиками та між Дирекцією і Надзвірною Радою „Маслосоюзу”.

Дир. А. Мудрик належав також до ініціаторів засновання самодопомогової організації для працівників „Маслосоюзу” у формі кредитової кооперативи „Взаїмна Поміч”, яку засновано 4 вересня 1927 року, а яку відтак, по введенні нового кооперативного закону в Польщі перемінено на промислово-торговельну кооперативу „Кома” (КО-оператива МА-слосоюзників).

З ініціативи Дирекції працівники „Маслосоюзу” в 1930 році зорганізували т. зв. „відправно-щадничий фонд”, на який склали примусово, у формі ощадностей, 4%

своєї платні, а других 4% кожному працівникові доплачував „Маслосоюз”. Відтак, у роках господарської кризи (1932-33), цей фонд перемінено на добровільні ощадности. В останніх роках, перед останньою війною і в часі війни, „Маслосоюз” провадив для своїх службовиків у Львові окрему харчівню, в якій, за дуже низькою платою можна було одержати смачні снідання, обіди і вечері. Сама харчівня була ведена дуже дбайливо.

Вкінці, коротко, треба згадати ще й про те, чи працівники „Маслосоюзу” були задоволені із своєї праці, чи були задоволені з відношення директорів до них і чи їх матеріально не використовувано в ім’я т. зв. „добра установи”.

Не буду тут застановлятися над деталями цієї проблеми, але в ім’я правди треба ствердити — я маю на це моральне право, бо кілька років я був службовиком „Маслосоюзу” — що платні працівників „Маслосоюзу” не були високі, одначе вони були вищі, чим у других подібних українських кооперативних установах, за виїмком Ревізійного Союзу Українських Кооператив. Найнижча платня практиканта, або помічниці експедієнтки була 60. зл. пол., якраз стільки, скільки треба було на скромний прожиток у Львові. По відбутті практики, всі працівники одержували як першу місячну платню 90—100 зл. п., а відтак, по 2—3 роках праці, одержували вже 120, 150, 180 240 зл. і більше, залежно від роду праці і від фахової підготовки. Самозрозуміло, що Дирекція, Начальники Відділів і Організатори одержували більше чим звичайні урядовці, експедієнтки, або робітники та їх помічники.

Причина розмірно низьких платень, у відношенні до оборотів і росту „Маслосоюзу”, крилася в тому, що „Маслосоюз” — це була нова динамічна, але не загосподарована установа, яка мусіла виконувати величезну роботу дуже малими фінансовими засобами. Власні фонди М. С. росли дуже повільно, державних кредитів, за низьким опроцентуванням, „Маслосоюз” не одержував, а за кредит у приватних банках треба було платити досить високі відсотки, які доходили до 10% всіх коштів завідування. Крім цього закуп нових приміщень, нових машин, улаштування нових крамниць вимагало великих грошових вкладів, які відтак треба було досить високо амортизувати. А це гакож збільшувало кошти завідування. До того треба було ще

витримати конкуренцію на масляному ринку щодо цін із чужими, добре загосподарованими, фірмами, які користали з державних дешевих кредитів, а навіть субвенцій. І тому на платні своїх працівників „Маслосоюз” не міг більше видавати, ніж йому, по покритті найконечніших коштів завідування, коштів продукції і торговельних коштів оставало. Зисків „Маслосоюз” не робив, лише старався не допускати до втрат; балянсові надвишки „Маслосоюзу” були найнижчі з поміж усіх українських центральних кооперативних установ. Напр. за 1938 рік балянсова надвишка „Маслосоюзу” становила всього 1,947.23 зл п.

Коли б „Маслосоюз” хотів був платити вищі заробітні платні, то він мусів би виказувати балянсові втрати, яких не було чим покривати або перевести редукцію службовиків і зрезигнувати з дальшої своєї розбудови і розбудови української молочарської кооперації, яка діяла для добра цілого українського народу, а не тільки для горстки службовиків. І службовики „Маслосоюзу” це розуміли і з цим фактом вони годилися, бо ж вони саме і прийшли до „Маслосоюзу” на те, щоб працювати для піднесення господарського добробуту цілого українського народу. Вони також бачили і те, що з розбудовою „Маслосоюзу” і збільшенням торговельних оборотів, росте можливість кращої заробітної платні для всіх працівників, що причинилися до того росту.

Розумів це може найкраще сам дир. А. Мудрик, який за цю ділянку відповідав і то відповідав не тільки формально, він нею жив, болів і для неї постійно трудився. І за це часто густо, не мав навіть признання, не то якоїсь вдяки.

Хай ці рядки будуть для нього цим признанням.

ПРАЦЯ А. МУДРИКА В ДРУГИХ УСТАНОВАХ

Правду сказавши, небагато часу залишалось А. Мудрикові на якусь іншу громадську працю поза „Маслосоюзом”, якому він віддавав усі свої сили і весь свій час.

А все ж таки, він знаходив ще дрібку часу і на працю поза „Маслосоюзом”, яку треба, на цьому місці, хоч назвати, бо дослідити її ми тепер не маємо змоги.

Співпраця А. Мудрика, як директора „Маслосоюзу”, з „Сільським Господарем” була вже обговорена. Тут тільки згадаю, що він довгі роки був членом, або головою Кон-

трольної Комісії цієї установи. На останніх загальних зборах „Сільського Господаря”, 23 березня 1939 року, А. Мудрика поновно перевибрано на голову Контрольної Комісії.

Довгі роки А. Мудрик був заступником голови Надзірної Ради в „Центробанку” — головою був д-р Михайло Волошин — а в часі другої світової війни, коли за німецької окупації „Центробанк” відновив свою діяльність, він був обраний головою Надзірної Ради цього нашого центрального кооперативного банку.

На цьому місці треба ще згадати, що з ініціативи А. Мудрика, в часі т. зв. районізації і механізації українського кооперативного молочарства в Галичині, в „Центробанку” створено окремий фонд, під назвою „Фонд розбудови української молочарської кооперації”, який служив виключно для потреб розбудови української молочарської кооперації. Фонд цей творився з ощадностевих вкладів Районових Молочарень. Він досягав суми около 300,000 зл. п. Фондом цим диспонував „Маслосоюз”, тобто Районові Молочарні, співтворці цього фонду, могли з цього фонду користати тільки за згодою „Маслосоюзу”, який плянував і керував розбудовою українського кооперативного молочарства.

А. Мудрик був кілька років членом Ради, або Контрольної Комісії Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, брав участь у різних Комісіях цієї нашої найвищої кооперативної установи. Крім цього, як великий приятель української молоді, довгі роки був у проводі кооперативи „Пласт”, яка була створена по розв’язанні польським урядом молодечої організації „Пласт” і яка згуртувала коло себе провідників пластової організації з метою продовжувати пластову працю різними можливими засобами і в різній можливій формі.

А. Мудрик належав до найстаршого товариства „Прогресу” у Львові, до товариства „Рідна Школа”, був навіть кілька років членом Головної Управи Р. Ш., а особливо дуже багато праці вложив для Кружка „Рідної Школи” ім. Бориса Грінченка, на Городецькому передмісті у Львові. Він був кілька років підряд головою і патроном цього Кружка.

А. Мудрик був активним членом службовицької кооперативи у „Маслосоюзі”, „Взаїмна Поміч”, а відтак

„КОМА” та взагалі живо цікавився усіма проявами нашого громадського і політичного життя.

У політичному житті сам активної участі не брав, але активно підтримував політику Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), будучи рядовим членом цієї партії.

Цих кілька стрічок про громадську працю А. Мудрика, поза „Маслосоюзом”, це тільки натяк на його громадську працю, яка вимагає окремого наświetлення і окремої аналізи, чого я, із-за браку матеріялів, зробити не можу.

ПОЧАТОК КІНЦЯ ВЕЛИКОЇ ПРАЦІ

Літо 1939 року було дуже гаряче в природі. Воно ще більше було гарячим для політиків європейських держав і для провідників поодиноких народів. Не менш гарячим воно було і для провідників української кооперації в Галичині.

Пригадаймо собі, що то був час, коли Німеччина, під проводом А. Гітлера, без одного вистрілу забрала собі Саарщину, прилучила до Райху 7-мільйонову Австрію, окупувала цілу Чехословаччину, забрала від Литви її одинокий порт Клайпеду (Мемель), провокувала різні граничні інциденти і готувалася до воєнного скоку на Польщу.

Війна висіла, як кажуть, в повітрі „на волоску”, а напружена атмосфера примушувала провідників нашого політичного, суспільно-громадського та господарсько-кооперативного життя застановитися і вирішити проблему, як нам бути на випадок війни Німеччини з Польщею і на випадок окупації Галичини... більшовиками. Очевидно, що якогось офіційного рішення нашого політичного проводу в цій справі не було і в даних обставинах не могло бути. Не зробили такого рішення і провідники української кооперації. Вони обмежувалися до приватних порад, які в тому часі були найбільш раціональні та самозрозумілі. Вони говорили: усім громадянам і відповідальним провідникам, які нічим не прогрішилися в антинімецькій, чи протибільшовицькій роботі, слід захиститися на своїх місцях, разом із народньою масою. Бо що ж би та маса говорила й робила — говорилося тоді — як би її провідники покинули рідний край і залишили її саму на поталу німців або більшовиків.

У такій атмосфері відбулися всі збори наших кооперативних централей, пройшло ціле літо 1939 року і так було аж до 1 вересня, тобто до дня вибуху другої світової війни.

„Маслосоюз” і Районові Молочарні, з огляду на проголошену мобілізацію, на летунські бомбардування Львова і інших міст, на велику акцію арештувань наших різних діячів польською владою та хаотичний рух польських військ, майже зовсім припинили свою діяльність, очікуючи закінчення воєнних дій. Не припинила тільки своєї праці Дирекція „Маслосоюзу” і частина службовиків, які берегли майна своєї установи. А. Мудрик в тому часі майже не покидав свого бюро.

І так було до 17 вересня 1939 року, коли то большевицька армія переступила річку Збруч, щоб „визволити” західніх українців з під „панської” Польщі, якої фактично вже не було, бо вона повністю була вже розгромлена німцями.

До Львова червона армія ввійшла в п'ятницю, 22 вересня, по полудні. Ще перед заняттям Львова советські літаки розкинули пропагандивні летючки українською мовою, в яких писалося про визволення українського народу про віддачу землі селянам і фабрикам робітникам із запевненням якнайбуйнішого розвитку для української культури, науки та господарського життя. Були там і запевнення, що советська влада не цікавитиметься минулим поодиноких громадян, а вимагатиме тільки лояльності до себе, гарантуючи всім свободу діяльності, недоторканість особи і працю.

І тому не диво, що А. Мудрик, інж. А. Палій і інж. М. Хронов'ят, фактичні провідники „Маслосоюзу” і цілої української молочарської кооперації, залишилися також на своїх місцях з надією, що запевнення большевиків на цей раз є вже щирі й що вони на правду змінилися і що під большевицьким режимом вдасться їм знайти якусь форму і спосіб зберегти ці великі надбання „Маслосоюзу” і цілої української молочарської кооперації.

І так спершу, позірно, виглядало. Зараз по окупації західньоукраїнських земель большевики видали доручення всім видам української кооперації продовжувати свою працю на старих, довоєнних основах. Таке доручення дістали „Маслосоюз”, „Центробанк”, „Народня Тор-

говля”, а навіть Ревізійний Союз Українських Кооператив з інж. Ю. Павликовським, як головою Ради, на чолі. Не покинули своєї праці і директори РСУК, О. Луцький, М. Капуста, І. Грабар і інші. Всі повірили, що українська кооперація, як рух широких народніх мас, знайде для себе місце, може в новій якійсь формі, в нововизволеній і „добровільно” прилученій до материка Галицькій Землі. Одначе така ідилія тривала дуже коротко. Всього кілька днів. Відтак, до кожної кооперативної централі прийшли, урядом назначені, комісарі із цілим штабом своїх людей і почали, без згоди наших провідників, заводити свої нові порядки. Рівночасно з тим почалися тихі, але масові арештування провідників нашого громадського життя.

У „Маслосоюзі” нова влада зачала свою працю від зміни назви „Маслосоюз” на „Молочна Контора”. Далі не питаючись Дирекції, нові господарі почали змінити урядовців, спосіб урядування, приймати до праці нових людей, переважно жидів, які перебирали керму цілої установи в свої руки. В парі з тим Дирекція і відповідальні працівники „Маслосоюзу” відчули, що вони стають тут непотрібні, а їх присутність у бюрі для нових господарів стає нестерпною. Що більше, проти старих працівників і Дирекції почалися цькування та погрози...

Самозрозуміло, що в такій ситуації всі три директори прийшли до висновку, що їм грозить арешт і вивезення в якусь сибірську тундру, якщо вони, своєчасно, самі не зникнуть з очей нових господарів. Одиноким рятунком для них було: покинути тихцем свою працю, свою улюблену установу і податися скоро на еміграцію, до Німеччини (одинокі тоді доступна країна для всіх наших утікачів).

І вони так зробили, як задумали. Робили це кожний з осібно, в різний час, і різний спосіб. Перший „зник” інж. М. Хронов’ят, за ним відтак А. Мудрик, а вкінці інж. А. Палій.

У тому самому часі, мабуть з днем 1 січня 1940 року українську молочарську кооперацію включено спершу в систему радянської споживчої кооперації, а згодом перемінено кооперативні молочарні на державні підприємства під назвою „Укрмаслопром” та „Молокотрест” і тим фактично зліквідували цілком існування української молочарської кооперації в Галичині. Це був початок кінця цієї великої роботи „Маслосоюзу” і Районових Молочарень

яку вони проробили за час свого 15-річного існування після першої світової війни.

А. Мудрик із своєю родиною, при допомозі німецької репатріаційної комісії, на короткий час опинився в Німеччині, звідкіля, за старанням інж. М. Хронов'ята, що вже був у Кракові, переїздить на територію т. зв. Генерал Губернаторства, до Кракова, і тут включається до господарської праці на західніх скрайках української землі Лемківщини Засяння, Холмщини і Підляшшя.

Українською господарською роботою, зокрема кооперативним рухом, до часу створення Українського Відділу Ревізійного Союзу в Кракові, керував інж. М. Хронов'ят що був тоді господарським керманічем новоствореного Українського Центрального Комітету в Кракові під проводом проф. В. Кубійовича. До цієї праці, в УЦК, на деякий час притягнуто і А. Мудрика, про що була вже згадка в першій частині цієї праці.

За дозволом німецької влади, в тому часі, відновлено діяльність Відділів „Маслосоюзу” в Перемишлі (на Засянні), зорганізовано новий Відділ у Ярославі та відновлено, або зорганізовано нові Районові Молочарні в 12 місцевостях ярославського та перемиського повітів і на Лемківщині, що їх обслуговували відтак, новостворений Ревізійний Союз Українських Кооператив в Кракові під кермою Івана Фостаковського.

Серед цієї праці, серед нового оточення, серед воєнної непевної атмосфери, приходить нова, німецько-більшевицька війна в червні 1941 року яка відкрила дорогу нашим утікачам, в тому і А. Мудрикові, до повороту на свої старі місця, до Львова, щоб тут відновити знова працю української кооперації, на той раз під новою, німецькою, окупацією. Іншого вибору й не було. Брати наші господарські справи в свої руки, хоч під німецький диктат, або передати ці справи в руки німців, поляків і різних „фольксдойчів”. Наші кооперативні провідники, під проводом інж. Ю. Павликовського, довго не думали, бо часу не було, прийняли виклик долі і зараз же, не чекаючи на рішення німецьких чинників, перебрали наші центральні установи назад у свої руки, щоб врятувати рештки народнього майна, яке ще врятувати було можна. І за цю роботу їм належить велика подяка, бо українська кооперація, серед змінних умовин війни, ще раз показала свою силу і свою службу для народу.

ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Після звільнення західньоукраїнських земель з під большевицької неволі, новим „визволителем” — німецькою окупацією в 1941 році, А. Мудрик вертається із друзими кооперативними провідниками до Львова, щоб тут відновити знова працю „Маслосоюзу” і української молочарської кооперації.

Завдання це взяла на себе Дирекція „Маслосоюзу” в складі: інж. А. Палій, А. Мудрик, інж. М. Хронов’ят із заступниками О. Лисом і Т. Котиком. Найважлишою роботою Дирекції М. С. було відновити працю всіх Відділів „Маслосоюзу” та всіх Районових Молочарень, притягаючи до праці, по можності, всіх старих працівників „Маслосоюзу” і Р. М., які мали стати хребтом цілої акції відбудови кооперативного молочарства.

Про хід цієї роботи була вже згадка в першій частині цієї книжки. Тут тільки згадаю, що акція відновлення праці української молочарської кооперації в Галичині, за німецької окупації, була успішна. А була вона успішною тому, що населення Галичини спонтанно взялося за громадську самоорганізацію всіх секторів свого життя під проводом Українського Центрального Комітету, який акцентував відновлення кооперативної діяльності на старих основах, а саме: Ревізійний Союз Українських Кооператив, під проводом інж. Ю. Павликовського — керівництво цілістю, „Народня Торговля” переняла під свою опіку міську споживчу кооперацію, „Центросоюз” з Окружними і Повітовими Союзами очолив сільсько-господарську кооперацію, „Центробанк” — кредитову, а „Маслосоюз” перебрав керму над молочарською кооперацією.

Треба одначе тут заявити, що роля української кооперації, відновленої на старих засадах, була нова і некооперативна, бо вона стала чинником німецької господарської політики, яка зводилася до ролі збирача контингентів сільсько-господарських продуктів і їх розподілу за призначеною з гори схемою.

Роля „Маслосоюзу” та Районових Молочарень у тому часі також, фактично, зводилася до заготівлі молока і масла і до розподілу цих продуктів, відповідно до розпорядків окупаційної влади.

Всі українські провідні кооперативні діячі це бачили і розуміли, що німецька влада не з любови до нас, але з konieczности погодилася на кооперативну форму господарської діяльності в Галичині, бо по суті ця влада була рішуче проти суті і змісту кооперативної праці, тобто добровільної самоорганізації господарського життя по селах і містах, як це було до війни. Одначе українські кооператори, як відповідальні провідники господарського життя, не могли допустити до того, щоб на українських землях, серед українського населення, господарили поляки, німці та всякі інші чужинці, бо тоді ці всі воєнно-господарські тягарі стали б два, або три рази тяжчими. Кооператори вірили, що цей воєнний стан зміниться після закінчення війни і тому треба працювати, щоб втримати керму і майно наших кооперативних і некооперативних установ у своїх руках. А. Мудрик поділяв цю думку і тому дуже віддано працював далі в „Маслосоюзі”, як колись давно, не зважаючи на різні труднощі, що випливали з ненормального воєнного положення.

Що праця української молочарської кооперації була відновлена повністю, бачимо з таких показників:⁷⁰ З кінцем 1942 року в Галичині, крім централі „Маслосоюзу” і його всіх Відділів, працювало 137 Районових Молочарень, які охоплювали своєю діяльністю 3320 галицьких сіл. З поміж тих Р. М. 114 займалося виробництвом масла, 20 Р. М. займалося доставою повного молока до міст, а 3 виробництвом сирів. Крім цих Р. М. в Галицькій Області, діяло ще 27 Районових Молочарень на терені Краківської і 17 в Люблинській Облестях. Всі українські молочарні в Генеральній Губернії охоплювали своєю обслугою коло 4 000 сіл, де жили українці. Як боявся німецький уряд об'єднаної сили української молочарської кооперації вказує факт заборони Районовим Молочарням з Краківської і Люблинської Облестей бути членами „Маслосоюзу” у Львові та мати з ним будьякі звязки. Ці Р. М. вдалося всетаки втримати під українською контролею за посередництвом Молочарських Відділів при Відділах Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Кракові та Люблині, які останньо очолювали А. Качор (Краків) і інж. П. Саенчук (Люблин). Вони також виконували ролю зв'язкових між Р. М., „Маслосоюзом” і РСУК.⁷¹

Найбільш болючим ударом для „Маслосоюзу” взагалі, а для А. Мудрика зокрема, було доручення окупаційної влади, щоб з днем 1 квітня 1942 року зліквідувати Організаційний Відділ „Маслосоюзу”, що був „дитиною” А. Мудрика, як непотрібний для німецької влади, а на це місце створено окрему державну установу під назвою Обласний Союз для Молочної Господарки, що мав перебрати керму над молочною господаркою і молочними контингентами в Галичині. Провідником цієї установи іменовано німця Рошмана. Щоб якось зберегти єдність праці „Маслосоюзу” і цієї нової установи та затримати в українських руках контроль над добором працівників до цієї установи, за старанням українських провідних чинників, у порозумінні з „Маслосоюзом”, заступником п. Рошмана іменовано інж. М. Хронов’ята, який і на далі залишався директором „Маслосоюзу” і в той спосіб, хоч часо-во, вдалося зберегти єдність у задумах і праці цілої молочарської праці, бо інж. М. Хронов’ят перебрав фактичну керму організаційної праці в молочарській кооперації, узгіднюючи її з проводом української кооперації всякі зміни та zarazом обороняючи її, за посередництвом Рошмана перед німецькою владою.

„Маслосоюз” по суті, в тому часі, залишився тільки заготівельно-торговельною централею, а його Дирекція, в умовах тоталітарного режиму, не могла, як колись плянувати і розгортати будьяку кооперативну самодіяльність; вона мусіла обмежитися до щоденної ділової праці, дбаючи про збереження моральних і матеріальних надбань „Маслосоюзу” і цілої української молочарської кооперації, бо зберегти добре ім’я кооперативної установи і її провідників не було так легко.

Дир. А. Мудрик, у тих непригожих для кооперації умовах, всю свою увагу звернув на технічну розбудову молочарської кооперації. Перш усього упорядкував персональні справи службовиків, усуваючи в міру можливостей з установи чужий елемент. Далі багато часу присвятив на віднову старих і організацію нових крамниць „Маслосоюзу”, щоб забезпечити населенню міст можливість одержати хоч цю мінімальну кількість молочних продуктів, що їх дозволяв продати, на спеціальні картки, окупаційний німецький уряд.

У 1943 році „Маслосоюз” по всіх більших містах Галичини мав 86 крамниць, з того 53 у Львові.

Доставка молочних продуктів у 1943 році до „Маслосоюзу” досягнула свій вершок, а саме:

Повного молока доставлено	27.886.036 літрів,
Масла Р. М. доставили	5,576,000 кг.
Сирів Р. М. доставили	137,440 кг.
Тварогу доставлено	831,440 кг.

Крім цього в підприємствах самого „Маслосоюзу” випродуковано:

148,362 кг. твердих шляхетніх сирів,
18,628 кг. м'яких шляхетніх сирів,
145,375 кг. бриндзі.

Дуже велику увагу А. Мудрик присвячував тоді також транспортові і механізації молочарень і тому не диво, що в Інсталяційному Відділі М. С., в 1943 р., працювало аж 4 машинових інженерів. „Маслосоюз” мав 28 автомобілів, не враховуючи транспортних авт по Відділах. Педібно малася справа по Р. М. які масово почали набувати транспортні авта і переводити повну, або частинну механізацію.

Не занедбано також і вишколу нових фахівців-молочарів. З тою метою зорганізовано другу молочарську школу у Львові, яка стала відтак державною школою, але учителями були службовці „Маслосоюзу”.⁷²

Всю цю велику роботу, з великим розмахом, робилося з думкою, що війна скоро закінчиться і тоді всі надбання молочарської кооперації буде можна поставити повністю, в дусі правдивої кооперації, на службу народів.

А надбання матеріальні були дуже поважні. Балансова сума самих 133 Р. М. Галицької Області становила 32,508,000 зл., а власні фонди досягнули 19 міл. зл. Районові Молочарні Краківської і Люблинської Областей також мали в обороті 23 міл. зл., а з того 5 міл. зл. — це були власні фонди.⁷³

Українська молочарська кооперація, під проводом „Маслосоюзу”, використовувала добру кон'юнктуру для розвитку молочарського виробництва на те, щоб закупити в Німеччині для наших молочарень якнайбільше молочарських машин і всякого молочарського устаткування, а рівночасно вишколити нові кадри молочарських фахівців у двох молочарських школах і на різних курсах.

Мета була шляхена і варто було для неї трудитися.

І хоч, весною 1944 року, із поновним приходом большевиків до Львова, українська молочарська кооперація, враз із „Маслосоюзом”, як і вся наша кооперація, перестали існувати як самостійний господарський сектор у народньому господарстві Західної України, а її провідники знова подалися у нову мандрівку „в світ за очі”, то ввесь цей дорібок, здобутий важкою працею тисячів працівників української кооперації і її провідників залишився разом з українським народом, щоб далі йому служити в умовах нової окупації.

А. Мудрикові припав також прикрий обов'язок формальної ліквідації „Маслосоюзу”, як установи, і про це треба сказати також кілька слів.

ЛІКВІДАЦІЯ „МАСЛОСОЮЗУ” І РОЛЯ А. МУДРИКА В ТІЙ СПРАВІ

Якщо вірити, що доля людини — це призначення, то доля призначила А. Мудрикові бути не тільки „хресним батьком” при народженні новітнього „Маслосоюзу”, але вибрала його і на ліквідатора цієї установи.

Як вже знаємо. в половині 1944 року, большевики вдруге заняли всі українські землі, а в парі з тим прийшлося ліквідувати все відновлене громадське життя, що його оформлено і розбудовано за німецької окупації.

Дирекція „Маслосоюзу”, згідно з устійненою опінією усього українського кооперативного проводу, доручила таємним обіжником усім провідникам Р. М. не розмонтувати і не вивозити до Німеччини молочарських машин і молочарського устаткування, а залишити все це майно на місцях для дальшого користування місцевого населення. Це зарядження примінено також і до майна „Маслосоюзу”.

Інж. А. Палій, в листі до М. Капусти, директора РСУК, про цю справу пише:

„Ми ще на рідних землях вирішили, щоб залишити все народне майно на місці, забираючи з собою (на еміграцію — прим. А. К.) тільки те, що було найконечніше для перевозу, рішених на виїзд, співробітників з їх родинами. Збрали, очевидно, потрібні документи та канцелярійне приладдя. **Перед виїздом ми виплатили 3-місячну платню всім працівникам.** Готівку і майно пере-

дали ми протоколярно уповноваженим працівникам, які там остали, а решту готівки (як про це звітує окремо дир. А. Мудрик) виплатили ми опісля, на еміграції, в Німеччині як платню за працю підчас ліквідації підприємства. Ліквідацію переводили ми в Лібені (на Шлеську), разом зі мною, під проводом президента Ю. Павликовського, а докінчив цю сумну дію у Відні дир. А. Мудрик.⁷⁴

Точніше наświetлення цього останнього акту із життя „Маслосоюзу” знаходимо у т. зв. „Внутрішньому акті про вивезення майна „Маслосоюзу”, що його зладив А. Мудрик, при співучасті інж. М. Хронов'ята, директора „Маслосоюзу”, інж. Р. Вітковицького, головного книговода „Маслосоюзу” і Р. Луцика, начальника Відділу у Дрогобичі, у Регензбурзі, в Німеччині, 21 листопада 1948 року.

У цьому акті, який був пересланий голові Об'єднання Українських Кооператорів у Німеччині та голові Ради Громадської Контролі при Центральнім Представництві Української Еміграції (ЦПУЕ) в Авгсбурзі, інж. Павликовському та голові ЦПУЕ ред. В. Мудрому, читаємо:⁷⁵

„Задля відсутности компетентного чинника, що займався б ліквідацією справ пов'язаних з вивезенням майна кооперативних установ, евакуованих з краю в 1944 році, суцї на терені Німеччини працівники „Маслосоюзу”, що були в безпосередньому зв'язку з веденням ліквідаційних агенд, складають оцей акт про долю вивезеного майна „Маслосоюзу”:

1. З відворотом німецької армії з України. керуючі господарським життям німецькі чинники зарядили ще в березні 1944 р. частинну евакуацію. З доручення комісаря при РСУК створено перехідну станицю (для цих справ — прим. А. К.) у Криниці. Туди перевезено книговодчі документи і перенесено частину книговодчого персоналу на те, щоб вони, здалеку від фронту і безпечному від бомбардування місці, могли виконувати нормальну біжучу працю;

2. Акти і документи, що їх треба було зберегти від знищення бомбардуванням, з доручення того ж самого комісаря, перевезено до міста Любен, в Долішньому Шлеську;

3. Тому, що відносно евакуації не було виразних заряджень німецької влади, в „Маслосоюзі” прийнято засаду: **не оголочувати краю** (підкреслення А. Мудрика), а

вслід за тим обов'язувала внутрішня постанова не розмонтовувати і не вивозити ніяких молочарських машин, ані молочарського устаткування.

4. Товар (у магазинах) був у диспозиції харчового уряду (Ернерунгсамту). А що він не дав зарядження щодо вивозу товару то він (товар) залишився на місці. Так було у всіх Відділах і в централі „Маслосоюзу” у Львові. Про це зложив окремий акт торговельний референт, що завідував магазинами, Тома Котик — документ цей залучений до цього звіту.

5. Гроші („Маслосоюзу” — прим. А. К.) були здепоновані в „Центробанку” у Львові, а частину їх, около 500,000 зл. п., ульоквано у Відділі „Центробанку” в Кракові. В касі „Маслосоюзу” остали торги з останніх днів і цю готівку зужито на виплату 3-місячної платні працівникам. З готівки, що була зложена у Відділі „Центробанку” в Кракові, вибрано з кінцем липня всього 200,000 зл. п. З цієї суми виплачено, евакуованим до Криниці, працівникам платню за серпень і осінно-одяговий додаток у висоті одномісячної платні. Ці виплати становили около 98,000 зл. п. З осталої готівки уділено позичку, у висоті 100 000 зл. п., як т. зв. „хвилівку” (до скорого роздахунку — прим. А. К.), для Військової Управи Дивізії „Галичина” у Криниці. Цієї позички ніхто не повернув до сьогоднішнього дня. Поза тим Дирекція „Маслосоюзу” ніякою готівкою не диспонувала.

6. Незреалізовано також претенсії за останньо висланий товар до Ляндвіртшафтліхе Централь Штелле, на суму 574,200 зл., залишився тільки в архіві документ висилки.

7. До Криниці перевезено перш за все книговодські матеріяли і ті машини, які були потрібні до виконання біжучої праці. Разом із тим до Криниці привезено один мотор і кілька кружлівок, які на прохання Управи Районової Молочарні в Криниці їх і залишено.

8. Зі Львова забрано, при насильній евакуації, три тягарові авта з канцелярійними машинами і цілим архівом та три особові авта з персоналом. Крім того вивезено по одному тягаровому авті з Відділів: Тернопіль, Станіславів, Коломия і Стрий. З того два львівські авта зарекувірував Феркерсамт (нім. уряд) у Кракові із-за браку

дозволу на дальшу їзду, а одне тягарове авто шофер, на власну руку, продав на Словаччині і грошей нікому не передав. Два особові авта продано по урядових цінах у Катовицях, а одно авто передано Військовій Управі Дивізії „Галичина” у Криниці. Авто Тернопільського Відділу залишилося у Любені, а Станиславівське і Стрийське залишилося на Словаччині, бо із-за браку документів не можна було його вивезти. Коломийське авто згоріло коло Сянока. Гроші одержані з продажу названих авт ужито на дальшу адміністрацію і перевіз річей.

9. З наближенням фронту до Криниці, усе бюрове устаткування і частину найважливіших документів перевезено, з доручення Ділового Відділу в Любені, до Відня, де при Делегатурі РСУК урухомлено Ліквідаційний Відділ „Маслосоюзу”. Бюро цього Відділу приміщено в кімнатах австрійського Молочарського Союзу, при Віпплінгерштрассе ч. 20. Там зложено частину привезених актів і бюрове устаткування — машини до писання і рахування.

10. Ліквідаційні праці у цьому Відділі вели: дир. Андрій Мудрик, інж. Роман Вітковицький, головний книговод. його помічник Роман Луцик і Михайло Янович. З наближенням фронту до Відня, в часі бомбардування, дім австрійського Молочарського Союзу, де приміщувався „куток” Ліквідаційного Відділу „Маслосоюзу”, був у поважній частині знищений бомбами: Тоді також була знищена частина майна „Маслосоюзу” — частина машин і актів — які були в тому приміщенні.

11. Коли ж большевики заняли Відень, не можна було вивезти і тих решток майна „Маслосоюзу”, що ще залишилося, бо новий провід австрійського Молочарського Союзу відмовився його видати.

12. З усіх документів „Маслосоюзу” зберігся тільки збірний баланс на 1. I. 1944 і ревізійний звіт РСУК з діяльності „Маслосоюзу” та рахункове замкнення за 1942 рік. Ці документи, з огляду на небезпеку їх знищення в часі бомбардувань, дир. Мудрик постійно носив із собою.

В посіданні дир. А. Мудрика (із усього майна „Маслосоюзу” — прим. А. К.) залишилися два килими, які він, під претекстом його власности, видобув із приміщення австрійського Молочарського Союзу. Вони, разом із згаданими документами, стоять до дальшої диспозиції укра-

їнської громади (до того часу не було кому їх передати — зроблено це щойно в Торонті, їх передано до Музею Ліги Українських Католицьких Жінок, Торонтонської Епархії — прим. А. К.).

Реасумуючи наведені факти, стверджуємо:

1. „Маслосоюз” не вивіз, ні товару, ні готівки.

2. Вивезено лише частину актів і документів та бюрове устаткування, що було необхідне до ведення Перехідної Станиці спершу у Криниці, а відтак у Відні. Военні події розвивалися таким темпом і витворювали такі умовини, що не було можливости і цього устаткування зберегти, бо частина залишилася в Криниці, частина в Любені, а решта у Відні.

3. Авта, що виїхали з тим устаткуванням і матеріялами, та з людьми, представляли вартість тоді, коли були в ужитку, без ушкоджнь, бо кожне поважніше ушкодження і брак погінного матеріялу, всеодно, примусив би їх залишити, тимпаче в умовах війни, коли люди залишили все, що мали, а рятували життя.

Документ цей підписали: Андрій Мудрик директор („Маслосоюзу”), інж. М. Хронов’ят, директор, інж. Р. Вітковицький, головний книговод і Роман Луцик, помічник.

Документ цей вважаю дуже важним і тому його тут наводжу, бо він показує нам хрустальний характер А. Мудрика, що навіть в умовах війни і всіх воєнних сграхить, коли людина кидає все і рятує тільки найцінніше — власне життя та життя своєї родини — він не забув на свою громадську відповідальність: рятувати добре ім’я проводу „Маслосоюзу” перед різними наклепами злобних людей, яких у нас ніколи не бракувало.

Документ цей має берегти доброго імені тих, що ціле своє життя присвятили службі народові, на цій службі вони закінчили своє життя і тепер вони вже не могли б себе боронити.

На цьому закінчимо перегляд праці А. Мудрика в „Маслосоюзі” і для „Маслосоюзу”, якій він присвятив найкращу частину свого життя і тому цій його праці присвячено головну частину цієї монографії.

А тепер, вже побіжно та дуже коротко, спинимось на важніших етапах праці та життя А. Мудрика в українській діаспорі, тобто в його мандрівці поза межами рідної землі.

ПОЧАТОК МАНДРІВКИ В ЧУЖІ НЕВІДОМІ СВІТИ

Воєнна хуртовина, що розгорілася в 1944 році на західноукраїнських землях, примусила А. Мудрика, wraz із родиною, в першій половині року, покинути рідний дім, рідну землю, модерно розбудований „Маслосоюз” із цілою мережею Районових Молочарень, покинути на завжди дорібок своєї понад 20-річної праці і разом з тисячами подібних йому розпочати довгу та важку мандрівку в чужі, мало відомі, або зовсім невідомі нові світи.

Не буду описувати всіх страхіть цієї мандрівки „в світ за очі”, ані подавати подробиць із важких переживань цілої родини, тобто дружини і двох малолітніх доньок. Не описуватиму важкої фізичної праці А. Мудрика в часі мандрівки, щоб забезпечити родину перед голодом і холодом. Скажу коротко: це був довгий і важкий шлях зі Львова до Німеччини, з головними зупинками в Кракові, Катовицях, Бельську, Відні, в селі Кремсі коло Відня, а відтак важкий перехід з Австрії окупованої більшовиками, до Німеччини.

У Німеччині, в Баварії знова мандрівка по переселенських таборах, чи пак таборах ДП; Карльсфельд, Берхтесгаден і Регенсбург... І так треба було жити кочовикам до грудня 1948 року, тобто до часу виїзду з Німеччини до Бразилії.

На цьому місці хочу одначе відмітити одну дуже важну прикмету А. Мудрика, якою він „грішив” ціле своє життя. Це була прикмета постійної громадської праці і громадської відповідальності. Коли інші в часі цієї мандрівки, думали тільки про себе, про свої родини, то А. Мудрик не забуває про свою громадську повинність „журитися” другими, про обов’язок працювати, в міру можливостей, над упорядкуванням цієї мандруючої громади внутрі та на зовні, перед чужим світом. Він, не зважаючи на важкі воєнні умовини, не забуває про свою громадську відповідальність перед українським народом, співпрацює з інж. Ю. Павликовським, довголітнім провідником західноукраїнської кооперації, над упорядкуванням ліквідаційних актів кооперативного майна, а зокрема доложив усіх зусиль, щоб скласти дуже точний акт про ліквідацію „Маслооюзу”, що було з’ясовано в попередньому розділі цієї праці.

У Німеччині А. Мудрик, зараз, по приміщенні своєї родини в таборі, береться до громадської роботи. А роботи цієї було багато. Щоб краще зрозуміти умовини цієї праці, треба пригадати деякі факти.

Як знаємо, після закінчення другої світової війни, Німеччина була поділена на чотири зони: східню совітську і три західні — американську, англійську і французьку. Про совітську зону не треба й згадувати, бо з неї хто тільки міг утікав у вільний світ, що починався вже в західніх зонах Німеччини. У тих трьох зонах скупчилося понад 150,000 українців. З того около 90,000 опинилося в американській, 50,000 в англійській і біля 10,000 в французькій зонах. Центром українського життя стала Баварія, точніше її міста Мюнхен, Ангсбург, Регенсбург, Ашафенбург і інші.

Не буду тут описувати тих усіх страхіть, що їх переживали українські скитальці в 1945-46 рр., коли то навіть західньо-окупаційні уряди, при асисті большевицьких агентів, примушували українських скитальців до повороту з Німеччини на батьківщину, тобто до Совітського Союзу. Не будемо спинятися також над політичними проблемами нашої еміграції в Німеччині, бо це не має відношення до нашої теми. Зате згадаю кількома словами про початки нашої самоорганізації самоврядування і самодопомогової акції де й побачимо А. Мудрика при праці.

Сьогодні, з перспективи понад двох десятків літ, варто підмітити, що ми не розгубилися в часі мандрівки, але зараз, як тільки затихли гармати і перестали падати бомби, в різних місцевостях Німеччини почали творитися українські громадські комітети, які старалися знайти способи правної безпеки перед примусовою репатріацією. Крім цього, зараз же, як міжнародня організація УНРРА почала творити табори для переміщених осіб (табори ДП), в тих таборах українці почали творити своє самоврядування, щоб показати перед окупаційною владою свою громадську зрілість і не допустити до наших таборів чужої адміністрації.

Для завершення цієї спонтанної самоорганізації нашого громадського життя в Німеччині, група колишніх співробітників і особистих приятелів редактора Василя Мудрого, колишнього віцемаршала польського сойму, скликала передових представників українських громад-

ських осередків на „Ділову Зустріч” у Ашафенбурзі, яка відбулася в днях 29 жовтня до 1 листопада 1945 року. На цій „Зустрічі” обговорено всі найважливіші проблеми нашого „мандрівного життя” і там створено Центральне Представництво Української Еміграції — Український Центральний Допомоговий Комітет у Німеччині (скорочено ЦПУЕ) з осідком у Авгсбурзі і Франкфурті над Майном.⁷⁶

Формально ЦПУЕ діяло в американській зоні, маючи свої крайові представництва в англійській і французькій зонах. В Австрії діяло Українське Центральне Допомогове Об'єднання в Інсбруку.

Підбудовою ЦПУЕ стали Обласні. Повітові і Таборові Представництва. Праця тих представництв, як допомогових комітетів, відбувалася в галузях правної охорони організації самоврядування, суспільної опіки, захисту праці господарської самодіяльності, громадського фінансування, преси та інформації, організації жіноцтва, організації молоді та організації наукового і культурно-освітнього життя. Церковне життя організовано окремо, кожне віровизнання само для себе.

А. Мудрик виявив себе активно в організації господарської самопомоги у виді кооперації, в переселенській акції, що була пов'язана із суспільною опікою ЦПУЕ, а також упорядкував і очолив Об'єднання колишніх українських молочарських працівників у Німеччині.

НА КООПЕРАТИВНІЙ РОБОТІ В НІМЕЧЧИНІ

На вступі хочу відмітити, для історії, дуже важливий факт, а саме: серед дуже невідрадних і несприятливих умовин таборового життя, після другої світової війни в Німеччині, українські кооператори-скитальці виявили велику ідейну ініціативу в організації всього таборового життя, а господарського зокрема. Вони зараз зрозуміли, що кожний табір — це окрема людська оселя, що охоплювала від кількох соток до кількох тисяч осіб і ця оселя творить окрему господарську одиницю, яка потребує господарсько-торговельної і виробничої обслуги. Цю обслугу треба негайно самим організувати, не чекаючи на доручення окупаційної влади в Німеччині. А таборів, де жили українці було коло 80.

Не місце тут подавати історію організації таборів, але можна і треба тільки ствердити, що завдяки наполе-

гливій праці українських господарських фахівців, кооператорів зокрема, у таборах розбудовано різні майстерні: шевські, кравецькі, трикотарські, керамічні, вишивок, валізок і т. п. І майже всі ці майстерні були організовані на кооперативно-самодопомогових засадах.

Рівночасно, в кожному таборі, почали виникати таборіві торговельні кооперативи, які пробували забезпечити мешканців таборів у найконечніші артикули щоденного вжитку.

В центрі найбільшого скупчення українських скитальців, в столиці Баварії, в Мюнхені, зорганізовано три більші позатаборіві кооперативи на німецьких статутах, а саме: кооп. „Лябор” — об’єднання праці для ремесла і промислу (Управа: І. Фостаківський, І. Шепарович і І. Скочиляс), торговельна кооп. „КОС” (Управа: С. Спринський, В. Захарчук, Е. Цирик) — головою Надзірної Ради обох названих кооператив був Ю. Павликовський — третьою була „Жіноча Праця”, яка організувала і об’єднувала працю жінок поза таборами і в таборівих майстернях (в проводі були: Ірина Павликовська, Ірина Гладка, К. Гардецька, Д. Буцманюкова, Д. Рак і М. Шепарович).

Для упорядкування і координації цієї господарсько-кооперативної праці треба було мати якусь господарсько-кооперативну централю, якесь станове об’єднання кооперативних працівників, щоб цей спонтанний рух не став жертвою чорного ринку, а його майно не стало власністю поодиноких осіб.

І тоді група наших провідних кооператорів, серед яких був Ю. Павликовський, І. Шепарович, А. Мудрик, А. Палій, І. Фостаківський, В. Сем’янчук, В. Кохан, Р. Раковський, І. Скочиляс і інші, відбула в днях 15—16 квітня 1946 року, в Мюнхені, в порозумінні з проводом ЦПУЕ, першу ділову нараду, на якій схвалено продовжувати започатковану кооперативну працю в таборах і поза таборами на терені Зах. Німеччини і намічено для них мінімальний плян праці на найближчий час. Автор цих рядків був секретарем цієї наради.⁷⁷

На цій першій кооперативній нараді А. Мудрик виявив найбільше практично-організаційної ініціативи. Він запропонував висловлені на нараді опінії оформити в резолюції і подати їх до загального відома. Він, разом з інж. Ю. Павликовським, інж. А. Палієм, дир. В. Коханом

і автором цієї праці, був співавтором тих резолюцій, які звучали:⁷⁸

„Нарада кооператорів вітає ініціативу скликання сьогоднішніх сходин ідейним Проводом Західньо-Українського кооператизму (східньо-українські кооператори, з огляду на політичні умовини того часу, не могли себе публічно виявити — прим. А. К.), що перебуває на еміграції і втішається дальшим авторитетом і повним довір'ям.

„Приявні на нараді клонять голови перед тінями померлих і погиблих кооператорів у часі воєнних дій та загиблих у тюрмах і концентраційних таборах, померлих серед емігрантських злиднів і просять Провід зібрати про них відомості для історії української кооперації.

„Нарада уважає за вказане ствердити факт, що західньо-українська кооперація через цілий час свого існування придержувалась послідовно у своїй конструктивній праці ідейних кооперативних засад, базованих на демократичних основах і ці засади зберегла навіть підчас німецької тоталістичної окупації.”

Далі йде зазив до кооператорів включитися до господарсько-кооперативної праці в усіх скупченнях нашої еміграції, а проводові ЦПУЕ пропонує свою готовість до співпраці.

Вкінці наведу дві найважливіші опінії-резолюції, на схвалення яких А. Мудрик дуже настоював. Ось вони:

„Приявні на нараді кооператори приймають з вдовolenням факт утворення при ЦПУЕ Громадської Контрольної Ради для перевірки підсумків закінчення діяльності громадських установ в краю, при чому побіч діяльності кооперативних установ, окрема увага буде присвячена і кооперативним працівникам для уділення їм абсолюторії за минувшу діяльність.

„Зібрані на нараді кооператори західньо-українських земель звертаються з проханням до Президії Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові (яка перебуває на еміграції — прим. А. К.) поробити старання в ЦПУЕ про підготовлення і скорє скликання загального З'їзду українських кооператорів, як умандатованого їх представництва на еміграції”.

А. Мудрик увійшов також до Організаційного Комітету для підготовки такого З'їзду. Комісію очолив Ю.

Павликовський. Ця Комісія 28 травня 1946 р. вислала 189 індивідуальних запрошень до поодиноких кооператорів і існуючих кооператив (тоді було їх 28).⁷⁹

Головною метою З'їзду було оснувати товариство „Об'єднання Українських Кооператорів” та відбути основуючі загальні збори української кооперативної централі в Німеччині.

Заплянований Перший Кооперативний З'їзд українських кооператорів, з усіх 3-ох західних зон Німеччини, відбувся в днях 8—9 червня 1946 року, в Мюнхені, в приміщенні кооп. „Кос”, з участю 115 кооператорів, у тому числі 17 представників існуючих кооператив, на 28 тоді відомих.⁸⁰

З'їзд відкрив Ю. Павликовський, кол. президент РСУК у Львові. Він привітав усіх присутніх кооператорів, а зокрема представників нашої науки в особах: ректора В. Доманицького (УТГІ), проф. Р. Димінського (УВУ), ректора Б. Мартоса (УВЕШ), проф. Л. Шраменка, проф. Є. Храпливого та представника ЦПУЕ інж. В. Потішка.

З'їздом проводила обрана Президія в складі: проф. Б. Мартос, інж. І. Сем'янчук, проф. В. Дудів, а секретарювали А. Качор, С. Кікта і Е. Цирик.

А. Мудрик і А. Палій були активними учасниками З'їзду. Головні доповіді виголосили Ю. Павликовський, І. Замша, Р. Раковський, І. Фостаківський і В. Потішко. Над доповідями розвинулася широка і ділова дискусія. У висліді заслуханих опіній, зараз же, оформлено „Об'єднання Українських Кооператорів”, що його очолив інж. Ю. Павликовський, а також відбуто формальні загальні збори кооперативно-торговельної централі „Центросоюз”. Раду „Центросоюзу” очолив А. Мудрик.

Як голова Ради „Центроосюзу” А. Мудрик з повною відповідальністю взявся до праці. З нічого треба було творити кооперативну централю. Він перевіряв усі можливості урухомлення „Центросоюзу”, починаючи від переговорів з існуючими кооперативами в Мюнхені, перевів низку розмов з представниками таборових кооператив і вкінці, в порозумінні з Ю. Павликовським, головою Об'єднання Українських Кооператорів, скликав Другий Крайовий З'їзд, що відбувся 28 січня 1947 року в Мюнхені.

На цьому З'їзді, майже одногосно, вирішено негайно розпочати торговельно-організаційну діяльність „Центросоюзу”.

Зокрема З'їзд ухвалив:⁸¹

1. Передати тимчасово ведення товарої гуртівні кооперативі „КОС” у Мюнхені.

2. Наладнати люстраційно-інструкторську працю в кооперативах, яку має самостійно вести Організаційний Відділ „Центросоюзу”. Одночасно Організаційний Відділ буде вести ідейно-організаційну працю, засновуючи (по всіх таборах) нові кооперативи.

3. Тимчасово деякі справи передати до реалізації кооперативі „КОС”.

4. Для упорядкування праці в Централі всі діючі кооперативи зобов'язані негайно внести відповідні грошові внески, про суму кожному кооперативу повідомлено окремо.

Рівночасно, на пропозицію А. Мудрика, оформлено дирекцію „Центросоюзу”, яка вже 1 лютого 1947 року розпочала свою працю.

Не буду тут переповідати історії про велику кооперативну роботу, яку виконали українські кооператори в Німеччині в 1946-50 рр., бо це тема для окремої великої студії. Я згадаю тільки найважливіші фрагменти із цієї праці що були пов'язані з особою А. Мудрика.

Він, як голова Ради „Центросоюзу”, був головним ініціатором ще й Третього Кооперативного З'їзду, що відбувся 26 липня 1947 року в Мюнхені, в приміщенні кооп. „КОС”, у присутності 75 делегатів, від 26 кооператив (на 30 існуючих). Мета З'їзду: остаточно знайти форму для правного і практичного оформлення „Центросоюзу”, який мав бути централею для таборових кооператив, які не підлягали німецьким законам і для позатаборових, що були основані на німецькому законі. А. Мудрик відкриваючи цей З'їзд, з'ясував усі ці організаційні проблеми і пропонував головну увагу сконцентрувати, покищо, на упорядкуванні таборових кооператив, а рівночасно нав'язати контакт з німецькою кооперацією, яка щойно перереорганізовується, простудіювати всі можливості для наших кооператив у Німеччині і щойно тоді зробити таке, чи інше рішення. Натомість, він, як добрий організатор і господар, дуже сильно підкреслив потребу завести лад у всіх

таборових кооперативах, підпорядкувати їх одній своїй кооперативній централі, щоб ця не допустила до марнотравства і розбазарення зібраного досі великого майна в торговельних і виробничих кооперативних підприємствах. Це потрібно зробити ще й тому, говорив А. Мудрик, що багато наших скитальців не зможе виїхати з Німеччини на поселення до інших країв і для тих людей треба залишити готові варстати праці, щоб запевнити їм, хоч часо, „кусок хліба” у тій же Німеччині.

Слова А. Мудрика підтримав своїм основним звітом дир. І. Кузів, що очолював новосформовану дирекцію „Центросоюзу”. Він подав, що існуючі кооперативи об’єднують округло 10,000 членів, що у кооперативних підприємствах зараз працює 522 особи, які побирають нормальну заробітню платню, що кооперативи крім заробітної платні працівникам виплатили понад 500,000 нім. марок на суспільно-громадські цілі, зокрема на різні курси, школи та суспільну опіку. З тих інших вplat КоДУС видав студентам 569 стипендій на суму 300,000 нім. марок. Обороти кооператив зросли на 52%. Таборові кооперативи, у великій мірі, причинилися до ліквідації „чорного ринку” в таборах і стабілізації цін на більшість артикулів щоденного вжитку. Всі були згідні в тому, що кооперативи мають бути прикладом організованої праці для інших клітин громадського життя. І тому Рада і Дирекція „Центросоюзу” пропонує кооперативам: 1. Упорядкувати свої статuti, членські заяви, стягнути заявлені уділи і оформити себе правно. 2. Завести одну систему книговедення. 3. Притягнути до праці найкращих кооперативних фахівців, що живуть на терені діяльності кооперативи. 4. Устійнити тарифу платень для своїх працівників. 5. Перебрати всі виробничі варстати в кооперативне завідування; в таборах, де таких варстатів нема, створити нові на кооперативних основах. 6. Улаштувати різні курси, в порозумінні з ЦПУЕ і УТГІ, головно з ділянки ремесла і техніки. 7. Розбудувати кооперативні підприємства, щоб якнайбільше людей охопити працею. 8. Знизити калькуляцію цін товарів у кооперативах до ринкових німецьких цін. 9. Зайву готівку сконцентрувати в своїй кооперативній гуртівні. 10. Установити тісну співпрацю з переселенськими і таборовими управами і допомагати в творенні кооперативних переселенчих громад. 11. Розбудувати ко-

оперативний видавничий фонд і фонд допомоги для потребуючих кооператорів і сиріт по кооператорах. 12. Реорганізувати кооперативну мережу за вказівками „Центросоюзу”. Всі вище названі вимоги були основно передискутовані і з малими поправками схвалені.

На вимогу А. Мудрика рішено в найближчому часі відбутися також формальні звичайні загальні збори „Центросоюзу”, щоб формальні представники кооператив формально, тобто правосильно, схвалили постанови Кооп. З’їздів і вирішили долю самого „Центросоюзу”.⁸²

Вимагані Загальні Збори „Центросоюзу” відбулися 22 серпня 1947 року, в приміщенні кооп. „КОС”, при участі 36 делегатів від 24 кооператив.

Збори відкрив А. Мудрик і на вимогу делегатів ними і проводив. Як голова Ради, А. Мудрик пригадав, що „Центросоюз” був заснований 8 червня 1946 р. і був подуманий як кооперативна торговельна і організаційна централія. Він мав також виконувати функцію ревізійної централії. Однак у своїй праці „Центросоюз” натрапляв і натрапляє на деякі труднощі, що їх він не в силі поборотися. Особливо дуже важко зорганізувати товарну гуртвілью. Важко також скомплетувати Дирекцію, яка взяла б на себе обов’язок і відповідальність таку кооперативну централію вести. Тепер уже постійно працюють у „Центросоюзі”, говорив А. Мудрик, два члени Дирекції (Іван Кузів і Михайло Мельничук, оба відомі і заслужені кооператори; згодом до Дирекції ввійшли ще мгр Іван Скочиляс від кооп. „Лябор” і мгр Василь Захарчук від кооп. „КОС” — прим. А. К.) і два інструктори (ними були Д. Ерстенюк, кол. інсп. РСУК і Іван Василик, кол. ревізор РСУК).

Торговельну діяльність, звітував далі А. Мудрик, „Центросоюз”, до часу свого правного оформлення, передав, за окремою умовою, кооп. „КОС” у Мюнхені, залишаючи собі організаційно-ревізорську ділянку. Сьогоднішні збори, закінчив своє слово А. Мудрик, мають вирішити, як „Центросоюз” повинен себе правно оформити.⁸³

Рішати було однак дуже важко, бо іншу думку заступали кооперативи зареєстровані на німецькому статуті — їх було 3 — а іншу думку заступали таборові кооперативи, яких у західних зонах Німеччини було 37 (29 в американській, 6 в англійській і 2 у французькій зонах).

Не місце тут розбирати ці проблеми. Скажу коротко: А. Мудрик, як голова Ради „Центросоюзу” виконав свій обов’язок просто блискуче, що врешті, в імені Контрольної Комісії, на цих зборах, ствердив інж. І. Ольховий. Він подав дуже обширний і докладний звіт про працю Ради і Дирекції, стверджуючи, що „Центросоюз” розгорнув дуже гарну працю в організаційному і ревізорсько-інструкторському напрямі. Запроваджено правильне діловодство і книговодство як в самому „Центросоюзі” так і по низових таборових кооперативах і тому пропонує схвалити діяльність Ради і Дирекції та уділити їм абсолютну з признанням. Пропозицію Контрольної Комісії схвалено одноголосно.

На жаль, на цих зборах виринули деякі проблеми щодо майбутньої праці „Центросоюзу”, яких А. Мудрик не поділяв і тому, для добра справи, він склав свій мандат голови Ради на зборах, а нового вибору не прийняв, мотивуючи своє рішення ще й тим, що він не зможе далі солідно виконувати обов’язків голови Ради, бо його обов’язки головного директора Головної Переселенчої Управи забирають йому майже весь вільний час і тому краще буде знайти іншого кандидата на голову Ради „Центросоюзу”.

Варто ще згадати, що 23 березня 1948 р. „Центросоюз” був реорганізований, правно оформлений у німецькому суді під новою назвою, а саме: Господарське Об’єднання і Патронат Української Кооперації на Еміграції „Унія”. Раду „Унії” очолив Ю. Павликовський, а А. Мудрик всеціло віддався справам переселення.

СУСПІЛЬНО-ХАРИТАТИВНА ПРАЦЯ А. МУДРИКА В НІМЕЧЧИНІ

А. Мудрик, зараз по прибуттю з Австрії до Німеччини, десь під кінець 1945 року, включився активно до харитативної праці в Українськiм Червонiм Хрестi, що з ініціативи українських лікарів оформився в тому часі у Мюнхені, а який відтак, у 1946 році, перетворився на Санітарно-Харитативну Службу (СХС), під правною опікою Апостольського Візитатора і Адміністратора для українців католиків у Німеччині, о. Николая Вояковського. СХС мав головне представництво в Мюнхені і об’єднував, у

всіх 3-ох зонах Німеччини, 61 станиць із 13,958 членами, як виказував звіт цієї установи за час від жовтня 1945 р. до травня 1947 року.⁸⁴

СХС одержував від Міжнародного Червоного Хреста і від українських американських допомогів комітетів пачки з харчами і ліками, які треба було порозсилати до всіх станиць СХС і там розділити між хворих інвалідів, полонених, а також у формі допомоги вдовам і сиротам. Крім цього СХС провадив 5 амбуляторій і для адміністрації цієї праці треба було фахових людей. А. Мудрик зголосив свої услуги і був зараз обраний до Управи СХС. Цю працю він виконував аж до часу, поки не перейшов на подібну працю, але ще більш відповідальну, до Головної Переселенчої Управи.

Тут слід пригадати, що в другій половині 1946 року деякі держави західного світу відкрили свої кордони для переміщених осіб з таборів у Німеччині. І тоді, перед організованою українською громадою в Німеччині, виринула проблема організації цілої переселенської акції, бо ж треба було комусь переговорювати з представниками тих держав і давати відповідні інформації нашій скитальчій громаді. Щоб цю проблему якось розв'язати, ЦПУЕ скликало, в днях 4—6 жовтня 1946 року, Перший Переселенський З'їзд Української Еміграції. На З'їзд прибуло 133 делегатів з усіх таборів у Німеччині і Австрії й на тому З'їзді оформлено Головну Переселенчу Раду, яку очолив проф. М. Розгін. До Ради входили такі громадські діячі як проф. М. Ветухів, інж. Ю. Павликовський, проф. Б. Мартос інж. В. Потішко (він був разом головним переселенчим референтом ЦПУЕ), інсп. М. Мельничук, дир. А. Мудрик і інші. Ця Рада відбула своє перше засідання 2 листопада 1946 р. і на цьому засіданні обрано виконний орган ГПРади — Головну Переселенчу Управу.⁸⁵

А. Мудрик був обраний до Головної Переселенчої Управи і йому доручено зорганізувати ціле бюро, що було приміщене у Мюнхені, при вул. Дахавер ч. 9. Оригінальна посвідка ЦПУЕ з 8 квітня 1948 р., підписана В. Мудрим, головою ЦПУЕ і гол. секретарем д-ром Н. Гірняком, потверджує нам, що А. Мудрик працював як директор канцелярії в Центральній (або Головній) Переселенській Управі і був обтяжений цією працею у тижні повних 48 годин.

Не буду тут переповідати цієї праці, яку в тому часі Г. П. У. виконала. Згадаю тільки, що Г. П. У. видавала тоді свій журнал „Переселенець”, що його редагував В. Кривуцький і там знайдемо багато інформацій про працю цієї установи.

А. Мудрик працював у Головній Переселенській Управі аж до часу, коли акцію переселення перебрав на себе Злучений Український Американський Допомоговий Комітет, відомий під скороченою назвою ЗУАДК.

ЗУАДК розпочав свою працю в Німеччині у вересні 1947 року, під проводом уповаженого його представника, адвоката Романа І. Смука. Спершу ЗУАДК співпрацював з Головною Переселенською Управою, але з хвилиною, коли в ЗСА схвалено закон про допущення з Європи до ЗСА 205,000 емігрантів, треба було негайно переорганізувати цілий Переселенський Відділ ЦПУЕ і сфінансувати цю велику роботу. Тоді цей обов'язок перебирає на себе ЗУАДК, перебираючи разом і увесь персонал Головної Переселенчої Управи, враз із дир. А. Мудриком.

Тут треба замітити, що в 1948 році ЗУАДК виріс на поважну переселенчу установу, в якій працювало 41 осіб, у кількох відділах (Зальцбург 7, Франкфурт 4, Біркенфельд і Ванген 2, Штудгард 3, Аргентінський Відділ 5, а в централі у Мюнхені-Пазінг 20).

У централі ЗУАДК тоді, крім Р. Смука, працювали: А. Мудрик, М. Мельничук, Р. Луцик, Я. Кришталович, М. Тріль, В. Кривуцький, д-р А. Перегінець, В. Чубатий, інж. Р. Гойдиш, д-р Б. Карпевич, пані Ю. Конюх, А. Данилюк і Г. Дубовик, М. Кос, В. Гіна, К. Ткаченко — світлину та імена цих працівників подано у звіті ЗУАДК за 1948 рік.

А. Мудрик у ЗУАДК працював до кінця 1948 року, тобто до часу його виїзду з Німеччини до Бразилії. У ЗУАДК тішився якнайкращою опінією, всі його любили, шанували і респектували за його точність і солідність у виконванні своїх щоденних обов'язків і дуже жаліли, що так скоро покинув цю працю.

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ МОЛОЧАРСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ У НІМЕЧЧИНІ ТА РОЛЯ А. МУДРИКА В НЬОМУ

З упорядкуванням організаційної структури української еміграції в Німеччині, в 1946-50 рр. в рамках ЦПУЕ, почали виникати різні фахово-станові об'єднання, спілки, або союзи, як: Об'єднання Мистців Української Сцени, Об'єднання Українських Музик, Спілка Українських Образотворчих Мистців, Союз Українських Журналістів, Союз Українських Інженерів і Техніків, Об'єднання Українських Лікарів, Союз Українських Купців і Промисловців, Центральна Українська Учительська Громада, Об'єднання Українських Кооператорів і інші.

Колишні працівники української молочарської кооперації в Західній Україні, в тому ж самому часі, створили свою станову організацію під назвою Об'єднання Українських Молочарських Працівників у Німеччині, скорочено ОУМП.

Перші спроби створити таке Об'єднання були зроблені в таборі в Байройті, ще в першій половині 1946 року, з ініціативи А. Мидляка, О. Мазурка і М. Суса. Однак до фактичного оформлення, на ширшій базі, прийшло аж у 1948 році, коли цю добру ініціативу підтримав своїм авторитетом дир. А. Мудрик.

Організаційний Комітет, за підписом А. Мидляка і О. Мазурка, письмом з 25 березня 1948 р., запросив поодиноких кол. працівників української молочарської кооперації на основуючі загальні збори ОУМП, які відбулися 10 квітня 1948 р., в приміщенні СХС в Мюнхені.⁸⁶

На цих зборах схвалено статут ОУМП, що його опрацював А. Мудрик, а відтак і видрукував у Регенсбурзі, а управа ОУМП доручила його всім членам.

Осідком товариства обрано місто Мюнхен, а точніше канцелярію СХС, відтак канцелярію Головної Переселенської Управи, де працював А. Мудрик.

Завданням Об'єднання Українських Молочарських Працівників було:

— репрезентувати членів, як фахівців усіх ділянок молочарства, перед власним і чужим громадянством, установами та урядовими чинниками,

— бути речником думки своїх членів у технічно-фахових справах перед українськими еміграційними та чужими установами,

— стежити за доповнюванням та поглиблюванням фахового знання своїх членів,

— організувати видавництво фахової літератури,

— допомагати своїм членам у підшукуванні фахової праці в організації молочарських підприємств, нав'язуючи в тій цілі тісний контакт з братніми організаціями на еміграції в Європі і поза нею,

— допомагати своїм членам і їх рідні матеріально у випадку недуги, смерті, або інших клопотів,

— слідкувати за вишколом, а в потребі опікуватися фаховим доростом та допомагати охочим досягнути фахове молочарське звання.⁸⁷

На основуючих загальних зборах до Управи ОУМП обрано: А. Мудрика, інж. М. Хронов'ята, д-ра О. Котика-Степановича, а на заступників О. Лиса і М. Ганушевського. Перше засідання Управи відбулося 14 квітня 1948 р. в Регенсбурзі і на цьому засіданні Управа уконстатувалася наступно: А. Мудрик, голова, інж. М. Хронов'ят — заст. голови і д-р О. Котик-Степанович, секретар.⁸⁸

На цьому засіданні рішено запросити до співпраці в Управі ще О. Мазурка, як референта зв'язку і А. Качора, як референта преси.

З першого комунікату, з дня 1 червня 1948 р., бачимо, що Управа Об'єднання відбула 5 ділових засідань на яких прийнято 62 членів, на 78 зголошень, підготовано 3-місячний молочарський курс у Регенсбурзі, один член ОУМП, (інж. А. Палій), прийняв працю лектора молочарства в УТГІ, зареєстровано статут ОУМП в ЦПУЕ і нав'язано переписку з різними молочарськими центрами в різних країнах світу в справі запотребування наших молочарів на працю.

З другого комунікату (7 липня 1948) довідуємося, що член ОУМП Степан Рошко виїхав до Канади і там поробив заходи, при допомозі Комітету Українців Канади, стягнути туди кілька родин. На таке запотребування, з кінцем 1949 р. виїхав до Канади автор цих рядків.

Для оживлення своєї праці, Управа ОУМП покликала різні фахові комісії, а саме: історія українського молочар-

ства – інж. Андрій Качор, молокознавство – Теодор Витвицький, малярство – Мирон Гацушевський, сироварство – Володимир Волянський, бриндзярство – інж. О. Рейнарівич, годівельні справи і контролю молочности – інж. Іван Фур, машинознавство – інж. Ярема Весоловський, книговодство – д-р Ілля Карапінка.

Рівночасно назначено зв'язкових для контакту з членами в різних таборах: А. Мاستикаш – Мюнхен, В. Камінський – Ляндсгут, А. Качор – Авґсбург, В. Ваків – Ансбах, А. Мидляк – Байройт, Р. Клос – Берхтесгаден, О. Рейнарівич – Міттельвальд, І. Фур – Регенсбург, С. Рошко – Канада, а С. Курилюк – табори в Австрії.⁸⁹

**Президія свята 25-ліття відновлення праці української
молочарської кооперації в Зах. Україні.**

(Регенсбург, 23. 10. 1948 р.)

Починаючи зліва, сидять: **П. Бігус, д-р М. Рибак, О. Лис, інж. А. Качор** (читає доповідь) і дир. **А. Мудрик**.

Не спиняючись далі над деталями праці А. Мудрика в Управі ОУМП, відмічу ще тільки дві події які заслуговують на окрему згадку, а саме: відсвяткування 25-річчя відновлення діяльності української молочарської кооперації та її централі „Маслосоюз” в Західній Україні й видання праці автора цих рядків п. н. „Українська Молочарська Кооперація в Західній Україні”.

Свято 25-річчя відновлення діяльності української молочарської кооперації в Західній Україні, у формі святочних сходин, відбулося 23 жовтня 1948 року в Регенсбурзі, в присутності около 100 осіб, що були запрошені окремим Комітетом, що його очолював д-р Остап Котик-Степанович.

Свято відкрив найстарший молочар дир. О. Лис, запрошуючи до Почесної Президії дир. А. Мудрика (від Дирекції „Маслосоюзу”), д-р М. Рибака (кол. секретар Надз. Ради М. С.) і дир. П. Бігуса (репрезентанта Районових Молочарень). На свято не міг прибути інж. Ю. Павликовський президент Ради РСУК і голова Надз. Ради „Маслосоюзу” та інж. А. Палій, який був вже в Канаді.

Головну доповідь про небуденні успіхи української молочарської кооперації, зокрема її централі „Маслосоюз”, виголосив інж. А. Качор. Після нього мав слово д-р О. Котик-Степанович, який відмітив дуже важливу роллю обох директорів „Маслосоюзу” у розбудові цього кооперативного руху. Рівночасно, він вручив дир. А. Мудрикові, від працівників молочарської кооперації, окреме пропам’ятне письмо признання за його велику та успішну працю на полі розбудови українського молочарства. Таке саме письмо він передав, на руки А. Мудрика, для дир. інж. А. Палія.

Письма ці звучали:

„Високодостойному і Дорогому нам Директорові,
Панові Андрієві Мудрикові!
Панові Інженерові Андрієві Палієві!

Відбиті від Рідної Землі, розсіяні чужиною, ми, працівники Української Молочарської Кооперації на Західних Українських Землях, хочемо вшанувати сьогодні, оцим листом двадцятип’ятиріччя віднови й відбудови Молочарської Кооперації у Західній Україні, а разом із тим двадцятип’ятиріччя Вашої, Високодостойний і Дорогий нам Директоре і Учителю, наполегливої і невтомної праці для неї і для Українського Народу.

Це ж Ви своїм зусиллям і трудом починали перед чвертьстоліттям розбудовувати Молочарську Кооперацію і Ви безупинною своєю працею створили з неї могутню кооперативну організацію „Маслосоюз” відому і цінену в світі.

Це ж Ви виховали кадри відданих справі молочарських робітників.

І сьогодні, коли кінчається перший етап нашого великого виходу з Рідної Землі і коли розходимося все далі й далі, бажаємо Вам: витривати, зберегти себе на краю долю і вернутися ще в силі здоров'я і віку в Україну, щоб знову творити і будувати те, фундаменти чого Ви, Високодостойний Пане Директоре, поклали не тільки в землі, але й у серцях українських людей.

Співробітники й учні Ваші, члени О. У. М. П. —
Регенсбург, дня 23 жовтня 1948.

(Тут слідували підписи учасників свята).⁹⁰

На цьому святі промовляли ще д-р М. Рибак від Надз. Ради „Маслосоюзу”, дир. Петро Бігус від Районових Молочарень, п. Черник від Об'єднання Українських Кооператорів, інж. Артимович від Обласного Представництва Української Еміграції, а також прочитано цілу низку привітів, між якими на окрему увагу заслуговує привіт проф. д-ра Евгена Храпливого, першого інспектора Молочарського Відділу в Ревізійному Союзі Українських Кооператив у Львові.

Свято закінчив А. Мудрик добре побудованою і гарно виголошеною промовою, у якій сильно підкреслив момент співпраці проводу і працівників „Маслосоюзу” та Районових Молочарень.

Після цього відбулася спільна вечерея, на якій рівночасно прашали А. Мудрика і його родину в далеку дорогу, до Бразилії.

На закінчення цього розділу ще згадаю про другу подію, а саме: А. Мудрик, як голова ОУМП, дуже багато труду вложив, щоб появилася частинно друком, а частинно циклостилем, моя більша праця п. н. „Українська Молочарська Кооперація в Західній Україні”.

Перш усього, він переконав мене і заохотив, щоб я таку працю написав, як дипломну працю, під проводом проф. Бориса Мартоса і проф. д-ра Іллі Витановича. а відтак, коли праця була готова, щоб цю працю видати. На видання цієї праці він і О. Лис зібрали відповідні фонди і заходом Об'єднання Українських Молочарських Працівників, при допомозі „Унії” — Господарського Об'єднання і Патронату Української Кооперації на еміграції та кооперативи „Єдність” у Регенсбурзі вона в 1949 році появилася в Мюнхені в кількості 500 примірників.

З останнього обіжника ОУМП, з дня 1 лютого 1949 р. і окремого протоколу довідуємося про виїзд голови А. Мудрика до Бразилії, а секретаря д-ра О. Котика до ЗСА; провід ОУМП перебрав О. Лис, обов'язки секретаря інж. І. Фур, а обов'язки скарбника інж. М. Караман. Там теж подано пращального листа дир. А. Мудрика і привіт від дир. А. Палія, з яких наведемо важніші місця, щоб задокументувати їхній погляд, майже ідентичний на оцінку цієї спільної великої праці — розбудови українського кооперативного молочарства.

Дир. А. Мудрик пише:

„Дорогі Друзі! Склалося так, що доля - мачоха наша, каже нам розійтись по широкому світі. Мені призначила вона бразилійські простори. Ідучи туди, працюю Вас, Дорогі, може лиш переходною, а може і на завсїгди...

Дорогі Друзі! Дозвольте стиснути Вам на пращання Ваші руки, що продовж чверть століття клади цеголки у величаву будову нашого „Маслосоюзу” і своїм знанням та безупинною працею цементували її. Ви всі — кружлівкарі, найдрібніших наших станиць молочарі, управителі і молочарські техніки наших Районових Молочарень, вихованки нашої Молочарської Школи, керманічі Відділів нашого „Маслосоюзу”, експедієнтки, робітники, шофери --- Ви всі піддержуючи Провід „Маслосоюзу” доконали разом з нами великого діла у відбудові економічного життя нашого народу. Серед злиднів, невигод, шикан від чужих, Ви вперто торували шляхи до добра і краси нашого народу. Ви не зневірювалися навіть тоді, коли ми, а зокрема я особисто давав Вам не раз відчувати тверду руку, вимагаючи від Вас може більше, ніж на тодішні умовини вимагати можна було. Ви не зраджувалися, але разом з нами раділи нашим ростом. Ви згодом переконалися, що Ваша свідомість, завзятість і дисциплінованість доконали великих діл. Щойно з перспективи часу Ви належно оцінюєте цю працю. Ще краще оціните це там, де Вас спрямує Ваша скитальча доля. Я особисто глибоко вірю в те, що де Ви не опинилися б, всюди будете вив'язуватися зі своїх завдань з неменшим запалом і посвятою ніж це було в Рідному Краю. Хто вийшов з твердої школи, тому тверде життя не страшно, бо запеклих і вогонь не пече...

Розпорошені по світу... не вільно Вам забувати на дві засадничі вимоги:

1. Здобуваючи працю для забезпечення своєї екзистенції, здобуйте знання і досвід для майбутньо-

го перещеплювання його на рідні землі, на які прийдеться вам повернути.

2. За щоденною працею знаходьте час для взаїмних зв'язків між собою різними доступними Вам засобами. Це піддержить Вас на дусі, додасть Вам сили, скріпить Вашу віру в те, що щасливо проб'єтеся до остаточної мети.

А поза тим Господь Всевишній хай благословить Вас усяким добром у Вашому життю і хай зберігає Вас і Ваших найближчих для нашої України.

Ще раз сердечно Вам дякую за успішну співпрацю, а разом з тим прошу вибачення за евентуальні прикрощі, які я міг декому з Вас, у розгарі праці, спричинити. Бажаю Вам якнайкращих успіхів в усіх Ваших починах і кличу до Вас: До побачення у вільному нашому Львові!

Ваш Андрій Мудрик.

Дир. А. Палій пише:

Дорогі Друзі! За посередництвом дир. Мудрика одержав я з подякою матеріяли що відносяться до влаштованого Вами, на еміграції, свята 25-літнього ювілею віднови діяльності К. М. С. „Маслосоюз” та виготовлене при тому „пропам'ятне письмо спрямоване до мене. У зв'язку з тим бажаю в першу чергу висказати Вам мій подив за Вашу невтомну підприємчивість і солідарність та признання за Вашу глибоку пошану до нашої спільної минулої громадської праці для добра загалу на службі Батьківщині. Це ствердження має свою виїмкову вимову, коли зважимо, що Ваша пошана і оцінка минулого була винесена в умовах невідрадного еміграційного життя самочинно, без ніяких посторонніх впливів, саме тоді, коли Ви опинилися на розстайних дорогах невідомого майбутнього. Через те її цікує безсумнівна щирість в оцінці наших жертвенних змагань. Рівночасно дякую Вам сердечно за переслане мені привітання. Заховуючи глибоко в душі цей дорогий для мене спомин, мушу ствердити, що не здалися б були на ніщо усі задуми Дирекції М. С. якби ми були не знайшли у Вас, Дорогі Друзі, ідейних, вірних і відданих співробітників у здійснюванні намічених завдань. А головне те, що Ви понесли і примірною працею цю ідею в широкі круги нашого народу і допомогли здобути загал (українського народу — прим. А. К.) для практичного переведення буйних задумів у відоме діло. Хай це скромне признання... буде для Вас подякою за жертвенну співпрацю...

...я глибоко переконаний в тому, що Ви, де не опинились би, будете продовжувати нашу гарну традицію і плекати дружні зв'язки. Вірмо, що Боже Прови-

діння дозволить нам ,у скорому часі, зустрітися на вільній Батьківщині і виконувати ці азвдання, які нам будуть доручені.

Радіючи пляном видання історії української молочарської кооперації на Західній Україні, складаю на цю ціль 10 долярів.

Відданий і вдячний Вам,

Андрій Палій.⁹¹

Наведені листи обох наших директорів не потребують ніяких коментарів.

Саме ОУМП в Європі, по виїзді майже всіх його членів у різні країни світу, поволі завмирає, щоб відтак, у новій формі, відновити свою працю на північно-американському континенті.

ПОБУТ У БРАЗІЛІЇ

У грудні 1948 року, на запрошення своєї родини, а зокрема за старанням Наталки і Юліяна Сиссаків (пані Наталка, з дому Мартинець, рідна сестра нашого бразилійського єпископа, Кир Йосифа Мартинця. це тіточна сестра пані Марії Мудрик — прим. А. К.), А. Мудрик із своєю родиною виїхав з Німеччини до Бразилії, щоб осісти серед наших поселенців у стейті Парана.

Як відомо (диви гаслова частина УЕ, стаття О. Бо-рушко, стор. 1943-44) у Бразилії живе около 150—160,000 українців, а з того около 130.000, або 85% усіх поселенців, живе в стейті Парана. Головні скупчення українців в районах Прудентополісу і Курітіби. Головна маса нашого населення в Бразилії, около 80%, займається хліборобством. Тож і не диво, що А. Мудрик рішився на виїзд до Бразилії, бо думав і мріяв про те, що висловлював у своїх листах, що при допомозі українських церков і існуючих товариств удасться йому започаткувати організацію сільсько-господарської кооперації а зокрема молочарської і кредитової.

У Бразилії, як знаю з оповідання і листів А. Мудрика, прийняли їх радо й тепло ,а особливо родина. Знайшли А. Мудрикові навіть не зле платну працю книговода на тартаку в Курітібі одначе це все А. Мудрика не вдоволяло. Він, з природи організатор і громадський діяч, хотів творити щось нове, могутнє, серед нашої бразилійської громади, але ця громада ще не була до цього готова. А.

Мудрик, зараз по приїзді, включається в церковно-релігійне життя, стає членом Товариства Прихильників Української Культури (скорочено ТПУК), ввійшов навіть до Президії цього товариства, але ґрунту для своїх задумів і плянів він не знайшов. Хліборобське населення було ще надто консервативне, культурно досить відстале, а міщани наші зайняті своїми особистими справами, може надто скоро інтегрувалися в своє довкілля і не мали часу на ширшу громадську працю.

Це все скоро А. Мудрик побачив і рішив пробувати хоч дещо нового зробити щоб зрушити як не саму працю то принайменше громадську думку. Він з дружиною пробує організувати молоде покоління. Робить це під фірмою „Секції Охорони Дітей і Опіки над Молоддю” при ТПУК, взоруючись на пластовій організації. Зорганізували навіть 2 пластові гуртки, що їх вели їхні дочки, Ніна і Володимира. Головна Пластова Булава акцептувала цю працю, назначаючи дружину А. Мудрика, Марію, уповноважиною ГПБ на Бразілію, а його самого представником „Молодого Життя”. Зроблено гарний початок...

Щоб мати можливість розпочати якусь конкретну роботу в терені, серед сільського населення, А. Мудрик запропонував Президії ТПУК свої услуги організатора. Одначе, мимо великого респекту до його особи, Президія ТПУК повела справи так, що А. Мудрик мусів від свого задуму відступити.⁹²

А. Мудрик і цим не зразився, працював далі віддано, сподіючись, що своєю поставою зможе переконати місцевий провід ТПУК в доцільність поширення цієї праці поза межі Курітіби. За цю працю наділено його навіть почесною почесного члена ТПУК, але своєї настанови до конкретної роботи в терені не змінили. Не маючи перспективи для реалізації своїх задушевних плянів у майбутньому, А. Мудрик реально оцінив ситуацію, взяв до уваги свій вік, стан здоров'я і кліматичні умовини, почав думати про переїзд до Канади, де була сильна група українців об'єднана в Комітеті Українців Канади, де було багато його друзів і знайомих, де скупчився більший гурт маслосоюзників і тому були більші надії на організацію, хоч би одної, більшої української молочарні на маслосоюзний зразок.

Розпочалася жива переписка в цій справі між А. Мудриком, інж. А. Палієм, Степаном Рошком. В. Трачуком і іншими маслосоюзниками. За справу взялися інж. А. Палій та С. Рошко і вже в грудні 1950 р. вони, окремим письмом, повідомили всіх друзів, які були на терені Канади і ЗСА, що вже мають дозвіл на переїзд А. Мудрика з родиною до Канади.

В тому самому часі А. Мудрик переконував свою родину в Бразилії в доцільності свого нового рішення. І вже з початком 1951 року почалися приготування до нової мандрівки з Бразилії до Канади.

Не зважаючи на свій запланований виїзд, А. Мудрик і його дружина Марія, працювали громадсько в Курітібі до останніх днів свого побуту. Вони були співініціаторами і організаторами першого в Бразилії українського „Великоднього свяченого”, що відбулося 22 квітня 1951 року, заходом Виділу і Жіночої Секції Філії ТПУК у Курітібі для зорганізованого членства паранської столиці, з участю оо. Василян і около сотні гостей. На цьому святі був виступ молоді з короткою, але добре продуманою програмою, що її приготувала М. Мудрик і кілька промов а між ними промова А. Мудрика про неминучу перемогу Святої Правди і на нашій українській землі. Це був дуже зворушливий і останній громадський виступ А. Мудрика і його родини в Бразилії.

Два дні пізніше, 24 квітня, відбулася в честь родини Мудриків пращальна вечірка, уладжена Конгресовим Секретаріатом і Централєю Прихильників Української Культури, для яких, як відтак звітував український тижневик „Праця”, „п. Андрій і п-і Марія жертвенно із самопосвятою віддали всі свої сили та великий громадський досвід”.⁹³

На цій вечірці пращальні промови виголосили: о. ігумен Мукола Іванів ЧСВВ, о. ігумен Мелетій Камінський ЧСВВ, пп. В. Галат і Р. Федечко, п-і Ольга Гец і ред. Микола Гец. Всі вони висловлювали подяку і признання родині Мудриків за їхню коротку, але дуже плідну працю в користь української громади в Бразилії і бажали їм ще кращих успіхів на новому місці поселення, в Канаді.

„Дня 9 травня 1951 року виїхали з Курітіби — читаємо далі в цитованім вище дописі — на постійний побут до Канади загально відома і вельми заслужена для нашої

громади родина Мудриків — Вп. п. Андрій, п-і Марія і п-и Ніна та Володимира — яка перед двома з половиною роками прибула із скитальщини до Бразилії”.

У дорозі до Канади родина Мудриків відвідала ще столицю Бразилії, Ріо де Женеїро, що лежить серед розкішної тропічної рослинности та своєю красою належить до т. зв. „чудес світу”. Після двох днів побуту в цім чудеснім місті, наші „новобразилійці” полетіли вже прямо до Торонта, щоб тут, на канадійській вже землі, розпочати, ще раз, нове життя.

А. МУДРИК У КАНАДІ

До Канади, до міста Торонта, родина Мудриків приїхала 13 травня 1951 року. Спонзором для оформлення дозволу на приїзд був Гнат Поворозник, відомий промисловць і громадський діяч. Сам приїзд організували друзі-маслосоюзники.

„Вїзд відбувся без перепон, в піднесеному настрою, завдяки вмілому керуванні визначного громадянина і заступленого кооператора-піонера, першого „Маслосоюзника” і мого довголітнього сотрудирика і друга, інж. А. Палія” — так писав мені про цю подію А. Мудрик.⁹⁴

А далі, в тому ж самому листі, А. Мудрик писав про свої найближчі пляни включитися в громадську працю в Канаді, про потребу оформити в якесь об’єднання всіх маслосоюзників-молочарів, що живуть в Канаді і ЗСА, про свої родинні клопоти, а вкінці повідомляє, що, плянуємо і комбінуємо, оба з інж. А. Палієм, розпочати якийсь молочарський інтерес. Усміхається нам чотири-листова конюшинка і дві многонадійні традиційні букви „М. С.”.

Читаючи цього листа, виглядало, що справді в Канаді буде можна заснувати і розбудувати, хоч у мініятурі, на старих крайових засадах молочарську кооперацію, або принайменше буде можна зорганізувати одну велику молочарню, використовуючи в ній знання і довголітній досвід провідних діячів української молочарської кооперації в Західній Україні. З тою надією А. Мудрик приїхав до Канади. Такі думки не покидали і інж. А. Палія, про що свідчать його листи.

В такій атмосфері, місяць після приїзду А. Мудрика до Канади, 17 червня 1951 року, відбулася перша зустріч „Маслосоюзників” у Торонті. На цій зустрічі оформлено зразу „Братство Маслосоюзників”. Там же, також, на пропозицію інж. А. Палія, рішено організувати молочарське підприємство, спершу на спілкових, не кооперативних, але громадських засадах.

„А я, щоб марно не гаяти часу, занім щось з плянованою молочарнею склеїться — писав А. Мудрик — пішов працювати до якоїсь фабрики паперових виробів. І добре мені там було. Але зачали мене переконувати, що треба вести якусь громадську роботу, що немає змислу пакувати чийсь паперові вироби і тому... з 1 жовтня 1951 року пішов я на „директора” канцелярії до Пласту.⁹⁵

Шкода тільки, що А. Мудрик не залишився тоді в Пласті на довше, бо він, із своїм організаційним досвідом, міг легко оформити пластову кредитову і пластову видавничо-торговельну кооперативи, які мали всі передумови для свого розвитку і там, серед молоді і для молоді, міг він працювати успішно до кінця свого життя. Одначе, А. Мудрик, як колишній організаційний директор „Маслосоюзу”, дав себе переконати, що він і тут, в Канаді повинен стати в провіді організування української, громадського характеру, молочарні. Він покидає працю в Пласті і разом з інж. А. Палієм і В. Трачуком, кол. організатором „Маслосоюзу”, взявся до організації т. зв. „М-С Молочарської Спілки” в Торонті.

Не місце переповідати тут історію цієї Спілки; про неї була вже згадка в першій частині цієї праці. Хочу тільки ствердити, на основі документів, що всі зусилля А. Мудрика та інж. А. Палія, щоб з „М-С Молочарської Спілки” створити велику українську молочарню, на широкій громадській базі, де вони оба могли б себе виявити як господарсько-громадські провідники та фахівці свого діла, не дали сподіваного висліді.

Причини неуспіху: брак сил і здоров'я в А. Мудрика і в А. Палія — оба мали вже понад 60 років життя і підірване здоров'я, часто хворіли, а то і лікувалися по кілька тижнів в шпиталі; оба не мали потрібного більшого оборотового капіталу, який сподівалися одержати, у формі спілкових вкладів, від української громади в Торонті, але ця громада молочарством не була зацікавлена;

не могли знайти молодих і відданих справі молочарства фахових співробітників, які практичною роботою підтримали б добру ініціативу обох ентузіастів молочарства, бо молочарські фахівці, що прибули з України до Канади, або ЗСА, примушені обставинами, вже працювали по різних фабриках, де мали певний заробіток і не хотіли, або й не могли ризикувати, покидати цю працю, маючи на удержанні родини та були відділені від Торонта великими просторами віддалі.

А. Мудрик, як великий ідеаліст, пробував різних способів, щоб до „М-С Спілки” притягнути більший гурт спільників, щоб збільшити її малі обороти, щоб поширити ринок збуту, а коли це йому не вдається, огірчений, покидає на деякий час цю Спілку (1954-55 рр.) і пробує своїх сил з новими людьми, в новій Спілці (Green Vale Dairies Limited). Одначе і тут не знайшов ані зрозуміння, ані належної підтримки в чисто торговельно-продукційних задумах. Не диво, що він знова вертається до „М-С Молочарської Спілки”, щоб разом з інж. А. Палієм і В. Трачуком хоч частинно зреалізувати свої спільні пляни. Але, і тут, нові спільники, які сфінансували цю спілку, своїм поступуванням довели до того, що спершу інж. А. Палій покидає цю спілку, а згодом відходить від неї і А. Мудрик. Оба розчаровані і знеохочені до молочарства в Канаді.

Кінчаючи цей розділ з признанням треба ствердити, що невдачі з молочарством у Канаді А. Мудрика не зломили. Навпаки, він скоро зрозумів, що в Канаді треба перш усього скріпити наше організоване громадське життя, нашу церкву, розбудувати українську кредитову кооперацію, яка стала б вихідною базою для розбудови українського господарського життя і тим проблемам він присвячує багато часу і рештки своїх сил.

А. Мудрик був активним співініціатором засновання нової парохії і купна нової церкви св. о. Николая в Торонті, а відтак був членом Контрольної Комісії Церковного Комітету від початку існування цієї парохії. Він був одним із найближчих співробітників о. Б. Липського, пароха цієї парохії, членом Будівельного Комітету будови Рідної Школи, членом управи Братства Українців Католиків (БУК), членом-основоположником кредитової кооперативи при цій же парохії.

У 1952-53 рр. А. Мудрик багато праці вложив як член „Фонду Допомоги Українців Канади”, філія в Торонті. Він був також, деякий час, членом управи Пласт-Приятю, а в останніх роках свого життя дуже активно працював в управі Відділу Організації Охорони Лемківщини.

Найбільше однак своєї уваги А. Мудрик присвячує для Братства Маслосоюзників і українській кооперації в Канаді.

У ПРОВІДІ БРАТСТВА МАСЛОСОЮЗНИКІВ

У першій частині цієї праці була вже згадка про те, що основуючі загальні збори „Братства Маслосоюзників” відбулися 17 червня 1951 року, в Торонті, в домівці Канадійсько-Українського Легіону. Збори підготували оба директори „Маслосоюзу”, інж. А. Палій і А. Мудрик.

На цих зборах схвалено проєкт статуту і правильник Допомогового Фонду та обрано провід Братства, яке мало продовжувати працю, яку вело Об'єднання Українських Молочарських Працівників у Німеччині.⁹⁶

На цьому місці треба відмітити, що з поміж усіх українських кооператорів, з різних секторів кооперації, що опинилися у вільному світі тільки працівники української молочарської кооперації сформували своє Братство з метою: утримувати і плекати товариські зв'язки, зберігати добре ім'я української молочарської кооперації, провадити самопомогову акцію в користь своїх членів, як буде для цього потреба, збирати і зберігати матеріяли про молочарську кооперацію для написання та видання її історії, окремих монографій про її діячів і створити власний архів.

Не будемо тут переповідати історії понад 20-річної праці Братства в Канаді, чи в ЗСА, бо це не є нашою темою; наведемо тільки головніші вияви цієї праці, бо вона показує нам А. Мудрика як довголітнього провідника того специфічного об'єднання, яким було, і є ще сьогодні, Братство Маслосоюзників. Як знаємо з першої частини цієї праці, А. Мудрика обрано першим головою „Братства” і він цю функцію виконував до своєї смерті.

Перші загальні збори Братства, що відбулися 27 липня 1952 року в Торонті, дають нам першу картину вислідів праці Братства. На загальних зборах було присутніх 14 членів і 4 особи гостей. Зборами проводила Президія

до якої входили А. Мудрик, президент, інж. А. Палій, заст. президента і В. Трачук, секретар.

Присутні на зборах члени Братства вшанували пам'ять Ольги Бачинської, довголітнього директора „Маслосоюзу”, яка померла 24 липня 1951 року в Стрию. а також пам'ять інж. О. Рейнаровича, кол. організатора М. С., який помер 15 серпня 1951 року в Німеччині.

Зі звітів було видно, що за один рік Братство об'єднало вже 103 членів, з того 48 в Канаді і 55 в ЗСА. Виділ Братства відбув 5 засідань, на ново оформив статут, який треба було в деяких точках змінити, а контакт з членами тримав при допомозі обіжників яких появилось 10. Рівночасно стверджено що з організаційних мотивів, 23 вересня 1951 року, в ЗСА оформлено окреме Братство Маслосоюзників. якого головою став Олекса Лис, а секретарем інж. М. Караман. Оба Братства з собою тісно співпрацювали.

На цих зборах повідомлено також членів про основи членами Братства „М. С. Молочарської Спілки” в Торонті. Однак проблему цієї Спілки не обговорювано. бо вона не була складовою частиною діяльності Братства.

Всі звіти схвалені і перевибрано провід Братства в тому самому складі. У пляні праці намічено далі втримувати товариські зв'язки з членами, збирати матеріали до історії української молочарської кооперації, допомагати хворим і немічним маслосоюзникам, що залишилися в Німеччині та видати коротку монографію про Ольгу Бачинську. Монографію погодився написати автор цих рядків.

В день загальних зборів члени Братства відбули окремі жалібні сходи для вшанування пам'яті Ольги Бачинської, а також, після зборів, члени взяли участь в Панахиді, яку відправлено за душу Покійної в церкві св. о. Николая.

Того ж самого дня, такі ж самі поминки за Покійну улаштували члени Братства в ЗСА, в Нью Йорку, а 10 червня 1952 р. відбулися такі ж сходи і у Філадельфії.⁹⁷

У дальшому ході зацікавлення членів справами Братства слабнуть — активним залишається його голова, А. Мудрик, який листами, обіжниками і в зустрічах постійно пригадує про різні справи Братства, а зокрема закликає до жертв на допомогу хворим друзям у Німеччині.

У 1954 році, в дні 1 жовтня, Братство окремо відзначило 50-річчя засновання першої кооперативного характеру, української молочної в Завадові, пов. Стрий, яка стала перовзором українського молочарства в Галичині перед першою світовою війною. З приводу того написано кілька статей до української преси у вільному світі, а зокрема треба відзначити довшу статтю А. Мудрика п. н. „П'ятдесятлітній ювілей нашого молочарства (1904—1954)”, що була видрукована в „Нашій Меті”, Торонто.⁹⁸

Крім цього, того ж самого дня відслужено в церкві св. о. Николая поминальне Богослуження за всіх померших керманічів і працівників української молочної кооперативної — Богослуження провели оо. Б. Липський, П. Хомин і Лавришин. Після цього відбулися звичайні загальні збори Братства.

На зборах, замість святочного реферату, прочитано статтю бл. п. інж. Ю. Павликовського, голови Надзірної Ради „Маслосоюзу”, п. н. „40-річчя молочної кооперативної (1907—1947)”, що була поміщена в „Господарсько-Кооперативному Життю” (ч. 6. 1947, Авгсбург, Німеччина). Цим рівночасно вшановано пам'ять Ю. Павликовського, довголітнього провідника української кооперативної в Галичині.

На цих зборах, по звітах і уділенні абсолюторії уступаючому Виділові, обрано новий провід Братства, а саме: А. Мудрик, С. Рошко, М. Фікташ, М. Савка і К. Мигаль — член Виділу; П. Бігус, Я. Гарасевич і В. Комісар — члени Контрольної Комісії; В. Кліш, д-р Л. Крохмалюк і В. Бачинський — члени Товариського Суду, а до Кураторії Доломогового Фонду ввійшли А. Мудрик Г. Блюй і М. Сірта.⁹⁹

Рівночасно поінформовано присутніх про видання, коштом Братства, короткої монографії про Ольгу Бачинську, що її написав А. Качор, а також про допомогу, майже символічну, друзям у Німеччині. Сума цієї допомоги, до часу загальних зборів, становила 320.00 дол.¹⁰⁰

Братство зобов'язалося допомогти „Кооперативній Громаді” у Вінніпегу видати більшу монографію в опрацюванні А. Качора про Дениса Коренця, який довгі роки трудився і працював для виховання нових кадр українських кооперативних працівників, як організатор, учитель і управитель Української Торговельної Школи, дов-

гі роки самотньою в Галичині, і Курсу Абитурантів у Львові. Книжка ця появилася друком у 1955 році у Вінніпегу.

У дальших роках праця Братства послабла, змаліли впливи до Допомогового Фонду, скорочено допомогу тим, що залишилися в Німеччині.

Великий струс пережили члени Братства, а з ним і ціла українська громада у вільному світі, коли ненадійно, в силі віку, 10 травня 1961 року, помер один із творців і керманців повоєнного „Маслосоюзу”, інж. Андрій Палій. Провід і члени Братства висловили родині Покійного своє глибоке співчуття, допомогли улаштувати гідний похорон, відмітили в українській пресі, окремими статтями, всі заслуги інж. А. Палія для українського народу. Братство взяло також на себе обов'язок поставити на могилі інж. А. Палія гідний пам'ятник. На ту ціль проведено збірку серед членів Братства і пам'ятник, у співпраці з родиною, збудовано.

Відкриття і посвячення цього пам'ятника відбулося 12 травня 1962 року, в першу річницю смерті інж. А. Палія. Того ж самого дня відбулася також товариська зустріч і загальні збори членів Братства. Все це ініціював і організував А. Мудрик, як голова Братства.

У 1963 році відбувся окремий, добре zorganizований, З'їзд членів Братства у Клівленді, у ЗСА, на якому відзначено 70-річчя народження А. Мудрика. Про цю подію буде окрема згадка.

У 1964 році, заходом Товариства Української Кооперативної (ТУК) в ЗСА, появилася дуже цінна і велика праця д-ра Іллі Витановича, „Історія Українського Кооперативного Руху”, в якій автор присвятив 20 сторінок для історії українського кооперативного молочарства — Братство допомагало авторові зібрати потрібний матеріал до цієї історії.

У тому ж самому 1964 році, з ініціативи Братства, відмічено кількома статтями в українській пресі 60-річчя українського організованого молочарства в Галичині, а також 70-річчя інж. Михайла Хронов'я, довголітнього громадського провідного діяча, начальника Організаційного Відділу і директора „Маслосоюзу”.

У 1965 році Братство плянувало окремо відзначити 75-річчя Олексі Лиса, одного з перших піонерів відбудови українського кооперативного молочарства між дво-

ма світовими війнами та передового довголітнього працівника і члена Дирекції „Маслосоюзу”. Одначе сталося інакше. Замість ювілею, друзі-маслосоюзники попрашали свого друга, О. Лиса, на вічну мандрівку у вічність. О. Лис, по довшій недузї, помер у суботу, 8 травня 1965 року, а 15 травня відбувся його похорон у Філядельфії. Це був важкий і болючий удар для А. Мудрика, бо О. Лис був його найближчим і найкращим другом, від молочарської школи починаючи, аж до останніх днів життя.

У 1966 році, за намовою і захоотою А. Мудрика, автор цих рядків зобов'язався написати коротку монографію про інж. А. Палія. Братство, знова ж, зобов'язалося зібрати потрібні фонди на видання цієї монографії. Збірку Братство розпочало з початком 1967 року.¹⁰¹

Збіркою фондів мав зайнятися новий скарбник Братства, Юрій Мусій. Одначе він, зовсім несподівано помер на серцеву недугу 3 лютого 1967 р. і збіркою занявся сам А. Мудрик. Цій справі він присвячує дуже багато уваги. Пригадує всім членам Братства у своїх листах, пише аж чотири обіжники в цій справі, а в останньому він висказує свій жаль, що висліди збірки дуже скромні — від січня 1967 р. до 21 вересня 1968 р. 26 жертводавців склало всього 381.20 дол., а на видання монографії треба було 1,500.00 дол.¹⁰²

Він дуже тішився, що монографія була готова до друку. Він разом із дружиною бл. п. інж. А. Палія, Анною, зробив деякі доповнення і поправки. Одначе не судилося йому побачити цю працю закінченою, бо вже 8 січня 1969 року члени Братства одержали телеграми, що їх голова кол. директор „Маслосоюзу”, Андрій Мудрик несподівано відійшов у вічність, що скоро потверджено обіжником Братства ч. 35. Обов'язки голови перебрав його заступник і друг інж. М. Хронов'ят.¹⁰³

На тому можемо закінчити загальний перегляд праці „Братства Маслосоюзників”, яка була пов'язана з особою А. Мудрика, не спиняючись над самою історією Братства, бо це вже окрема тема, яка заслуговує на окрему розвідку.

Наша праця не була б повна, якщо б не згадати про 70-річний ювілей А. Мудрика, де маслосоюзники, ще за його життя, вшанували його працю.

70-РІЧЧЯ А. МУДРИКА

У 1963 році А. Мудрик закінчив 70-тий рік свого життя. З того приводу, Братство „Маслосоюзників”, що діяло на канадійсько-американському континенті, рішило відбутися окремий святочний З'їзд і прилюдно виявити пошану до свого довголітнього директора і провідника української молочарської кооперації в Галичині.

Заплянований З'їзд відбувся, в дні 31 серпня і 1 вересня 1963 року, в Клівленді, ЗСА. Про нього було кілька статей в українській пресі. Одна з них, мого авторства, послужила для цієї згадки.¹⁰⁴

З'їзд розпочався в суботу, 31 серпня о год. 4-тій по полудні, загальною збіркою і реєстрацією учасників у Пластовому Домі. Тут, спершу всі учасники, яких зібралось понад 50 осіб, оглянули цінний Пластовий Музей, що має дуже цінні експонати, що їх зібрав і ними дуже дорожить, пластун-сеніор, проф. Л. Бачинський.

З пластової домівки учасники поїхали до „Культурного Городу”, де є також частина українського Городу, в якому стоять пам'ятники Т. Шевченка, І. Франка, князя Володимира, є „брама” з таблицями Богдана Хмельницького і Михайла Грушевського, а центральною фігурою і найбільш маєстатичною є Леся Українка. Біля Лесі Українки учасники З'їзду зробили собі спільну знімку і звідси поїхали приватними автами оглядати місто.

Ввечері, о год. 8-мій, в гарно прибраній залі, в готелі „Лейк Шор”, відбувся бенкет у честь Ювілята, А. Мудрика, з участю 75 осіб.

Бенкет відкрив інж. М. Хронов'ят, кол. директор „Маслосоюзу” і близький друг Ювілята. Він привітав гостей і друзів, колишніх працівників української молочарської кооперації, зокрема привітав А. Мудрика та його дружину, яким ще перед входом на залю присутні відспівали „Многая Літа!”

Над головним столом милувала очі глядачів колишня емблема „М. С” з чотирилистковою зеленою конюшиною.

Господарем свята був В. Камінський, кол. працівник „Маслосоюзу” у Львові, який дуже гарно, з гумором і маслосоюзницькими дотепами проводив цілою програмою. Молитву провів о. Е. Боднар, кол. голова Надзірної Ради Районової Молочарні в Жовкві.

Після вечері першу промову-привіт, в імені маслосоюзників, виголосив інж. М. Хронов'ят. Він коротко згадав ті часи, коли вони, оба з А. Мудриком, сиділи в одній шкільній лавці у перемиській гімназії, а пізніше служили в тому самому австрійському полку, а відтак, від 1926 року, оба разом працювали в „Маслосоюзі”. Свою промову закінчив він короткою характеристикою Ювілята та відміченням найважливіших його заслуг для українського кооперативного молочарства.

Після цього панна Оксана Клос виголосила дуже зворушливий вірш-привіт і вручила Ювілятові китицю чудових троянд. Відтак пані Винар. колишня учителька „Рідної Школи” ім. Б. Грінченка у Львові, згадала заслуги А. Мудрика для цієї школи, коли він був головою Кружка Р. Ш. та вітала Ювілята від учительського збору цієї школи, згадуючи також і про працю Ювілята в центральній Управі „Рідної Школи” у Львові.

Далі господар бенкету, В. Камінський, представив учасникам цілу т. зв. „Звірячу фамілію” маслосоюзників, а їхнього найстаршого представника, О. Лиса, попросив до слова. О. Лис, один із найближчих товаришів А. Мудрика, дуже цікаво оповідав про перші піонерські кроки Ювілята в спільній молочарській праці зараз по закінченні молочарських студій і повороті до Галичини. Відтак слідувало фортепіянове сольо молодой піяністки Дарці Камінської, яка цією точкою репрезентувала на цьому бенкеті наш музичний світ.

Гарний і зворушливий привіт, особистого характеру, виголосив о. Е. Боднар. Ю. Мусій привітав Ювілята від молодих маслосоюзників, до яких і себе зараховував, згадуючи часи праці в „Маслосоюзі” як найкращі в своєму житті.

Від Пластової Станиці в Клівленді склав привіт А. Мудрикові і його дружині Марії, відомій пластовій діячці, пл. сен. М. Кавка, згадуючи при тому пригоду з часів большевицької окупації, як за 1 кг. масла з М. С. він врятував собі життя.

Степан Рошко, секретар Братства, привітав Ювілята від Братства Маслосоюзників і від наймолодших працівників „Маслосоюзу”, згадуючи при тому, як то дир. А. Мудрик був „пострахом” для молодих молочарських техніків.

Від працівників Районових Молочарень вітав Ювілянта інж. Іван Фур, колишній директор Районової Молочарні в Ременові, коло Львова.

Останнє слово мав інж. А. Качор від бувших працівників Організаційного Відділу „Маслосоюзу”, вітаючи разом Ювілянта і від друзів-кооператорів із західної Канади.

А. Мудрик промовляє на свому 70-літньому ювілею
(Клівленд, ЗСА, 31. 8. 1963 р.)

На закінчення цього милого свята промовив сам Ювілянт, дякуючи дуже зворушеним голосом усім учасникам і проводові Братства за таку милу несподіванку для нього і за таку велику увагу до його особи. Ювілянт був настільки зворушений, що не міг промовляти і тому попросив Р. Клоса, свого колишнього співробітника, щоб прочитав його довше слово до зібраних маслосоюзників. Це було напrawdę зворушливе, від серця, слово, в якому А. Мудрик дякував усім працівникам української молочарської кооперації за віддану працю в молочарській кооперації взагалі і зокрема за співпрацю з ним, як одним із провідників цього руху, бо він свідомий, що без тієї співпраці ні він, ні другі члени дирекції „Маслосоюзу”, не виконали б цієї великої роботи, яку українська молочарська кооперація зробила. На кінець А. Мудрик висловив прохання до маслосоюзників, щоб вони далі так віддано працювали для української справи у вільному світі.

бо лиш тоді Бог нам допоможе бути вільними на нашій землі.

Після бенкету всі учасники зробили пам'яткову спільну світлину, а опісля продовжувалася товариська гутірка при окремих столиках до пізньої ночі.

Учасники З'їзду „Братства Маслосоюзників” і бенкету
в Клівленді, 31. 8. 1963 р.

(А. Мудрик з дружиною сидять по середині)

В неділю, 1 вересня, о год. 12-тій в церкві св. Петра і Павла о. Е. Боднар відслужив Службу Божу за померлих працівників молочарської кооперації. З церкви учасники З'їзду удалися до приміщення фінансової спілки „Парма” в Пармі на спільний обід. На обіді були тільки самі маслосоюзники. Настрій був дуже симпатично-родинний.

По обіді відбулися Надзвичайні Загальні Збори Братства, які відкрив інж. М. Хронов'ят, а ними проводить А. Мудрик. Секретарем був Ю. Мусій. Головною точкою нарад була зміна статуту Братства. Справу реферував інж. М. Хронов'ят. До речі, всі проєктовані зміни були устійнені кореспонденційним шляхом і окремою Комісією і тому по короткій дискусії всі зміни схвалено одноголосно.

На цих зборах відчитано також всі привіти, які наспіли з різних сторін і від різних осіб і організацій. Окремо

треба згадати привіт від Товариства Української Кооперації в Нью Йорку, від вдови по бл. п. інж. А. Палія, Анни Палій і її доні Ліди, від Атанаса Мидляка, товариша А. Мудрика з молочарських студій, від д-ра І. Витановича, інсп. М. Мельничука, Ірини Павликовської з Едмонтону, особливо зворушливий привіт наспів від старенького односельчанина А. Мудрика Несторовського з Павлокоми, від українських ветеринарних лікарів у вільному світі і пластунів-учасників світового Джемборі.

Збори закінчено рішенням збирати матеріяли до історії української молочарської кооперації, життєписи поодиноких її працівників, а матеріяли ці має порядкувати і переховувати А. Качор.

Найбільш зворушливим моментом для учасників З'їзду було саме прашання, бо всі були свідомі, що не скоро знову буде така зустріч і не всі вже будуть на ній. Зокрема зворушливе було прашання з самим Ювілятом, з інж. М. Хроновятом, О. Лисом, які хоч вдавали „молодців”, але їхні літа були видні на їх „срібних” головах і тому не диво, що дехто прашався в останнє...

Ціла імпреза була дуже гарна, в маслосоюзницькому дусі. Мимо відстані часу і мимо нашого розсіяння, мимо того, що всі маслосоюзники працюють по різних містах і країнах, їх лучить далі товариська дружба. А це найцінніший скарб, який маслосоюзники винесли з собою у вільний світ.

КООПЕРАТИВНА ПРАЦЯ А. МУДРИКА В КАНАДІ

Окремо треба згадати про кооперативну працю А. Мудрика в Торонті, яка мала вплив і на інші наші осередки в Канаді.

Він був ініціатором засновання кредитової кооперативи при парохії св. о. Николая. Був членом завідуючих органів цієї кредитівки, яка сьогодні є великою кредитовою кооперативою.

А. Мудрик був ідейно-духовим батьком і першим головою Координаційного Комітету Українських Кредитових Кооператив у Торонті, який став центром українських кооператив на сході Канади, як „Кооперативна Громада” у Вінніпегу на заході Канади, або ТУК у ЗСА. Він очолював Комітет, що приготував правильник для цього Координаційного Комітету, який формально себе оформив

4-го травня 1957 року. Він також був ініціатором відзначення „Дня Української Кооперації” в Торонті, що перший раз його відсвятковано 20 вересня 1957 р.

Учасники кооперативного свята в Торонті, улаштованого Координаційним Комітетом Кредитових Кооператив, що відбулося з ініціативи А. Мудрика

А. Мудрик, wraz із В. Куцим і інж. О. Охримом, репрезентували українські кредитові кооперативи на Кооперативному З'їзді представників Товариства Української Кооперації в ЗСА, що відбувся 9—10 грудня 1957 р. в Віндзорі.

А. Мудрик був почесним головою Другого Кооперативного З'їзду, що відбувся в днях 5—6 вересня 1959 року в Торонті, з участю представників українських кредитових кооператив Канади і ЗСА. У цьому З'їзді взяло участь 37 делегатів від кооператив, а між ними були такі поважні кооператори-сеньйори, як: Андрій Мудрик, Іван Шепарович, Осип Станомір, Михайло Мельничук, Микола Хархаліс, інж. Роман Раковський, інж. Атанас Міляннич, інж. Олександр Охрим, проф. д-р Ілля Витанович, інж. Дмитро Михайлюк, інж. Василь Топольницький, інж. Володимир Несторович Микола Чопик, Михайло Бабій, а з молодшої генерації інж. Р. Крохмалюк, ред. Р. Ільницький, Роман Мицик, д-р В. Пушкар, С. Романів, інж. О. Тарнавський, д-р П. Шкурат, Василь Ситник, Василь Куций, інж. Р. Горний, інж. А. Качор і ін.

На цьому З'їзді обговорено потребу створити один координаційно-плянувальний центр української кооперації в ЗСА і Канаді, потребу видати Історію Українського

Кооперативного Руху та видавати один центральний господарсько-кооперативний журнал, яким мав стати „Наш Світ”. А. Мудрика обрано тоді головою Організаційної Комісії, яка мала підготувати ґрунт для скликання Кооп. Конгресу, який вирішив би проблему одного українського кооперативного центру в обох країнах. Цю проблему вирішено щойно на СКВУ в 1967 році в Нью Йорку.

Учасники Кооперативного З'їзду в Торонті
(5—6. 9. 1959 р.)

Сидять зліва: Р. Мицик, інж. В. Топольницький, І. Шепарович,
А. Мудрик, В. Ситник і М. Чопик

Організаційна Комісія до якої входили А. Мудрик, голова, І. Шепарович, заст. голови, В. Пушкар, секретар, Р. Раковський, скарбник, А. Мілянч, організаційний рефрент, В. Топольницький, С. Романів, А. Качор, В. Куций, О. Охрим і Р. Мицик — члени, хоч не скликав Кооперативного Конгресу, то зате зрушив кооперативну думку та викликав дискусію про потребу Кооперативного Центру для українських кооператив у вільному світі.

Це дало поштовх для створення Кооперативної Комісії при Президії Секретаріату СКВУ та привело до видвиження нової ідеї; а саме творення по всіх країнах вільного світу, де діють українські кооперативи, Українських Кооперативних Рад, які згодом створили Головну Кооперативну Раду при СКВУ.

А. Мудрик цю ідею дуже попирав і для неї працював на терені Торонта, цю ідею прийняв тепер і Координаційний Комітет Українських Кредитових Кооператив, що

його тепер очолює В. Ситник, її акцептувала „Кооперативна Громада” у Вінніпегу, а вкінці її схвалено на Кооперативній Конференції українських кредитових кооператив, що відбулася в часі Десятого Конгресу КУК у Вінніпегу в 1971 році.

Про цю працю А. Мудрика маємо згадку у ювілейному виданні Української Кредитової Спілки Торонто (1944—1969) і в книжці „20-річчя Кооперативної Громади у Вінніпегу”, що появилася в 1971 році.

РОДИННЕ І ТОВАРИСЬКЕ ЖИТТЯ А. МУДРИКА

На закінчення цієї праці треба було б ще коротко згадати про життя А. Мудрика вдома, в крузі своєї родини, серед товаришів і взагалі у співжитті з другими, бо це показує нам найкраще, якою людиною є справді.

Р. Купчинський, у „Листах до Приятелів” за 1957 рік пишучи свої короткі спомини про „Будні небуденних”, написав у вступі: „Люди — як медалі. Одна сторона всім видна, друга закрита, бо прилягає до грудей. Але вона не менше цікава. Особливо в людей непересічних. Часто пояснює першу, або... навпаки. Тим і цікава”.¹⁰⁵

У цій монографії я пробував начеркнути тільки цю всім видну сторону медалі з життя А. Мудрика, а про цю другу, більш інтимну сторону, що „прилягає до грудей” і до серця згадаю тільки дуже коротко, бо про цю сторінку може писати хтось, що дуже близько довгий час жив із А. Мудриком, тобто дружина, діти, або найближчі товариші із шкільної лавки, товариші спільної праці, близькі друзі...

З родинного життя знаємо, що А. Мудрик одружився з Марією Середницькою в 1925 році. У них було троє дітей. Найстарша донька Ніна, тепер заміжня Мриц, син Юрчик, на жаль він помер у 1930 році і обоє Мудрики це дуже глибоко переживали, та донька Володимира або вдома знана як „Дуда”, тепер заміжня Демків — всі діти народилися у Львові.

А. Мудрик дуже любив родинне життя, дружину, дітей. І хоч не мав багато вільного часу, то всеж таки кожен вільну хвилину присвячував родині, на виховання своїх дітей, які росли і дозрівали в найгірший час другої світової війни і після неї, в добі т. зв. „великої мандрівки

народів” по Європі, в добі „таборування” в Німеччині, відтак виїзду до Бразилії, а вкінці приїзду до Канади. А. Мудрик часто мусів покидати родину ради своєї праці, тоді весь тягар відповідальности за виховання дітей перебрала на себе його дружина Марія.

А. Мудрик з дружиною
(Світлина з Бразилії)

У Львові Мудрики, до 1939 року, мешкали при вулиці Шимоновичів ч. 10, а за німецької окупації при вул. Шептицьких також ч. 10. Звідси було близько до „Маслосоюзу” і до улюбленої їх церкви св. Юрія і до „Рідної Школи” ім. Т. Шевченка у Львові де діти розпочали своє перше навчання.

Зі Львова, головно у вакаційнову сезоні, Мудрики залюбки, цілою родиною виїздили до Павлокоми, до батьків Андрія, деколи проводили вакації в Гребеніві, в Косові, на Гуцульщині, кілька разів А. Мудрик їздив на лікувальну відпустку до Черча, коло Рогатина, а раз навіть до Карльсбаду в Чехії. Замітне, що за час своєї праці в „Маслосоюзі”

Дочка Ніна з мужем і дітьми

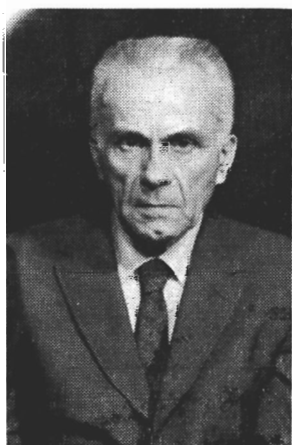

Дочка Володимира з мужем і донькою

А. Мудрик ані разу не спромігся на виїзд з родиною за кордон, до країв західньої Європи, як це було тоді в моді.

У родинному й приватному житті А. Мудрик був завжди живий, бадьорий, хоч грізно виглядав. І так, як у бюрі все був поважний, то в приватному оточенні все мав усмішку на лиці, любив бавити товариство різними дотепами, або як тоді говорилося „віцями”, яких мав великий запас на всякі okazji і для різного товариства. Кожний новий добрий дотеп записував до т. зв. „кантички”, тобто грубого нотеса-записника, яких мав кілька.

Коли ж говорив поважно, то говорив повільно, серйозно, кожне слово наче важив, а важні доручення лю-

Остання світлина
А. Мудрика

Марія Мудрик —
дружина

бив навіть повторювати двічі, з притиском, щоб не було сумнівів, що він хотів висловити, переказати, або наказати. Ніколи не обіцявав, чого не міг дотримати. Любив помагати другим, журився більше клопотами своїх співробітників чим власними родинними, притримуючись засади, що в кооперації треба загальне добро ставити вище від особистого.

До виявів товариського співжиття А. Мудрика, як також А. Палія, обох директорів „Маслосоюзу”, треба навести ще такий факт: оба Андрії, в товаристві службовиків, відзначували спільно, кожного 13 грудня, день своїх ім'янин. Це якось само так склалося, що в цей день всі начальники і референти різних ділянок праці, а також начальники Відділів з краю, являлися у святкових одягах того дня у Львові, щоб скласти свої побажання обом директорам з нагоди їх ім'янин. В цей день відбувалася, звичайно, якась ділова нарада, конференція і перед її відкриттям представники поодиноких відділів збиралися в Секретаріаті, щоб відтак разом увійти до Дирекційної кімнати, де найстарший віком службовець, звичайно начальник Торговельного Відділу Тома Котик, в імені усіх працівників „Маслосоюзу” складав побажання обом директорам, які з усміхом та вдовolenням ці побажання приймали, дякували, стискаючи руку всім присутнім. а відтак ішли разом на заплановану нараду чи конференцію. Відтак, по закінченні наради, вечером, всі разом гостилися спільною вечерею, або перекускою, співали, гурторили, а навіть деколи танцювали, до чого дуже рвалися гарні молоді службовички-експедієнтки, що працювали по крамницях „Маслосоюзу”.

Не буду тут писати про приватне товариське життя А. Мудрика з іншими громадськими діячами, бо це забрало б багато часу, щоб такий матеріал зібрати, але виявом такого товариського співжиття є широка кореспонденція А. Мудрика, яку він провадив з різними кооперативними і загально громадськими діячами.

У мене особисто є понад сто його листів, у яких він обговорює все те, що його тішило, або боліло, що радувало, або гнітило його душу. Писав про різні наші „болячки” до своїх друзів, до провідних діячів нашого громадського життя, до редакторів наших часописів із зазвном ці „болячки” лікувати, усувати...

В одному з останніх таких листів, вже в Канаді, читаємо: „наше громадсько-політичне і релігійне життя в Канаді і ЗСА. в країнах повної свободи і добробуту, летить „стрімголов” до занепаду, до асиміляції, а ми, замість працювати... нарікаємо, зложивши руки. Боюся, що „скапараємося” до решти від серцевих недуг, від раків, або побожеволіємо від порваних нервів, бо порядна людина не витримає довго того, що тепер діється на наших очах. Чейже ніхто нас до нічого не змушує, не тероризує, а ми чомусь самі, навипередки. топчемо нашу національну гідність, нашу честь, запропащуємо наші відвічні культурні надбання, здобуті колись величезними жертвами всього народу...

...Нас, на рідних землях, виховували: дім, школа, церква... Ми... від немовлят зростали в любові до всього рідного. А тут ми забули про дім, про плекання родинного життя, забуваємо про наші українські школи, про нашу церкву, яка до речі, перестає бути нашою... Маємо багато єпископів, більше чим на рідних землях, але нема кому допильнувати щоб священники самовільно не асимілювали нашої церкви, щоб вчили Божого закону, замість пильнувати „бінга”, закладали дитячі садочки, організували Рідні Школи, виховували молоде покоління в нашому релігійно-національному дусі... Не розумію чому, наші школи при церквах, без ніякої спонуки з боку державної влади, самі здебільша, вживають чужої мови як розговорної, а навіть молитися вчать по чужому, і це роблять наші Сестри Служебниці-учительки, деякі наші священники, а за їх прикладом і деякі батьки. Де наша національна гідність, національна честь де наша совість?...

...Нас мучили, і мучать, на рідних землях по тюрмах, концентраційних таборах, нас вішали, розстрілювали, вивозили, але... нас і подивляли за наш патріотизм, за нашу ідейність, за національно-релігійну солідарність...

А тут, це все ми забули, заміняли за скоропроминаючі речі”...¹⁰⁶

Такі і подібні клопоти мав А. Мудрик колись, вдома, мав він їх в часі мандрівки по світі, мав їх у Канаді і тими клопотами він ділився із своїми друзями до яких мав довір'я і які, на його думку, могли мати вплив на своє середовище, щоб воно було краще, відпорніше, національно свідоме...

Коротко кажучи, А. Мудрик до кінця свого життя був товариською і громадською людиною, ніколи не замикався сам у собі, але жив з родиною і громадою для родини і громади.

ЗАКІНЧЕННЯ ЖИТТЄВОЇ МАНДРІВКИ

В останніх роках свого життя А. Мудрик часто занепадав на здоров'ю. Кілька разів був у лікарні, раз довше, раз коротше, мав навіть малу операцію, але після цього знову приходив до здоров'я, до сили, знову бідкався над родиною, над вихованням своїх внуків, над різними громадськими клопотами.

В одному з останніх листів, дякуючи за ім'янинові побажання — щороку такі побажання ми собі складали — від висказував велике задоволення і радість, що на старість знайшов для себе і дружини мале, спокійне, але вигідне і недороге помешкання, де буде могли упорядкувати свій приватний архів і важніші речі обіцяв прислати мені до переховання, щоб зберегти їх для історії.

Я післав йому ще свят-різдвяні побажання, але замість відповіді, на самі Різдвяні свята друг С. Рошко, секретар Братства, телефоном з Торонта повідомив мене, що ніччю з вітвірка на середу, 8 січня 1969 року, на другий день Різдва Христового, зовсім ненадійно А. Мудрик відійшов у вічність і що я повинен приїхати на похорон і попрощати Покійного в останнє від імені колишніх маслосюзників і від імені Братства, бо найближчий друг А. Мудрика і заст. голови Братства, інж. М. Хронов'ят захворів і на похорон не зможе прибути.

Українська громада в Торонті вшанувала Покійного дуже гідно, двома панахидами, які відправлено 9 і 10 січня в похоронному заведенні „Кардинал і Син” при співучасті оо. прелата д-ра Б. Липського, прелата Петра Хомина, д-ра Ю. Федорова, Ю. Микитина, І. Сиротинського, В. Шараневича і В. Лавришина.

Похоронні Богослуження, враз із співаною Службою Божою відбулися 11 січня в церкві св. о. Николая при співучасті оо. Б. Липського, П. Хомина, Ю. Федорова, В. Лавришина і Ю. Микитина. Пращальне слово в церкві, від парохії і всіх парохіяльних організацій, в яких бл. п. А. Мудрик був від свого приїзду до Канади аж до останніх днів свого життя активним членом, виголосив о. д-р Б. Липський, підкреслюючи високі християнські чесноти ві-

ри і праці А. Мудрика в щоденному, родинному, церковному і громадському життю.

З Церкви тлінні останки Покійного перевезено на цвинтар „Проспект”, де перед восьми роками поховано також його товариша праці, інж. А. Палія, з яким він безперервно співпрацював над розбудовою українського кооперативного молочарства в Галичині від 1923 до 1944 року.

Над відкритою могилою останні слова прощання виголосили: інж. Андрій Качор від усіх кол. маслосоюзників і працівників української молочарської кооперації та від усіх українських кооператорів у вільному світі, д-р Роман Криштальський від особистих друзів і від себе як колишній правний дорадник „Маслосоюзу”, В. Дідюк від Братства Українців Католиків і від Відділу КУК у Торонті, інсп. М. Мельничук від проводу колишнього Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, від себе і від родини Покійного, висловлюючи заразом бажання родини, щоб замість квітів на могилу складали жертви на будову церкви св. Софії в Римі. Останній пращав Покійного д-р П. Біланюк від Лемківської землі — А. Мудрик син Лемківщини — складаючи рівночасно на труну грудку справді рідної землі з Лемківщини, яку недавно один з туристів привіз до Канади.

Після похоронів найближчі друзі Покійного відвідали вдову Марію і дочок, складаючи їм ще раз свої співчуття, а рівночасно обговорено справу видання монографії про бл. п. А. Мудрика разом із монографією про бл. п. інж. А. Палія, яка є вже готова, а видання якої має фінансувати Братство Маслосоюзників і друзі-кооператори, які замість квітів на могилу зложать на цю ціль свої пожертви.¹⁰⁷

Свою промову над могилою наводжу тут повністю, бо вона дає загальну характеристику Покійного та вказує на головні риси його характеру.

СЛОВО НАД МОГИЛОЮ БЛ. П. АНДРІЯ МУДРИКА¹⁰⁸

Опечалена Дружино Покійного, Дорогі Його Діти, Жалібна Українська Громадо!

Оце ми відпровалили на вічний супочинок і стоїмо над відкритою могилою одного з кращик синів українського народу, бл. п. А. Мудрика.

І хоч він не був ані великим національним героєм, ані великим письменником, чи великим державним мужем, то всеж таки він був великою і заслуженою людиною в нашій суспільності.

Дир. А. Мудрик — це великий і відповідальний громадський робітник, що тихо, без розголосу, без претенсій на славу і вдячність народу, виконував свій національний обов'язок праці по змозі своїх сил, знання і досвіду.

За поле своєї діяльності він вибрав найбільш занедбану в нас ділянку — кооперативне молочарство і для нього дослівно віддав усе: свою молодість, своє знання, свій досвід, весь свій час і всю свою працю. Він, парадуючи слова нашого Каменяря:

„Все, що лиш мав, віддав для цієї ідеї,
Він горів і яснів, і страждав, і трудився для неї!”

Він високої класи фахівець і знаменитий організатор. Повних 20 літ, він тільки, і майже виключно, жив і працював для кооперативної ідеї, для поширення і поглиблення кооперативного молочарства в Галичині, яке мало стати основою для відбудови цілого українського народнього господарства в тих часах. Зачав, по закінченні молочарських студій в Чехії 1923 р., мандрівним інструктором на Підкарпатті, а від березня 1924 року директором Крайового Молочарського Союзу „Маслосоюз”, спершу в Стрию, а відтак у Львові.

Дир. А. Мудрик належав до діячів того типу, що кооперативні ідеї не тільки проповідував, але практично ширив їх у щоденному життю, у щоденній праці.

Безліч годин, днів, тижнів, місяців і років важкої праці, не рахуючись з часом, він дав, щоб у співпраці з другими, своїми друзями і співтоваришами збудувати з малих сільських молочарень потужну модерну українську молочарську кооперацію, з її потужною і модерно устаткованою централею „Маслосоюзом” у Львові та з Відділами по більших містах Галичини, а навіть на чужому польському терені.

Дир. А. Мудрик — це людина хрустального характеру, людина з хребтом, що наполегливо працювала над собою, над плеканням чеснот відваги, витривалости, правдомовности, солідности, особистої і національної гідности.

Таким його знали його односельчани в Павлокомі, таким він був у школі, у війську, як жовнір і як старшина Української Галицької Армії, таким він був у громадській роботі, в „Маслосоюзі”, а також і вдома біля своєї дружини і дітей.

За цю його характерність і працю дуже високо цинили його співтовариші-піонери повоєнного молочарства — інж. А. Палій і дир. О. Лис, які разом творили наче нову „Руську Трійцю” на економічному полі. За це шанували його всі працівники, а навіть чужі і вороги.

Все і всюди ставив тверді вимоги до себе і до других, коли йшло про громадське добро і про громадську відповідальність.

Таку „тверду” лінію проводив бл. п. А. Мудрик і в „Центробанку”, як заступник, а відтак голова Надзірної Ради, чи як член Контрольної Комісії Ревізійного Союзу Українських Кооператив. Таким він був, виконуючи різні обов'язки в „Сільському Господарі”, у „Рідній Школі”, чи як голова кооп. „Пласт” у Львові, або навіть у маслосоюзній кооперативі „Кома”.

Не змінили його хрустального характеру й воєнні події та різні окупації наших земель. Таким він був в Українським Центральним Комітеті в Кракові на пості господарського чи організаційного референта в 1940 році.

З повним запалом працює у невідрадних умовах німецької окупації в 1941-44 рр. Не заломила його і довга мандрівка по Німеччині, де він весь час проводить на громадській роботі: згадаймо, Відень, а відтак, Мюнхен, де ініціює в 1946 р. Перший Кооперативний З'їзд, є спів-організатором першої кооперативної Централі для таборових кооператив, спершу „Центросоюз”, а відтак „Унія”, працює в Українській Санітарно-Харитативній Службі, є головою Головної Переселенської Управи, деякий час працює в ЗУДАК-у, а рівночасно організує маслосоюзників у Братство Маслосоюзників, збирає фонди на видання історії української молочарської кооперації і де тільки може помагає другим.

Не послабла його активність в Куритибі, в Бразилії, куди виїхав з родиною в 1949 році. Таким він пробував бути і в Канаді, переїхавши з Бразилії в 1951 році, хоч сил у нього було менше і здоров'я не дописувало. Та він не

здався. До кінця був мужнім, хоч доля часто лукавила з ним.

До останніх днів свого життя цікавився життям української кооперації в Канаді і ЗСА, а найбільшою журою його було, щоб видати монографію про працю його друга, довголітнього співтовариша по праці, дир. А. Палія, та хоч коротку історію про працю цілої української молочарської кооперації.

Дорогий Пане Директоре! Мені, як одному з молодших Твоїх співробітників, припав цей сумний обов'язок попрощати Тебе востаннє від усіх Друзів-Маслосоюзників, від працівників усіх молочарських кооперативів, від Братства Маслосоюзників і від друзів-кооператорів взагалі, що розсіяні по цілому світі і не могли прийти сьогодні на Твій похорон і віддати Тобі послідну шану.

Пане Директоре! Всі ми, присутні і неprisутні, Твої співробітники і співтовариші клонимо низько свої голови над Твоею домовиною і з глибоким сумом відпроваджуємо Тебе в цю далеку дорогу з якої Ти вже до нас не повернеш... В дорогу вічності. Вибач нам, Пане Директоре, що нема тут усіх Твоїх Друзів, що не справляємо Тобі такого похорону, на який Ти собі заслужив. Нема тут Твого штабу організаторів, представників кооперативів...

Осиротіла Твоя Дружина Марія та Твої Діти — Володимира і Ніна, а також внуки, яким на цьому місці складаю наше щире співчуття, можуть бути горді, що мали такого мужа, батька і діда, як гордими є ми, всі маслосоюзники, що мали такого директора.

Цих кілька щирих слів прощання прийми, наш Дорогий Пане Директоре, як грудку рідної землі від усіх українських кооператорів на Твою свіжу могилу.

Вічна Тобі Пам'ять!

МАСЛОСОЮЗНИКИ ОКРЕМИМ З'ЇЗДОМ ВШАНОВУЮТЬ ПАМ'ЯТЬ СВОІХ ПОМЕРШИХ ДИРЕКТОРІВ

Рік після смерті А. Мудрика, Братство Маслосоюзників звернулося до своїх членів із таким зазивом:¹⁰⁹

„Вже рік минає, як відійшов у вічність голова нашого Братства сл. п. дир. А. Мудрик. З його смертю відій-

шов від нас чоловік, який був головною пружиною нашого Братства. В річницю його смерті, в січні 1970 р., згадаймо його молитвою та не злим тихим словом!"

Рівночасно Управа Братства інформує членів, що родина Мудриків полагодила всі формальности, щоб можна було на могилі нашого дорогого директора поставити гідний пам'ятник. І так, як перед 9 роками ми солідарно допомогли поставити пам'ятник на могилі нашого дорогого директора інж. А. Палія — читаємо далі в цьому зазиви — так тепер ми повинні допомогти родині поставити такий же пам'ятник на могилі бл. п. директора А. Мудрика.

Пам'ятник поставлено і з приводу його відкриття, 29 травня 1971 року, відбувся окремий З'їзд членів Братства у Торонті, щоб разом із родиною бл. п. інж. А. Палія і бл. п. А. Мудрика вшанувати пам'ять своїх колишніх провідників і співтворців „Масоослюзу”.¹¹⁰

Пам'ятник на могилі бл. п. А. Мудрика
в Торонті

Поминки ці зачалися заупокійною Службою Божою в церкві св. о. Николая. Відтак з церкви всі учасники поїхали на цвинтар, де о год. 11.30 о. митрат Петро Хомин відслужив молебень на могилі інж. А. Палія, а опісля посвятив новозбудований пам'ятник на могилі А. Мудрика. На закінчення цієї частини поминак інж. М. Хронов'ят виголосив коротку промову, якої зміст подаємо нижче:

* * *

Дорогий і Незабутній Андрію!

Ми з Тобою були товаришали від дитинства. Разом виростили, разом виховувалися та разом набиралися тих ідей, за якими відтак ішли ми ціле наше життя.

...Сл. п. Остап Луцький колись сказав що у вахлярі української кооперації на західньо-українських землях, „молочарська кооперація — це дорогоцінний жемчуг”. Якщо Крайовий Молочарський Союз „Маслосоюз” став тим „жемчугом” серед української кооперації, то заслуга в тому наших обох незабутніх Андріїв — Палія і Мудрика. Їх жертвенній праці, завзяттю та впертості треба завдячувати ту наглу еманципацію нашого західньо-українського села між двома світовими війнами... Нині, мало хто вже здає собі справу з того, що було зроблено в так короткому часі...

Секрет того небувалого успіху обох Андріїв полягав в тому, що вони оба:

— Мали велику віру в Божу справедливість і віру у великі вроджені чесноти нашого народу;

— Палали великою любов'ю до Батьківщини, за яку боролися в рядах Української Галицької Армії, як старшини, від 1 листопада 1918 р.;

— Опинившись на чужині, студіють пильно такі ділянки науки, які по повороті на рідні землі дали б якнайбільше користи для народу;

— Вернувшись на рідні землі, зараз же, стають до праці на народній, дуже запущеній, ниві.

Знаючи їх обох добре, із довшої співпраці з ними, можу сміло ствердити, що вони оба були надзвичайно спосібні і обдаровані такими талантами, що особисто вони могли доробитися великої фортуни, коли б ці свої здібності використали самолюбно для власних інтересів. Одначе вони вийшли з такої школи, де їх вчили, що „дульце ет декорум ест про патрія морі”..

...Оба Андрії були не тільки директорами Крайового Молочарського Союзу. Вони належали до проводів майже усіх наших центральних установ, хоч самі ледве з часом держали крок...

Історія напевно оцінить великі заслуги для народу обох наших сл. п. директорів — вони замикають одну велику сторінку нашої історії.

На кінець своєї промови інж. М. Хронов'ят згадав, як він останній раз, будучи в Торонті, пращаючися з Мудриком, запитав його: „Коли ж побачимось знова, Андрію?” Відповідь була песимістична: „Не знаю. Думаю, що будеш мусіти ще раз приїхати...”

...Та не сподівався я, що не буду в стані сповнити його бажання, щоб віддати йому останню прислугу, бо сам тоді був важко хворий.

Тож вибач мені, Дорогий Андрію, за моє спізнене прашальне слово.

Працюю Тебе від себе, від своєї дружини, від усіх Твоїх співробітників, від Братства Маслосоюзників і від усіх наших кооператорів. Пращай!

**
*

Після поминків на цвинтарі всіх учасників запрошено на спільний поминальний обід, що відбувся в залі церкви св. о. Николая. Було коло 40 осіб, членів родини і членів Братства. Господарем і головним організатором цієї частини був член Управи Братства, С. Рошко.

Всі засіли до спільного стола, а на почесному місці заняли місця о. митрат П. Хомин, наліво від нього пані Анна Палій, направо пані Марія Мудрик, а обабіч них інж. М. Хронов'ят і його дружина. Перед і після обіду о. митрат провів молитву. В часі обіду С. Рошко прочитав привіти від різних осіб, зокрема дуже зворушливим був привіт від М. Яновича, колишнього головного скарбника „Маслосоюзу”.

По обіді, на загальне бажання, замість загальних зборів відбулася коротка конференція членів Братства, якою проводив інж. М. Хронов'ят. Він, як урядуючий голова Братства, привітав усіх членів і гостей та склав короткий звіт. Зі звіту присутні довідалися що Братство мало зареєстрованих 139 членів, з того 22 померло, 30 не подало своїх нових адрес, 5 виступило, а залишилося активних

членів 82. Померших членів присутні вшанували повстанням з місць і довгою мовчанкою. Після цього Я. Попель відчитав і пояснив фінансовий звіт, що його надіслав на цю конференцію інж. А. Качор з Вінніпегу, де є ульоквані всі зібрані гроші на монографію. Досі зібрано округло 1,600 дол., а треба ще зібрати около 1,200 дол. Сама монографія, про обох директорів „Маслосоюзу”, вже на викінченні.

У дискусії висловлено побажання до автора, щоб приспішив це видання, а рівночасно висловлено друге побажання, щоб попросити д-ра І. Витановича написати вступне слово до цієї монографії, або після її появи основну рецензію в одному з поважніших українських журналів.

Вкінці однозгідно рішено, щоб Управа Братства залишилася в дотеперішньому складі, кооптуючи до неї ще друга П. Яцика.

Ціла зустріч пройшла в поважному, святочному настрою, а посторонні гості висловлювали членам Братства признання, що одинокі маслосоюзники, з поміж українських кооператорів, створили своє Братство, щоб підтримувати товариський зв'язок поміж собою і практично показати, як треба шанувати своїх провідників і своє минуле.

**
*

На цьому закінчую свою скромну працю про Андрія Палія і Андрія Мудрика, цих двох головних ініціаторів, організаторів, творців і керманичів українського кооперативного молочарства в Галичині, між двома світовими війнами, з його славною централею Крайовим Молочарським Союзом „Маслосоюз”, спершу в Стрию, а відтак у Львові. Може вона послужить основним матеріалом нашим історикам до написання повнішої оцінки ролі українського кооперативного молочарства та його провідників в загально українським громадським житті тих часів.

А ми, маслосоюзники, цієї згадкою не тільки вшановуємо світлу пам'ять своїх провідників, але висловлюємо їм також нашу глибоку подяку за їх велику й жертовну громадську працю для свого знедоленого народу.

Це був наш обов'язок і ми його виконали!

Вінніпег, січень 1969 — червень 1972.

ПРИМІТКИ ДО II. ЧАСТИНИ

- 1 „Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемківщини за 1936 рік” і доповнення з власноручно написаного життєпису А. Мудрика.
- 2 Як вище.
- 3 Марія Мудрик: Листування з інформаціями про родинне життя.
- 4 Як вище.
- 5 Нотаріальний відпис свідоцтва, зроблений в нотаріальному уряді в Динові, 22 березня 1921 р. (для студій в Чехословаччині).
- 6 Інж. Гриць Йовик: Лист з 10 листопаду 1962 р. та стаття про А. Мудрика в „Канадійському Фармері”, 12 серпня, того ж року.
- 7 Олекса Лис: „На шляху економічного розвитку Галичини”, стаття в щоденнику „Америка”, 16 серпня 1963 р.
- 8 Шкільне свідоцтво і посвідка з відбутої практики — переховуються в родинному архіві.
- 9 Як під 7) — „Америка” ч. 156.
- 10 Як вище.
- 11 А. Качор: „Батьки і піонери українського кооперативного молочарства та їх успіхи”, стаття-розвідка в календарі „Свобода” за 1965 рік, стор. 148—58.
- 12 Звіт з розвою українських союзних зарібкових і господарських стоваришень і статистика за 1910 рік, Львів, видання „Крайового Союзу Ревізійного”, стор. 28—31.
- 13 А. Мудрик: „Кооперативний Катехизм” (начерк про кооперацію, як іспитовий матеріал для практикантів(-ок) і експедієнтів(-ок) „Маслосоюзу”, Львів, 1939. Видання „Крайового Молочарського Союзу „Маслосоюз”, ч. 31 (книжка має 112 сторінок друку і 16 сторінок ілюстрацій).
- 14 О. Лис: Стаття в „Америці” ч. 156 і 157, 1963 рік.
- 15 Як вище, а персональні дані з першого повоєнного звіту „Ревізійного Союзу Українських Кооператив” за 1925 рік.
- 16 „Від Організаційного Комітету до самостійної філії”, розділ у першій частині цієї праці.
- 17 Як вище.
- 18 А. Мудрик: „Кооперативний Катехизм”, стор. 64—65.
- 19 О. Лис: „Америка” з 20 серпня 1963, стаття названа під 7).
- 20 А. Мудрик: „Кооп. Катехизм”, сторі 109—110.
- 21 А. Качор: „Українська Молочарська Кооперація в Західній Україні”, стор. 48.
- 22 „Кооперативне Молочарство”, ч. 4. 1931 р., стаття М(удрика): „Наради Загальних Зборів „Маслосоюзу”.
- 23 „Господарсько-Коопративний Часопис”, ч. 17. 23. 4. 1939.
- 24 А. Мудрик: „Кооп. Катехизм”, стор. 83 і „Кооп. Молочарство” ч. 3. 1939.
- 25 А. Качор: „Ольга Бачинська”, нарис її життя та громадсько-кооперативної праці. Вінніпег, 1954. Видання „Братства Маслосоюзників”.
- 26 А. Мудрик: Кооп. Катехизм”, стор. 65—66.
- 27 Як вище.
- 28 Як вище.
- 29 Як під 21), стор. 53.
- 30 Статистика кооператив РСУК за 1925 рік, стор. XVIII.
- 31 „Кооперативне Молочарство”, ч. 3. 1929 р. і ч. 3. 1939 р.
- 32 „Кооп. Молочарство” ч. 3. 1939 р., стор. 23.

- 33 Як під 30), стор. XIX.
- 34 А. Мудрик: „Кооп. Катехизм”, стор. 50—51.
- 35 Як вище, стор. 52—54.
- 36 Звіт РСУК, як під 30) і 33).
- 37 „ГКЧ”, ч. 35. 1933.
- 38 Як під 34), стор. 55—57.
- 39 „ГКЧ”, ч. 1—2 за 1933 рік, стаття: „Як оснoвувати Районову Молочарню”.
- 40 Д-р М. Корчинський: „Кооперативне право”, видання РСУК, стор. 228. Польський кооп. закон розрізняв 6 типів кооператив: I. Споживчі 1—3, II. Кредитові 4—7, III. Хліборобські 8—12 (до них зараховувано молочарські кооперативи), IV. Ремісничі 13, V. Робітничі 14—15, VI. Інші (різні) 16—18.
- 41 „Кооп. Молочарство”, ч. 3. 1939, стор. 9—10.
- 42 Як під 21), стор. 64.
- 43 Ю. Павликовський: „Нарис розвитку української молочарської кооперації в Галичині”, стаття в „Кооп. Республіці”, чч. 1 і 2, 1933 р.
- 44 І. Федів: „Українські організації в Польщі”, стаття в „Атласі України і сумежних країв”, В. Кубійович, стор. ХІІ.
- 45 В. Лопатнюк: „Українська молочарська кооперація в 1932 р.”, видання „Маслосоюзу”.
- 46 „Кооп. Молочарство”, ч. 3. 1939, стор. 31.
- 47 ГКЧ, чч. 22 і 23 за 1939 рік, стор. 30.
- 48 Як вище.
- 49 Як під 31).
- 50 Як під 21), стор. 72.
- 51 Як вище, стор. 68.
- 52 „Кооп. Молочарство”, ч. 3. 1939, стор. 28—29.
- 53 Як вище, стор. 19.
- 54 Як вище, стор. 26.
- 55 Там же, стор. 16.
- 56 В. Волянський: Власноручно написаний життєпис.
- 57 Як під 52), стор. 31.
- 58 Як під 21), стор. 69.
- 59 Як під 46), стор. 32.
- 60 „Кооп. Молочарство”, ч. 8. 1931, стор. 11—20.
- 61 ГКЧ, ч. 14, 1933, стор. 10, стаття про „Десятий молочарський курс „Маслосоюзу” в Стрию.
- 62 Як під 21), стор. 83—86.
- 63 „Крайове Господарське Товариство „Сільський Господар” у Львові 1899—1944”, Нью Йорк, 1970 — Збірник статей різних авторів про агрономічну працю „Сільського Господаря” в Галичині, в тому і про співпрацю з молочарською кооперацією.
- 64 Як вище.
- 65 Інж. д-р М. Холєвчук: „Контроля молочности в селянських господарствах”, стаття в „Українському Агрономічному Вістнику”, 1934, стор. 58 і далі.
- 66 Як під 46), стор. 23.
- 67 Як під 63), стор. 594—5.
- 68 А. Мудрик: „Кооп. Катехизм”, стор. 78.
- 69 Як вище.
- 70 А. Качор: „35-ліття „Маслосоюзу”, стаття в „Краківських Вістях”, 30 січня 1943.
- 71 Як під 21), стор. 65—66.
- 72 Особиста записка А. Мудрика з тих часів, збережена в його архіві.
- 73 І. Витанович: „Історія українського кооперативного руху”, стор. 507—508.
- 74 А. Палій: Лист до дир. М. Капусти з 13 травня 1955 р.
- 75 Відпис „Внутрішнього акту про долю вивезеного майна „Маслосоюзу” — оригінал переданий до архіву ЦДІУЕ в Німеччині.

- 76 М. М.: „Сучасна українська еміграція в Німеччині”, стаття в календарі-альманаху за 1949 рік, Авгсбург, стор. 176—191.
- 77 Оригінал протоколу в посіданні автора.
- 78 Як вище.
- 79 Протокол із З’їзду — відпис в архіві автора.
- 80 Як вище.
- 81 А. Качор: „Українська кооперація на еміграції”, стаття в журналі „Господарсько-Кооперативне Життя”, місячний додаток до часопису „Наше Життя”, Авгсбург, ч. 1. липень 1947.
- 82 „Третій Кооп. З’їзд у Мюнхені”, стаття автора в ГКЖ, ч. 2.
- 83 „Загальні Збори „Центросоюзу”, звіт у ГКЖ, ч. 3—4, 1947.
- 84 Як під 76), стор. 184.
- 85 „Переселенець”, журнал чч. 4 і 5, Мюнхен, 1946.
- 86 Оригінал запрошення в архіві автора.
- 87 Статут ОУМП, Мюнхен, 1948.
- 88 Книга протоколів ОУМП у архіві „Братства Маслосоюзників”
- 89 Комунікати ОУМП, чч. 1—4, 1949 р.
- 90 Копія грамоти в архіві автора.
- 91 Комунікат ОУМП, ч. 1/6, 1949.
- 92 Письмо ТПУК до А. Мудрика з 9 травня 1950 р.
- 93 Звіт у часописі „Праця”, ч. 21, 23 травня 1951.
- 94—95 Листи А. Мудрика з 31 травня і 3 жовтня 1951 р.
- 96 Протокол із першої зустрічі маслосоюзників у Торонті.
- 97 Обіжники Братства чч. 1—7.
- 98 „Наша Мета”, чч. 36—37, жовтень 1954.
- 99 Обіжник Братства ч. 14.
- 100 Касовий звіт Братства на загальні збори.
- 101—103 Обіжники Братства, чч. 31—35.
- 104 А. Качор: „Маслосоюзники гідно вшанували 70-ліття свого директора”, стаття в „Канадійському Фармері” з 30 вересня 1963 р.
- 105 „Листи до Приятелів”, ч. 1. січень 1957.
- 106 Виймки з листів А. Мудрика до автора цих рядків.
- 107 А. Качор: „Над свіжою могилою сл. п. А. Мудрика”, „Свобода”, ч. 50, 1969.
- 108 „Наша Мета”, 8 лютого 1969.
- 109 Обіжник Братства, ч. 36, січень 1970.
- 110 Инж. М. Хронов’ят: Звіт із відбутого З’їзду „Братства Маслосоюзників”, що відбувся 29 травня 1971 р.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

С П О М И Н И

1. **ТОМА КОТИК:** Торговельний Відділ „Маслосоюзу” у Львові.
2. **МИХАЙЛО ЯНОВИЧ:** Дещо про фінанси і торгівлю „Маслосоюзу”.
3. **Д-р МИКОЛА РИБАК:** Вісімнадцять років у Надзірній Раді „Маслосоюзу”.
4. **МИХАЙЛО ЯНОВИЧ:** Товариське життя маслосоюзників.

Тома Котик

ТОРГОВЕЛЬНИЙ ВІДДІЛ „МАСЛОСОЮЗУ” У ЛЬВОВІ

Пам'яті інж. А. Палія присвячую цей спомин, що охоплює час моєї праці від січня 1929 року до 19 липня 1944 року

Мій спомин про Торговельний Відділ Централі „Маслосоюзу” у Львові охоплює час понад 15 років, тобто час, коли я був торговельним референтом під проводом інж. Андрія Палія, від січня 1929 року аж до 19 липня 1944 року, коли то „Маслосоюз” припинив свою діяльність з причини другої окупації Галичини большевиками, а Дирекція і частина службовиків подалися на еміграцію.

Не маючи з собою ніяких записок про діяльність Торговельного Відділу у Львові, мій спомин можу оперти лише на своїй вже слабій пам'яті, після минулих 19 років (1944—1963) від часу, коли я покинув працю в „Маслосоюзі” і пішов у мандрівку „по вільному світі”.

Згадуючи про діяльність Торговельного Відділу „Маслосоюзу” у Львові, треба згадати про торговельну діяльність цілого „Маслосоюзу”, бо львівський Відділ був головним виконавцем торговельної активності всієї української молочарської кооперації на західноукраїнських землях.

Спершу Торговельний Відділ „Маслосоюзу” у Львові приміщувався в будинку „Сільського Господаря” при вулиці Костюшки, а опісля ще й в будинку „Народної Гостинниці” при тій же вулиці. Щойно в 1932 році „Маслосоюз”, і його Торговельний Відділ, переселився до власного приміщення при вулиці Бартоша Гловацького, де вже можна було модерно устаткувати міську молочарню, лабораторію, холодільню та всі магазини й бюра.

**ТОМА КОТИК
(1890—1973)**

Фінансовою базою для діяльності „Маслосоюзу” був збут молочарських виробів, а зокрема масла, на **крайовому ринку**, бо експортова діяльність „Маслосоюзу”, започаткована мабуть у 1926 році, **не становила джерела доходности**, а була „вентилем безпеки”, кінцевим засобом, проти переладовання внутрішнього ринку маслом у часі літнього сезону, в часі найбільшої продукції масла нашими молочарнями, щоб відтяжити місцевий ринок від надмірної подажі масла, а тим самим впливати на стабільність цін масла, а принайменше не допустити до такої обнижки, яка загрожувала б рентабельності молочарського виробництва в нашому сільському господарстві, на якому була сперта вся діяльність української молочарської кооперації. До речі, треба згадати, що ціни за експортоване масло, по підрахуванні всіх коштів експорту, були часто нижчі від тих цін, що їх „Маслосоюз” платив кооперативним молочарням. Різницю в ціні, або „чисту” втрату на експорті, треба було покривати вищими цінами на крайовому ринку — деколи, але дуже рідко, „Маслосоюз” користав з незначної доплати польської держави до експортних цін, якій дуже залежало на експорті сільсько-господарських продуктів. Ці доплати введено в останніх роках існування польської держави.

На основі сказаного бачимо, що „Маслосоюз” мусів вести таку торговельну політику, щоб не мати на внутрішньому ринку забагато масла, щоб втримати ціни на молочарські продукти на певній висоті і щоб не відстрашити покупця на свої виробы на крайовому ринку, бо це грозило „крахом” для молочарського виробництва в цілому і щоб... задоволити членів молочарських кооператив, які часто не розуміли впливу подажі й попиту на ринку на ціни їхніх продуктів.

Вправді, вся ця журба, всі ті клопоти з калькуляцією цін купна й продажі масла, журба за консервування непроданих товарів, журба за своєчасну виплату молочарням, за виклопотання потрібного кредиту на вдержання експорту та на заплату непроданого масла, що його треба було місяцями тримати в холодильні на догідний час збуту лежала тягарем на плечах Дирекції „Маслосоюзу”, зокрема інж. А. Палія. то все ж таки велика частина співвідповідальности спадала і на мої плечі, як торговельного референта Торговельного Відділу Централі, який мусів

всі пляни Дирекції переводити практично в життя. А це не було легко.

Інші Торговельні Відділи, по других містах Галичини і Волині, тих клопотів не мали. У них була справа проста: мають масла більше чим їм треба — висилають його до Львова; мають за мало товарів, а зокрема масла, то львівський Відділ мусів знайти спосіб, щоб їх потреби заспокоїти. Коротко кажучи, праця у Торговельному Відділі у Львові була більш нервова, неспокійна, а часто й невдячна, бо небагато низових кооператорів хотіло вдуматися в трудне положення працівників Торговельного Відділу Централі, а часто навіть говорили: „там ті пани, у Львові, сидять і толку не мають у своїй роботі”. Такі неоправдані завваги, на адресу Торговел. Відділу, можна було почути навіть на загальних зборах „Маслосоюзу”.

Не приписуючи Торговельному Відділові у Львові особливих заслуг, треба одначе об'єктивно ствердити і підкреслити, що від торговельної праці того ж Відділу, гіршої, або кращої, у великій мірі залежала праця цілого „Маслосоюзу”, головно від діяльності цього Відділу був залежний Фінансовий і Організаційні Відділи які всі свої розрахунки могли базувати на вислідах праці Головного Торговельного Відділу у Львові.

Крім звичайних, щоденних клопотів, які впливали із самої діяльності і призначення Головного Торговельного Відділу, були ще й інші „надзвичайні” клопоти. Наприклад „Маслосоюз”, тобто Головний Торговельний Відділ, вислав масло до Німеччини, або Англії, деколи до Данії, Франції, Палестини, а навіть далекої Манджурії і там треба було конкурувати з маслом данським литовським, латвійським, а навіть українським, із УССР, що не було легко — про якість масла дбав Організаційний Відділ разом із „Сільським Господарем” і вони мали успіх. Але були інші клопоти й труднощі, які робила нам держава, чужа держава, яка нас „терпіла”, але не була з нас задоволена і де тільки могла робила нам перешкоди.

Такі перешкоди, які били нас фінансово, дуже часто робили польські експортіві урядники; вони „фахово” вилучували з транспорту кілька бочок масла і ...цілий транспорт (звичайно 200 бочок) вилучували з експорту, поки дискваліфіковане масло не було заступлене добрим. При-

чина здискваліфікування була дуже часто неоправдана, наприклад була т. зв. „вільна вода”, яка зовсім не мала впливу ні на смак, ні на запах масла. Вилучене масло залишалося в експортівім магазині і мимо його холодження воно з дня на день тратило на вартости і нераз треба було продати його за пів ціни на промислові цілі, щоб через довге магазинування зовсім не зіпсовалося. Ці „фахові” дискваліфікації державним інспектором траплялися досить часто, бо такими „колодами”, киданими „під ноги” „Маслосоюзові”, польські чинники хотіли ослабити діяльність „Маслосоюзу” на внутрішньому ринку, де він успішно конкурував з усіма польськими Союзами.

Ця успішна конкуренція була залежна не тільки від доброї якости масла, але також від доброї адміністрації оборотовими фондами „Маслосоюзу”; якости масла пильнував дир. А. Мадрик, а за добру адміністрацію дбав інж. А. Палій.

І так було аж до осені 1939 року, до часу приходу на західньоукраїнські землі большевиків, які відразу змінили цілу господарську структуру в цілому краю, а також і в „Маслосоюзі”.

Большевицько-комуністичний режим у Галичині спершу не зміняв кооперативної структури. Залишив незмінною й організаційну побудову „Маслосоюзу” та Районових Молочарень, замінивши тільки назву Централі „Маслосоюзу” на „Молочна Контора”. У самій Централі „Маслосоюзу”, зглядно тоді вже „Контори”, заведено бюрократичні порядки, збільшуючи персонал майже в трое, або й четверо довоєнного стану. З того нового персоналу около 90% були „євреї”, тобто жиди (за большевиків не можна було вживати назви жид, як образливої, тільки євреї, що в Галичині було новістю — прим. А. К.). Це й не дивниця, бо шефом молочарства в кооперативній надбудові, в т. зв. Обласній Споживчій Спілці, був товариш Бронштайн.

Самозрозуміло, що в цих нових обставинах. Дирекція „Маслосоюзу” в особах інж. А. Палія, дир. А. Мудрика і інж. М. Хронов’ята, зорієнтувавшись в ситуації, мусіли скоро покинути свою установу й тихцем, з кінцем 1939 року, податися на еміграцію, до Німеччини, бо в противному випадку були б скоро опинилися в якомусь Казакстані, чи іншій Воркуті.

Большевики перебрали „Маслосоюз” як готову й добре зорганізовану кооперативну установу, на якій вони оперли свою систему „заготівлі” молока і молочних продуктів. Мені як одному із старших працівників „Маслосоюзу”, з наказу згаданої кооперативної надбудови, припала „честь” бути деякий час управителем цієї „Контори”, під „курателею” большевицького опікуна-комісара. Цим опікуном був українець, товариш Парасоцький, а йому до помочі додано керманича Спец-Відділу, товариша Бучинського, також українця. Оба із східних земель. По суті не злі люди, але дуже обережні, мабуть дрожали за свою шкуру, бо слідували за кожним моїм кроком і почином, жадаючи постійно вияснень у всяких дрібницях...

По недовгому часі мене усунено з управительства. Управителем став сам „товариш” Парасоцький, а мене затримано на пості його заступника. І так було кілька місяців, майже рік; одного дня „товариш” Парасоцький заявив мені, що вже моєї помочі не потребує і я вже звільнений із своїх обов’язків у „Конторі”.

Щойно на мою заввагу, що так не можна поступати з людиною, яка довгі роки працювала в цій установі. Парасоцький показав мені рукою магазин-холодильню і заявив, що я можу залишитися на праці завідуючого базою масла і сирів.

На цій новій „посаді” я був до травня 1941 року, коли мене знова звільнили з праці в „Молочній Конторі”, без подання причини звільнення. Тоді я перейшов на працю магазинера молочних виробів у міській різні.

Кілька днів після звільнення товариш Аніссімов, новий управитель Контори, той сам, що мене звільнив, запропонував мені нову працю, дві години денно при оцінці й провірці масла за таку саму платню, як давніше за цілий день. Я цю додаткову працю прийняв, бо хотів бути в курсі діла, що діється з майном „Маслосоюзу”. Одначе заробітної платні за цю нову роботу я вже не одержав, бо прийшла нова війна з німцями, а вслід за тим і нова німецька окупація Галичини.

З приходом німців до Галичини, повернулася до Львова Дирекція „Маслосоюзу” в передвоєнній комплекті, вона перебрала провід „Маслосоюзу”, його „відбольшевичила” і розпочала знова працю на старий довоєнний кооператив-

ний лад, з новими клопотами й новими окупаційними труднощами.

Німці, по довгих торгах, залишили організаційну форму „Маслосоюзу”, але підпорядкували цілу українську кооперацію під свій комісаричний заряд, якого завданням було, якнайбільше заготовити сільсько-господарських продуктів із наших сіл для своїх воєнних цілей, або як вони говорили: „аллес фюр дас Дрїтте Райх”. Положення Дирекції „Маслосоюзу” в цій новій ситуації було дуже важке, бо треба було рятувати майно української молочарської кооперації і рівночасно задовольнити вимоги німецького окупанта, який не багато різнився від большевицького наїздника.

Одначе і німці не мали часу загосподаритися, бо прийшов їх відворот і упадок того „великого Райху”. Нові події змусили знова провід „Маслосоюзу” та частину службовиків до нової мандрівки на Захід, де сподівалися знайти захист перед другою большевицькою навалою.

Це сталося в липні 1944 року.

Послідний акт ліквідації майна „Маслосоюзу”, з наказу німецької влади, зредаговано в німецькій мові, за моїм підписом на чотирьох сторінках машинового письма і цей документ передано до архіву „Братства Маслосоюзників” для збереження. Копії цього документу були доручені всім членам Дирекції „Маслосоюзу” і президентові РСУК, інж. Ю. Павликовському, що був разом і головою Надірної Ради „Маслосоюзу” (останнє речення додане редактором цього видання інж. А. Качором).

Балтімор, 14 січня 1963 р.

Михайло Янович

ДЕЩО ПРО ФІНАНСИ І ТОРГІВЛЮ „МАСЛОСОЮЗУ”

Спомин цей присвячую пам'яті інж. Андрія Палія

Вступні завваги

Братство „Маслосоюзників” у Канаді звернулося до мене з проханням, щоб я написав свої спомини про бл. п. інж. А. Палія, директора „Маслосоюзу”.

Зразу видавалося мені, що це справа проста й не трудна до здійснення. Коли ж зачав я провірювати цю тему основніше та накреслювати її зміст, то виявилось, що важко відділити фінансово-торговельні справи від інших справ „Маслосоюзу”, бо всі чинности такого великого підприємства, яким був „Маслосоюз”, тісно з собою пов'язані й тому треба часом говорити про речі, які безпосередньо до теми не належать, але її краще навітлюють.

Заки приступлю до наміченої теми, хочу сказати декілька слів про себе, як я зачав працю в „Маслосоюзі”, у яких Відділах, нім я став головним касієром, або скарбником у централі „Маслосоюзу”, де безпосередньо, і майже кожного дня я мусів зустрічатися з директором А. Палієм і з директором А. Мудриком, які стояли в проводі цієї великої кооперативної установи.

У 1926—1932 рр. виконував я обов'язки книговода, контролера, скарбника й начальника Відділу в таких місцевостях: Стрий, Станиславів, Стрий, Самбір і вкінці у Львові.

На основі цієї праці, й моїх спостережень у тому часі, пишу ось ті мої скромні спомини.

Організаційно-фінансова система праці в „Маслосоюзі”

Організаційно-торговельна, а в тому й фінансова система праці в „Маслосоюзі” була демократично-централі-

МИХАЙЛО ЯНОВИЧ

зована, тобто керівництво було в руках Дирекції, яка урядувала в централі, але поодинокі Відділи і їх керманічі мали велику свободу діяння на терені свого Відділу. Книговодство і діловодство у всіх Відділах було однакове. І тому не диво, що моя кількалітня праця в кількох Відділах дала мені всебічний досвід і заправу до пізнішої роботи на пості головного скарбника „Маслосоюзу”.

Система касових орудок у Централі і по Відділах „Маслосоюзу” мала той сам характер. Найважлишою справою скарбника було налагодити виплати кооперативним молочарням за їхню доставку масла й молочних продуктів.

„Маслосоюз” практикував три способи виплат, а саме:

- а) Виплата готівкою за кожноразову доставку молока, або масла;
- б) Виплата декадами, тобто вирівнювання рахунків що 10 днів;
- в) Виплата раз у місяць.

У першому етапі праці „Маслосоюзу”, тобто в 1923—1926 рр., коли українська молочарська кооперація, по першій світовій війні, щойно відновляла свою діяльність, з фінансами було дуже важко, а тому й про якусь однородну систему в тому часі важко говорити. Перші повоєнні молочарні — це переважно були молочарські відділи при споживчих кооперативах. Їх матеріяльне положення було недостатнє і тому від них не можна було сподіватися якоїсь грошової допомоги.

Зворот до кращого організаційного й торговельного поступу в українським кооперативнім молочарстві починається щойно з появою інж. Андрія Палія, Андрія Мудрика й Олекси Лиса, які своєю ідейною і фаховою працею в Станіславівщині, а відтак у Стрийщині та інших округах поставили молочарство на правильні рейки. Під їх проводом розпочалася в низових кооперативах послідовна праця над збільшенням і поліпшенням продукції масла, а в парі з тим налагоджується збут молочних продуктів у власних крамницях, в гуртівнях, а далі й на заграничних ринках, що мало вплив і на налагодження грошових розрахунків.

У цьому першому етапі праці треба було платити низовим кооперативам за кожню доставку масла, або молока відразу, щоб молочарні могли своєчасно виплачувати

своїм доставцям за молоко чи сметану, бо це був єдиний спосіб з'єднати для своєї праці довіря наших селян-господарів. Одначе ця система можлива тільки при малих оборотах.

Коли ж молочарська кооперація почала рости, а „Маслосоюз” у 1926 році почав творити нові організаційні, самостійні клітини п. н. „Районові Молочарські Спілки”, в яких дуже скоро збільшується продукція масла, якого вже „Маслосоюз” не мав змоги відразу продати, тоді треба було частину продукції магазинувати в холодильнях щоб цей запас масла продати в інший час, або на іншому чужому, ринку, тоді теж треба було подумати про додаткові оборотові фонди, або про кредити. Про державні кредити не могло бути й мови. Інших не було. Збільшити оборотові фонди також було трудно. На це треба було довшого часу. Щоб вийти із цієї ситуації „Маслосоюз”, точніше його Дирекція, рішили переводити виплату за доставлені продукти раз на 10 днів. Ця зміна у способі виплат покривається з другим етапом всебічної праці „Маслосоюзу”, про який я не берусь тут писати. І тоді саме я почав свою працю в цій нашій славній установаі.

Моя перша зустріч з директорами „Маслосоюзу”

З кінцем 1926 року мені запропоновано працю в „Маслосоюзі” і тоді я зголосився до Дирекції в Стрию, де вперше зустрівся з інж. А. Палієм, А. Мудриком і Ольгою Бачинською.

Дирекційна кімната з одним вікном, була відділена провізоричною стінкою від дещо обширнішої кімнати, в якій працювало 4 інші службовики. Улаштування Дирекційної кімнати було дуже скромне: 2 бюрка, два крісла і стара шкіряна софа для сторін.

По короткій розмові з директорами я довідався, що „Маслосоюз” у прискороному темпі поширює свою організаційну і торговельну діяльність і що роботи в Союзі багато.

Тямлю добре, як дир. А. Палій, своїм звичаєм, звернувся до мене ось так:

„Молодче! Ви будете працювати в книговодстві в одному з наших Відділів. Заки одначе від'їдете з нашої централі було б вказаним для Вас, заїзнатися, от-тут, з технікою експедиції масла. Сьогодні маєте добру нагоду, бо

якраз приготуємо транспорт масла на експорт до Австрії”.

По цій розмові зійшли ми на долину, з першого поверху до партеру, до магазину, де дир. А. Палій познайомив мене з магазинером Турянським. Тут, у просторій експеційній робітні, робітники упорядковували розети на маслі в бочках, скріплювали бочки обручами, знакували їх відповідними числами та охоронним знаком М - С з чо-тиролистковою зеленою конюшинкою).

„Маслосоюз” у Стрию вислав також масло до своїх власних чотирьох крамниць у Львові. До речі треба згадати, що в тому часі Львівщина організаційно ще не була „Маслосоюзом” охоплена і тому львівські торговельні пункти треба було забезпечувати молочними продуктами з централі в Стрию.

Один тільки місяць працював я під „оком” Дирекції в Стрию, спершу в секретаріяті, а відтак у касі й книговодстві. Після одномісячної практики, 30 грудня 1926 року Дирекція, офіційним повідомленням, перенесла мене до Відділу „Маслосоюзу” в Станиславові.

Відділ „Маслосоюзу” в Станиславові

Відділ „Маслосоюзу” в Станиславові приміщувався в домі Щадничо-Кредитової Спілки „Кредит”, при вул. Собеского, займаючи одну кімнату в партері й дві кімнати у підваллі. На партері була канцелярія, а в підваллю крамниця і магазин з робітнею. Відділ, крім роздрібно́ї торгівлі у власній крамниці, вів гуртову продаж маслу для відборців, що мали власні крамниці, а надвишку маслу вислав до централі в Стрию.

Відділ у Станиславові впродовж 1927 року організаційно й торговельно висунувся, поміж іншими Відділами „Маслосоюзу”, на перше місце і то як під оглядом кількості так і під оглядом якості продукції маслу. З Районових Молочарських Спілок слід згадати Боднарів, Вікторів, Миловання і Ст. Богородчани, а згодом до Станиславова приділено ще Р. М. Деліів, Галич, Підмихайле і Отинію.

Начальником цього Відділу був Олександр Трач. Як людина, мав він свої додатні і відємні риси, але як службівик „Маслосоюзу” виконував свої обов’язки дуже солідно, зокрема чимало енергії він вкладав, щоб крамниці „Маслосоюзу” мали естетичний вигляд і добру та ввічливу обслу-

гу. При цій нагоді варто згадати, що такою прикладною крамничною експедієнткою була там Ольга Вірстюк. Вона була завжди усміхнена, говірлива та ввічливо-чемна до покупців. Крім цього вона мала той цінний дар, що з п'яти чи десяти кілограмового блоку масла, за одним врізанням ножа натрапляла на вагу грамів, фунтів чи кілограмів масла, якої то кількості бажав собі покупець.

Дир. А. Палій часто приїздив до Станиславова, зокрема до своїх батьків на свята, або на вакації і тоді обов'язково заходив до крамниці, щоб тут налюбуватися зручною та ввічливою обслугою „маслосоюзних дівчат” і маслосоюзних покупців. І за кожним разом дир. А. Палій говорив: „До нашого маслосоюзного доброякісного масла треба нам мати ще таких продавчинь, а тоді місцевий (тобто крайовий — прим. Ред.) ринок ми всеціло опануємо!”

Організаторами і молочарськими техніками в цьому Відділі були: Олекса Лис, Тома Котик, інж. Адам Мицик, а останньо Микола Мазурок.

Роки минали. Відділ працював добре. Адміністрація і книговодство були взірцево налаштовані. Персонал фахово запрацьований. І так було до кінця 1929 року, коли то Дирекція „Маслосоюзу”, яка перебувала вже у Львові, рішила перевести персональні зміни у Відділі, повідомляючи про це заздалегідь начальника О. Трача.

І ці зміни наступили з початком 1930 року. До Станиславова приїхав з Р. М. в Глинянах Сава Буцманюк, який по короткій практиці перебрав від мене книговодство, а мені знова доручено вертатися до Стрия.

Два роки праці в Стрию

„Маслосоюз” у Стрию в тому часі формально був централею, але фактично тільки Відділом, бо централь була у Львові. У Львові були дир. А. Палій і дир. А. Мудрик, в Стрию залишилася дир. Ольга Бачинська. Крім цього був тут, на пості начальника Відділу, Олекса Лис, Стефа Костів, а організатором Петро Сікач. Це були мої нові співтовариші праці, з якими мені було дуже приємно співпрацювати й далі розбудовувати наше кооперативне молочарство, зокрема його надбудову „Маслосоюз”.

В тому часі МС у Стрию був настільки сильним, що міг вже на літній сезон відкрити дві крамниці в Гребено-

ві та одну в Трускавці. Це допомогло Відділові збувати всю надвишку молока і масла на місцевому ринку і фінансово бути майже повністю незалежним від централі.

Варто згадати, що в тому часі „Маслосоюзу” опанував посередньо масляний ринок у Бориславі. І хоч польсько-українські відносини в тому часі (час пацифікації — прим. Ред.) стояли на „вістрію ножа” то одним із найбільших відборців масла у Відділі Стрий була польська кооператива нафтових працівників у Бориславі, не дивлячись на те, що в тому місті працював вже Відділ „Малопольського Звйонзку Млечарського”, з усідком у Кракові. В чому ж лежала таємниця що шовіністично настроєні польські кооперативні діячі купували українське масло. На це питання дав відповідь сам директор названої кооперативи. Він на закиди своїх „родакуф” відповідав: „Маслосоюзне масло своєю якістю, своїм смаком і надзвичайно приємним запахом, перевищає всі польські молочарні вкупі з Малопольським Звйонзком Млечарським”. Ця польська „Спулдзельня” купувала денно 300 кілограмів масла в „Маслосоюзі”, а часто підвищувала цей закуп до 500 кілограмів денно у передсвяточні дні.

В часі мого побуту в Стрию урухомлено сироварню і започатковано перемелювання овечого будзу, який у торгівлі був відомий під назвою бриндзі.

Стрий залишив у моїй пам'яті багато гарних і приємних споминів.

Ще рік досвіду на пості начальника Відділу в Самборі

З початком 1932 року Дирекція „Маслосоюзу”, маючи мабуть у пляні провирити мої фахові здібності, доручила мені перебрати провід Відділу у Самборі. Цей Відділ організаційно й торговельно був слабкий. Районові Молочарні цієї округи технічно відсталі, а через те не могли продукувати доброякісного масла. Масляний ринок у Самборі також не дуже великий. Подача набілу від приватних молочарень, здебільша фільваркових, або від самих селян була все більша від попиту на ринку й тому ціни на набіл у Самборі все були нижчі чим у других містах. Міське населення — це переважно дрібні урядовці та пенсіонарі, які не звертали уваги на якість продукту, а гляділи за низькими цінами.

І тому не диво, що всі заходи „Маслосоюзу” поставити цей Відділ організаційно й торговельно на „власні ноги”, не давали сподіваного успіху. Не помагало ні зміна приміщення, ні зміна обслуги, ані зміна керівництва, бо ці зміни не мали впливу на поємність ринку. Одиноким рятунком було знайти сталого відборця на масло з поза Самбора. Такого знайдено між бориславськими гуртівниками, що забирав по 300—500 кг. масла тижнево і тим відтяжував Відділ від нижчих сортів масла, якого навіть до Львова не можна було висилати, хіба на промислові цілі.

Самбірські Районові Молочарні в Берегах, Баранчицях і Лютовиськах, а пізніше ще в Зарайську, Старому Самборі й в Розлучі, хоч кількостево були сильні, але якість не могли вибитися до рівеня т. зв. „експорткових” молочарень, тобто таких, яких масло можна було експортувати закордон.

Однорічний досвід у Самборі мав завершити мою „практику” по Відділах, щоб міг я перейти на сталу працю в централі. Це сталося в 1933 році.

На пості головного скарбника у Львові

У 1933 році Дирекція „Маслосоюзу” офіційним письмом вівзвала мене до Львова на розмову. І тут знова особиста зустріч з дир. А. Палієм і дир. А. Мудриком. Розмову, по короткому привітанні, розпочав дир. А. Мудрик. Він найперше щось записав у моєму персональному листку, а відтак спинився на точці: „вільний, жонатий” — спитав: „Чи Ви вже жонаті”? — „Ні!” — була моя відповідь. Дир. А. Мудрик щось покрутив головою і відіслав мене до дир. А. Палія.

„Прощу сідати!” — з легкою усмішкою звернувся до мене дир. А. Палій. А відтак звертаючись до дир. А. Мудрика, з усміхом сказав: „Не журись, Андрію! Ми його скоро вженимо. Чейже у нас багато гарних панночок!”

Після короткої товариської гутірки, інж. А. Палій, перейшов на урядовий тон розмови: „Вибачте, пане Янович, що ми Вас перекидаємо з місця на місце. Це часом конечно. І цим разом знова ми поставили ставку на Вашу особу. Хочемо Ваше знання, Ваш досвід і уподобання використати ось тут, в централі. Маємо на увазі Головну

Касу і всі фінансові справи „Маслосоюзу”, які хочемо передати у Ваші руки”.

На моє попередження, що перебираючи касу „Маслосоюзу”, я не зможу зложити Дирекції ніякої грошової кавчії, чи дати будь яку гарантію, дир. А. Палій відразу мені відповів: „Друже! Суть такої відповідальної праці лежить не в гарантії, але в нашому довірю до людини!”

І тоді я відчув, я бачив у погляді дир. А. Палія зверненому до мене, що він справді мав до мене глибоке, щире й повне довіря. З таким наставленням я став до нової своєї праці в нашому улюбленому Львові, столиці західньоукраїнських земель.

У Львові були скупчені всі наші культурно-освітні та економічні центральні. Тут працювала „Просвіта”, „Сільський Господар”, „Народня Торговля”, Ревізійний Союз Українських Кооператив, „Центросоюз”, „Центробанк”, Земельний Банк, Обезпечене Т-во „Дністер” і багато інших установ, а на чолі місце між ними вибивався таки „Маслосоюз” і я був гордий з того, що міг працювати в цій установі й виконувати таку відповідальну працю, якою була праця головного скарбника.

Фінансова база „Маслосоюзу”

Основною фінансовою базою „Маслосоюзу”, тим чинником, що з дня на день дбав про готівкове поготівля потрібне для всіх фінансових операцій, був Торговельний Відділ „Маслосоюзу”.

На першому місці треба поставити роздрібні крамниці, які своїм улаштуванням і своєю обслугою притягали найбільш вибагливу клієнтелю. Роздрібна торгівля в „Маслосоюзі” провадилася виключно за готівку і тому каса централі могла свої щоденні зобов'язання покривати, до деякої міри, готівкою, що напливала з крамниць.

На другому місці стояла гуртова продаж масла яку продавали дві окремі крамниці у Львові: в ринку і при вул. Городецькій. Крім того всі Торговельні Відділи доставляли по гуртовій ціні різні молочні продукти до різних спілкових і приватних крамниць.

Дуже позитивним був факт відкриття двох торговельних Відділів МС у західній Польщі, на Шлеську, а саме у Катовицях і Бельську. З цих двох Відділів „Маслосоюз” одержував щоденно 10—15,000 зл. п., які приходили шля-

хом банкових переказів до Польського Банку, або до Повшехного Банку Звйонзкового у Львові.

У літньому сезоні крайовий ринок не міг спожити всього масла, що його продукували п'ять молочарських союзів на терені Польщі, а тому частину масла треба було експортувати закордон. „Маслосоюз” також мусів частину масла експортувати до інших європейських країн і мусів за це масло своєчасно розраховуватися. Вплати за експортоване масло надходили щойно по 2—3 місяцях. Це вже були великі суми і їх виплачував тільки „Державний Банк Рольнічи”, а до часу одержання такої вплати треба було користати з інших джерел щоб вивязатися із зобов'язань супроти своїх доставців — кооперативних молочарень.

„Маслосоюз” своєю фінансовою політикою, точним сплачуванням своїх зобов'язань, виробив собі марку солідної фірми, яка заслуговує на повне довір'я, головно у фінансово-кредитових справах. І тому хоч касове поготівля не все було вистачаюче на покриття всіх біжучих зобов'язань, „Маслосоюз” легко міг, при допомозі кредитів у Центробанку, або „Повшехного Банку Звйонзкового” на час розрахуватися з „Районовими Молочарнями” та іншими доставцями набілу, молочарських машин, молочарського приладдя, опакування і інших потрібних у молочарстві матеріалів. Це був той третій етап розрахунків „Маслосоюзу” із своїми доставцями, де треба було користати з кредитів і тоді „Маслосоюз” за доставлене масло виплачував молочарням раз у місяць.

У фінансовій політиці „Маслосоюзу” дуже помічним був „Центробанк”, який на пропозицію „Маслосоюзу” організував навіть окремий фонд, який мав назву „Фонд розбудови молочарської кооперації”. Фонд цей створено з ощадностевих вкладів кооперативних молочарень, які обов'язані були туди відправляти всю свою вільну готівку і був призначений в першу чергу на технічну розбудову українських кооперативних молочарень.

У цій своїй фінансовій роботі я все мав повну підтримку Дирекції „Маслосоюзу” в цілості, а дир. А. Палія, як відповідального за цю ділянку, зокрема і для мене це була велика приємність таку працю виконувати. Це були найприємніші часи мого життя й праці, що з вдоволенням згадую до сьогодні.

Д-р Микола Рибак

ВІСІМНАДЦЯТЬ РОКІВ У НАДЗІРНИЙ РАДІ „МАСЛОСОЮЗУ”

(Спомин цей присвячую пам'яті інж. А. Палія)

Перший раз я зустрівся з директорами „Маслосоюзу” в 1925 році в Стрию, де я їздив у делегації від кооперативної молочарні в Глинянах, повіт Перемишляни.

У січні 1922 року я відкрив адвокатську канцелярію у Глинянах і зараз включився в громадську працю. Спершу я зайнявся, з іншими громадянами, „Задатковою Касою”, де членами були поляки й жиди, (яких треба було позбутися) і в Дирекційній Раді перевести рішення, щоб Задаткова Каса стала членом Ревізійного Союзу Українських Кооператив. У дирекції цієї установи був ще о. канонік Павло Бачинський і свідомий міщанин Михайло Тимняк. Наш плян удалося скоро зреалізувати.

Після цього, з ініціативи дирекції Задаткової Каси, рішено урухомити для глинянської округи кооперативну молочарню. Скликано громадську нараду на якій представники сіл глинянської округи цю ініціативу підтримали. І зараз приступлено до праці. На початок треба було для сіл доставити 24 кружлівки. На це ми не мали грошей.

І тоді мені доручили поїхати до Стрия, до Крайового Молочарського Союзу та там цю справу якось полагодити. Зі мною поїхав Адріян Терлецький абсолювент молочарської школи в Ряшеві, який працював книговодом у фабриці килимів Михайла Хамули, а якого ми перемовили перебрати технічно-організаційний провід над працею у нашій молочарні. Було це весною 1925 року.

У Стрию перший раз ми зустрінулися з директорами Молочарського Союзу, інж. А. Палієм і А. Мудриком. Оба вони з нами провели вступну розмову в дуже теплій обстанові, а відтак вже інж. А. Палій сам цю розмову закінчив, даючи нам практичні поради, як ці кружлівки набути, щоб себе надто не обтяжувати і щоб фабрика молочарських машин „Альфа Ляваль” їх нам на час доставила. Мене тоді дуже зворушила довірливість і увага, з якою до нас, незнайомих, віднісся дир. А. Палій даючи нам різні фахові поради в торговельних і фінансових справах, приймаючи рівночасно від нас замовлення на 24 кружлівки. роз-

кладаючи їх сплату на догідні рати і не жадаючи від нас якогось особливого забезпечення.

Ця зустріч з директорами „Маслосоюзу” заохотила мене до роботи й вже осінню 1925 року наша молочарня розпочала працю. Разом зі мною в Надзірній Раді Задаткової Каси (під тою фірмою ми зачали молочарську працю), були Василь Шульга, Сава Буцманюк, д-р Т. Кульчицький, В. Кегало, Микола Галан і Кутинський Стефан, а в Управі Михайло Сенік Михайло Тимняк, Адріян Терлецький Стефан Стеців і Василь Черновський (доповнення імен до повного складу проводу додав А. Качор на основі звіту РСУК — прим. Ред.).

Весною 1926 року я репрезентував нашу молочарню на загальних зборах „Маслосоюзу”, на яких мене обрано до Надзірної Ради „Маслосоюзу” і я цю почесність з великою приємністю прийняв. Від того часу я повних вісімнадцять років був членом Надзірної Ради „Маслосоюзу”, виконував обов’язки секретаря, аж до 1944 року, тобто до другої окупації Галичини большевиками.

На цьому місці хочу пригадати, що весь тягар відповідальності за працю і розвиток цієї гарної установи лежав головню на плечах двох директорів: дир. А. Палія і дир. А. Мудрика. Один з них журився торговельно-адміністративними справами, а другий технічно-організаційними. До інж. А. Палія належала торговельна ділянка. У повоєнному часі, в Польщі, не легко було вести торгівлю маслом, боротися з „масляними королями”, жидами, неприхильною польською адміністрацією. А все ж таки „Маслосоюз” зумів втримати під своїм впливом галицький ринок, дістатися на закордонний ринок і „втиснутися” навіть на чисто польський ринок в західній Польщі.

Я цю роботу обсервував зблизька, як член Надз. Ради, і мушу ствердити, що ніколи не бачив Дирекції в якомусь безрадному становищі. З усіма справами Дирекція „Маслосоюзу” справлялася сама. А коли треба було більших інвестицій, більшого кредиту, чи схвалити якийсь новий плян праці, то члени Надз. Ради діставали готові проекти, оцінки фахівців, опінію знатоків з усіма деталями, Дирекція висказувала свою думку, а Надз. Рада це схвалювала, бо бачила, що директори „Маслосоюзу” відповідально все роблять і всі їх проекти треба приймати з повним довір’ям.

Инж. А. Палій, крім праці в „Маслосоюзі”, займався ще громадською працею в різних інших установах. Сам був живою товариською вдачі, не бюрократ, високо ідейний, працьовитий, добрий пляновик, а в молочарській кооперації виявив себе широкого покою, в європейському стилі, фахівцем. І такий перейде він до історії нашої молочарської кооперації.

Вірю, що наш нарід переживе сучасне лихоліття і нові керманічі молочарської кооперації на рідних землях згадають колись і про піонера цього руху між двома світовими війнами та схочуть Його тлінні останки перенести з Канади і поховати їх на Рідній Землі, яку він дуже любив і для якої віддано працював.

Михайло Янович

СПОМИН ПРО ТОВАРИСЬКЕ ЖИТТЯ МАСЛОСОЮЗНИКІВ У ЛЬВОВІ

Згадуючи про головні напрямні організаційної, торговельної і фінансово-адміністративної праці „Маслосоюзу” у Львові, варто бодай коротенько згадати й про побутово-товариське життя маслосоюзників, тобто працівників „Маслосоюзу”, зокрема в часі найбільшого росту цієї установи в рр. 1926—1939.

Розвиток „Маслосоюзу” вимагав від його Дирекції постійного персонального доповнення, тимбільше, що творилися все нові побічні підприємства, як птахом’ясарня, столярська, боднарська і авторемонтна робітні, розбудовувався машиново-будівельний відділ, лябораторія, тощо.

Ці персональні доповнення переводилися постійно серед службовиків, робітників і експедієнток крамниць. Навіть у рр. 1933-34, в роках торговельної стагнації в Польщі, число працівників „Маслосоюзу” не зменшилося. У самому тільки Львові було 40 службовиків, 50 експедієнток і 30 робітників. Це вже було поважне число людей, для яких треба було якоїсь внутрішньої організації для товариських і службових зв’язків.

Першим таким внутрішнім товариством був Маслосоюзний Клуб. Клуб цей дістав від Дирекції для своїх потреб одну кімнату, біля сторожівки, яка стала місцем спільних сніданків і перших спільних сходин.

Згодом працівники домовилися з Дирекцією про півгодинну перерву на друге снідання, яке було між год. 10.30 до 11.00 перед полуднем. На снідання можна було купити у сторожа будинку, М. Сороки, солодке, або квасне молоко, йогурт, чай та канапки.

Час сніданку використовувано також й на гри в шахи і читання часописів. Літньою порою, прихильники легкого спорту, уладили собі ще й грище для відбиванки та кошківки.

Бувало І. Теслюк, Р. Вітковицький, Д. Мачалаба, Чапля і другі шахісти завзято розвивали свою гру на шахівницях, в той же самий час, інша група, на чолі з Томою Котиком, грала відбиванку і часто-густо забували, що час сніданкової перерви вже минув...

До незабутніх і незвичайно милих товариських споминів треба зарахувати спільні прогульки маслосоюзників у неділі поза місто, часто аж у Карпати.

Треба знати, що в перших роках польської окупації, перед 30 рр., можна було в Галичині робити прогульки у відкритих транспортних автах. „Маслосоюз” набув перше таке авто, яке названо „Андрій Чумак”, вже в 1927 році. І саме тим автом маслосоюзники, в літньому сезоні, розпочали робити свої прогульки до різних історичних місцевостей (Бубнище, Маківка) та в курортні оселі як Сколе, Гребенів, Трускавець і інші.

Вже на першій прогульці показалося, що не можна їхати за місто без харчів. Треба було обрати харчових референтів для харчового постачання. Ці обов'язки наложено на інж. О. Бую і Стефу Гнатів. Після того вже ніхто не журився, що на прогульці буде голодний. На кожній прогульці було свіже печиво, ковбаса, шинка, різні сири, молоко, овочі, а було й так, що інж. О. Буя їдучи з прогульки сидів на бочці з пива...

Виїдемо, бувало, за стрийську рогачку і зараз товариство стає веселе, бадьоре, з вдовolenням споглядають в сторону Карпат, відразу всіх опановує невимушений гумор, силпляться дотепи, або разом з автом несеться бадьора стрілецька пісня...

Однак й на наші прогульки звернули увагу й почали нам заздрити, а скоро й сама польська поліція заборонила, перевозити людей у відкритих автах, зокрема в гори. Польські „можновладці” боялися кожного організованого відруху, в тому й „Маслосоюзників”, бо ж більша частина працівників „Маслосоюзу” — це колишні вояки Української Галицької Армії, що у визвольній боротьбі стояли з крісом у руках проти Польщі.

Після офіційної заборони улаштувати спільні прогульки у відкритих автах, а інших ще у нас тоді не було, треба було оглянутися за новим способом товариських зустрічей. Не можна було опускати рук і залишити без товариської опіки понад сотню людей.

Цим разом вже сама Дирекція „Маслосоюзу”, доцінюючи вагу товариського співжиття, бажаючи також бути близькою до всіх працівників, запропонувала всякі товариські зустрічі відбувати в забудованнях самого „Маслосоюзу”.

В новому приміщенні, при вулиці Гловацького, була одна велика зала, де приміщено книговодство. Побіч були менші кімнати. І саме в цій кімнаті, у пізніших роках, мали місце різні товариські сходини. Вона, у вечірних годинах, часто перемінювалася в клубове приміщення. Там працівники „Маслосоюзу” сходилися на Андріївські вечорі для вшанування обидвох директорів (Андрій Палій і Андрій Мудрик), там улаштовувано Свят-Миколаївські імпрези, там улаштовувано також спільне свячене, спільні святочні обіди, вечері та різні забави. В тій же залі виведено кілька вечорів гумору й сатири, що їх головними виконавцями були друзі Бекесевич, Ковальський і інші.

Іноді, щоб надати цим товариським зустрічам загального „маслосоюзного” характеру, Дирекція назначувала на такий день, звичайно в суботу, службову конференцію начальників Відділів, техніків-організаторів, агрономів, тощо. Робилося це на те, щоб молодці-кавалери, яких у „Маслосоюзі” було чимало, могли заізнатися ближче з нашими гарними маслосоюзними експедієнтками, які майже всі, поголовно, були з середньою освітою, та разом зживалися і товариські зв'язки міняли на родинні. У висліді такого співжиття ми мали кільканадцять гарних і щасливо заклучених маслосоюзних подруж.

Сьогодні, далеко від рідної землі, приємно згадувати це товариське співжиття, в осередку якого все ми бачили інж. А. Палія, дир. А. Мудрика, інж. М. Хронов'ята, інж. Р. Вітковицького, Тому Котика, І. Теслюка та інших „стовпів” маслосоюзної кооперативної праці.

Кооператива „КОМА” — Господарське Об'єднання Маслосоюзників

Було б не природньо, щоб працівники центральної кооперативної установи самі, на практиці, не виказували зрозуміння для кооперативних ідей.

Вже у 1928 році, серед працівників МС у Львові, виринула думка організувати кооперативу, яка мала об'єднати всіх працівників і допомагати їм у їхніх різних господарських справах. Були широкі дискусії, різні пляни, а вкінці рішено заснувати промислово-торговельну кооперативу „КОМА” (назва від першого складу слова кооператива і першого складу слова Маслосоюз). Засновуючи саме таку кооперативу, ініціатори мали на увазі в

майбутньому поширити діяльність цієї кооперативи на виробництво, а саме на перерібку худого молока на відповідні промислові продукти, чого не робив, і не мав в пляні робити, сам „Маслосоюз”.

Однаке ці пляни до другої світової війни не були зреалізовані.

За те, „КОМА” солідно виконувала свою намічену торговельну і щадничо-кредитову роботу. Вона відкрила свою крамницю споживчими і промисловими товарами при вулиці Костюшки і на кожне письмове, або телефонічне замовлення доставляла замовлені товари членам до дому, диспонуючи маслосоюзним транспортом.

Рівночасно „КОМА” вела щадничо-кредитову діяльність у користь своїх членів. Крім того вона займалася організацією Відправно-Щадничого Фонду, який творився з половини вplat працівників, у висоті 2.5% місячної заробітної платні, а другу половину доплачував „Маслосоюз”. Членами Фонду могли бути тільки сталі працівники „Маслосоюзу”.

„КОМА” мала також широкий плян побудувати, на кооперативних засадах, великий мешкальний бльок, де кожний маслосоюзник міг мати власне комфортаве двотри і більш кімнатне мешкання. З тою метою „КОМА” закупила прегарну велику площу з одноповерховим будинком при вул. Короля Лещинського, поробила пляни будови блоку, але цього пляну управа міста не затвердила. Місто хотіло „відрубати” 8 метрів площі на нову вулицю, коштом кооперативи. Члени на це не погодилися і справа мешкального бльоку затрималася аж до війни невирішеною.

Незважаючи на цю одну невдачу з домом, „КОМА” працювала ввесь час успішно аж до другої світової війни в 1939 році.

Вона ще коротко працювала за окупації Галичини більшовиками, але з переминою „Маслосоюзу” на Молочну Контору, чи Маслопром-Тресту, кооператива перестала діяти, тим більше, що більшість її членів виїхало поза місто Львів, а то й за річку Сян.

У 1941 році, в наслідок нової війни Німеччини і ССРСР, німецька армія окупувала Галичину, а окупаційна влада дозволила на відновлення деяких ділянок українського життя, в тому й кооперативу. Відновив свою діяльність і

„Маслосоюз”. Більша частина колишніх маслосоюзників повернулася до праці в молочарській кооперації. Повернулися на свої місця і директори „Маслосоюзу”. Почалася нова й дуже важка праця, бо на нашу молочарську кооперацію наложено тягар високих контингентів, а в заміну продуцент одержував безвартісний гріш, за який нічого не можна було купити. Нові господарі-німці, завели обмежену карткову систему на всі продукти, а приділ харчів у містах був нижче голодового...

І тоді давні члени кооперативи „КОМА” знова відновили її діяльність, під проводом нової Управи, до якої входили: Василь Камінський, Лев Підлісецький і інж. Василь Колодій. На них наложено важкий обов’язок шукати легально додаткових приділів харчів для працівників „Маслосоюзу”, або купувати їх десь на вільному ринку, бо проблема доживлювання працівників стала найголовнішою проблемою життя. Без її розв’язки годі було думати про нормальну працю.

З тою метою „КОМА”, у своєму домі, закупленому перед війною, зараз напроти забудувань „Маслосоюзу”, на першому поверсі відкрила в двох кімнатах свою харчівню, тобто зорганізувала кухню і їдальню, де працівники „Маслосоюзу” мали можливість кожного дня з’їсти смачний обід, хоч здебільша безм’ясний. Харчівня ця спершу була під управою М. Яновича, а пізніше С. Щуровського.

У приміщенні „КОМА” відбулося кілька товариських зустрічей, а між ними найважлишою була в 1943 році для відзначення 50-річчя народження обох головних провідників „Маслосоюзу”, директора А. Палія і директора А. Мудрика. Привітальну промову на тому святі виголосив голова Надзірної Ради „Маслосоюзу”, інж. Ю. Павликовський, який краснорічливими словами побажав обом директорам багато сили й здоров’я для дальшої праці на добро й славу української молочарської кооперації та українського народу. Відповідаючи на це привітання дир. А. Палій, між іншим жартом сказав: „Пане Президенте! Щиро дякую за привітання і побажання, але тут зайшла якась помилка, бо я ніяк не признаюсь до 50-ліття”. Жарт цей всі прийняли сміхом і оплесками.

І так серед праці, непевности й різних клопотів минули воєнні роки. Для маслосоюзників залишився у пам’яті один незабутній, трагічно сумний, день 19-го липня 1944

року, коли прийшлося покидати забудування „Маслосоюзу”, пращатися з тими товаришами праці, що мусіли залишитися на місці, та йти в невідому мандрівку. бо українські землі знова займав большевицький наїздник.

З тяжким болем у серці зійшлися всі, що ще залишилися при праці до останнього дня, раннім ранком на подвір'ю „Маслосоюзу”, чекаючи на останнє доручення Дирекції, куди, в яким напрямі маємо їхати, що ще забрати і коли виїжджати. А їхати могли ми тільки останніми залишеними вантажними автами „Маслосоюзу”.

У той пам'ятний ранок сонце сходило червоно. Під Львовом гупали гармати. У місті панічний настрій. Нараз появився дир. А. Палій і подав останню директиву: „Від'їжджаємо! Напряма на Криницю!”

Виїхали і... розпорошилися всі маслосоюзники по цілому світу, а з нашої великої кооперативної роботи залишився тільки спомин.

Віллімантік, 12 липня 1964.

СЛОВО ПОДЯКИ

Управа Братства Маслосоюзників зобов'язалася перед своїми членами у вільному світі, а також і перед українською організованою громадою, видати друком монографію про інж. Андрія Палія і Андрія Мудрика, колишніх директорів і співтворців славного Крайового Молочарського Союзу „Маслосоюз” у Львові — організаційно-торговельної централі української молочарської кооперативної в Західній Україні в рр. 1924—1944.

Братство Маслосоюзників, при моральній і матеріальній допомозі своїх членів і деяких громадян, це своє зобов'язання виконало. Монографія видрукувана.

Нижче подаємо, в поазбучному порядку, листу всіх жертводавців, яким рівночасно, на цьому місці, висловлюємо наше глибоке признання і широко-сердечну подяку за цю їхню велику поміч, без якої, ледве, чи ця монографія була б надрукована.

Щире спасибі Вам усім, наші друзі, за Вашу щедрість і розуміння.

ЛИСТА ФУНДАТОРІВ ЦЬОЇ МОНОГРАФІЇ:

Прізвище й ім'я:	Сума в дол.:
Атановський Александер	\$ 30.00
Артимович Антін	10.00
Базилевич Анатоль	25.00
Бігус Богдан	125.00
Бігус-Федорів Анна	25.00
Білінський Богдан	10.00
Блюй Григорій	51.00
Бойчук Осип	5.00
Ваків Василь	50.00
Вацик В.	25.00
Вітковицький Роман	20.00
Воробець Василь	10.00
Гарасим Михайло	10.00
Главка Михайло	30.00
Гуменюк Ігор	20.00
Денисюк Микола	23.00
Зубаль С.	50.00
Йовик Гриць	25.00

Камінська Зеновія	\$ 40.00
Камінський Василь	5.00
Карапінка Ілля	170.00
Качор Андрій	150.00
Клос Роман і Ірина	105.00
Кобрин Атанас	20.00
Кочій Стефанія	36.00
Котик-Степанович Остап	165.00
Котик Тома	30.00
Кліш Володимир	150.00
Криштальський Роман	15.00
Криштальська Ліна	10.00
о. Кушнір Василь, митрат	25.00
Кузик Василь	10.00
Кунда Василь	50.00
Кухта Степан	25.00
Кредитова Кооператива Північного Вінніпегу	100.00
Кредитова Спілка при парохії св. о. Николая в Торонті	50.00
Луцик Роман	30.00
Мастикаш Василь	10.00
Мачалаба Александра	35.00
Мельничук Михайло	50.00
Микитюк Михайло	50.00
Моспанюк Антін	50.00
Мудрики — родина	200.00
Мулькевич-Козловська Іванна	30.00
Новицький Степан	5.00
Павликовська Ірина	25.00
Палій Анна	50.00
Пастушенко Надія	5.00
Пастух Іван	10.00
Плешкевич Омелян	10.00
Пісецький Данило	25.00
Погорецький Я.	5.00
Попель Ярема	86.00
Поритко Роман-Ірина	220.00
Припула Емануїл	50.00
Припхан О.	3.00
Раковський Мирослав	25.00
Раковський Роман	5.00
Рибак Микола	5.00
Рошко Степан	300.00
Савка Михайло	50.00
Савчинський В.	20.00
Світій Марія	25.00
Сем'янчук Марія	5.00
Сілецький Б.	20.00
Сілецький В.	50.00

Стефанович Богдан	\$ 5.00
Струк Іван	5.00
Танський Михайло	75.00
Ткачук Теод.	50.00
Трачук Василь	5.00
Фікташ Михайло	50.00
Фур Іван	65.00
Хронов'ят Михайло	67.00
Цибик Євген	10.00
Чикало Александер	50.00
Щуровський Степан	58.00
Янович Михайло	33.00
Яцик Петро	130.00
Ярош Зеновія	5.00
Жертви на монографію і інші потреби Братства	<u>\$3,762.00</u>

РОЗРАХУНОК

Управи Братства Маслосоюзників за час від 1. 1. 1965
30. 6. 1974 року

П р и х о д и :

Початкова готівка 1. 1. 1965	\$ 66.00
Жертви і влати, як листа	3,762.00
Відсотки і різне	<u>666.62</u>
Р а з о м	<u>\$4,494.62</u>

Р о з х о д и :

Даток на похорон дир. А. М.	\$ 250.00
Даток на пам'ятник дир. А. М.	600.00
Посмертні оголошення	92.00
Квіти на могили членів	40.00
Поштові оплати	45.00
Кліші до монографії	369.00
Різні дрібні витрати	13.54
Готівка в Кред. Кооперативі	<u>3,085.08*</u>
Р а з о м	<u>\$4,494.62</u>

ЗА УПРАВУ БРАТСТВА МАСЛОСОЮЗНИКІВ:

інж. Михайло Хронов'ят, в. р.

Ярема Попель, в. р.

інж. Андрій Качор, в. р.

* Пгімітка: Кошти друку монографії становитимуть \$5,000.00.

ПОКАЗНИК СВІТЛИН

	Стор.
1. Андрій Палій — світлина з перед другої світової війни	19
2. А. Палій — гімназійний учень	22
3. А. Палій в однострою австрійського старшини	23
4. А. Палій — старшина УГА	24
5. Олекса Лис — перший організатор кооперативного молочарства в Станиславівщині в 1923 році	33
6. Дирекція „Маслосоюзу” в 1925 році	42
7. Законно хоронений знак „Маслосоюзу”	47
8. Підвода з транспортом експортного масла на залізничу станцію в 1926 році	55
9. Дім „Крайового Господарсько-Молочарського Союзу” в Стрию	56
10. Гуртівня, молочарня і магазини „Маслосоюзу” у Львові при вулиці Костюшки ч. 3. в 1927-29 рр.	57
11. Перше авто М. С. назване „Андрій Чумак”	58
12. Забудування „Маслосоюзу” у Львові при вул. Гловацького ч. 23	62
13. Автоколона авт „Маслосоюзу” перед головним магазином у Львові	63
14. Відпочинковий дім „Маслосоюзу” в Гребенові (в Карпатах)	64
15. Дім „Маслосоюзу” в Станиславові, де були приміщені бюро Відділу	65
16. Картина знищення польською боївкою одної бюрової кімнати М. С. у Львові в листопаді 1928 року	66
17. Зовнішній вид одної із ушкоджених крамниць М. С. у Львові в листопаді 1928 року	67
18. Внутрішнє улаштування крамниць „Маслосоюзу” перед другою світовою війною	75
19. Д-р Євген Олесницький — перший ініціатор і основник Молочарського Союзу в Стрию	91
20. Інж. Юліян Павликовський, останній голова Надз. Ради „Маслосоюзу”	92
21. о. Остап Нижанківський, основник першої молочарні в Завадові, пов. Стрий і перший директор Крайового Союзу Молочарського	94
22. Головний штаб „Маслосоюзу” — З'їзд начальників і керманців усіх Відділів М. С. в 1937 році у Львові	96
23. Інж. А. Палій в Канаді	114
24. Дружина і донька А. Палія у львівському парку	119
25. Анна Палій — дружина і Ліда Палій — донька	120
26. Пам'ятник на могилі бл. п. інж. А. Палія в Торонті	124

	Стор.
27. Андрій Мудрик, світлина з 1925, або 1926 року	133
28. Родина Андрія Мудрика в Павлокомі	137
29. Бурса св. о. Николая в Перемишлі	139
30. Схема організації української кооперації в Польщі.....	170
31. Організаційна схема „Маслосоюзу”	170
32. Інж. Юліян Павликовський, голова Надз. Ради „Маслосоюзу”	174
33. Андрій Мудрик — світлина з 1928 року	183
34. Інж. Михайло Хронов'ят, начальник Орг. Відділу „Маслосоюзу”	186
35. З'їзд організаторів „Маслосоюзу” і агрономів у Львові 1936 р.	187
36. Організатор „Маслосоюзу” перевірює прібки молока в Р. М. в Ременові	188
37. Інж. д-р Євген Храпливий	190
38. Інж. Олександр Зибенко	191
39. Одна з перших повоєнних молочарень в селі Береги, пов. Самбір	193
40. Вид першої парової молочарні в Глинянах	200
41. Модерні будинки Районових Молочарень	212
42. Машинове устаткування в змеханізованих молочарнях	213
43. Внутрішній вид міської молочарні М. С. у Львові	214
44. Сироварня „Маслосоюзу” в Стрию	215
45. Магазин сирів у Стрию	216
46. Бриндзярні „Маслосоюзу”	217
47. Відпочинковий дім „Маслосоюзу” в Зелем'янці	217
48. Фрагмент лябораторії М. С. у Львові	218
49. Лекція в молочарській школі в Стрию	220
50. Учителі і абсольтенти молочарської школи в 1930 році	222
51. З'їзд організаторів і ветеринарних лікарів М. С. у Львові 1936 р.	235
52. Президія свята 25-ліття відновлення української молочарської кооперації в Зах. Україні	269
53. А. Мудрик промовляє на свому 70-літньому ювілею	287
54. Учасники З'їзду „Братства Маслосоюзників” в 1963 році	288
55. Учасники кооп. свята в Торонті з А. Мудриком у проводі	290
56. Учасники Кооперативного З'їзду в Торонті в 1959 році	291
57. А. Мудрик з дружиною	293
58. Дочка Ніна з мужем і дітьми	293
59. Дочка Володимира з мужем і донькою	294
60. Остання світлина А. Мудрика	294
61. Марія Мудрик — дружина	294
62. Пам'ятник на могилі бл. п. А. Мудрика в Торонті	302
63. Тома Котик	311
64. Михайло Янович	317

З М І С Т

	Стор.
Вступне слово: проф. д-р Ілля Витанович	5
Передмова	13
ЧАСТИНА ПЕРША: АНДРИЙ ПАЛІЯ	17
— Родинне середовище та шкільна наука	21
— Роки військової служби	23
— З табору інтернованих на студії	25
— Поворот до Станиславова та зустріч з новою і твердою дійсністю	25
— Організаційний Комітет і його перші спроби організації коопе- ративного молочарства в Станиславові	31
— Від Організаційного Комітету до самостійної філії Союзу	35
— Від Філії до Централі — наступний крок свідомої дії	38
— Перші кроки перебудови „старого Союзу” на новий і модерний „Маслосоюз”	43
— Переломовий 1925 рік	48
— Другий етап праці „Маслосоюзу”	53
— Розбудова централі „Маслосоюзу”	61
— Третій етап праці „Маслосоюзу” та роля А. Палія в ньому	65
— Торговельна діяльність „Маслосоюзу” та її підсумки	73
— Оборотові фонди та адміністрація „Маслосоюзу”	79
— В обороні правди перед злосливими нападами польської „науки” і польської „політики”	82
— Внутрішня політика А. Палія в „Маслосоюзі”	87
— Найближчі співтовариші праці інж. А. Палія та головні діячі української молочарської кооперації	90
Діячі в Надзірній Раді „Маслосоюзу”	91
Попередники і сучасники А. Палія в Дирекції „Маслосоюзу”	94
Найближчі співробітники А. Палія	95
— А. Палій на громадській роботі поза „Маслосоюзом”	100
— А. Палій в „Молодій Громаді”, Українській Національній Раді та Військовій Управі	101
— На останньому етапі праці в „Маслосоюзі”	105
— На еміграції	112
— На новому ґрунті в Канаді	113
— Родинне життя А. Палія та його коротка характеристика	118
— Ненадійна смерть і величавий похорон А. Палія	122
— Маслосоюзники вшановують пам’ять свого директора по сво- йому звичаю, гідно й святочно	123

	Стор.
— Кінцеві завваги	125
— Примітки до I. Частини	129
ЧАСТИНА ДРУГА: АНДРІЙ МУДРИК	131
— Павлокома й родина Мудриків	135
— Шкільна наука	138
— Військова служба в австрійській і українській арміях	140
— Молочарські студії і молочарська практика	141
— Перші піонери українського кооперативного молочарства ...	143
Д-р Євген Олесницький	144
о. Остап Нижанківський	146
о. Лев Горалевич	147
Олександр Гарасевич	148
Інші піонери українського молочарства	149
— Перше розчарування молочарством на рідних землях	151
— Перші спроби серед народу	154
— На правильному шляху	158
— У проводі Молочарського Союзу	161
— Щасливий для А. Мудрика 1925 рік	164
— „Маслосоюз” і його організаційна структура	167
— Загальні Збори „Маслосоюзу” — це парламент української молочарської кооперації	172
— Надзвірна Рада та Контрольна Комісія „Маслосоюзу”	176
— Дирекція „Маслосоюзу”	177
— Організація Відділів „Маслосоюзу”	181
— Організаційна праця „Маслосоюзу” під проводом А. Мудрика	182
— Три етапи організаційної праці „Маслосоюзу” і роля А. Мудрика	191
— Районові Молочарні та їх організаційна структура	201
— Ріст організаційної сили „Маслосоюзу” і Районових Молочарень	206
— Організація власного виробництва „Маслосоюзу”	213
— Фаховий вишкіл працівників	218
— Праця А. Мудрика в господарсько-годівельній ділянці	225
— Персональні справи „Маслосоюзу” в руках А. Мудрика	236
— Праця А. Мудрика в других установах	240
— Початок кінця великої праці	242
— Під німецькою окупацією	246
— Ліквідація „Маслосоюзу” і роля А. Мудрика в тій справі	250
— Початок мандрівки в чужі невідомі світи	255
— На кооперативній роботі в Німеччині	257
— Суспільно-харитативна праця А. Мудрика в Німеччині	264
— Об'єднання українських молочарських працівників у Німеччині	267
— Побут у Бразилії	274
— А. Мудрик у Канаді	277
— У проводі Братства Маслосоюзників	280
— 70-річчя А. Мудрика	285
— Кооперативна праця А. Мудрика в Канаді	289
— Родинне і товариське життя А. Мудрика	293
— Закінчення життєвої мандрівки	297

	Стор.
— Слово над могилою А. Мудрика	298
— Маслосоюзники окремим З'їздом вшановують пам'ять своїх померших директорів	301
— Примітки до II. Частини	306
ЧАСТИНА ТРЕТЯ: СПОМИНИ	309
Тома Котик: Торговельний Відділ „Маслосоюзу” у Львові	311
Михайло Янович: Дещо про фінанси і торгівлю „Маслосоюзу”	317
Д-р Микола Рибак: Вісімнадцять років у Надзірній Раді „Маслосоюзу”	326
Михайло Янович: Спомин про товариське життя маслосоюзників у Львові	329
* * *	
Список жертводавців на це видання	335
Розрахунок Управи Братства Маслосоюзників із збірки жертв до 30 червня 1974 р.	338
Показник світлин	339

ІНШІ КНИЖКИ ЦЬОГО Ж АВТОРА:

Американська Україна, видання „Українського Океанічного Інституту”, відбитка „Океанічного Збірника”, Женева, 1946.

Українська молочарська кооперація в Західній Україні, видання „Унії” — Господарського Об’єднання і Патронату Української Кооперації на еміграції, Об’єднання Українських Молочарських Працівників і кооп. „Єдність” в Регенсбурзі, Мюнхен, 1949.

Українська Молочарська кооперація в цифрах і світлин (в 45-ті роковини засновання першої української молочарської кооперативи), вид. як вище, 1949.

35 літ на службі народу (пам’яті інж. Ю. Павликовського), видання „Кооп. Громади”, Вінніпег, 1950.

Остап Луцький (пам’яті визначного громадського діяча), видання „Кооп. Громади”, Вінніпег, 1952.

Господарство України в системі ССРСР (на тлі четвертої п’ятирічки), видання „Комітету Українців Канади”, Вінніпег, 1953.

Десятиліття Кредитової Кооперативи Північного Вінніпегу, видання названої кооперативи, 1954.

Ольга Бачинська (нарис її життя та громадсько-кооперативної праці), накладом „Братства Маслосоюзників” у Канаді й ЗДА, Вінніпег, 1954.

Денис Коренець — начерк його життя та праці на тлі українського фахового шкільництва і сільсько-господарської кооперації в Західній Україні, видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1956.

Роля „Просвіти” в економічному розвитку Західної України, видання УВАН, Вінніпег, 1960.

Кредитова кооперація та її завдання в Канаді, видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1962.

Хроніка Кредитової Кооперативи Північного Вінніпегу 1943—1963, Вінніпег, 1963.

М. І. Туган-Барановський на службі науки й свого народу (в 50-річчя смерті світової слави економіста і кооперативного діяча), видання УВАН, Вінніпег, 1969.

20-річчя Кооперативної Громади у Вінніпегу (1949—1969). Коротка історія „Кооп. Громади” та українських кооператив у Вінніпегу до кінця 1969 року, видання „Кооп. Громади”, Вінніпег, 1971.

Головна мета української кооперації у вільному світі — головна доповідь виголошена на Кооперативній Конференції, що відбулася в рамках Другого СКВУ у Торонті, 31 жовтня 1973 року. Видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1974.

MEM
2/1
495

20045